

8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
12.-13. oktober 2000

Redigeret af
Peter Widell og Mette Kunøe

Århus 2001

FORORD

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På 8. møde, der fandt sted i oktober 2000, deltog 71 forskere fra ind- og udland. 36 forskere holdt 33 foredrag, hvoraf 26 udgives her. Desuden bringes 1 foredrag, som blev holdt på MUDS 7.

Vores motto "Ingen lingvistik uden humor" blev også holdt i ære ved 8. møde.

Århus, august 2001

Peter Widell

Mette Kunøe

Støtte til konferencen
er modtaget fra
Aarhus Universitets Forskningsfond

Trykt af
den Juridiske Faggruppes Trykkeri
Aarhus Universitet

INDHOLD

Forord		5
Program		9
Deltagere		12
Margrethe Heidemann Andersen	Køn og socialklasse. En undersøgelse af unges holdninger til engelske låneord i dansk	21
Jørgen Chr. Bang & Sune Steffensen	Sætnings-, ord-, og morfemklasser i dansk sprog. Udkast til en dialektisk dansk grammatik	29
Eckhard Bick	En Constraint Grammar parser for dansk	40
Randi Benedikte Brodersen	Rapporterede sprogholdninger hos 11 danskere i Norge. Teoretiske betragtninger på empirisk grundlag	51
Tanya Christensen	Neustik, tropik og frastik. Ytringens kommunikative aspekter	62
Dorthe Duncker	Dynamikken i ortografien	73
Elin Fredsted	Parallelføring af nært beslægtede sprog	83
Carlo Grevy	Metaforer vi virkelig lever med – et nyt perspektiv	94
Hans Götzsche & Susanne Annikki Kristensen	En morfologisk variant af EFA(X)-teorien	105
Asgerd Gudiksen	Orddannelse ved analogi	113
Auður Hauksdóttir	Danskfagets tradition i de islandske skoler	122
Tina Thode Hougaard	Interaktionelle særtræk i chat	132
Barbara Illum	Holistisk evaluering af danske stile – fra vurderingsark til analytisk skala	145
Anne Jensen	Sætningsknuder – og role and reference grammar	156
Eva Skafte Jensen	Udforskningen af kasussystemet i ældre middeldansk – a case of squinting grammar?	171
Britt-Katrin Keson	Morfosyntaktisk tagging af danske tekster	180
Poul Søren Kjærsgaard	Participiale deverbaler i dansk	188

Helen Korsgaard	Diskurser i Folketingets åbningstaler – eller hvorfor Nyrup tabte EU-afstemningen	197
Karsten Lomholt	Sikker om, overbevidst på – valensangivelse i tosprogede ordbøger med dansk som målsprog	206
Marie Mægaard	Sprogholdninger hos sønderjyske unge	217
Jon Milner	Hjemlandet som en mulig kontekst – en diskursanalytisk tilgang til national identitet	227
Michael Lerche Nielsen	Kan der spores jyske træk i runesproget?	236
Mie Femø Nielsen	Reparation af gestik: Sammenhæng mellem tale og gestik	246
Rikke Buch Nielsen	Citater som dramatiserende træk i unges og voksnes samtaler	259
Karen Margrethe Pedersen	Dansk som mindretalsandetsprog i Sydslesvig	269
Marianne Rathje	Forstå-signaler og dækningsløse forstå-signaler	279
Torben Trahne	Brudstrukturer i dansk	289

PROGRAM

Torsdag den 12. oktober 2000

Lokale 340

10.00 Mødet åbnes

Ordstyrer: Mette Kunøe

10.05-10.35 Eva Skafte Jensen: Udforskningen af kasussystemet i ældre middeldansk - a case of squinting grammar?

10.35-11.05 Viggo Sørensen: Jysk på nettet

Kaffepause

Sektion 1, lokale 340

Ordstyrer: Lis Hedelund

11.30-12.00 Mie Femø Nielsen:
Reparation af gestik: Sammenhæng mellem det verbale og det non- verbale

12.00-12.30 Rikke Buch Nielsen:
Citater som dramatiserende træk i unges og voksnes samtaler

Frokost

Ordstyrer: Erik Vive Larsen

13.30-14.00 Jakob Steensig:
Interaktionel lingvistik I: sproglige former og turoppbygning

14.00-14.30 Thomas O. Madsen, Pia Thomsen:
Præsentation af Odense-Projektet i Sprogtilegnelse

14.30-15.00 Tina Thode Hougaard:
Interaktionelle særtræk i chat

Kaffepause

Sektion 2, lokale 342

Ordstyrer: Niels Haastrup

Michael Lerche Nielsen:
Kan der spores jyske træk i runesproget?

Hanne Ruus:
Det danske sprog 1550-1800

Ordstyrer: Gunnstein Akselberg

Marie Mægaard:
Kodeskift blandt unge sønderjyder?

Randi Benedikte Brodersen:
Bevidste sprogholdninger blandt 11 danskere i Norge

Karen Margrethe Pedersen:
Dansk som mindretalsandetsprog i Sydslesvig

	<i>Ordstyrer: Henrik Jørgensen</i>	<i>Ordstyrer: Hanne Janssen</i>
15.30-16.00	Helen Korsgaard: Politisk diskurs. En undersøgelse af Folketingets åbningstaler	Elin Fredsted: Parallelføring af nært beslægtede sprog
16.00-16.30	Marianne Rathje: Forstå-signaler og dækningsløse forstå-signaler	Auður Hauksdóttir: Danskfagets tradition i de islandske skoler
18.30-???	Spisning i kantinen på Trøjborg	

Fredag den 13. oktober

	Sektion 1, lokale 340	Sektion 2, lokale 342
	<i>Ordstyrer: Erik Hansen</i>	<i>Ordstyrer: Henrik Galberg Jacobsen</i>
9.00-9.30	Eckhard Bick: En Constraint Grammar parser for dansk	Margrethe Heidemann Andersen: Engelsk i dansk: Sproglig normering
9.30-10.00	Ole Ravnholt: Frit genus	Torben Thrane: Brudstrukturer i dansk
10.00-10.30	Hans Götzsche, Susanne Annikki Kristensen: Om en morfologisk variant af den Epi-Formale Syntaksteori (EFA(X))	Jon Milner: National identitet udsat for diskursanalyse
Kaffepause		
	<i>Ordstyrer: Ole Togeby</i>	<i>Ordstyrer: Edith Aller</i>
11.00-11.30	Carlo Grevy: De forudsigelige metaforer	Anna Vibeke Lindø, Simon S. Simonsen: Sære fagsprog og fælles sag - en dialektisk læsning af en fagvidenskabelig tekst AFLYST

11.30-12.00	Tanya Christensen: Neustik, tropik og frastik - ytringers abstrakte indhold	Jørgen Chr. Bang, Sune Steffensen: Sætnings-, ord- og morfemklasser i dansk sprog. Aspekter af en dialektisk dansk grammatik
12.00-12.30	Asgerd Gudiksen: Orddannelse ved analogi	Karsten Lomholt: Sikker om, overbevist på. Valensangivelse i tosprogede ordbøger med dansk som målsprog

Frokost

	<i>Ordstyrer: Carol Henriksen</i>	<i>Ordstyrer: Annette Hartnack</i>
13.30-14.00	Anne Jensen: Sætningsknuder i dansk	Barbara Illum: Holistisk evaluering af danske stile
14.00-14.30	Poul Søren Kjærsgaard: Participiale deverbaler i dansk	Peter Stray Jørgensen: Metakommunikation er et kriterium for videnskabeligt sprog
Lokale 340		
	<i>Ordstyrer: Peter Widell</i>	
14.30-15.00	Dorthe Duncker: Dynamikken i ortografien	
15.00-15.30	Vibeke Sandersen: 'Jeg skriver dig til for at lade dig vide' - endelige konklusioner fra et forskningsprojekt om skrivefærdighed og skriftsprog o. 1850	
15.30-15.45	Afslutning	

DELTAGERNE

8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog den 12. og 13. oktober 2000

Tilmeldte foredrag

Gunnstein Akselberg
Nordisk institutt
Universitetet i Bergen
Sydnesplass 9
5007 Bergen
Norge

Asger Albjerg
Nordica
Helsingfors Universitet
Universitetsgatan 4
SF-00100 Helsingfors
Finland

Edith Aller
Danmarks Pædagogiske Universitet
Mylius Erichsensvej 129
8210 Aalborg SØ

Margrethe Heidemann Andersen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Nina Møller Andersen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Jørgen Chr. Bang
Forskergruppen for Økologi, Sprog - Ideologi
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Inger Bévort
Østerbrogade 89, II th.
2100 København Ø

Engelsk i dans: Sproglig normering

Sætnings-, ord- og morfemklasser i dansk
sprog. Aspekter af en dialektisk dansk
grammatik (sammen med Sune Steffen-
sen)

Eckhard Bick
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Dorthe Bleses
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Randi Benedikte Brodersen
Nordisk Institut
Universitetet i Bergen
Sydnness Plass 9
N-50007 Bergen
Norge

Tanya Christensen
Amagerbrogade 22, 4.th.
2300 København S

Dorthe Duncker
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Gunhild D. Frandsen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
hjemmeadresse: Standvejen 263
2920 Charlottelund

Elin Fredsted
Syddansk Universitet - Sønderborg
Grundtvigs Allé 150
6400 Sønderborg

Carlo Grevy
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V

En Constraint Grammar parser for dansk

Bevidste sprogholdninger blandt 11 dan-
skere i Norge

Neustik, tropik og frastik – ytringers
abstrakte indhold

Dynamikken i ortografien

Parallelføring af nært beslægtede sprog

De forudsigelige metaforer

Asgerd Gudiksen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Karin Guldbæk-Ahvo
Helsingfors Universitets Språkcenter
Privat: 3. Linjen 32 A 12
FIN-00530 Helsingfors
Finland

Hans Götzsche
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Langagervej 8, 45
9220 Aalborg Øst

Erik Hansen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Lise Horneman Hansen
Institutionen för nordiska språk
Uppsala Universitet
Box 527
75120 Uppsala
Sverige

Annette Hartnack
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Auður Hauksdóttir
Íslands Universitet/Háskóli Íslands
Nýi Garður
IS-101 Reykjavík
Ísland

Orddannelse ved analogi

Om en morfologisk variant af den Epi-
Formale Syntaksteori (EFA(X))
(sammen med Susanne Annikki Kristen-
sen)

Danskfagets tradition i de islandske skoler

Niels Haastrup
Stenstykkevej 51
2650 Hvidovre

Lis Hedelund
Formidlingscentret
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Lars Heltoft
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde

Carol Henriksen
Roskilde Universitetscenter
Hus 3.2.3. - Postboks 260
4000 Roskilde

Tina Thode Hougaard
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Barbara Illum
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Henrik Galberg Jacobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Bjarne le Fevre Jakobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Holistisk evaluering af danske stile

Hanne Janssen
Scandinavische Talen
Universiteit van Amsterdam
Spuitstraat 134
1012 VB Amsterdam
Holland

Pia Jarvad
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Anette Jensen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Anne Jensen
Institut for Almen og Anvendt Lingvistik
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Eva Skafte Jensen
Søofficerskolen, Sdr. Alle 17
2500 København Valby

Knud Jordal
Holmevej 109
8270 Højbjerg

Henrik Jørgensen
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Peter Stray Jørgensen
Formidlingscentret
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Sætningsknuder i dansk

Udforskningen af kasussystemet i ældre
middeldansk – a case of squinting gram-
mar?

Metakommunikation er et kriterium for
videnskabeligt sprog

Poul Søren Kjærsgaard
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Helen Korsgaard
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Susanne Annikki Kristensen
Dansk
Aalborg Universitet
Vesterbrogade 28, 1. th
9400 Nørre Sundby

Mette Kunø
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Finn Køster
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Erik Vive Larsen
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Anna Vibeke Lindø
Forskergruppen for Økologi, Sprog - Ideologi
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Lis Lomholt
Knuds Allé 64
2800 Kgs. Lyngby

Participiale deverbaler i dansk

Politisk diskurs. En undersøgelse af Folke-
tingets åbningstaler

Om en morfologisk variant af den Epi-
Formale Syntaksteori (EFA(X))
(sammen med Hans Götzsche)

Sære fagsprog og fælles sag - en dialektisk
læsning af en fagvidenskabelig tekst
(sammen med Simon S. Simonsen)

Karsten Lomholt Latvijas Universitate Visvalza iela 4a LV-1011 Riga Letland	Sikker om, overbevidst på. Valensangivelse i tosprogede ordbøger med dansk som målsprog
Thomas O. Madsen Odense-Projektet i Sprogtilegnelse - Institut for Sprog og Kommunikation Syddansk Universitet, Odense Universitet Campusvej 55 5230 Odense M	Præsentation af Odense-Projektet i Sprogtilegnelse (sammen med Pia Thomsen)
Marie Maegaard Institut for Nordisk Filologi Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	Kodeskift blandt unge sønderjyder?
Tine Michelsen Institut for Dansk Dialektforskning Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	
Jon Milner Institut for Humanistiske Fag Danmarks Pædagogiske Universitet Emdrupvej 101 2400 København NV	National identitet udsat for diskursanalyse
Ruth Mulvad Engkrogen 30 2860 Søborg	
Michael Lerche Nielsen Institut for Navneforskning Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	Kan der spores jyske træk i runesproget?
Mie Femø Nielsen Institut for sprog og kultur Roskilde Universitetscenter Marbjergvej 35 4000 Roskilde	Reparation af gestik: Sammenhæng mellem det verbale og det non-verbale

Rikke Buch Nielsen Stefansgade 8, 1. tv. 2200 København N	Citater som dramatiserende træk i unges og voksnes samtaler
Anette Lysdal Pedersen Institut for Nordisk Sprog og Litteratur Aarhus Universitet Niels Juelsgade 84 8200 Århus N	
Karen Margrethe Pedersen Institut for grænseregionsforskning Persillegade 6 6200 Aabenraa	Dansk som mindretalsandetsprog i Sydslesvig
Marianne Rathje Godsbanegade 12, 3. tv. 1754 København V	Forstå-signaler og dækningsløse forstå-signaler
Ole Ravnholt Dansk Sprognævn Njalsgade 80 2300 København S	Frit genus
Hanne Ruus Institut for Nordisk Filologi Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	Det danske sprog 1550-1800
Vibeke Sandersen Dansk Sprognævn Njalsgade 80 2300 København S	'Jeg skriver dig til for at lade dig vide' - endelige konklusioner fra et forskningsprojekt om skrivefærdighed og skriftsprog o. 1850
Jørgen Schack Dansk Sprognævn Njalsgade 80 2300 København S	
Inger Schoonderbeek Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning Aarhus Universitet Niels Juelsgade 84 8200 Aarhus N	

Jakob Steensig
Institut for Lingvistik
Aarhus Universitet
Nobelparken, Jens Chr. Skovs Vej 7
8000 Århus C

Interaktionel lingvistik I: sproglige former
og turobygning

Sune Steffensen
Forskergruppen for Økologi, Sprog - Ideologi
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Sætnings-, ord-, og morfemklasser i dansk
sprog. Aspekter af en dialektisk dansk
grammatik (sammen med Jørgen Chr.
Bang)

Janusz Stopyra
Instytut Filologii Germanskiej
Uniwersytetu Wrocławskiego
Pl. Nankiera 15
50-140 Wrocław
Polen

Viggo Sørensen
Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Jysk på nettet

Pia Thomsen
Odense-Projektet i Sprogtilegnelse -
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M.

Præsentation af Odense-Projektet i Sprog-
tilegnelse (sammen med Thomas O.
Madsen)

Torben Thrane
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V

Brudstrukturer i dansk

Ole Togeby
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Peter Widell
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

KØN OG SOCIALKLASSE. EN UNDERSØGELSE AF UNGES HOLDNINGER TIL ENGELSKE LÅNEORD I DANSK

Af Margrethe Heidemann Andersen (Dansk Sprognævn)

I ph.d.-projektet: *Engelsk i dansk: sprogholdninger i Danmark* har jeg lavet en spørgeskemaundersøgelse der skal klarlægge unge storkøbenhavnernes holdninger til engelske låneord i dansk. En del af spørgeskemaet handler om hvordan de unge forholder sig til stavningen og bøjningen af engelske låneord i dansk, og jeg vil i denne artikel give de foreløbige resultater af denne undersøgelse. Idet jeg i spørgeskemaet også har bedt informanterne om at angive deres køn og forældrenes job, vil jeg desuden undersøge om informanternes holdninger varierer med køn og socialgruppe.

Om informanterne og dataindsamlingen

Spørgeskemaerne er blevet uddelt på folkeskoler og gymnasier i tre kommuner (Ishøj, Ballerup og Gentofte) i Storkøbenhavn. I alt har seks 9.-klasser fra folkeskolen (to 9.-klasser i hvert område) og 9 gymnasieklasser (ligeligt fordelt på 1., 2. og 3.g.) deltaget. Antallet af kvindelige informanter er højere end antallet af mandlige informanter (140 kvinder, 99 mænd). Det skyldes at spørgeskemaerne er blevet uddelt i flere sproglige end matematiske klasser. Det samlede antal informanter er 239¹.

Ordudvalget

Informanterne er blevet bedt om at angive om de foretrækker engelsk eller dansk stavemåde eller form af følgende ord: *funky* (*funkig*), *checke* (*tjekke*), *photo* (*foto*), *commitment* (*kommitment*), *score* (*skore*), *techno* (*tekno*), *bulldog* (*buldog*), *boxershorts* (*boksershorts*), *booking* (*bookning*), *appendix* (*appendiks*) og *phoner* (*foner*). Alle ord undtagen *funky*, *commitment* og *phoner* findes i *Retskrivningsordbogen* 96.

¹ 242 informanter har medvirket, men tre udgår af forskellige årsager.

Informanterne er også blevet bedt om at angive hvilken bøjningsform de foretrækker af følgende ord: *coaster* (*coastere, coasters*), *mail* (*mail, mails*) *overhead* (*overheader, overheads*), *backup* (*backupper, backups*), *interview* (*interview, interviewer, interviews*), *skinhead* (*skinheader, skinheads*), *jeep* (*jeeper, jeeps*), *check* (*check, checks*), *butterfly* (*butterfly, butterflies*), *motherfucker* (*motherfuckere, motherfuckers*), *dummy* (*dummyer, dummies*), *link* (*link, links*), *hobby* (*hobbyer, hobbies*), *backpacker* (*backpackere, backpackers*), *job* (*job, jobs*), *teletubby* (*teletubbyer, teletubbies*) og *heat* (*heat, heats*). Alle ord undtagen *mail*, *motherfucker*, *backpacker* og *teletubby* findes i *Reiskrivningsordbogen* 96.

Unge og holdningen til engelske låneord i dansk.

Engelsk har en høj status hos unge (se fx Kotsinas 1994). Blandt mine informanter giver det sig udslag i udsagn som disse: "Engelsk er et flot sprog, hvorfor ikke bruge bare lidt af det?" (kvindelig informant, 9. klasse i Gentofte) og "Jeg synes bare at engelsk er et sejt og internationalt sprog" (kvindelig informant, 1.g., Ishøj). Nogle informanter synes ikke blot at engelsk er et "fedt" sprog; de lægger også vægt på at de engelske ord er internationale, og at det dermed er lettere at kommunikere med andre, fx over nettet.

Da engelsk har så høj status blandt unge, kan man forestille sig at de foretrækker at de engelske låneord beholder deres engelske bøjningsform og stavemåde. Bliver de engelske lån fordansket, mister de den umiddelbare genkendelighed, der er en fordel i en kommunikationssituation, og de vil formentlig også føles mindre engelske, mindre "seje". Min første hypotese lyder derfor: Unge sprogbrugere i Storkøbenhavn er positive over for engelsk bøjning og engelsk stavemåde af engelske lån i dansk.

Sprogholdninger og køn

Sociolingvistiske undersøgelser har vist at køn influerer på sprogbrugen. I formelle situationer bruger kvinder fx flere standardnære varianter end mænd, og kvinder har i modsætning til mænd en tendens til at overrapportere, dvs. hævde at de taler "finere" end de egentlig gør (se fx Labov 1972 og Trudgill 1995). Forskellen mellem mænds og kvinder sprog bliver af Trudgill betegnet som som *the single most consistent finding to emerge from sociolinguistic studies over the past 20 years* (Trudgill 1983:162), og der er således ikke tvivl om at køn er en vigtig variabel inden for sociolingvistikken generelt. Men spørgsmålet er om køn også er en vigtig variabel i holdningsundersøgelser. I sociolingvistiske undersøgelser der er foretaget på dansk grund, har det

vist sig at køn kun spiller en mindre rolle, ikke mindst i forhold til unges holdninger (se fx Kristiansen 1989 og Ladegaard 1993). I en undersøgelse af svenskeres holdninger til engelske ord i svensk har det desuden vist sig at der ikke er nogen afgørende forskel på mænds og kvinders holdninger til bøjningen og stavningen af engelske lån i svensk (Ljung 1988). Min hypotese om køn og holdninger til engelske lån i dansk er derfor: Der er ingen forskel på unge mænds og unge kvinders holdninger til engelske lån i dansk.

Sprogholdninger og social lagdeling

Sociolingvistiske undersøgelser har også vist at den sociale lagdeling spiller en rolle for hvordan folk bruger sproget (se fx Labov 1997 og Trudgill 1997). Et ofte diskuteret problem i den forbindelse er hvordan man skal definere socialgrupperne og afgrænse dem i forhold til hinanden. Trudgill skriver således at *The whole question of social class is in fact somewhat controversial, especially since sociologists are not agreed as to the exact nature, definition or existence of social classes* (Trudgill 1995:23). De oplysninger jeg har om informanterne der kan bruges til en inddeling i socialgrupper, er forældrenes stillingsbetegnelser. Skønt man selvfølgelig kan diskutere i hvor høj grad det er rimeligt at foretage en social gruppering på baggrund af stillingsbetegnelser, er det i undersøgelser af unges holdninger og sprogbrug ofte de eneste oplysninger man har til rådighed (jf. Kristiansen 1991).

Syv ansatte på Dansk Sprognævn har hver især foretaget en inddeling af informanterne i tre grupper på grundlag af følgende kriterier²:

Høj: folk med lange uddannelser (akademikere) og personer med mange ansatte eller underordnede (primært direktører).

Mellem: folk med mellemlange og korte uddannelser (folkeskolelærere, sygeplejersker, politibetjente, sekretærer, sygehjælpere), selvstændige handlende, håndværkere og faglærte.

Lav: folk uden nogen egentlig form for uddannelse (viceværter, altnuligmænd), ufaglærte (specialarbejdere, kommunalarbejdere), arbejdsløse³.

Den procentvise fordeling ser således ud: knap 30 % tilhører H, ca. 60 % tilhører M, og ca. 10 % tilhører L. Forklaringen på den skæve fordeling er formentlig at den almindelige velstand i Danmark har betydet at der ikke mere eksisterer en egentlig arbejderklasse, i hvert fald ikke i

² Familier hvor begge forældre er pensionister, er ikke talt med.

³ Placeringen er foretaget på baggrund af den af forældrene der har den længste uddannelse. I tvivlstilfælde har jeg selv truffet det afgørende valg om det sociale tilhørsforhold.

traditionel forstand. Faglærte arbejdere har i dag stort set samme levestandard som fx funktionærer, der tidligere sammen med bl.a. mindre forretningsdrivende og håndværksmestre udgjorde middelklassen (jf. artiklen "Middelklasse" i Den Store Danske Encyklopædi, bind 13, 1999). I stedet udgøres den laveste socialgruppe af folk med ingen eller kun ringe uddannelse og arbejdsløse.

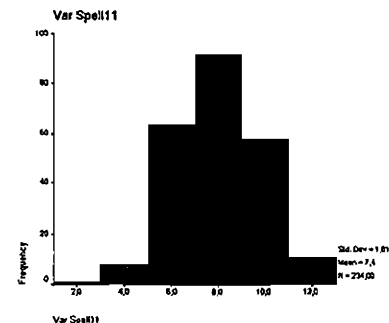
Ligesom det er spørgsmålet om køn spiller nogen rolle for unges holdninger til bøjning og stavning af engelske lån i dansk, er det også spørgsmålet om den sociale lagdeling spiller nogen rolle for de unges holdninger. I en afhandling fra 1992 skriver Mats Lieberg om unge og socialinddeling:

Förr präglades identitet och identitetsbildning av att individerna föddes in i bestämda sociala sammanhang. Identiteten verkar idag inte vara lika hårt knuten till den sociala bakgrunden. Den kan testas, omprövas och återupptas i nya former genom livet. Det verkar idag som om ungdomar söker sin identitet mera i sin samtida och framtida sysselsättning än i sin bakgrund och sina historiska rötter. Det är inte lika viktigt var man kommer ifrån som vart man är på väg (Lieberg 1992:92).

Andre forskere konkluderer ligeledes at unge er mindre klasseopdelte end ældre (se fx Kotsinas 1994: 23), og min hypotese om forholdet mellem den sociale lagdeling af unge og deres holdninger til tilpasningen af engelske låneord i dansk lyder således: De unges holdninger til bøjning og stavning af engelske låneord i dansk vil ikke afhænge af den sociale lagdeling.

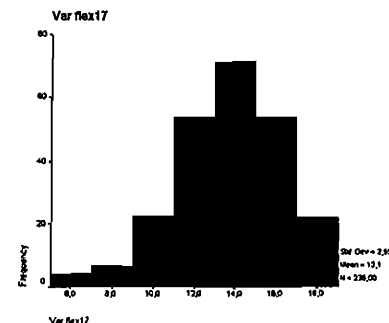
Hypotese 1: Unge storkøbenhavnere er positive over for engelsk bøjning og engelsk stavemåde af engelske ord i dansk

I spørgeskemaet bliver informanterne først bedt om tage stilling til om de foretrækker engelsk eller dansk bøjning af 17 forskellige ord. Jeg har ved hver informant talt sammen hvor mange ord han eller hun foretrækker bliver bøjet på engelsk. Da der i alt er 17 ord, kan informanten få en score på mellem 0 og 17, hvor 0 angiver at informanten i ingen tilfælde overhovedet har foretrukket den engelske bøjningsform, mens 17 angiver at informanten i alle tilfælde har foretrukket den engelske bøjningsform. Følgende histogram viser resultaterne for alle informanterne⁴:

Som det kan ses, er middelværdien for samtlige informanter 13,1. Det vil sige at informanterne i gennemsnit foretrækker at 13 ud af de 17 ord bliver bøjet på engelsk. Histogrammet siger intet om hvilke ord det er informanterne foretrækker bliver bøjet på engelsk, eller om det evt. er de samme ord. Men den fortæller at langt størstedelen af de unge sprogbrugere i Storkøbenhavn foretrækker at de engelske lån beholder deres oprindelige bøjningsform og dermed ikke tilpasses dansk morfologi.

Informanterne er også blevet bedt om at angive om de foretrækker engelsk eller dansk stavemåde af 11 forskellige ord. Fremgangsmåden er den samme som nævnt ovenfor, og nedenstående histogram viser det samlede resultat:

Middelværdien er her 7,4. Det tal viser at de unge sprogbrugere også i høj grad er positive over for at de engelske låneord beholder deres engelske stavemåde, men at der dog er nogle ord som de foretrækker bliver fordansket.

⁴ Jeg beklager at det statistikprogram jeg benytter, har ladet x-aksen gå op til hhv. 19 og 13 i stedet for 17 og 11.

Den samlede konklusion er at unge storkøbenhavnere er positive både over for engelsk stavemåde og over for engelsk bøjning af engelske låneord i dansk, og hypotese 1 er hermed bekræftet. Men informanterne foretrækker ikke at alle de opstillede ord bliver bøjet og stavet på engelsk. Gjørde de det, ville middelværdien ligge på hhv. 17 og 11. Hvilke ord det er informanterne foretrækker bliver stavet på engelsk, og hvilke de foretrækker bliver stavet på dansk, kan jeg ikke komme ind på her, men det er oplagt at fx ordenes alder i dansk kan have en betydning for informanternes holdninger til bøjningen og stavningen af dem.

Hypotese 2: Der er ingen forskel på unge mænds og unge kvinders holdninger til engelske lån i dansk

Jeg har desuden undersøgt om der er forskel på mænds og kvinders holdninger mht. bøjning og stavemåde af de engelske låneord. Følgende tabel angiver middelværdien for de mandlige og de kvindelige informanter mht. bøjning og stavning:

	Bøjning		Stavning	
	Middelværdi	Spredning	Middelværdi	Spredning
Mænd	13,0	2,70	7,4	1,85
Kvinder	13,2	2,44	7,4	1,78

Middelværdien for mænd og kvinder er den samme. Køn har altså ingen betydning for de unges holdninger til bøjning og stavning af engelske lån i dansk, og hypotese 2 kan dermed bekræftes.

Hypotese 3: De unges holdninger vil ikke afhænge af den sociale lagdeling

	Bøjning		Stavning	
	Middelværdi	Spredning	Middelværdi	Spredning
Høj	13,3	2,10	7,7	1,77
Mellem	13,2	2,57	7,3	1,82
Lav	12,6	3,69	7,3	1,59

Som det fremgår af skemaet, har informanternes sociale tilhørsforhold heller ingen betydning for deres holdninger til tilpasningen af engelske låneord i dansk. Hypotese 3 kan således bekræftes

Konklusion

Den overordnede konklusion af min undersøgelse er at unge sprogbrugere i Storkøbenhavn er positive over for engelsk bøjning og engelsk stavemåde af engelske låneord i dansk. Det skyldes formentlig to ting: For det første er mine informanter ret gode til engelsk. Af de 236 informanter der har angivet hvilken karakter de får i mundtlig engelsk, er der kun 12 (eller 5 %) der får karakteren 6 eller derunder⁵. Informanterne har altså gennemgående et godt kendskab til engelsk, og ved at lade de engelske låneord beholde deres engelske bøjningsform og stavemåde når de bruges i dansk, viser de at de mestrer det engelske sprog. For det andet er engelsk som tidligere nævnt et prestigesprog for de unge. Pia Quist har i en artikel i et tidsskrift om unge, identitet og sprog analyseret et gruppeinterview med fire danske 14-årige drenge fra en folkeskole i Køge. I et uddrag af dette gruppeinterview bruger to af drengene engelske udtryk (*fuck t-shirt, so fucking what*) til at markere sig som overlegne i forhold til en tredje dreng, og Quist skriver at det kan de gøre ved at trække på den status engelsk nyder i samfundet i al almindelighed og blandt unge i særdeleshed (Quist 2000:24 f.). I forlængelse heraf kan man slutte at jo mere engelsk et udtryk er, jo mere status giver det. Eller med andre ord: engelske låneord der bliver bøjet og stavet på engelsk, er mere prestigefyldte end engelske låneord der bliver bøjet og stavet på dansk.

En 3.g.-pige fra et gymnasium i Gentofte har i spørgeskemaet skrevet om det at bruge engelske låneord i dansk: "Det er helt vildt sjovt. Det er en form for ungdomssprog. Hvis de "ældre" begyndte på det, ville det nok miste det "cool" der er i det". Citatet demonstrerer hvordan brugen af engelsk kan identificere de unge som en gruppe der står i modsætning til en anden gruppe, nemlig de "ældre". Og netop denne ungdomsgruppeidentifikation er formentlig en del af forklaringen på at køn og social lagdeling ikke er en vigtig faktor i forhold til de unges holdninger til behandlingen af engelske lån i dansk. Det der er afgørende for de unges holdninger, er netop at de er unge - ikke om de er af hankøn eller hunkøn, eller om de ligger højt eller lavt i den sociale lagdeling.

Litteratur

- Den Store Danske Encyklopædi. 1999. Bind 13. Gyldendal.
Kotsinas, Ulla-Britt. 1994. *Ungdomsspråk*. Ord och stil. Hallgren & Fallgren. Språkvårdssamfundets skrifter 25.
Kristiansen, Tore. 1989. Sprogholdninger hos unge i Næstved og omegn - del II: adfærdstest. I: *SNAK. Nyhedsbrev om dansk talesprog i dets variationer*. Nummer 1. 4. årgang: 2-10.

⁵ Tre informanter har angivet at deres mundtlige engelskkarakter ligger mellem 6 og 7. En informant får 03 i mundtlig engelsk, og én får 5.

- Kristiansen, Tore. 1991. *Sproglige Normidealer på Næstvedegnen. Kvantitative Sprogholdningsundersøgelser*. Upubliceret ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Labov, William. 1972. The Study of Language in its Social Context. I: J.B. Pride and Janet Holmes (ed.): *Sociolinguistics. Selected Readings*. Penguin Books:180-202.
- Labov, William. 1997. The Social Stratification of (r) in New York City Department Stores. I: Nikolas Coupland and Adam Jaworski (ed): *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook*. St. Martin's Press:168-178.
- Ladegaard, Hans Jørgen. 1993. Sprogholdninger og sproglig adfærd hos skoleelever på Fyn. I: Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.): 4. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus:177-197.
- Lieberg, Mats. 1992. *Att ta staden i besittning. Om ungas rum och rörelser i offentlig miljö*. Lund.
- Ljung, Magnus. 1988. *Skinheads, hackers & lama ankor. Engelskan i 80-talets svenska*. Bokförlaget Trevi.
- Pedersen, Inge Lise. 2000. Ungdomssprog - dialekt eller register? En oversigt over nyere, især nordisk, ungdomssprogsforskning. I: *Nordlyd* No 28: 44-59.
- Quist, Pia. 1999. Unge, identitet og sprog. Operationalisering af identitetsbegreber i en empirisk undersøgelse. I: Kotsinas m. fl. (red): *Ungdom, sprog og identitet. Rapport fra et netværksmøde*: 23-38.
- Retskrivningsordbogen, 2. udg., 1996.
- Trudgill, Peter. 1983. *On Dialect. Social and Geographical Perspectives*. Basil Blackwell. Oxford: 161-168.
- Trudgill, Peter. 1995. *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*. Penguin Books 1983 (org. Pelican Books 1974).
- Trudgill, Peter. 1997. The Social Differentiation of English in Norwich. I: Nikolas Coupland and Adam Jaworski (ed): *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook*. St. Martin's Press: 179-184.

Peter Widell og Mette Kunø (udg.):
8. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*
Århus 2001

SÆTNINGS-, ORD- OG MORFEMKLASSER I DANSK SPROG. UDKAST TIL EN DIALEKTISK DANSK GRAMMATIK

Af Jørgen Chr. Bang & Sune Steffensen (Syddansk Universitet, Odense)

0. Præsentation

Texter bærer ikke mening og overfører ikke information, men er et meningspotentiale, et mennesskeligt formet udtryk, som mennesker i meddele-situationer prøver at forbinde meninger med – meninger, der kan forstås som nogenlunde fælles for deltagerne i meddele-situationen.

Med vores mest kærlige stemme kan vi sige "dumme svin" til hinanden, og vi kan både mene det kærligt og blive tolket som kærlige. Tilsvarende kan vi med den største kulde sige "hvor er du skøn" på en måde, der hverken er ment som eller bliver forstået som udtryk for nogen stor glæde ved at se den anden. Det er dog generelt vigtigt at bruge ord og vendinger, der er i og meddanner sunde forhold.

Hvad er da grammatik? På den ene side må konsekvensen af, at en given text ikke i sig selv udtrykker en given mening, være, at vi ikke kan opfatte grammatik alene som læren om textens indre dele, isoleret fra textens ydre relationer, herunder dens basale menneskelige og situationelle konstituent. På den anden side er grammatik, eller grammatiske teorier og analyser, i sig selv ytringer, der konstitueres i og af mennesker i givne situationer.

Dermed deler den grammatiske teori og analyse grundvilkår med alle ytringer: En ytring er situationel og aldrig "meta-situationel." Derfor er den grammatiske teori, analyse eller beskrivelse ikke "meta-sproglig" – i hvert fald ikke mere metasproglig end alt sprog. At lave grammatik er en social handling med sociale implikationer.

Da en grammatik er en sproglig ytring i en given situation, så giver det mening at spørge: Hvad er da en ytring? Alle ytringer er potentielle meddelelser. Meddelelser mellem dem, der deler dem som meddelelser og bestemmer dem som meddelelser. Et host kan således være en meddelelse, hvis det er ment som sådan og tolkes som sådan, og således kan hostet forårsage, at den anden tier, taler, bliver eller går – alt afhængig af den situationelle tolkning, som de deltagende mennesker foretager.

Formålet med grammatiske aktiviteter må derfor være forbundet med samme *telos* som vore

andre sproglige aktiviteter, nemlig, at vi som "sprogbrugere, -skabere", som talende, lyttende, skrivende, læsende, tænkende personer samarbejder om at skabe sundere dialoger. En sund dialog forstår vi som en dialog, der bidrager til en mere fredelig, demokratisk og økologisk udvikling af og i forholdet mellem mennesker og mellem mennesker og omverden (jf. Jørgen Døør, *Moralske Meditationer*). Det betyder, at forskellige situationer implicerer forskellige grammatiske opmærksomheder, således at det, der grammatisk er vigtigt og meningsfuldt i én situation, er inderligt ligegyldigt og redundant i en anden. Ligeledes, at de grammatiske aktiviteter, der er gode og gavnlige i en situation, kan være destruktive i en anden.

Grammatik er og kan ikke være andet end et situationelt og dialogisk fænomen, og som alle andre situationelle og dialogiske fænomener forudsætter også de grammatiske aktiviteter, at vi er sensitive over for hinandens behov og intentioner, således at vi er mere opmærksomme på at møde og tolke hinanden i en fundamental venskabelig ramme end på at møde hinanden som censorer og kontrollanter, der skal finde og rette hinandens "fejl" som Big Brother eller broderens og søsterens vogter.

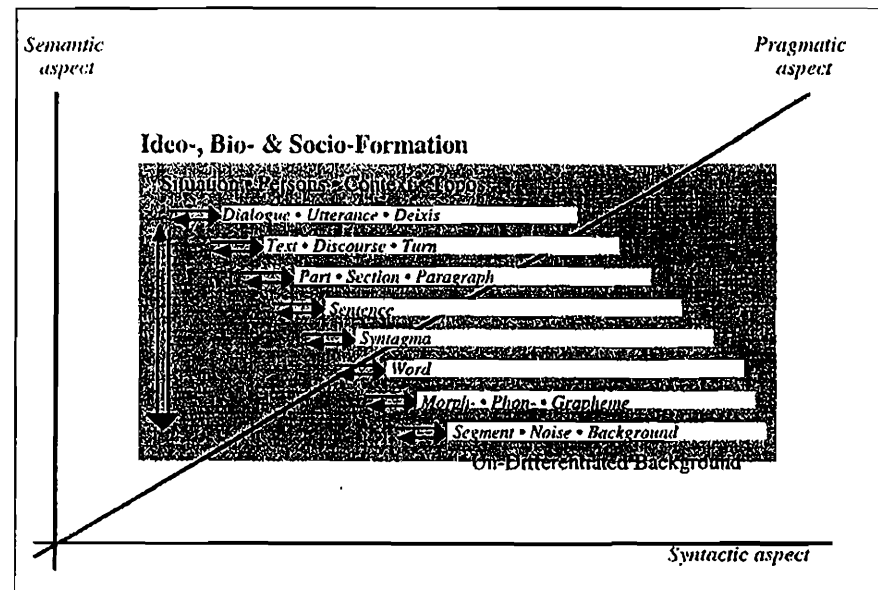
Når vi således som dialektiske lingvister, eller økologiske lingvister, deltager i lingvisters dialog om forståelse og formulering af dansk grammatik, så prøver vi at bidrage til en medforståelse af, at vores fælles opgave er at hjælpe hinanden og andre dansk-sprogsdannere af forskellig herkomst og baggrund og interesser til at blive bedre til personlig og social kommunikation. Målestokken for værdien af vores teori og beskrivelse er, om vi og andre bliver bedre til mere venlig og kærlig kommunikation indbyrdes og i vore øvrige livsforhold. Vores mål er således ikke at bidrage til maskiners kommunikation, og derfor er maskinel simulering ikke rammen for vore kategorier; det er alene menneskers hverdagsliv og hverdagssprog. Vores teorier og kategorier er ikke overbegreber over dansk sprog – er ikke forskrifter for korrekt dansk sprog – men derimod medbegreber i dansk sprog i forhold til dem, vi deler sprog med.

1. En dialektisk hierarki-model

I dette essay forsøger vi blot at skitsere en ramme for en dialektisk dansk grammatik, der netop har venskab og tillid som udgangspunkt. Dette udgangspunkt viser sig ved, at vi går ud fra, at hverken tekster eller sprog er selvbærende strukturer, men tegn og systemer af tegn, som mennesker bærer og danner mere og mindre fælles. Den virkelige artikulation og interpretation vil altid eksistere i dialektikken mellem det aktuelt mere private og personlige og det generelt mere offentlige og fælles. Personligt og mellemmenneskeligt domineres vore artikulationer og interpretationer af

forståelsen af hverandres intentioner med at dele sprog, mens interpretationerne i den offentlige diskurs mere domineres af juridiske, politiske og moralske kriterier (eller af *magt* af den ene eller den anden art), der afgør om den enes eller den andens tolkninger tæller mest og bør tælle mest.

I nedenstående model af et *Dialektisk Hierarki* (Model 1) er disse forhold illustreret ved hjælp af nogle velkendte lingvistiske termer.

Model 1: En Dialektisk Hierarki-Model

I modellen tager vi udgangspunkt i en forestilling om talens og skriftens helheder og dele som et hierarki af over- og underordningsforhold, som på mange måder svarer til den strukturalistiske forestilling. Men til forskel herfra går vi ud fra, at der består dialektiske relationer mellem niveauerne i hierarkiet, og at hele hierarkiet, såvel som dets enkelte dele og helheder, først og sidst og hele tiden er dialektisk konstitueret af de personer, der ytrer og forstår teksten og tekstens dele som helheder og dele i deres og andres kommunikation. Det er dialogens parter, der kender værdien af egne og andres tekstuelle og dialogiske artikulationer, identifikationer og interpretationer; den udenforståendes sproglige identifikation og interpretation er af mere tentativ natur, og det er fint nok, men fundamentalt en fremmedgørelse, hvis den af deltagerne og den udenforstående op-

fattes som "den korrekte identifikation".

Med den dialektiske hierarki-model *in mente* kan vi formulere følgende spørgsmål: Hvad er et ord? Hvad er en sætning? Hvad er et morfem? Og hvad er en text?

Overordnet siger vi, at et ord er et ord, når vi deler og husker det som et sådant, dvs. hvis vi fælles producerer, kommunikerer, konsumerer og identificerer det som et ord. Vi kan endvidere fremstille et ord som en helhed, hvor morfemer er dele af helheden. Tilsvarende kan vi om en sætning sige, at en sætning er en sætning, når vi forstår den som en sætning, og at en sætning er en helhed, hvor ord er dele af helheden. Også sætninger er dele af helheder, nemlig af tekster. Vi definerer en *text* som en *turn* i en dialog i en historisk situation dialektisk konstitueret af dialog-partnere, tid, sted og logikker samt omgivelser. En text er en individualitet konstitueret af dialogens konstituentier og af sproglige artikulationer i syntaktisk organisation. På den ene side er en text således defineret som en topisk enhed af større eller mindre udstrækning i tid og rum og med flere eller færre artikulationsdele og med samme deiktiske og mediemæssige relationer i hele textens forløb (fx samme taler eller forfatter og samme medium og samme deiktiske "zero-point"). På den anden side er en text defineret som et syntagma af syntagmer, hvor syntagmer kan være på forskellige niveauer i det dialektiske hierarki.

Med andre ord: Alt er dele og helheder, og *intet* er selvberoende helheder eller dele. Vi understreger, at der ikke er nogen mindstedele i sprog. Alle dele i sproget eksisterer igennem menneskers relaterende af disse dele til andre dele og til den kommunikative situation. Der findes ikke noget i en text eller i et sprog, der kan reduceres til at være en del af større text- eller sprogdele, hvis ikke denne klassifikation er skabt af de mennesker, der er del af en aktuel dialog. Eller med andre ord: De basale konstituentier for sprog er mennesker der deler ontologisk forståelse med henblik på at danne fælles forståelser. Sprog er ikke en ontologi, men en del af menneskets ontologi.

2. Ord - Klasser

Alle ord har det træk til fælles, at de identificeres som ord! Ligeledes har alle ord det til fælles, at de er *navne* på fænomener eller relationer i den sociale praxis. Argumentet herfor er, at det i bund og grund er vore erfaringer i og med den sociale praxis, der dialektisk determinerer vor sprogbrug (pragmatik), vores ordbetydninger (semantik) og principperne for vores text-dannelse (syntax).

Disse fællestræk ved alle ord gør, at vi med en vis ret kan sige, at der findes én ordklasse,

nemlig klassen af samtlige individualiteter, som mennesker i en social praxis identificerer som ord. Omvendt kan vi hævde, at der findes et uendeligt antal ordklasser. Således er vi som oftest i stand til at identificere forskellige individualiteter i en text som ét ord, til trods for at de er ytret af forskellige mennesker, med forskellige udtaler og betoning, og måske endda forskellige betydninger i de givne sammenhænge. Vi kan altså kategorisere alle disse forskellige udtryk som ét ord, uanset at sjællænderen eller arbejdsgiveren eller manden bruger og udtaler det lidt anderledes end jydten eller arbejdstageren eller kvinden, der igen ikke siger og mener helt det samme som fynboen eller den arbejdsløse eller barnet. Imellem disse yderpositioner, én og uendelig, har vi så et ual af forskellige og lignende ordklassifikationer, der hver især har forskellige implikationer og forskellige forhold til grammatiske traditioner. Traditionelt regner danske grammatikere (fx Diderichsen 1946, Mikkelsen 1894 og 1911 og Hansen 1977) med en 10-11 ordklasser, hvis primære *raison d'être* synes at være deres ophav i en græsk-latinsk grammatisk tradition. Viggo Brøndal (Brøndal 1928) skabte et strukturalistisk bud på en "logisk" ordklassifikation, hvilket der kom et interessant, smukt og helt igennem verdensfjernt system ud af. (I parentes bemærker vi, at Diderichsens forsøg på at incorporere Brøndals teori i ordklasse-fremstillingen i EDG mildt sagt virker mindre gennemtænkt og praktisk, jf. Steffensen 2001, kap. 2).

Vi definerer en *klasse* som en helhed af individualiteter, hvor alle individualiteter står i samme modsætningsforhold til andre klasser. Modsætningsforholdet er dermed defineret som en relation mellem forskellige klasser. Fx er den sociale klasse subjekt-klassen – Marx' kapitalist-klasse – defineret ved, at medlemmerne af klassen står i samme sociale modsætningsforhold til middel- og objekt-klassen (Marx' arbejderklasse). Tilsvarende kan en ordklasse defineres ved, at medlemmerne – ordene – står i samme modsætningsforhold til andre ord af samme og andre klasser. Lige så vel som det sociale modsætningsforhold ikke kan defineres idealistisk, men kun eksisterer i et konkret samfund og i en konkret social praxis, således skal også ordklasserne defineres ud fra deres real-eksistens i en textuel sammenhæng. En ordklasse-definition er således kun interessant i relation til *text-konstitutionen*, og da vi tidligere har beskrevet sætningen som en helhed, som ord er dele af, så er sætningens konstitution en dialektisk konstituent for ordklasse-definitionen. Ud fra denne ramme – sætningens konstitution – definerer vi fire ordklasser: Navne (eller nominer), verber, prædikatorer og relatorer (henholdsvis forkortet N, V, P og R).

Enkeltord fra hver af disse fire ordklasser kan *alene* konstituere en text, jf. følgende fiktive dialog (for to personer), der består af seks tekster, "turns": "Gå!" "Mig?" "Ja!" "Nu?" "Ja!" "Dødbider!" Disse seks tekster består hver især af ét ord, nemlig henholdsvis et verbum, et nomen (*pro-*

nomener er både af nominal-kategorien og relator-kategorien), tre relatorer og nok et nomen. Vi ser intet dialogisk grundlag for at skelne mellem den første text som en sætning og de øvrige texter som "sætningsemner." En sådan skelnen synes mere at være forankret i en formal-definition af sætningen, hvor det finitte verbum har en umotiveret særstatus, mens vi definerer en sætning ud fra et modsætningsforhold mellem ordklasserne. Hverken verbet eller noget andet ord (nogen anden ordklasse) siger noget i sig selv, men kun i en konkret dialogisk sammenhæng. Derfor er der hverken mere eller mindre underforstået i imperativ-sætninger end i indikativ-sætninger og sætningsemner. Ud fra disse ét-ords-texter kan vi naturligvis ikke skelne mellem ordklasser, for der er intet modsætningsforhold i texterne. Det er der først i det øjeblik, vi opererer med texter med mere end ét ord.

Det prototypiske eksempel på en sådan fler-ords-helhed er sammensætningen af et nomen og et verbum: "Jeg spiser", "Kongen lever", "Ånder han?". Der kan være semantiske og pragmatiske grunde til, at ét nomen ikke er nok til at udtrykke relationerne i den sociale praxis, og i så fald kan flere nominer indgå i fler-ords-helheden: "Jeg spiser isen" og "jeg giver dig ost." I alle tilfælde indgår N og V i en dialektisk relation, dvs. de konstituerer den helhed, som Jespersen og Diderichsen kaldte en *nexus*, og som vi med en lidt anden optik også kalder en *sætning*. Vi definerer altså en sætning ud fra modsætningsforholdet mellem et nomen og et verbum, der på dansk er kendetegnet ved at stå i umiddelbar sam-berøring (syn-tax). Disse to størrelser står således i et gensidigt *prædikations-* og *relationsforhold*, ligesom alle syntagmer er helheder, der består af dele i et gensidigt prædikations- og relationsforhold, både på text-, sætnings-, ord-, og morfem-niveau.

Et gensidigt prædikationsforhold er et forhold, hvor hver del *udsiger* noget om helhedens øvrige dele, således at verbet udsiger noget om nomenets handlinger, tilstande, følelser, etc., og hvor subjektet siger, *hvem* der kan befinde sig i – eller affinde sig med – disse tilstande, handlinger m.m. Vi ser således en større fornøft i megen grammatisk skolepædagogik end i mange grammatiske skoledannelser; fx er gensidigheden som princip eksplicit tilstede i de velkendte skole-spørgsmål: "Hvem gør noget? Hvad gør han/hun/den/det/de?," hvorimod grammatikere, der (med Crystals ord) opererer med en "two-part analysis in which all obligatory constituents other than the SUBJECT are considered together [as a predicate]" (Crystal 1997:303), overser, at al sprog – selv subjekter! – helt fundamentalt siger noget om noget.

Et gensidigt relationsforhold er et forhold, hvor hver del dialektisk determinerer helhedens øvrige dele, såvel syntaktisk (intra-textuelt), semantisk (inter-textuelt) som pragmatisk (extra-textuelt), jf. Bang & Døers *Triple Model of Text Relations*, som blev præsenteret på MUDS3 (Bang & Døer 1991). I "Eva giver Adam æblet" bestemmer hver del således de øvrige deles semantiske og pragmatiske tolkningspotentialer, hvorved der skabes basis for en situationel tolkning af udsagnet.

Udover det gensidige prædikations- og relations-forhold mellem N og V kan der i sætningen optræde *extra-relatorer* og *extra-prædikatorer* (eller blot: relatorer og prædikatorer). Det er stør-

Model 2: *Triple Model of Text Relations*

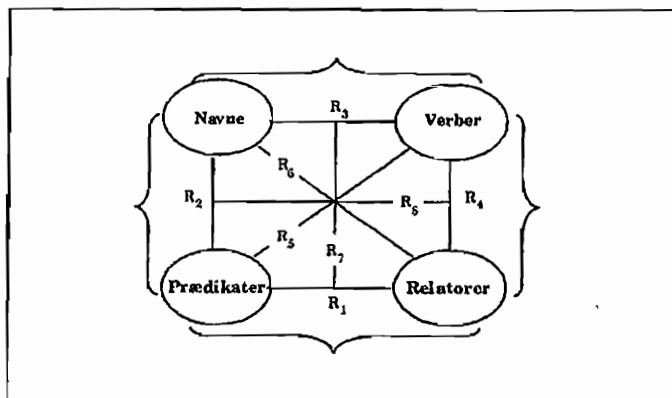
Dimension of reference	Dominating reference	Reference to
Lexical	Inter-textual	COText social & individual } lexicon & grammar
Anaphoric	Intra-textual	INText cataphoric (forward) anaphoric (backward) symphoric (simultaneous)
Deictic	Extra-textual	CONText C-prod } Persons C-comm } Time C-cons } Place C-derived } Logics

C-prod = the context of the producer(s)
C-comm = the context of the communicator(s)
C-cons = the context of the consumer(s)
C-derived = the context of the recontextualizer(s)

relser, der ekspliciterer de prædikative og relationelle egenskaber ved og mellem nomener og verber. Fx kan Adams status som *modtager* i "Eva giver Adam æblet" ekspliciteres ved at indføre extra-relatoren 'til': "Eva giver æblet *til* Adam." Tilsvarende kan Evas attributter ekspliciteres med en extra-prædikator: "Den *smukke* Eva giver Adam æblet." Også verbet kan extra-prædikeres: "Eva giver *smukt* Adam æblet." Generelt gælder det for prædikatorer, at de deiktiske forhold er uændrede af extra-prædikationen. Det er således den samme Eva og den samme given æbler, men extra-prædikatoren forandrer sætningens *modalitet*, dvs. måden hvorpå de pragmatiske subjekter forholder sig til hinanden, til det sagte og til den sociale praxis.

Som tommelfingerregel regner vi som *relatorer* ord, der ikke kan bøjes ('ikke', 'kun', 'nu', 'der', 'der', 'når', 'hvis', 'fordi' etc.). Af eksemplerne kan man se, at relatorer både fungerer intra-, inter- og extra-textuelt, konjunktionelt, modalt og deiktisk. Ligeledes har også flexiver i en vis forstand relator-funktion, jf. Jørgen Chr. Bangs essay *Flexiver som Relatorer* (1995). Som *prædikatorer* regner vi ord, der kan kompareres (fx 'smuk', 'meget', 'lykkelig', etc.), og altså både ad-verbelle og ad-nominelle (ad-jektiviske) prædikatorer. Vi undgår med denne distinktion den traditionelle *waste basket*-kategori biord(sled) (jf. EDG:73ff.), idet vi altså ikke regner med "adjektiver med adverbial funktion" (jf. EDG:180), udover de to "logiske": "adjektiver med adjektivisk funktion" og "adverbialer med adverbial funktion." Vi har prædikatorer, der har en dominerende prædikativ funktion, og vi har relatorer, der har en dominerende relationel funktion. Vi minder om, at også Brøndal på lignende vis opnår en meget mere tilfredsstillende definition af ordklassen *adverbier*.

Løvrigt kan prædikatorer både stå prædikativt til nomener, til verber, til andre prædikatorer samt til nominal-verbal-helheder (jf. Steffensen 2001, kap. 9). Tilsvarende kan relatorer stå extra-relationelt til ord af alle fire ordklasser samt til helheder bestående af ord fra flere ordklasser. Vi opstiller de fire ordklasser, som vi opererer med, i en matrix med fire kategorier:

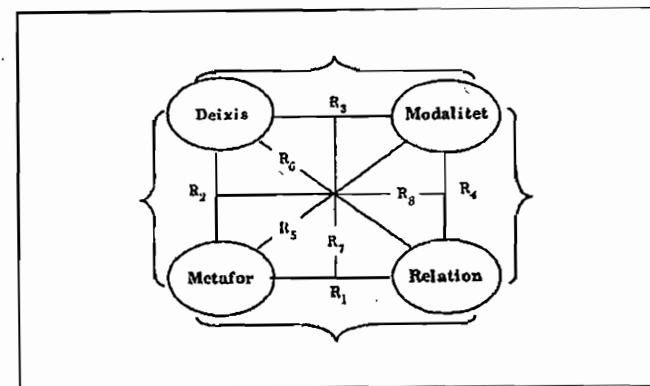
Model 3: En Dialektisk Ord-Klasse-Matrix

3. Funktioner

En af pointerne ved den her præsenterede ordklasse-teori er, at ordklasse-identifikation grundlæggende er en *funktionel* identifikation, dvs. en identifikation af de enkelte ords og ord-helheders

funktion i en levende dialog. Der er en dialektisk relation mellem sætnings-funktion og ordklasse, således at fx verber prototypisk som oftest står verbalt (eller: finit verbalt), hvilket markeres med morfemet '-er'. Tilsvarende står nominer prototypisk nominalt, og prædikatorer prædikativt. Men under givne semantiske og pragmatiske omstændigheder kan verber både stå nominalt og prædikativt, hvilket også markeres morfemisk (jf. Steffensen 2001): "Jeg prøver *at skrive*" (hvor 'at skrive' står som objekt til 'prøver', dvs. som et nominalt sætningsled) og "Den *skrivende* mand sender de *skrevne* breve" (hvor 'skrivende' og 'skrevne' står som prædikator til henholdsvis 'mand' og 'breve'). Tilsvarende markerer morfemet '-s' i "jeg så mandens bil," at 'mandens' har prædikativ funktion, dvs. ordet står bestemmende til 'bil'. Om man så foretrækker fx at tale om verber med prædikativ funktion ('skrivende' og 'skrevne') eller rask væk om prædikatorer, det kommer an på formålet med analysen og fremstillingen.

Det lader altså til, at forholdet mellem ordklasser og sætningsklasser er dialektisk, og da forholdet mellem ord- og sætningsklasse er morfemisk markeret, så er forholdet mellem morfem-, ord- og sætningsklasser dialektisk. Disse bestemmelser af morfem-, ord- og sætningsklassernes dialektik er i en vis forstand mere intra-textuelle, hvorved det bliver interessant at spørge til morfemernes, ordenes og sætningernes inter- og extra-textuelle relationer. Her opererer vi med nok en matrix, nemlig en matrix over morfemers, ords og sætningers inter- og extra-textuelle funktion:

Model 4: En Dialektisk Funktions-Matrix

Vi tager her udgangspunkt i fire funktioner, som vi regner som konstitutive for enhver sproglig artikulation – enhver sproghandling – og dermed for ethvert sprogligt segment. For at sproget kan skabe betydning, dvs. for at sproget gør en intentionel forskel i en social praxis, så må det nødvendigvis have en referentiel funktion, dvs. en deixis-funktion: Enhver sproglig individualitet referere til den sociale praxis, hvori det optræder. Derudover er enhver sproglig individualitet kendetegnet ved at være yttret af nogen (sproget er nemlig altid nogens, *pace* Løgstrup), hvorfor det nødvendigvis udtrykker personers måde at forholde sig til sig selv, hinanden og omverden. Dette er fundamentalt en *modalitets-funktion*. Når vi taler, trækker vi på vore lingvistiske erfaringer fra andre situationer, som vi husker eller har for vane. Vi forstår ikke sprog ud fra et "indbygget" eller et i os iboende semiotisk system, men på baggrund af vore tidligere erfaringer med sprog og livssammenhænge. Hvis jeg ikke forstår "arbor", skyldes det ikke, at jeg er fejl-kodet, men at jeg og mine omgivelser altid har kaldt det "træ," og at beskrive det som et systemisk træk – eller som en *sprogkode* – er i fundamental forstand fremmedgørende, fordi den beskrivelse fortrænger vore menneskelige egenskaber til fordel for en maskinel beskrivelse (jf. Steffensen & Bundsgaard 2000:23f.). Udover disse tre regner vi med en fjerde, nemlig en relationel funktion, idet vi naturligvis må kunne explicitere, hvordan den enkelte sproglige individualitet forholdes til andre ytrede sproglige individualiteter.

Vi går på den ene side ud fra, at hver eneste individualitet er karakteriseret ved hver af disse funktioner, således at der fx ikke findes "rene" deixis-ord. På den anden side går vi ud fra, at der nødvendigvis eksisterer et dominans-forhold, således at visse individualiteter i visse sammenhænge mere er domineret af én funktion end en anden. Disse dominans-forhold kan vi illustrere ved at henvise til Diderichsens sætningskema (EDG:186). Overordnet har dette skema fire felter: "Forbinderfelt – Fundamentfelt – Neksusfelt – Indholdsfelt." I forhold til vores funktions-matrix kan dette beskrives således, at den relationelle funktion dominerer "forbinderfeltet," idet sætningens inter-textuelle forhold expliciteres her; i "fundamentfeltet" dominerer den deiktiske funktion, idet fundamentfeltets indhold skal være bekendt for dialogparterne for at foretage en sensitiv interpretation; i "neksusfeltet" dominerer modalitets-funktionen, idet det er her, at verbet markeres for tempus og modalitet ("Jf. afsnittet "Tense as a modality" i Lyons 1977 og kap. 7.2. i Steffensen 2001), ligesom så centrale modalitets-relatorer som 'kun', 'ikke', 'nok' etc. optræder i neksus-feltet (på "lille a"); sluttelig domineres "indholdsfeltet" af den metaforiske funktion, idet der her optræder den "nye information," som for at danne betydning i dialogen nødvendigvis må trække på vore sproglige erfaringer fra tidligere situationer. I sætningen "Og ham dér er en

mand" er 'en mand' en semantisk oplysning, som vi kun kan forstå, hvis vi har erfaringer med, hvad en mand er. Derudover ser vi i dette eksempel alle fire funktioner: Det relationelle 'og', det deiktiske 'ham dér', det modale 'er' og det metaforiske 'en mand'.

4. Afrunding her

Af tekniske og pladmæssige grunde bringer vi ikke her vores analyseeksempler af "Den grimme Ælling" og Årsstenens runeindskrift, som vi snarest vil publicere i anden sammenhæng. Vi inviterer interesserede "abonnenter" på ELI-gruppens videre udviklinger af dialektiske og funktionelle grammatikker til at henvende sig til os fx via vore e-mailadresser - og gerne med kommentarer og spørgsmål til det her præsenterede:

sunesteff@language.sdu.dk eller bang@language.sdu.dk

Litteratur

- Bang, Jørgen Chr. & Døør, Jørgen (1985-1998): *Sprogteori* I-IX. Odense: Nordisk Institut, Odense Universitet.
- Bang, Jørgen Chr. & Døør, Jørgen (1991): "Fragmenter af en text og en textteori – syntaktisk, semantisk og pragmatisk analyse af 'Fars'." I: Kunøe, Mette & Larsen, Erik Vive (red.): 3. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet.
- Bang, Jørgen Chr. (1995): *Flexiver som Relatorer*. Odense: Center for Nordiske Studier, Odense Universitet.
- Brøndal, Viggo (1928): *Ordklasserne: Partes orationis. Studier over de sproglige Kategorier*. København: Gad.
- Crystal, David (1997): *The Cambridge Encyclopedia of Language*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diderichsen, Paul (1946): *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Døør, Jørgen (1998): *Moralske Meditationer*. Odense: Institut for Sprog og Kommunikation, Odense Universitet.
- Hansen, Erik (1977): *Dæmonernes Port*. 2. udg. 1980. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lyons, John (1977): *Semantics* 1-2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mikkelsen, Kristian (1894): *Dansk Sproglære*. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Mikkelsen, Kristian (1911): *Dansk Ordføjningslære*. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Genudgivet 1975 af Erik Hansen, Ole Tøgeby, Otto Glismann & Lars Heltoft. København: Hans Reitzels Forlag.
- Steffensen, Sune & Bundsgaard, Jeppe (2000): "The Dialectics of Ecological Morphology – or the Morphology of Dialectics." I: Bundsgaard, Jeppe & Lindø, Anna Vibeke (ed.) (2000): *Dialectical Ecolinguistics*. Odense: ELI Research Group, Odense University.
- Steffensen, Sune (2001): *De danske verbers morfologi(er)* I-II. Upubliceret afhandling; udkommer senere som *ELI Working Paper No. 3*. Odense: Odense Universitet.

EN CONSTRAINT GRAMMAR PARSER FOR DANSK

Eckhard Bick (Syddansk Universitet, Odense)

1. Projektet

Det moderne samfunds udstrakte brug af informationsteknologi i almindelighed og elektronisk tekstbehandling i særdeleshed har dels forsynet lingvistikken med et hidtil uset væld af let tilgængelige data til kvalitativ og kvantitativ sprogforskning, dels sat den automatiske analyse og generering af natursprog (både tekst og tale) på den forskningspolitiske dagsorden. Det er imidlertid i overvejende grad det engelske sprog, der har profiteret mest af denne udvikling, mens "mindre" sprog som dansk til stadighed udviser en udpræget mangel på store og nemt tilgængelige korpora, kvalitets-tagere og frsprogs-parsere.

Som led i et SHF-støttet tværsproglig forskningsprojekt på SDU Odense Universitet har jeg igennem det sidste år udviklet leksika, computerprogrammer og grammatiske regler til automatisk analyse af dansk skriftsprog. Målet har været en robust parser, der håndterer almindelig løbende dansk tekst på både det morfologiske og syntaktiske niveau. Det anvendte parsing-paradigme, Constraint Grammar (Karlsson 1990, 1995), er tidligere undersøgt med henblik på dansk af Thomas Bilgram (1994), der tog udgangspunkt i en to-niveau-beskrivelse (TWOL) af dansk morfologi, og opnåede lovende resultater for især nominal-verbal-homonymien.

Den morfologiske analyse i mit eget system bygger ikke på en TWOL-algoritme, men på kildesprogsdelen af et tidligere, MT-orienteret projekt (1986), der siden er blevet udvidet med yderligere leksikografisk materiale fra især DSL (nu i alt ca. 106.000 leksemer), samt et voksende antal "skræddersyede" valens- og semantiske oplysninger (Anders Hougaard, Morten Vestergaard-Lund, Eckhard Bick). Den morfologiske og ordklasse-disambiguering hviler imidlertid - som hos Bilgram - på en grammatik bestående af kontekst-sensitive, såkaldte "Constraint"-regler, der "forbyder" eller "selekterer" bestemte læsninger i bestemte kontekster - hvor kontekstvinduet er perioden, og kontekstkriterier kan omfatte både ords morfologi, placering og valenspotentialer, samt i nogen grad et ords semantiske klassificering.

2. Constraint Grammar

De fleste ord i natursprogstekster er - isoleret set - flertydige med hensyn til ordklasse, bøjning, syntaktisk funktion, semantisk indhold m.m. Det er sætningskonteksten (foruden den indholdsmæssige sammenhæng og læserens "viden om verden"), der afgør hvordan ordet skal forstås. Constraint Grammar (CG) er en grammatisk metode der søger at gennemføre en sådan éntydiggørelse (disambiguering) ved at opstille regler for, hvilken af et ords mulige læsninger der skal vælges, og hvilke læsninger der skal forkastes i en given sætningskontekst, eller om der skal tilføjes nye (typisk syntaktiske) læsninger. I selve parseren bliver reglerne kompileret til et computerprogram, der som input tager tekst, hvor hvert ord har fået tilføjet en såkaldt *kohorte* (1) af flertydige morfologiske læsninger vha. et leksikon-baseret morfologisk analyseprogram.

(1) hun
[hun] <femi> PERS UTR 3S NOM
sælger
[sælger] N UTR S IDF NOM (1. læsning i kohorten)
[sælge] V PR AKT (2. læsning i kohorten)
blomster
[blomst] N UTR P IDF NOM
\$.

En typisk morfologisk disambigueringregel for 'sælger' i ovenstående eksempel er følgende:

```
SELECT (VFIN) IF
(-1C (PERS NOM) OR (N NOM)) (*-2 >>> BARRIER NON-PRE-N)
(NOT 0 PRP);
```

Vælg læsningen som finit verbum, hvis ordet til venstre (-1) er et personligt pronomen eller et substantiv i nominativ, og der mellem dette og sætningsstarten (>>>) ikke findes andet end prænominaler, med mindre mål-ordet (0) også kan være en præposition ('fx ved').

Når Constraint Grammar-modellen bruges til syntaktiske beskrivelse, tilføjes ordbaserede funktions- og dependens-markører (fx '@<SUBJ' for kernen i et subjekt-syntagma til højre for sætningens finitte verbum), der så igen danner udgangspunkt for yderligere disambigueringsregler.

```
MAP (@<ACC @<DAT @<SC) TARGET (PERS ACC) IF (NOT -1 PRP);
```

Tilføj læsninger som direkte objekt (@<ACC), indirekte objekt (@<DAT) og subjektsprædikat (@<SC) til personlige pronomener i akkusativ, hvis ordet til venstre ikke er en præposition.

Ca. 40% af de morfologiske, og en mindre andel af de syntaktiske CG-regler stammer direkte fra et lignende system for portugisisk (Bick 2000), resten af de p.t. ca. 2500 regler blev udarbejdet og testet specifikt for dansk.

3. Det deskriptive system

Parserens tag-sæt¹ indeholder 14 ordklasse-kategorier, der kombineres med 20 tags for bøjningsformer, ialt flere hundrede distinkte komplekse tags. I tag-linien 'V PR AKT', for eksempel, alternerer ordklassen 'V' således med 13 andre ordklasser, og indenfor V-klassen alternerer 'AKT' (aktiv) med 'PAS' (passiv), og 'PR' (præsens) med IMPF (imperfektum), samt med INF (infinitiv), IMP (imperativ), PCP1 (præsens participium) og PCP2 (perfektum participium), der alle bortset fra IMP og PCP1 også kombinerer med AKT/PAS (aktiv/passiv). Desuden bøjes én PCP2 klasse, den adjektiviske STA klasse, i numerus, genus, casus og bestemtthed. På denne måde beskrives i alt 26 forskellige V-tag-linjer med 17 modulære deltags. Den analytiske karakter af tag-strengene gør dem mere "gennemskelige", og letter desuden arbejdet for disambiguerings-reglerne. I modsætning til andre systemer (jf., for eksempel, CLAWS-systemet, som beskrevet i Leech, Garside, Bryant, 1994), skelnes der i tag-strengen skarpt mellem grundformer ("ord", leksemer), ordklasser og bøjningskategorier. Desuden etableres ordklasserne næsten udelukkende på morfologisk vis, og holdes dermed adskilt fra syntaktiske kategorier. Således defineres et substantiv (N) paradigmatiske som *den* ordklasse der udviser genus som (invariant) leksemkategori og numerus som (variabel) ordformkategori. Derimod er både genus og numerus leksemkategorier for propria (PROP), og begge er ordformkategorier for adjektiver (ADJ)². I tabellen (2) er leksemkategorier markeret med *.

(2) Ordklasser og flektionskategorier

word class	genus	numerus	kasus	bestemt-hed	person	tempus modus	diatese	grad
	UTR NEU	S P	NOM GEN ACC	DEF IDF	123	PR IMPF IMP	AKT PAS	(POS) COM SUP
N	+	+	+	+				
PROP	+	+	+					
INDP	+	+						
DET	+	+	+	+				
PERS	+	+	+		+			
ART	+	+		+				

¹ En fuldstændig oversigt over de brugte morfologiske og syntaktiske tags og deres definitioner findes på <http://visl.hum.sdu.dk>.

² Pronominer kan opdeles efter samme skema, i en determiner-klasse (DET) med de samme (variable) kategorier som adjektiver, og en independent (INDP) klasse af "substantiviske" pronominer der udviser de samme (invariante) kategorier som propria-klasse. Personlige pronominer (PERS), som tredje klasse, har 4 ordformkategorier: numerus, genus, casus og person. Alle 3 pronominalklasser adskiller sig fra de "rigtige" nominalklasser ved at de ikke tillader derivation.

ADJ	+	+	+	+				+
ADV								(+)
V VFIN					+	+	+	
V INF							+	
V PCP1			+					
V PCP2							+	
VPCP2	+	+	+	+				
STA								
NUM	(+)	+						
PRP								
KS, KC, KP								
IN								

Det syntaktiske tag-sæt råder over godt 20 tags for ord/syntagme-funktion (eller knap det dobbelte hvis dependensmarkører regnes med), der også forekommer i kombination med 3 tags for ledsætningstyper (finitte, infinitte og averbale), i alt ca. 50 distinkte tags.

(3) De vigtigste syntaktiske kategorier

@SUBJ	subjekt	@ADVL	frit adverbial
@ACC	direkte (akkusativ-) objekt	@PRED	frit prædikat
@DAT	indirekte (dativ-) objekt	@APP	apposition
@PIV	præpositionsobjekt	@>N	prænominal-dependent
@SC	subjektsprædikat	@>A	postnominal-dependent
@OC	objektsprædikat	@>A	adverbiel præ-dependent
@SA	subjektsrelateret argumentadverbial	@A<	adverbiel post-dependent
@OA	objektsrelateret argumentadverbial	@P<	præpositions-argument
@MV	hovedverb	@INFM	infinitivmarkør
@AUX	hjelpeverb	@VOK	vokativ

Modulerne for valens og semantik er under udvikling, og det er derfor vanskeligt at angive nøjagtige tal for tag-sættens størrelse. Kategoriinventaret for både valens og semantik er inspireret af den portugisiske *Palavras*-parser (Bick, 2000) og rummer ca. 100 valenstags og ca. 200 såkaldte semantiske prototyper (fx. <vt> for 'transitivt verbum', <+p> for et substantiv eller adjektiv med præpositionalvalens, <mad> og <adv> for hhv. tællelig og utællelig mad, <drik>, <løj> etc.). De semantiske kategorier for substantiver er baseret på 16 "atomare" træk (som fx., ±HUM, ±MASS), og genfindes i store træk også i SIMPEL-kategoriinventaret (jf. fx http://www.ub.es/gilcub/SIMPEL/reports/simple/simple_greek.htm).

3.2. Flad dependens-syntaks vs. konstituentgrammatiske træstrukturer

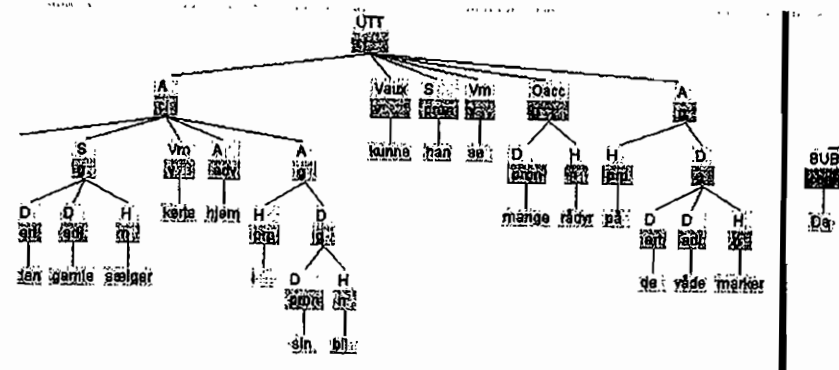
Hver af de ord-baserede CG-tags der bruges i den danske parser, består dels af en markør for syntaktisk funktion (fx. SUBJ, ACC), dels af en dependensmarkør (> <) der peger mod syntagmekernen, eller – på sætningsplan – mod verbalet. Syntagmekerner og verbalkædekerner bærer så igen funktionsmærkerne for de komplekse konstituerter.

(4)	Da	[da]	KS	@SUB
	den	[den]	ART UTR S DEF	@>N
	gamle	[gammel]	ADJ nG S DEF NOM	@>N
	sælger	[sælger]	N UTR S IDF NOM	@SUBJ>
	kørte	[køre]	<mv> V IMPF AKT	@FS-ADVL>
	hjem	[hjem]	N NEU P IDF NOM	@<ACC
	i	[i]	PRP	@<ADVL
	sin	[sin]	<poss> <refl> DET UTR S	@>N
	bil	[bil]	N UTR S IDF NOM	@P<
	kunne	[se]	<aux> V IMPF AKT	@FAUX
	han	[han]	PERS UTR 3S NOM	@<SUBJ
	se	[se]	<mv> V INF AKT	@AUX<
	mange	[mange]	<quant> DET nG P NOM	@>N
	rådyr	[rådyr]	N NEU P IDF NOM & ACI-SUBJ	@<ACC
	på	[på]	PRP	@<OA
	de	[den]	ART nG P DEF	@>N
	våde	[våd]	ADJ nG P nD NOM	@>N
	marker	[mark]	N UTR P IDF NOM	@P<

I eksemplet ses hvordan subjektsyntagmet tegnes af kernen ("sælger"), der igen trækker to prænominaler (@>), en artikel og et adjektiv med sig. Ledsætningens verbum ("kørte") bærer et mærke for hele den finitte ledsætnings (FS) funktion som adverbial (@FS-ADVL>).

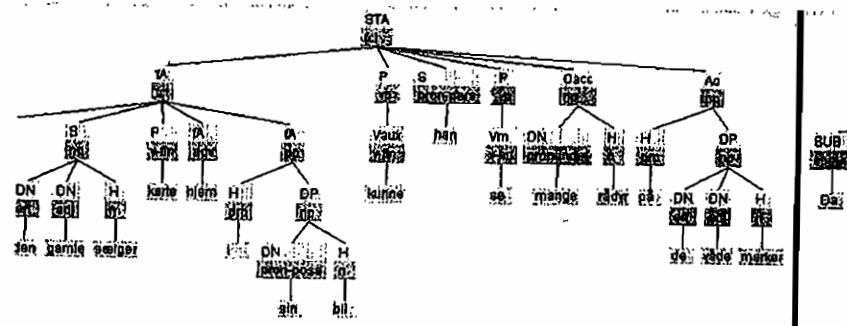
De konsekvente dependensmarkeringer, der mappes og éntydiggøres af CG-reglerne på samme vis som de syntaktiske funktioner, muliggør at generere grafiske konstituenttræer vha. en forholdsvis enkel psg-grammatik, fordi psg-reglerne kan støtte sig til den allerede eksisterende strukturelle information fra CG-niveauet.

(5a)

Det viste træ viser for hver knude både form (blå) og funktion (grøn). De konkret brugte symboler fremkommer ved en notational filtrering der udvælger fra CG-notationen den pædagogisk/grammatikteoretisk ønskede informationsmængde og forkaster resten. Således ses i det simple træ (5a) kun 2 typer komplekse former, g (gruppe) og cl (clause), og verbalkæden beskrives fladt (Vaux og Vm), mens den mere avancerede træ (5b) samler verbalkæden i en prædikator-gruppe, skelner mellem substantivsyntagmer (np), præpositionssyntagmer (pp) etc., samt differentierer mellem flere underkategorier for verber og pronominer.

(5b)

4. Den danske parsers performans

Under udviklingen af parseren foretages løbende pilotevalueringer for mindre tekstsprøver, dels kvalitativt for at kunne rette eller tilpasse CG-reglerne, udvide leksikonnet samt bedømme de eksisterende reglers grammatiske dækningsgrad, dels kvantitativt for at kunne prioritere bestemte fejltyper og bedømme parserens almindelige robusthed og performans. Korrekthedsprocenter fra tre nylige prøveeksperimenter med løbende (ukendt) avistekst er vist i nedenstående tabel:

(6) parserens morfologiske og syntaktiske fejlprocenter for fri løbende tekst

	korrekt morfologi	korrekt syntaks
avistekst (Århus Stiftstidende)	98.3 %	92.5 %
ca. 1925 ord		
avistekst (Politiken)	98.5 %	92.6 %
ca. 1600 ord		
Kulturnyt (Internet)	97.6 %	92.0 %
ca. 1430 ord		

Idet parseren ikke endnu er færdigudviklet, forekommer der en del tilfælde med ufuldstændig disambiguering, hvor både den korrekte læsning og en eller flere forkerte læsninger har "overlevet" CG-disambigueringen. Her blev den første læsning heuristisk anset for at være den endeligt valgte. En alternativ evaluering ville være at arbejde med separate tal for *recall* og *precision*, hvor *recall* (dvs. overlevende korrekte læsninger) så ville være lidt højere end tallet i tabellen, og *precision* (dvs. korrekte læsninger blandt alle læsninger) lidt lavere.

5. Parserens tekniske data

Den danske parser består af en række programmoduler, der er skrevet i programmeringssprogene C og Perl. CG-regelsættene er kompatible med Pasi Tapainens cg2-compiler (Tapainen, 1996) og Martin Carlsens VISL-cg-compiler. Parseren omfatter følgende moduler på det morfologisk-syntaktiske niveau:

- ♦ 1. et **morfologisk analyse-program**, som behandler ortografisk præprocessering, ordklasse, bøjning, derivation, komposita og faste udtryk (polyleksikalier). Analyse-modulet støtter sig til et **leksikon** med ca. 106.000 leksemer med angivelse af bøjningspotentiale (svarende til ca. 900.000 fuldformer). Kernen, ca. 11.000 leksemer, består af ord jeg oprindeligt havde udvalgt som danske "kerneord", hvis derivationer og komposita skulle kunne dække ca. 75% af opslagene i Nudansk Ordbog. Denne kerne er nu blevet kontrolleret og udvidet vha. store

ordlister fra DSL (Dansk Selskab for Litteratur) og Niels Aage Schmidt (via Mikroværkstedet).

- ♦ 2. en **morfologisk disambiguator** med 1400 Constraint Grammar-regler, der vha. diverse kontekstbetingelser forkaster eller selekterer blandt de læsninger der bliver foreslået af det morfologiske analyse-program.
- ♦ 3. en **syntaktisk "mapper"** med ca. 580 kontekstbaserede regler der "mapper"/tilføjer (flere mulige) syntaktiske funktioner ud fra en ordforms disambiguerede morfologiske og ordklassetags. Disse regler indeholder også kontekstbetingelser, men er mere simple end disambigueringsreglerne.
- ♦ 4. en **syntaktisk disambiguator** med ca. 610 Constraint Grammar-regler, der forkaster eller selekterer blandt de mappede syntaktiske funktionstags.
- ♦ 5. en **træ-generator** med ca. 170 PSG-regler, der etablerer syntagme- og ledsætningsgrænser ud fra CG-notationens funktions- og dependensmarkeringer, og leverer grafiske syntaktiske træer³.

Herudover findes der 430 CG-regler i separate MT-grammatikker til brug i oversættelsesmodulet dansk-esperanto, og knap 100 CG-regler i et eksperimentelt modul til grammatisk stavetkontrol. Ud over leksemlleksikonnet med bøjningsoplysningerne bruger systemet specialleksika, der p.t. gør ca. 14.000 ords valenspotentiale og til dels semantiske klassificering tilgængelig for regelkonteksterne.

En fuldstændig grammatisk analyse på alle niveauer håndterer ca. 400 ord/sec på en 500 MHz Pentium-baseret Linux-maskine⁴. Den morfologiske analyse alene opnår hastigheder i nærheden af 1000 ord/sec.

6. Perspektivering

Det færdige system vil blive brugt til at annotere et sideløbende opbygget internet-baseret dansk korpus og udgøre kernen i den åbne del af det undervisningsorienterede VISL-system (<http://visl.hum.sdu.dk>, jf. Bick 1997). Det danske korpus rummer p.t. ca. 7 millioner ord (målsætningen 21 millioner ord), og består hovedsagelig af udskrifter fra folketingsdebatter, online-avistekster (LOKE), samt enkelte regulære bøger. Nedenstående vises den nuværende

³ Programmeringen af en skræddersyet compiler til den her anvendte form for PSG-regler blev udført af VISL's programør Martin Carlsen.

⁴ Tallene gælder for større tekster, idet der skal regnes med en opstarttid på 6-7 sekunder til leksikonindlæsning etc. selv ved analyse af enkeltsetninger.

indgangsside til korpusøgningen (<http://corp.hum.sdu.dk>) (7a), samt resultatet af en eksempelsøgning (7b) ('hjemmesider'/hjemmesiden):

(7a) korpus-applikationen

The screenshot shows a web browser window with a menu bar at the top containing icons and labels for Backspace, Location, http://corp.hnu.edu.cn/corpus.asp, Instant Message, Webcam, Contact, People, Yahoo! Page, Download, and Channels. The main heading is "Corpus page". Below this, there are four search options listed: Danish: C disk (ca. 21 000 000 words, mixed text, no password required), English: C hne (ca. 100 000 000 words, mixed corpus), German: C hsk (ca. 4 000 000 words, newspaper corpus), and C mak (ca. 2 500 000 words, mixed corpus). Below these are two more options: Portuguese: C speech data (tagged), C historical texts (tagged), C modern texts (tagged), and Spanish: C eamie (ca. 1 200 000 words, newspaper text). There are two dropdown menus: "100 examples" and "no time limit". Below these is a search form with the text "Enter search string:" followed by a text box containing "hysameide[ca]" and a "Search" button. Below the search form is a "Password" field and a "Reset" button. A note states: "Please note that corpus search engines are meant to provide ordinary concordances in bold. This implies for instance that you should never use the search engines to find out if a word is in a text." Below the note is a "Manual - Netscape" link. To the right of the search form is a "Manual Window" section with the text "Please park me in a convenient corner of your screen." and a description of the search engine's capabilities: "This search engine has two search modes, one for general concordances (Danish, English, German, Spanish), yielding concordances, and another one for tagged corpora, yielding concordances and another one for tagged corpora." Below the description is a "Content" section.

(7b) korpus-søgning

[illegible]

Det færdigtaggede danske korpus vil ud over rene tekststrengssøgninger og såkaldte *regular expressions* også tillade søgning efter ordklasse, bøjningsform og syntaktisk funktion, fx 'sælger N' til forskel fra 'sælger V' og 'sælger @SUBJ' til forskel fra 'sælger @ACC'.

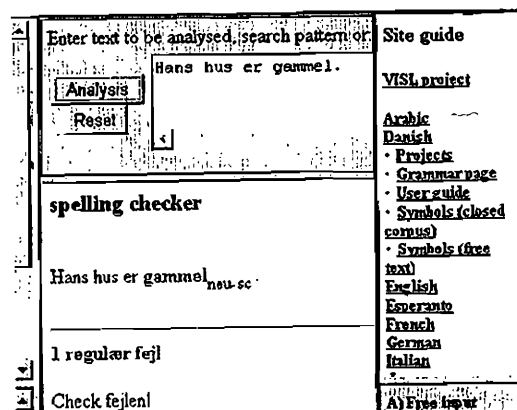
Desuden anvendes systemet allerede, på et eksperimentelt plan, til maskinoversættelse (dansk-esperanto), med sprogparrene dansk-engelsk² og dansk-portugisisk som mulige fremtidige applikationsområder. CG-metoden kan her anvendes i progressive trin, idet fx valenspotentialer kan instantieres vha. CG-disambiguerede funktionstags. Polysemiresolutionen kan baseres dels på eksisterende lav-niveau-information (morfosyntaks), dels på direkte CG-regler, der forbyder/selekterer bestemte betydninger (eller direkte: oversættelser) i bestemte kontekster (Bick, 2000). Men allerede den eksisterende syntaktisk-funktionelle analyse og muligheden for kontekstuel disambiguering muliggør maskinoversættelsesapplikationer, der byder på mere end simple ord for ord-leksikonopslag eller streng-matching. Fx tillader syntaktiske objektmarkører som @ACC (direkte objekt) og @DAT (indirekte objekt) en korrekt kasus-markering i deklinerende målsprog, selvom dansk ikke selv markerer akkusativ og dativ morfologisk i substantiver, og prænominalmarkøren @>N muliggør kongruenspropagering af en sådan kasusmarkering (her: '-n') fra np-syntagmehovedet til artikler og attributer:

(8) *Barnet* *så* *mange* *rådyr.* (dansk)
La infano *vidis* *multajn* *kapreolojn.* (esperanto)

Et andet potentielt anvendelsesområde for CG-progressionen i den danske parser er grammatisk motiveret retskrivningskontrol, som også beskrevet for en svensk CG af Juhani Birn (1999). Her formuleres CG-mappingregler for bestemte fejlkategorier ud fra en *kun delvis éntydiggjort* morfologisk analyse, idet en forudgående fuldstændig disambiguering (som den foretages i parserens almindelige syntaktiske analyse) måske ville fjerne nogle af de *korrekte* læsninger pga. af stave- eller grammatikfejl i konteksten. P.t. er kun få "fejlgrammatiske" regler blevet implementeret, der fortrinsvis beskæftiger sig med nominalkongruens. Eksemplet viser resultatet af en mappingregel for genuskongruens i subjektsprædikativer:

⁵ VISL-projektet er i færd med at opbygge en tilsvarende bilingval dansk-engelsk leksikon-database.

(8) grammatisk stavekontrol

Litteratur

- Bick, Eckhard. 1992. Internet Based Grammar Teaching. I: Christoffersen, Ellen & Music, Bradley (eds.), *Datalingvistisk Forenings Årsmøde 1997 Kolding, Proceedings*:86-106
- Bick, Eckhard. 2000. *The Parsing System 'Palavras' - Automatic Grammatical Analysis of Portuguese in a Constraint Grammar Framework*. Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Bilgram, Thomas. 1994. *Computerstyret analyse af dansk - En praktisk analyse af en væsentlig kilde til homonymi i dansk, med forslag til kontekstuel disambiguering ved hjælp af constraint-regler* (specialeopgave i lingvistik). Århus: Institut for Lingvistik
- Birn, Juhani. 1999. Detecting Grammar Errors with Lingsoft's Swedish Grammar Checker. I: *NODALIDA 1999, Trondheim, Proceedings*
- Karlsson, Fred. 1990. Constraint Grammar as a Framework for Parsing Running Text. I: Karlgren, Hans (ed.), *COLING-90 Helsinki: Proceedings of the 13th International Conference on Computational Linguistics*, Vol. 3:168-173
- Karlsson, Fred & Voutilainen, Arto & Heikkilä, Jukka & Anttila, Arto (eds.). 1995. *Constraint Grammar, A Language-Independent System for Parsing Unrestricted Text*, Berlin: Mouton de Gruyter
- Tapanainen, Pasi. 1996. *The Constraint Grammar Parser CG-2*, Helsinki: University of Helsinki, Department of Linguistics, Publications no. 27

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

RAPPORTEREDE SPROGHOLDNINGER HOS 11 DANSKERE I NORGE. TEORETISKE BETRAGTNINGER PÅ EMPIRISK GRUNDLAG⁶

Af Randi Benedikte Brodersen (Københavns Universitet)

1. Indledning

Formålet her er dels at diskutere holdningsbegrebet, måling og klassificering af holdninger i sociolingvistikken, dels at præsentere holdningsvariabler og rapporterede sprogholdninger fra en kvalitativt orienteret interviewundersøgelse fra 1998 med 11 danske informanter i Norge (Brodersen 1998, 2000:33-37).

Den undersøgelse som her er mit empiriske udgangspunkt, indgår i mit ph.d.-projekt om sproglig variation, sproglig akkommodation og sprogholdninger blandt danskere i Norge. Undersøgelsen var teoretisk og metodisk motiveret, og emnet for interviewsamtalerne var informanternes sprogbrug og sprogholdninger. For informanterne blev interviewet præsenteret som en del af en større undersøgelse om dansk sprog og danskeres sprogbrug i Norge. Emnet her er først og fremmest informanternes rapporterede holdninger, ikke deres sproglige variation og akkommodation, og perspektivet er overvejende teoretisk og metodisk.

2. Holdningsbegrebet og beslægtede begreber

Holdningsforskere peger gerne på definitionsproblemerne omkring holdningsbegrebet og gør opmærksom på at der ikke er enighed om én bestemt definition (jf. fx Baker 1992:11), men de definitioner der citeres og refereres i holdningslitteraturen, har dog nogle træk fælles: holdninger er vurderinger, i positiv eller negativ retning, er orienteret mod et holdningsobjekt (fx sprog) og har en vis konstans. De er ikke direkte observerbare, men kan afledes af verbale reaktioner og konkrete handlinger. De består ifølge mange holdningsforskere af tre komponenter: en affektiv, en kognitiv og en konativ komponent (se fx Baker 1992:12-13). Denne trekomponentsmodel er

⁶ Denne artikel er en bearbejdet version af mit MUDS-foredrag den 12.10.2000. Jeg vil rette en hjertelig tak til Ragnhild Haugen og Gunnstein Akselberg, begge fra Universitetet i Bergen, for værdifulde kommentarer og teoretiske diskussioner.

den mest brugte, trods hyppig inkonsistens mellem de tre komponenter og mange problemer og usikkerhedsmomenter når komponenterne skal måles separat. Andre forskere har valgt at arbejde med en to- eller en énkomponentsmodel. I den sidste fokuseres der på den affektive komponent (se fx Hogg & Vaughan 1995:110).

Jeg har valgt at bruge følgende generelle og abstrakte definition i min undersøgelse:

Attitude is a psychological tendency that is expressed by evaluating a particular entity with some degree of favor or disfavor. [...] [P]sychological tendency refers to a state that is internal to the person, and evaluating refers to all classes of evaluative responding, whether overt or covert, cognitive, affective, or behavioral. [...] In terms of this definition, attitude is one of many hypothetical constructs used by psychologists. [...] [A]ttitudes are not directly observable but can be inferred from observable responses (Eagly & Chaiken 1993:1, 2).

Til denne definition vil jeg tilføje det sociale aspekt ved holdninger som afgørende, eftersom det er gennem kontakt og kommunikation med andre mennesker at vi udtrykker og udvikler holdninger:

Attitudes are *social* psychological because they orient people with respect to other people, events, and/or physical objects. Without other people, attitudes would very likely not exist at all. At very least they depend on language, and language as a consensual means of communication between human beings cannot exist without there being other human beings [...]. Attitudes can be carried away from face-to-face encounters in the mind of the individual, and thus there is a sense in which they represent the *implied presence of people* (Hogg & Abrams 1995:10).

Det er almindeligt at opfatte sprogholdninger sådan at de omfatter *både* holdninger til et sprog, en varietet og sproglige træk og holdninger til sprogbrugere med et bestemt sprog, en varietet eller bestemte sproglige træk (jf. Edwards 1982:22), og der er enighed om at vurderinger af sprogbrugere afspejler hvilke grupper der har mest og mindst status i samfundet. Jf. Trudgill 1975:28–29:

Judgements which appear to be about language are in fact judgements based on social and cultural values, and have much more to do with the social structure of our community than with language. What happens is this, in any society, different groups of people are evaluated in different ways. Some groups have much more prestige and status than others, and as a result, dialects and accents associated with those groups tend to be more favourably evaluated than other varieties. Types of language associated with high-prestige social groups are therefore considered 'good' and 'attractive' and so on, while other varieties are evaluated as less good in comparison. Judgements about 'good' and 'bad' language are therefore based on the social connotations of dialects and accents

rather than on anything inherent in the linguistic varieties themselves. They are judgements about speakers rather than about speech.

Et synonym for *holdning* er *indstilling*, men også beslægtede begreber som fx *mening*, *opfattelse*, *syn* og *vurdering* som rummer det centrale vurderingsaspekt, bruger jeg som synonymer i min undersøgelse, på samme måde som vi gør i hverdags sproget. En sådan sproglig "begrebsudvidelse" er hensigtsmæssig af operationaliseringshensyn.

Af pladshensyn går jeg her ikke ind på holdningers funktioner, dannelse og forandring, men henviser til Baker 1992 og Eagly & Chaiken 1993. Forholdet mellem holdninger og sproglig adfærd berører jeg i afsnit 4.

3. Eksperimentel og selvrapporteret måling af holdninger

I holdningsstudier er der blevet brugt mange forskellige slags dataindsamlingsmetoder (se fx Agheyisi & Fishman 1972:83–84 og Hogg & Vaughan 1995:132–147). Blandt disse finder vi en eksperimentel metodetradition fra socialpsykologien og en sociolingvistisk tradition hvor brugen af interview og spørgeskema dominerer.

Inden for socialpsykologien blev de første eksperimentelle holdningsstudier udført allerede fra omkring 1960. Det vigtigste navn her er den kanadiske socialpsykolog Wallace E. Lambert hvis evalueringstest er blevet efterlignet i mange senere undersøgelser. Siden 1970'erne har især den britiske socialpsykolog Howard Giles præget den eksperimentelt orienterede holdningsforskning. Inden for denne tradition dominerer målinger som er kendetegnet ved et for informanterne "skjult" formål og lukkede svarkategorier, fx påstande som informanter skal erklære sig mere eller mindre enige eller uenige i, eller personkarakteristikker som de skal give på grundlag af talesprogsprøver (som i "matched" og "verbal guise" test), som regel uden at få oplysninger om eksperimentets reelle formål og brug på forhånd.

Inden for sociolingvistikken er der siden sidst i 60'erne lavet forskellige holdningsundersøgelser. Vi møder her på den ene side de socialpsykologiske eksperimenter og på den anden side sociolingvistikken traditionelle interview- og spørgeskemaundersøgelser hvor informanter besvarer hovedsagelig åbne spørgsmål og beretter mere eller mindre frit om personlige erfaringer og også på forhånd får oplysninger om en undersøgelses formål og brug.

Nordiske eksempler på undersøgelser inden for en socialpsykologisk testtradition er Kleiven 1975, Pedersen 1986, Kristiansen 1991 og Ladegård 1992 (de to sidste har også brugt sociolingvistiske metoder), mens eksempler på sociolingvistiske interview- og

spørgeskemaundersøgelser er Nyberg 1980 og 1981, Skjækkeland 1987, Farstad 1996 og Preisler 1999.

De to traditioner sættes ofte op imod hinanden ved at der skelnes imellem de såkaldt "indirekte" og "direkte" metoder. Den vigtigste forskel på dem er ifølge den norske sociolinguist Helge Omdal "at ved den indirekte metoden er forsøkspersonerne ikke klar over formålet med undersøgelsen, og derfor prøver de heller ikke å gi svar som setter de sjøl i et positivt lys eller som er sosialt akseptable. Målet er å avdekke skjulte språkholdninger istedenfor de offentlige" (Omdal 1994:174).

Denne problematik er imidlertid uhyre kompleks, og der er mange forskellige faktorer der spiller en rolle og sammen påvirker de holdninger vi ønsker at undersøge; jeg skelner imellem *kontekstuelle faktorer* som er knyttet til selve undersøgelsessituationen, *sociokulturelle faktorer* som gør at vi helst giver svar som sætter os i et så gunstigt lys som muligt og derfor undlader at vise holdninger som er socialt uacceptable eller uønskede (jf. Baker 1992:20f), og *individuelle faktorer* som afhænger af personlighedstræk og livshistorier.

Jeg undgår distinktionen indirekte og direkte metoder og skelner i stedet mellem eksperimentelle og rapporterede målinger, især fordi de to sidste benævnelser er mere metodologisk beskrivende og ikke rummer den traditionelle kontrastering af de to typer målingers formål (hvor "indirekte" metoder måler de såkaldt "skjulte" holdninger, og "direkte" metoder de såkaldt "offentlige" holdninger), men også fordi betegnelserne *indirekte* og *direkte metoder* ikke bruges konsekvent om de samme typer metoder i socialpsykologien.

Forskellige formål kræver forskellige metoder, men erkendelsen af at forskellige metoder også hver især har både begrænsninger og fordele, har ført til at det efterhånden er almindeligt at vælge en eklektisk tilgang – i positiv, filosofisk betydning – og kombinere flere metoder og undersøge flere forskellige aspekter ved holdninger og i flere forskellige kontekster, fordi det giver mere interessante analyser og mere detaljerede og nuancerede resultater. Men uanset hvilke metoder sociolinguister vælger, tyder kritik fra socialpsykologisk side på at sociolinguister bruger socialpsykologiske teorier og modeller uden at være nok kendt med den teoretiske og metodiske udvikling. Jf. fx denne kritiske vurdering:

Yet the sociolinguistic study of language attitudes, however, has often shown considerable shortcomings mainly because sociolinguists are not sufficient familiar with socio-psychological theories. They have adopted the concept, yet remain largely unaware of the broad theoretical discussion that is going on in the field of social psychology (Depres & Persoons 1987:125).

Det er ikke muligt at gå ind på socialpsykologiens teoretiske diskussion her, men jeg har forsøgt at omgås kritikken ved at forholde mig til en del af den nyeste teoretiske litteratur og lade socialpsykologer orientere mig om de dele af diskussionen som er relevant for mit arbejde med sprogholdninger.

4. Klassificering af sprogholdninger

I den empiriske sprogholdningsforskning omtales holdninger gerne i kontrasterende kategorier: fx bevidste og ubevidste holdninger, "offentlige" og "skjulte" holdninger (Omdal 1994:174), "de formulerede holdninger" og "de faktiske" (Pedersen 1986 :12, Ladegaard 1992:174), "dei holdningane informanten er medviten om" og "dei faktiske holdningane til talemålsvarianter" (Skjækkeland 1987:8). Jf. også Labovs todeling i "covert attitudes" og "overt attitudes".

Betegnelserne viser at det er almindeligt at antage at holdninger kan deles i to kontrasterende kategorier, og det sker oftest uden diskussion. Men hvornår er holdninger "faktiske", "skjulte" og "ubevidste", og er nogle holdninger mere "faktiske" og "egentlige" end andre? Og er "faktiske" holdninger det samme som ubevidste holdninger? Hvad er bevidste holdninger, og hvad er ubevidste holdninger? Er det muligt at skelne imellem to klart adskilte og kontrasterende kategorier?

Om bevidste sprogholdninger skriver Tore Kristiansen: "folks mest bevidste sprogholdninger, altså dem de lægger for dagen når de bliver direkte spurgt om deres holdninger til sprog" (Kristiansen 1993:166). Men kan vi uden videre gå ud fra at vores informanter altid er bevidste om hvornår de udtrykker holdninger, verbalt og gennem intenderede eller fysiske handlinger, hvis der ikke er eksplicit fokus på holdninger? Og kan vi gå ud fra at det indhold vi giver begrebet holdning og finder udtrykt i informanternes ord og handlinger, er det samme for informanterne som for os? Jeg mener at det er nødvendigt at vide hvilke mentale kategorier vores informanter har, og at sikre os at de og vi forholder os til de samme kategorier, når vi undersøger deres holdninger (jf. Preston 1999).

Når jeg ser på mine informanternes holdninger, er der stor variation, med hensyn til graden af bevidsthed i forhold til forskellige emner og hvilke emner det er aktuelt for dem at forholde sig til (jf. holdningsvariablerne i afsnit 5). Jeg vil derfor ikke se på bevidste og ubevidste holdninger som kontraster, men vil forsøge at operere med et dynamisk bevidsthedsbegreb og kontinuum mellem bevidste og ubevidste holdninger, hvor mine informanter – og andre danskere i Norge – står flere forskellige steder alt efter hvad holdningerne er rettet imod og hvor markante de er. I

denne sammenhæng har jeg lagt bevidsthedsbegrebet til side og forsøgt at "løse" kategoriseringsproblemet ved at bruge betegnelsen *rapporterede holdninger*. Det er de holdninger som informanterne er eller bliver bevidste om i varierende grad og i stand til at verbalisere i interviewsamtalen, og som de giver udtryk for gennem erfaringer og konkrete handlinger.

5. Baggrundsvariabler, holdningsvariabler og rapporterede sprogholdninger

De 11 informanter boede alle i Bergen i 1998, da undersøgelsen fandt sted. I informantoversigten nedenfor står en række oplysninger om dem. Det er dels nogle traditionelle og specifikke sociale faktorer, som er valgt som baggrundsvariabler (bl.a. alder, køn, uddannelse/erhverv), dels nogle sproglige oplysninger. De faktorer der indtil videre her ser ud til at have størst sproglig og holdningsmæssig betydning, er at være dansk/norsk gift, at have dansktalende børn og opvækststed. Faktorer som alder ved flytning til Norge og antal år i Norge ser ud til at have større sproglig end holdningsmæssig betydning.

Informantoversigt (korrigeret version af oversigten i Brodersen 1998:61)

Informantnr/ social faktor	K1	K2	K3	K4	K5	M1	M2	M3	M4	M5	M6
1. Alder	37	77	46	36	57	23	43	55	49	57	64
2. Føde-/op- vækststed	Jyl/ Kbh	Kbh	Syd- sj	Aalb	Jyl	Kbh	Kbh	Hels	Arh	Kbh	Fyn
3. Alder ved flytning til N	19	39	19	20	22	20	24	45	38	25	22
4. Antal år i N	18	38	27	16	35	3	19	10	11	32	42
5. Uddannelse	lv	lv	kv	fs	lv	lv	lv	lv	ml	ml	ml
6. Arbejds- plads	UiB	p	pl.hj	SAS- hotel	UiB	UiB	UiB	UiB	værk- sted	DNS	p
7. No/da ægtefælle	no	(da)	no	no	no	no	no	da	no	no	no
8. Antal børn	2	5	2	2	1	1	4	3	1 (i DK)	3	2
9. Hjemme- sprog	no	da	no	no	da	no	no	da	da	no	no
10. Sprog til børn	no	da	no	no	da	(no)	no	da	da	no	no

Forklaringer:

- Informantkoden er et tal og en kønsbetegnelse hvor K = kvinde og M = mand
 2. Jyl = Jylland; Kh = København; Sydsj = Sydsjælland; Aalb = Aalborg; Hels = Helsingør; Arh = Århus
 3. N = Norge

5. k/ml/lv = kort/mellemlang/lang videregående uddannelse; fs = folkeskole
 6. p = pensioneret; UiB = Universitetet i Bergen; pl.hj = plejehjem; DNS = Den Nationale Scene
 7. No = norsk; da = dansk
 9. Hjemmesprog = informantens hjemmesprog
 10. Sprog til børn = informantens sprog til sit barn/sine børn

De holdninger det drejer sig om i min undersøgelse, er specificeret som forskellige holdningsobjekter og tager udgangspunkt i informanternes sproglige praksis og erfaringer og omfatter dels både specifikke og generelle holdninger, dels positive og negative holdninger af varierende intensitet. Disse holdningsobjekter svarer til følgende sproglige holdningsvariabler:

- i at "snakke norsk" (dvs. leksikalisk, fonologisk, morfologisk og syntaktisk akkommodation)
 ii at snakke blandingssprog
 iii leksikalisk akkommodation til norsk
 iv at snakke i telefon med nordmænd
 v eget talesprog
 vi eget skriftsprog
 vii egen brug af nynorsk
 viii nynorsk generelt
 ix brug af dansk/norsk talesprog og dansk/norsk skriftsprog
 x sproglig variation i Norge (norske dialekter)

Disse holdningsvariabler skal ses i sammenhæng med baggrundsvariablerne i informantoversigten ovenfor, men ser vi nu bare på nogle af de mest markante holdninger i forhold til informanternes sprogbrug, uden at tage mange baggrundsvariabler med ind i billedet, fremkommer der klare mønstre, med nuancer og variationer, som jeg ikke kan komme ind på her.

i og ii at "snakke norsk" og at snakke blandingssprog

De informanter der selv siger de "snakker norsk" eller en blanding af dansk og norsk, fremhæver at det er "naturligt" og "nødvendigt" for at blive forstået. Kun to af de 11 informanter har klart negative holdninger til den variation som et dansk-norsk blandingssprog er udtryk for. Det er de mest negative holdninger der kommer frem, og de kommer fra to danskklingende kvinder. Men flere af de mest norskkommerende informanter giver udtryk for at de er klar over at andre danskere, både i Norge og Danmark, ofte har negative holdninger til at danskere i Norge "snakker norsk".

Der er en klar sammenhæng mellem deres positive holdninger og deres akkommodation til norsk. Men det er nødvendigt at se de forskellige former for akkommodation i sammenhæng, for alle akkommoderer på flere sproglige niveauer samtidig, leksikalisk, udtalemæssigt, morfologisk og syntaktisk. De informanter der akkommoderer mest på alle sproglige niveauer, er så

norsksprægede at de i danske ører fint kan gå for at være nordmænd. Et par af disse informanter knytter selv deres sproglige norskspræg til oplevelsen af en norsk identitet, og enkelte fortæller at de føler sig danske i nogle sammenhænge og norske i andre.

iii leksikalsk akkommodation

Den leksikalske akkommodation er den form for akkommodation informanterne er mest bevidste om, og den er kraftigst hos dem der også akkommoderer meget til norsk med hensyn til udtale, morfologi og syntaks. Alle har positive holdninger til leksikalsk akkommodation af varierende omfang og mener at den type akkommodation er helt nødvendig for at blive forstået. Hvis akkommodationen både er leksikalsk og fonologisk, er holdningerne blandt de mindst akkommoderende informanter mindre positive.

iv at snakke i telefon med nordmænd

Flere har interessante kommentarer til det at snakke i telefon. To siger at de så vidt muligt undgår at snakke i telefon fordi det er vanskeligt og krævende. Flere fremhæver at de må anstrenge sig for at snakke langsommere og tydeligere når de snakker i telefon. To af de mest norskakkommoderende informanter oplever ikke at der er forskel på at snakke sammen ansigt til ansigt og per telefon.

v og vi eget talesprog og eget skriftsprog

Materialet indeholder ingen eksempler på negative vurderinger af eget talesprog. En informant ville gerne være bedre til at snakke norsk, én ville gerne være bedre til at snakke dansk. Kun én fortæller at hun har et problematisk forhold til sit skriftsprog, fordi hun oplever at det er hverken dansk eller norsk.

vii og viii egen brug af nynorsk og nynorsk generelt

Nynorsk opfatter informanterne som skriftsprog. Kun én informant skriver nynorsk, og én anden støtter en nynorsk sprogforening. Men næsten alle giver udtryk for at nynorsk er vanskeligt at læse og at forstå, men ingen af dem der siger dette, giver udtryk for eller viser tegn på at have problemer med at forstå den nynorsktalendetalende interviewer, og ingen undlader at sige deres tydelige mening om nynorsk og brugen af to skriftsprog. Eksemplet kan måske vise nogle typisk danske holdninger til den norske skriftsprogssituation – dvs. typisk ved at passe ind i den danske standardsprog-ideologi – og at et så engagerende samtaleemne virkelig kalder stereotypiske holdninger frem. I den grad danskere i Norge har meninger om nynorsk, er der ingenting der tyder

på at de holder igen med at udtrykke deres holdninger.

ix brug af dansk/norsk talesprog og dansk/norsk skriftsprog

Når det gælder forholdet mellem tale- og skriftsprog, er det interessant at to af de mest akkommoderende informanter har klare meninger om at der må være sammenfald mellem deres tale- og skriftsprog, således at det er samme sprog de taler og skriver, og at de havde "valgt" at snakke norsk, som de siger, var det ikke aktuelt at skrive dansk. Også her kan der være tale om en typisk dansk holdning.

x sproglig variation i Norge (norske dialekter)

I Norge er der som bekendt betydelig større sproglig variation end i Danmark og generelt mere positive holdninger til dialektal variation i både private og offentlige sammenhænge. De mest udbredte positive holdninger blandt informanterne gælder dels de nære dialekter, dels de fjernere og mere eksotiske nordnorske og sydnorske dialekter, mens de få negative holdninger er rettet mod Oslo-sprog, lavbergensisk og "strilemål", som er den varietet folk snakker på øerne uden for Bergen. Den yngste informant (M1 på 23 år) siger fx direkte at han irriterer sig over at norske børneudsendelser altid er på østnorsk, og en anden fortæller at hun og hendes mand var meget opmærksomme på at snakke bergensisk under et ophold i Oslo.

Hvis vi ser samlet på de 11 informanternes rapporterede holdninger, der er omtalt ovenfor, er der generelt godt samsvar mellem deres sproglige praksis og deres sprogholdninger. Men både graden af bevidsthed omkring deres akkommodation og deres akkommodation varierer meget, og nogle af dem er klart meget mere bevidste om hvad de gør end andre. Men der er også en del ubevidst og spontan akkommodation som de ikke har kontrol over, men som nogle af dem fortæller at de er klar over og som enkelte synes er problematisk. Et par informanter nævner også den sproglige usikkerhed som de oplever på grund af nærheden mellem dansk og norsk, og at de ofte tvivler på om et ord, et udtryk, en talemåde er dansk eller norsk. Den pris de oplever de betaler for deres akkommodation eller deres stræben efter at akkommodere mindst muligt, varierer fra sproglig usikkerhed til fysisk træthed.

6. Afsluttende bemærkninger

Jeg har dels diskuteret holdningsbegrebet, dels forsøgt at problematisere sociolingvistikens klassificering af holdninger i kontrasterende benævnelser som fx "skjulte" over for "offentlige" holdninger og har i den sammenhæng valgt at kalde de holdninger jeg undersøger, *rapporterede*

holdninger. Med udgangspunkt i mit eget projekt har jeg præsenteret variabler og holdninger som er relevante i en dansk-norsk kontekst. Jeg har valgt at bruge en holdningsdefinition hvor holdninger består af tre komponenter, men empirisk har jeg ikke skelnet imellem disse tre. Måske betyder dette at jeg i stedet kommer til at vælge en "integreret" enkomponents-holdningsmodel. Jeg håber at kunne give svar på dette og diskutere andre teoretiske spørgsmål knyttet til bl.a. saliensbegrebet og individuelle påvirkningsfaktorer på næste *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*.

Litteratur

- Agheyisi, Rebecca og Joshua Fishman. 1972. Språkholdningsundersøkelser. En kort oversikt over metoder. I: Engh, Jan, Eskil Hanssen, Kjell Ivar Vannebo og Geirr Wiggen (red.): *Språksosiologi*. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget:77-96.
- Baker, Collin. 1992. *Attitudes and Language*. Clevedon/Philadelphia/Adelaide: Multilingual Matters.
- Brodersen, Randi Benedikte. 1998. Leksikalsk akkommodation blandt 11 danskere i Norge. I: Akselberg, Gunnstein og Jarle Bondevik (red.): *Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes 28. desember 1998*. Bergen: Norsk Bokreidingslag:57-78.
- Brodersen, Randi Benedikte. 2000. Selvrapportering i sociolingvistikken i lyset af Gadamer's hermeneutik. I: Brodersen, Randi B. og Torodd Kinn (red.): *Språkvitskap og vitskapsteori. 10 nye vitskapsteoretiske innlegg*. Larvik: Ariadne:21-45.
- Deprez, Kas og Yves Persoons. 1987. Attitude. I: Ammon, Ulrich, Norbert Dittmar og Klaus Mattheier (red.): *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society I*. Berlin/New York: Walter de Gruyter:125-132.
- Eagly, Alice H. og Shelly Chaiken. 1993. *The Psychology of Attitudes*. Forth Worth, Texas: Hartcourt Brace.
- Edwards, John R. 1982. Language attitudes and their implications among English speakers. I: Ryan, Ellen Bouchard og Howard Giles (red.): *Attitudes towards Language Variation*. London:Edward Arnold:20-33.
- Farstad, Randi. 1996. *En studie af språkholdninger og stereotype forestillinger om og blant sunnmøringar, romsdalinger og nordmøringar*. Hovedfagsopgave i nordisk sprog. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Hogg, Michael A. og Graham M. Vaughan. 1995. *Social psychology. An introduction*. London: Prentice Hall.
- Hogg, Michael A. og Dominic Abrams. 1995. *Social Identifications. A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London/New York: Routledge (3. udgave).
- Kleiven, Jo. 1975. Stereotypiar omkring dialektbruk. I: Steinset, Åge og Jo Kleiven (red.): *Språk og identitet*. Oslo: Samlaget:120-128.
- Kristiansen, Tore. 1991. *Sproglige Normidealer på Næstvedegnen. Kvantitative Sprog-holdningsstudier*. Upubliceret ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Kristiansen, Tore. 1993. Sydsjællandske holdninger til jysk og jyske holdninger i det sydsjællandske. I: *Jyske Studier tilegnede Magda Nyberg og Bent Jul Nielsen*. København: Reitzel:166-187.
- Ladegård, Hans Jørgen. 1992. Sprogholdninger i Danmark. En socialpsykologisk analyse af stereotype holdninger til sprog og sprogbrugere i fire danske lokaliteter. I: *Nordisk Psykologi* 44/3:173-189.

- Nyberg, Magda. 1980. Findes der dialektbarrierer i Danmark? Rapport fra et rundspørge blandt 112 lærere i folkeskolen. I: *Danske Folkemål* 22/2:1-28.
- Nyberg, Magda. 1981. Findes der dialektbarrierer i Danmark? (2) Rapport fra et rundspørge blandt 531 skoleelever. I: *Danske Folkemål* 23:69-130.
- Omdal, Helge. 1994. *Med språket på flyttefot. Språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Pedersen, Inge-Lise. 1986. Bondsk og ligefrem eller moderne og byagtig. En undersøgelse af holdninger til dialekt og dialekttalende på Fyn. I: *Danske Folkemål* 28:11-39.
- Preisler, Bent. 1999. *Danskerne og det engelske sprog*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Preston, Dennis R. 1999. A Language Attitude Approach to the Perception of Regional Variety. I: Dennis R. Preston (red.): *Handbook of Perceptual Dialectology*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins:359-401.
- Skjækkeland, Martin. 1987. *Språkholdningar i eit lokalsamfunn. Rapport frå ei lita undersøking i Bø i Telemark*. Bø: Telemark distrikthøgskole.
- Stahlberg, Dagmar og Frey, Dieter. 1996. Attitudes: Structure, Measurement and Functions. I: Hewstone, Miles, Wolfgang Stroebe og Geoffrey M. Stephenson (red.): *Introduction to Social Psychology. A European Perspective*. Oxford: Blackwell: 205-239.
- Trudgill, Peter. 1975. *Accent, Dialect and the School*. London: Edward Arnold.

NEUSTIK, TROPIK OG FRASTIK. YTRINGENS KOMMUNIKATIVE ASPEKTER

Af Tanya Christensen (Roskilde Universitetscenter)

Denne artikel omhandler de funktioner som sproglige ytringer kan opdeles i, og hvordan de kan beskrives grammatisk. Dermed vil den også automatisk kredse om forholdet mellem både substans og struktur, og indhold og udtryk idet 'funktioner' skal forstås i den ramme som den danske variant af funktionel grammatik lægger op til.¹

Det filosofiske begrebsapparat

Den britiske moralfilosof Richard M. Hare har givet et interessant bud på en kategorisering af sådanne sproglige funktioner. I den sammenhæng er han mest kendt for sin skelnen mellem neustik og frastik der groft sagt kan jævnføres med hhv. den illokutionære kraft og det lokutionære indhold i en sproghandling². Men det bliver først rigtig interessant når han opsplitter neustikken i to. Det gør han i artiklen "Meaning and Speech Acts" fra 1970 hvor han når op på at operere med tre termer, nemlig *frastik* (efter det græske ord for at 'udpege'), *neustik* (efter det græske ord for at 'nikke tilsluttende') og *tropik* (efter græsk for 'modus', eller 'måde'). En samlende term kunne være 'ytringens kommunikative aspekter'.

Hare beskrev tropik som det aspekt der redegør for sproghandlingsværdien betragtet som et modus-spørgsmål (er ytringen i indikativ, imperativ eller konjunktiv?), mens neustikken alene varetager den funktion at tilkendegive afsenderens tilslutning til ytringen. Denne tilslutning vil så både gælde sagforholdet og den måde som det fremstilles på (det vil sige både det frastiske og det tropiske aspekt). Distinktionen mellem neustik og tropik viste han med følgende eksempel:

(1) p: Solen skinner

(2) q: Danskerne er glade

¹ Se Harder (1996b) for en teoretisk redegørelse for disse begrebers indbyrdes relationer.

² Hare var selv primært interesseret i at kunne udføre en logisk analyse af regulativer i stil med den der anvendes for konstativer. Han fandt at det kunne lykkes hvis man isolerede det element i en sproghandling der reelt var imperativisk, og som ikke i sig selv havde med sagforholdet at gøre. Fx kan opfordringen *Luk vinduet* opsplittes i den frastiske del: *Du lukker vinduet* og den neustiske *Gør det!*

(3) $p \rightarrow q$: Hvis solen skinner, så er danskerne glade

Sætning (1) og (2) står begge i indikativ, og så længe de står hver for sig, er de også dækket af en neustik der siger at afsenderen tilslutter sig de enkelte udsagn. Det betyder at afsenderen både tilslutter sig sagforholdet (frastikken): hhv. at solen skinner og at danskerne er glade, og at dette er en sand beskrivelse af verden på taletidspunktet (tropikken). Men i sætning (3) har dette ændret sig: godt nok står både p og q stadig i indikativ, tropikken er med andre ord bevaret, men afsenderen tilslutter sig ikke længere hverken p eller q, isoleret betragtet. Han hævder jo netop ikke at fx udsagnet 'Solen skinner' er sandt, men blot at *skulle* solen skinne, så ville danskerne også være glade. Det er altså kun det samlede udsagn ($p \rightarrow q$) han tilslutter sig rigtigheden af, og dermed kun dét der er dækket af det neustiske aspekt. Hare uddyber hvordan relationen mellem neustik og tropik skal forstås:

Now although a neustic has to be present or understood before a sentence can be used to make an assertion or perform any other speech act, it is in virtue of its tropic that it is used to make an assertion and not to perform some other speech act. (Hare 1971:92)

Hares begrebsapparat er interessant fordi det kan indfange de aspekter en ytring må indeholde for overhovedet at kunne tælle som ytring. Dvs. ikke hvad en ytring konkret indeholder, men hvilke aspekter der kan siges at være tilstede - eksplicit eller implicit - for at ytringer i det hele taget er forståelige og anvendelige som (sprog-)handlinger. Således må ytringer først og fremmest have et propositionelt indhold for at kunne tælle som andet end blot lyde. Ud over det må en ytring indeholde det aspekt at afsenderen selv står inde for ytringen som helhed, og et aspekt der omhandler hvordan ytringen skal forstås i situationen - er der tale om en ordre, et spørgsmål eller måske en konstatering?

Anvendelsen af begrebsapparatet inden for funktionel grammatik

Inden for dansk funktionel grammatik er det en vigtig pointe at sproget er struktureret, men at den sproglige struktur ikke er autonom - der er altid en substans som bliver struktureret, ja, substansens eksistens er faktisk forudsætningen for at der kan være en struktur. Det er også en

pointe at den substans³ som bliver struktureret i sproget, faktisk allerede besidder en struktur i sig selv. Fx kan vi skelne pragmatisk mellem forskellige sprogbehandlingskategorier: regulativer, konstativer, performativer etc., men det er ikke sikkert at sproget afspejler præcis den struktur. Sproget trækker sine egne grænser, og hvis vi vil komme nærmere ind på hvordan den sproglige struktur ser ud, så er det interessant at se på hvordan den pragmatiske eller kognitive substans er struktureret i sig selv. Det vil nemlig give os mulighed for at sammenligne de to strukturer.

Det er sådan jeg vil foreslå at man betragter Hares begrebsapparat: som et bud på strukturen i ytringers kommunikative funktioner. Derfra kan vi undersøge hvordan dansk specifikt trækker sine grænser i forhold til det.

Det er dog først nødvendigt at modificere Hares begreber en del da de ikke umiddelbart er velegnede for en lingvistisk beskrivelse. Desuden er der visse oplagte kritikpunkter, fx er Hares forståelse af tropik for snæver: Eftersom indikativ kan bruges til såvel spørgsmål som konstateringer og regulativer, må tropik ses mere nuanceret end blot som modus (Lyons, 1997: 749-50).

Endvidere har vi brug for mere sprognære betragtninger over hvad der egentlig ligger i de forskellige aspekter. Lyons rækker os her en hjælpende hånd idet han beskriver konstativer ved at formulere de betydningskomponenter der kan siges at udgøre hhv. det tropiske og det neustiske aspekt: tropikken er således IT-IS-SO, mens neustikken svarer til I-SAY-SO. Frastikken kunne så gives formen THAT-P. Lyons fremstiller videre regulativers tropik som IT-BE-SO, mens spørgsmål analyseres således at de er dækket af neustikken I-DON'T-KNOW (1979:750-55). Der er imidlertid to problemer ved Lyons' fremstilling: Dels tager han imidlertid ikke højde for modtagerens særlige stilling i forhold til spørgsmål - som det fremgår er det kun afsenderperspektivet der kommer frem (*I don't know*). Dels er det muligt at generalisere forholdet mellem neustik og tropik i langt højere grad end han lægger op til. I denne henseende kan vi hente hjælp hos Otto Glismann (1979) som foreslår en overordnet sprogbehandlingssystematik der forholder grundlæggende sprogbehandlingskategorier til et sige/spørge-parameter. Det væsentlige ved denne overordnede skelnen er den betragtning at "både det at sige og det at spørge kan handle om at konstatere, at

³ Substansen skal her forstås som det ekstra-sproglige, dvs. alt det i vores omverden som vi kan tale om, også vore sproglige eller ikke-sproglige interaktioner.

oplevelse og at regulere" (1979:158)⁴. Glismanns distinktion giver os mulighed for at klarlægge forskellen mellem at tilslutte sig en ytring og ytringens sprogbehandlingsværdi. Man kan altså selv tilslutte sig - eller opfordre modtager til at angive om han kan tilslutte sig - konstativer, regulativer og repræsentativer.

I følgende skema er spørgsmål derfor heller ikke opstillet som en særskilt type sprogbehandling på linie med konstativer, regulativer og repræsentativer. Derimod findes der spørgende varianter af hver af de tre typer⁵:

Skema 1

KONSTATIVER	Neustik	Tropik	Frastik
sige	Jeg siger	det er sådan	at p
spørge	Du siger	om det er sådan	at p

REGULATIVER	Neustik	Tropik	Frastik
sige	Jeg siger	det skal være sådan	at p
spørge	Du siger	om det skal være sådan	at p

REPRÆSENTATIVER	Neustik	Tropik	Frastik
sige	Jeg siger	?jeg synes/føler	at p
spørge	Du siger	?om du synes/føler	at p

Bemærk dog at repræsentativernes tropik virker besynderlige – pludselig optræder der et 'jeg' eller et 'du' under tropikken som ikke findes ved konstativer og regulativer. Her er det faktisk rimeligt at foretage endnu en underopdeling. Det tropiske aspekt kan siges at dække over to forskellige ting, som begge har med fremstillingen af sagforholdet at gøre, nemlig dels hvordan afsender subjektivt forholder sig til sagforholdet, dels hvorvidt afsender fremstiller det som reelt eller ej. Vi kan kalde det hhv. 'vurdering' og 'realitet'. Vurdering skal forstås bredt, som både evidens og attitude/holdning (konstativer har man fx evidens for, regulativer drejer sig snarere om ens

⁴ Glismann opererer med en separat type sprogbehandling som han kalder 'oplevelses-udsagn', og han begrundes udskillelsen af denne type med en analyse af netop frastiske og neustiske elementer. Her beholder vi dog de mere traditionelle 'repræsentativer' som modsætning til konstativer og regulativer. Se i øvrigt Glismann (1979).

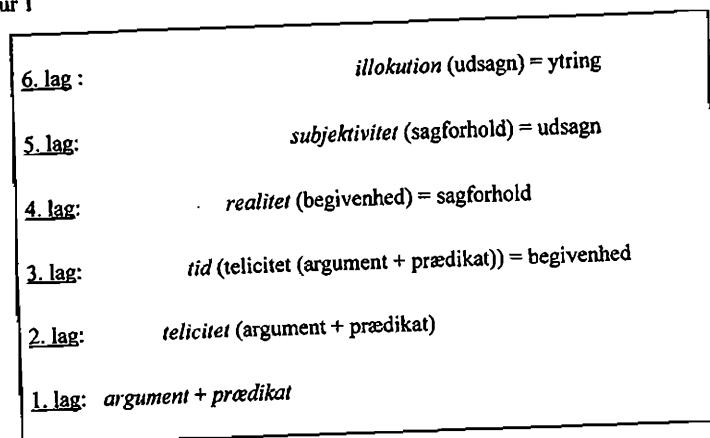
⁵ Bemærk at spørge-komponenten har fået formen DU-SIGER netop for at afspejle den dialogiske karakter ved spørgsmål.

attitude). Realitet drejer sig om hvorvidt ytringen gør fordring på at det beskrevne sagforhold gælder for verden på taletidspunktet eller ikke. Almindelige konstativer fremstiller sagforholdet som reelt eksisterende, mens spørgsmål netop ikke angiver om sagforholdet gælder for verden eller ej (det er jo det der spørges om). Regulativer markerer til gengæld at det omtalte sagforhold ikke eksisterer - endnu.

De grammatiske analyseredskaber – sætningens lagdeling og sætningsskemaet

Næste skridt er så at nærme os det sproglige udtryk. Det gør vi ved at tage en genvej om sætningens lagdeling. Lagdelingen viser hvordan et sætningsindhold udbygges fra den elementære prædikation (prædikat og argumenter) ved at få tilført elementer af både grammatisk og leksikalisk karakter, således at der på det øverste niveau er tale om en ytring der er forankret i forhold til tid og sted, telicitet, afsenders subjektive holdning, markering af illokutionær ramme m.v.⁶ (Bemærk hvordan hvert enkelt lag er indeholdt i det næste, således at alle de nedre lag er indeholdt i det øverste som udgør den samlede ytring.)

Figur 1

Det er muligt at trække en grænse i sætningens lagdeling mellem de nedre lag (1, 2 og 3) og de øvre (4, 5 og 6). De nedre lag har at gøre med betegnelse/udpegning, og svarer til frastikken, mens

⁶ Denne opstilling af lagdelingen er inspireret af Erik Hansen og Lars Heltofts forarbejder til Grammatik over det Danske Sprog, men står i øvrigt for egen regning.

de øvre lag har at gøre med subjektiv markering og illokutionær ramme, dvs. tropik og neustik. Dette viser os at de kommunikative aspekter er hierarkisk organiseret i forhold til hinanden.

Det danske sætningsskema reflekterer i stort omfang den hierarkiske organisering som sprogets indholdsside dækker over. Man kan ikke direkte 'lægge' lagdelingen ned og dermed have et sætningsskema, men der er en tendens til at elementer der placeres tæt ved hinanden i lagdelingen også placeres tæt ved hinanden i sætningsskemaet - der er med andre ord tale om en vis grad af ikonicitet. Den sammenhæng må vi derfor også forvente gælder i forholdet mellem aspekterne og sætningsskemaet, men samtidig må vi være opmærksomme på at dansk sagtens kan trække nogle andre grænser end dem der fremgår af de kommunikative aspekters organisering.

Jeg vil nu gå videre til at vise eksempler på hvordan de kommunikative aspekter finder udtryk i sætningsskemaet.

Frastik

Det frastiske aspekt er som bekendt det at ytringer overhovedet handler om noget – det er simpelthen en ytrings propositionelle indhold. I sætningsskemaet er det først og fremmest indholdsfeltet der er kodet til frastik, men frastiske led kan også stå i ekstraposition, i fundamentfeltet og på subjektspladsen, og endelig kan det finitte verbal på flere måder indgå i frastikken. Se eksempelvis nedenstående sætning hvor verbet både fastlægger deiksis (sagforholdet er fortidigt i forhold til talesituationen) og telicitet (afsluttet hændelse) og desuden bidrager til frastikken med sit leksikalske indhold:

(4) Han afleverede papirerne

Neustik

Neustikken er med til at markere rammen for ytringens illokutionære værdi, dvs. hvordan ytringen skal forstås som sproghandling. men det er primært et spørgsmål om hvorvidt afsender tilslutter sig ytringen. Hvordan dette kodes i sætningsskemaet er en kompliceret sag der involverer en analyse af tre af sætningsskemaets pladser: fundamentfeltet, det finitte verbal og subjektspladsen.

En sætning der har udfyldt fundamentfelt, er typisk en fremsættende sætning, mens en sætning hvor fundamentfeltet ikke er udfyldt, og verbet dermed er det første udfyldte led, typisk er

spørgende. Fx: 'Solen skinner' over for 'Skinner solen?' Disse forskellige udfyldninger giver i øvrigt også en forskel i realitet – udfyldt fundamentfelt angiver realitetsværdien realis, udfyldt angiver non-realis. Bemærk her at andre sætninger med tomt fundamentfelt også viser non-realis – fx kan vi lave et tidligere eksempel lidt om så det bliver til: 'Skinner solen, er danskerne glade'.

Grunden til at subjektsplassen må inddrages også, er at en sætning hvor verbet er det første udfyldte led godt kan 'mangle' et subjekt. Og så skifter sætningen fuldstændig karakter og bliver fremsættende. Det skaber en helt speciel stil som er typisk for dagbøger hvor det ikke er nødvendigt at referere til subjektet fordi det er underforstået: subjektet er jeg'et:

(5) Skrev endelig kapitel 3 færdigt i dag, og begyndte på konklusionen.

Det er i denne sammenhæng det skal forstås at ikke blot fundamentfeltet og pladsen for det finite verbal, men også subjektsplassen, er afgørende for bestemmelsen af en sætnings illokutionære ramme. Denne kodning har altså at gøre med neustikken. Som det allerede er beskrevet må enhver ytring vælge mellem en JEG-SIGER- og en DU-SIGER-neustik. En konsekvent formalisering af dette forhold kan gænges som følger:

Skema 2

Neustik-type	Ilokutionær ramme							
	F	Vf	S	SA	Vi	IO	DO	Adv. ...
(i) jeg siger	x	v						
(ii) du siger	hv-x	v						
(iii) du siger	-	v	s					
(iv) jeg siger	-	v	-					

Skemaet viser den neustiske kodning af (i) en almindelig fremsættende sætning, (ii) et hv-spørgsmål, (iii) et helhedsspørgsmål og (iv) en fremsættende sætning i dagbogsstil.

Tropik - realitet

Realitet hænger bl.a. sammen med modusdistinktionen indikativ over for imperativ. Imperativ markerer altid non-realis, mens indikativ kan markere både realis og non-realis - alt efter

konteksten. Som vi så, spiller udfyldningen af sætningsskemaets første tre felter ind i dette forhold.

Nedenstående er en oversigt over de forskellige realitetstyper med eksempler på de tilsvarende ytringer.

Non-realis

regulativer: DET-SKAL-VÆRE-SÅDAN

fx: Luk døren/Nu skal du opføre dig ordentligt

spørgsmål: OM-DET-ER-SÅDAN

fx: Skinner solen?/Er der mad i køleskabet?

OM-DET-SKAL-VÆRE-SÅDAN

fx: Skal jeg købe mælk?/Skal jeg vel gå i seng nu?

Realis:

konstativer: DET-ER-SÅDAN

fx: Solen skinner/Jeg er træt

repræsentativer: DET-ER-SÅDAN

fx: Jeg elsker slik/Politik keder mig

Tempus som realitetsangivelse

Imidlertid kan også verbets tempus-bøjning bidrage til fastlæggelsen af en sætnings realitetsværdi. Tempus anses nemlig i nyere grammatisk forskning primært for at være et moduslignende system og kun sekundært som tidsligt forankrende.⁷ Argumentationen for denne beskrivelse skal af pladshensyn ikke gengives her, men det kan kort nævnes at det har at gøre med at der historisk er sket et sammenfald af bøjningskategorier - en synkretisme. Således er indikativ/konjunktiv-distinktionen på udtrykssiden ikke længere til at skelne fra præsens/præteritum-distinktionen, mens den stadig er fungerende på indholdssiden (Lars Heltoft, mundtligt).

Det grundlæggende valg inden for tempus er mellem præsens og præteritum. Præsens markerer nærhed hvilket godt kan betyde tidslig nærhed – og så har vi med reel nutid at gøre. Det giver en realis-læsning. Men her vil jeg koncentrere mig om præteritum der modsat markerer afstand. Således kan sætninger i præteritum fx læses hypotetisk, eller som markør af social afstand (høflighed):

(6) Gik du i panik hvis der opstod en brand her?

(7) De kunne vel ikke sige hvad klokken var?

⁷ Bl.a. vil det fremgå af det kommende værk af Erik Hansen og Lars Heltoft: *Grammatik over det Danske Sprog*

Der er ingen af disse former der har med noget fortdigt at gøre, og heller ingen af dem kan gives en realis-læsning, mens andre former (fx Gik du i panik *da* der opstod brand?) udpeger deiktisk (for)tid og dermed realis. Bemærk at konteksten er medvirkende til at fastlægge om præteritum skal forstås som abstrakt eller tidslig afstand: den abstrakte afstand indikeres fx ved hjælp af udfyldt fundamentfelt eller ved andre elementer der gør sætningen spørgende eller betingende.

Det er sådanne forskelle i realitet der berettiger at det danske tempus-system placeres under tropikken.

Tropik - vurdering

Vurdering drejer sig både om hvilken type eller grad af evidens afsender har for det frastiske indhold af ytringen, og hvordan han selv forholder sig til det (positivt eller negativt). Verber i parentetisk funktion ekspliciterer typen af afsenders evidens over for det propositionelle indhold (fx Han har fødselsdag i dag, *ved/tror* jeg). Men evidens og attitude findes hyppigst i adverbialer af typen *formentlig, sikkert, desværre, heldigvis* (der ofte findes på sætningsadverbialpladsen, men fx aldrig i indholdsfeltet). Den begrænsede plads forhindrer dog at disse forhold gennemgås nærmere i denne artikel. Blot skal det nævnes at adverbialer i det hele taget kan vise meget om neustik, tropik og frastik, og forskellene derimellem. Det kan illustreres med følgende korte eksempel. Det er allerede nævnt at indholdsfeltet er kodet til frastik, og det kan vi se tydeligt i følgende sætninger hvor et ellers tropisk adverbial skifter betydning når det placeres i indholdsfeltet:

(8) Disse forhold bliver nok ikke belyst i rapporten (formentlig = tropik)

(8') Disse forhold bliver ikke nok belyst i rapporten (i tilstrækkeligt omfang = frastik)

Konklusion

Vi har nu sammenlignet den sproglige strukturering med den pragmatiske. Og vi kan se både ligheder og forskelle:

Som i lagdelingen kan der i sætningsskemaet vises en grænse mellem frastik på den ene side og neustik/tropik på den anden i sætningsskemaets opbygning: alt hvad der placeres i indholdsfeltet, får frastisk betydning, hvilket gør at neustikken og tropikken må findes i felterne før indholdsfeltet. Frastikken kan dog også findes andre steder end i indholdsfeltet, hvorfor

grænsen er ikke ligeså skarp som i lagdelingen.

Når vi ser på forholdet mellem neustik og tropik, så viser det sig at dansk først koder realitet (nemlig i udfyldningen af de tre første felter i sætningsskemaet). Under non-realis er fx spørgsmål (som jeg har fremstillet som en neustisk variant) så blot en af flere muligheder.²

Alle aspekterne kan genfindes på dansk i en eller anden form, nogle hovedsagelig i form af grammatikaliseret kodning i sætningsskemaets felter eller i verbalbøjningen (neustik og realitet), mens andre primært udtrykkes i det leksikalske indhold (vurdering og frastik). Det er bemærkelsesværdigt at det er det handlingsmæssige/interaktionsmæssige der er grammatikaliseret (på enten topologisk eller morfologisk niveau). At det netop er neustik og tropik der kodes grammatisk, kan forklares med at der kun er et begrænset antal varianter af den illokutionære ramme og et begrænset antal realitets-angivelser – hvilket er en forudsætning for at sproget kan kode distinktionerne. Samtidig giver kodningen plads til at de kommunikerende kan koncentrere sig om indholdet af ytringen. Og det indholdsmæssigt vigtigste (frastikken) kan selvfølgelig ikke være kodet eftersom det er muligt at udtrykke en uendelig mængde propositionelle indhold.

Analysen her viser altså ikke alene at aspekterne kan genfindes i det danske sprog, men også at der er en ganske væsentlig forskel på hvordan de udtrykkes – hvilket bl.a. giver sig udtryk i at dansk er kodet til at lade det propositionelle indhold være mest iøjnefaldende.

Litteratur

- Andersen, John Edelsgaard. 1986: Adverbier - sprogvidenskabens stedbørn. *Beiträge zur Nordischen Philologie 15*. Frankfurt a.M.: Melbing Lichtenhahn.
- Askedal, John Ole. 1986: Topologisk feltanalyse, koderingssystemer og pragmatiske funktioner. *NyS 16-17 Sætningsskemaet og dets stilling - 50 år efter*. København: Akademisk Forlag.
- Basbøll, Hans. 1986: Diderichsen vs. Dik eller Feltanalyse vs. Funktionel grammatik. *NyS 16-17 Sætningsskemaet og dets stilling - 50 år efter*. København: Akademisk Forlag.
- Christensen, Tanya og Louise Køningsfeldt. 1999: *Neustik, tropik og frastik*. Projekt rapport, Dansk modul 2. Roskilde: Roskilde Universitetscenter.
- Diderichsen, Paul. 1946: *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Dik, Simon. 1989: *The Theory of Functional Grammar*. Dordrecht: Foris Publications.
- Durst-Andersen, Per. 1996: Adverbialer i russisk: skopus- og domæneforskelle. *NyS 16-17 Sætningsskemaet og dets stilling - 50 år efter*. København: Akademisk Forlag.

² Andre muligheder er betingelsessætninger: Kommer du, (så går jeg) der ikke har nogen neustik i sig selv, og derfor blot bliver en del af den samlede ytrings frastiske indhold.

- Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (red.). 1996: *Content, Expression and Structure*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Falster Jakobsen, Lisbeth. 1995: Tag sprog alvorligt! - en oversigt over funktionel grammatik. *NyS 20 Funktionel Grammatik*. København: Dansk lærerforening
- Gertsen, Jens et al. 1997: *Modalitet*. Projekt rapport, Dansk modul 1. Roskilde: Roskilde Universitetscenter.
- Glismann, Otto. 1979: Om vurderende udsagn og emotive prædikater. *NyS 10-11 Sprogteori og Tekstanalyse*. København: Akademisk Forlag.
- Hansen, Erik og Peter Harms Larsen. 1970: To bidrag til beskrivelsen af "non-realis" i dansk. *NyS 1*. København: Akademisk Forlag.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft: forarbejder til *Grammatik over det Danske Sprog*
- Harder, Peter. 1996a: On Content and Expression in Syntax. *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*. Roskilde: Roskilde Universitetscenter.
- Harder, Peter. 1996b: *Functional Semantics - A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hare, Richard M. 1971: Meaning and Speech Acts. *Practical Inferences*. London: The MacMillan Press Ltd.
- Heltoft, Lars og Lisbeth Falster Jakobsen. 1996: Danish Passives and Subject Positions as a Mood System - a Content Analysis. *Content, Expression and Structure*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Lyons, John. 1977: *Semantics 1-2*. Cambridge: Cambridge University Press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

DYNAMIKKEN I ORTOGRAFIEN

Af Dorthe Duncker (Københavns Universitet)

Det er en ret udbredt opfattelse at lægfolk i 1500-tallet skrev som brækkede arme. Brøndum-Nielsen kalder de skrivendes ortografi for "mangelfuld" (Brøndum-Nielsen 1910:593), og Skautrup taler om det "bogstavorgie, som skrivende lægfolk [...] styrtede sig ud i", og som "sikkert [må] have stillet modtageren på en hård prøve. [...] Unødvendige bogstaver hobes sammen, bogstaver byttes om, støttevokaler indføjes osv." (Skautrup 1947:45, 179).

Dette synspunkt undlader for det første at opfatte de skrivendes ortografiske praksis som et alvorligt ment projekt der gik ud på at finde frem til en nogenlunde ensartet måde at skrive sammen på. For det andet er det tvivlsomt om det kan lade sig gøre retrospektivt at vurdere hvordan skriften har fungeret for et fællesskab af skrivende som man ikke selv tilhører. Selv om man fra en nutidig synsvinkel synes at renæssancens skriftbillede ser højst uordentligt ud, så er det ikke dermed sagt at samtidens skrivende har opfattet situationen på denne måde. Man kan jo i hvert fald slutte at det må have fungeret. Hvis dette "bogstavorgie" virkelig havde resulteret i en "mangelfuld" ortografi hvor ingen kunne læse hvad hinanden skrev, må man formode at der var blevet gjort noget ved det. Ellers havde skriften ikke kunne tjene sit formål.

De ældste dansksprogede kilder stammer fra en tid hvor skriften blev praktiseret af ret få personer. De middelalderlige skriptorier kunne opretholde en konsistent husstil som ofte udadtil gjorde det muligt at henføre den enkelte skriver til en bestemt skrifterskole med sine egne ortografiske særpræg (Skautrup 1947:42). Det vil sige at den ortografiske praksis har været varetaget af ret få personer som i mindre grupper indbyrdes oparbejdede en ensartning i det skriftlige udtryk. Den enkelte husstil har fungeret som lokal norm. Betraget som helhed har den ortografiske praksis været underlagt en decentral kontrol foranstaltet af den enkelte skrifterskole, således at der i princippet har været endnu færre ortografiske aktører på markedet end der har været hænder.

I 1500-tallet ændredes denne relativt stabile situation drastisk. Flere personer lærte både at

læse og skrive, og flertallet af dem havde ingen relationer til de lærde, lukkede klerikale miljøer. Disse personer har formentlig modtaget en eller anden form for instruktion i skrivning, men den har ikke været centraliseret eller standardiseret på nogen måde. Der er tilsvarende få vidnesbyrd om hvad de har lært at læse dansk efter, og hvilken ortografi disse læsebøger har benyttet. Der skal være udgivet en *Abcd bogh på Danske* i Viborg i 1529 (Skautrup 1947:148), men der er ingen eksemplarer bevaret af den. Ellers foregik læsetræningen efter latinske tekster. Der blev i løbet af det 16. århundrede oprettet en del stadsskoler med funktion af elementære latinskoler. Derudover fandtes også rene skriveskoler "for drenge oc piger, oc andre de der icke due til at lære latine" (sst.:173).

Konstituering af en ortografisk norm

Man plejer at give reformatorerne æren for at dansk i løbet af renæssancen konstitueredes som skriftsprog – på tryk vel at mærke. Og man plejer i denne sammenhæng at nævne Christiern Pedersen som den danske ortografis fader, idet man mener at han med Christian III's bibel fra 1550 lagde grunden til den ortografiske tradition som benævnes *bogtryknormen*. Men praksisen i den samtidige håndskrift ligger milelangt fra denne tradition.

Jeg har undersøgt hvordan den ortografiske orden tager sig ud i den elektroniske tekstbase som er opbygget ved *Dansk Folkevisekultur 1550-1700* (Duncker 1999:230-311).¹ Basen indeholder alle viseteksterne fra de ældste danske visehåndskrifter. Tre femte dele (547 visetekster) af den samlede mængde overleverede tekster er forsynet med en ortografisk neutral sprogform som gør det muligt at undersøge varianter på en uhyre deltageret måde.² Disse tekster dækker over en periode på ca. 80 år, fra 1550'erne og frem, men hovedparten af dem ligger inden for perioden 1553-1591. Materialet er omfangsrigt, både hvad angår spredning i tid og spredning på forskellige hænder. Håndskrifterne er fortrinsvis skrevet af unge adelige personer som i perioden var tilknyttet Christian III's hof hvor viserne var på mode.

Adelsbørn blev ikke sendt i skole på dette tidspunkt (Skautrup 1947:174; Brask et al. 1990:316). Nogle af drengene blev sendt udenlands på længere dannelsesrejser (Hasselsten under udg.) – og i så fald er det ikke dansk de har lært at skrive. Pigerne blev undervist rundt omkring

hos venner og slægtninge (Andersen 1971). Det vil sige at den uddannelsesmæssige baggrund hvad angår skrivefærdighed, må betragtes som yderst forskellig for de personer der har leveret tekster til håndskrifterne.

De lægpersoner som valgte at skrive på dansk, har i høj grad været overladt til selv at finde frem til en måde at skrive dansk på så det virkede. Den sans de skrivende har skullet opøve, har taget afsæt i den skriftlige sprogbrug de mødte under deres læsning af hinandens tekster. De har selv måttet skabe den orden eller den grad af orden de havde brug for.

Denne situation er væsensforskellig fra den middelalderlige. Mange personer har skullet arbejde sig frem mod en enighed uden nogen som helst form for central styring. Den relative enkelhed og den decentrale kontrolstruktur som kendetegnede den tidligere praksis, fandtes ikke længere, og der var intet alternativ.

Umiddelbart ligger det ikke lige for at forestille sig hvordan et stort antal uregulerede enkeltpersoner skulle kunne finde ud af at begynde at samarbejde om at udvikle en fælles, ensartet stavepraksis. Og når man betragter resultatet rent overfladisk, ser det da heller ikke ud som om det lykkedes. Man fristes faktisk til at erklære sig enig i Brøndum-Nielsens og Skautrups vurderinger. Imidlertid består denne fristelse kun så længe man netop betragter resultatet rent overfladisk.

Bliver a skrevet a?

Hvis analysen af den ortografiske orden i visebøgerne anlægges ud fra traditionelle strukturalistiske principper, vil det være et godt udgangspunkt at lede efter kommutationspar. I kraft af dem skulle man nemlig blive i stand til at opstille det overindividuelle system som de skrivende har manifesteret i deres ortografiske praksis. Det er sådan Anders Bjerrum har gjort i sin *Grammatik over Skånske Lov efter B 74*. Dette håndskrift er dateret til ca. 1250, men kan være ældre. Det er altså fra dengang hvor ortografien var ordentlig, og hvor skriften var fordelt på ret få hænder. For vokalkategorien fører analysen af B 74 frem til det resultat at kategorien "indeholder i alt 8 kommutable, nemlig: *a*, altid skrevet *a*. *æ*, altid skrevet *æ*, sjældnere *ø*. *e*, oftest skrevet *e*, sjældnere *ē*. [...] *ø*, altid skrevet *ø*. *o*, altid skrevet *o*. *i*, oftest skrevet *i*, sjældnere *j*; [...] *y*, næsten altid skrevet *y*, et enkelt sted i SkKI dog *ui* [...] *u*, skrevet *u* og *v*, der er grafiske varianter af samme bogstav." (Bjerrum 1966:14-15). Disse otte vokaler holdes i rodstavelser "stort set nøje ude fra hinanden"; uden for rodstavelserne finder Bjerrum varians mellem *a* og *æ*, mellem *i* og *e*, enkelte gange *æ*, og mellem *u* og *o* (sst. 15, 16). Den strukturalistiske analysemetode afdækker

¹ Tekstbasen udkommer på cd-rom i bind 3 af Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.) *Svøbt i mår*. København: C.A. Reitzels Forlag.

² Principperne for og administrationen af den neutrale sprogform er beskrevet i Ruus 1995 og Ruus under udg.

altså en konsekvent og systematisk ortografi i det gamle lovhåndskrift.

Forsøger man at analysere ortografien i de ældste danske visebøger på samme måde, kommer man til et noget anderledes resultat. I første omgang går det meget godt med at opstille kommutationspar, fx *bad* og *bed* vb. 'anmode', *bod* sb., *bud* sb. 'udsagn' og *bød* vb., men så kompliceres billedet unægteligt en anelse når man begynder at se på varianterne som også forekommer i materialet: *bad* skrives også *bod*, *bed* skrives også *bid* og *bædt*, *bod* skrives også *bud*, *bud* skrives også *bod*, og *bød* skrives også *bod*. Hvis man gør vokalerne og deres variationsmuligheder op, tegner der sig følgende billede:

skrives	a	e	i	o	u	y	æ	ø
a	+	+	(+)	+	(+)	(+)	(+)	(+)
e	+	+	+	+	+	+	+	+
i		+	+		+	+	(+)	+
o	+	+		+	+			+
u	+	+	+	+	+	+		+
y	+	+	+	+	+	+		+
æ	+	+	+	+		+	+	+
ø	+	+	+	+	+			+

Figur 1. Vokal "systemet" i de ældste danske visebøger.

Kun *i* skrives aldrig *a*, *o* skrives aldrig *i* og omvendt, *o* skrives aldrig *y* eller *æ*, *u* skrives aldrig *ø* og omvendt, *y* skrives aldrig *æ*, og *ø* skrives aldrig *y* eller *æ*. Resten skrives groft sagt som hinanden; de er altså indbyrdes varianter. Dog er der, med *y* som undtagelse, en bestemt variant som foretrækkes mere end hver anden gang: *a* skrives *a* i 93,66% af tilfældene, *e* skrives *e* i 80,14%, *i* skrives *i* i 60,03%, *o* skrives *o* i 90,84%, *u* skrives *u* i 77,17%, *y* skrives *y* i 41,92%, *æ* skrives *e* i 74,29%, og *ø* skrives *ø* 83,52% af gangene. Så selv om billedet er blevet noget uldent i kanten, er det stadigvæk det mest almindelige at *a* skrives *a*.³

³ Grafiske varianter af *i*, *u* og *y*, hhv. *ij*, *ul* og *yl*, er for overskuelighedens skyld ikke medtaget i Figur 1. Se også Duncker 1999:219-222, 285-295.

Det dynamiske sprogsystem

Hvis man antager at der foreligger et konsistent, overindividuel sprogligt system som de skrivende skal manifestere i deres praksis, uden dog at kunne hverken ændre eller overskride det, så kommer man til at lede forgæves efter dette system i den ortografiske praksis som den fremgår af de ældste danske visebøger. Dette må så føre til den konklusion at renæssancens ulærde adelsmænd og -kvinder har produceret og efterladt sig et skriftligt materiale som kun udgør en "kaotisk forskelsrække", og at der reelt er tale om et usystematisk "bogstavorgie" man kan betragte som et kuriosum, et underholdende indslag i ortografihistorien, men ikke som ret meget andet.

Imidlertid kan der gives en ganske enkel forklaring på hvorfor man ikke kan opstille dette konstante system: det er der nemlig ikke. Dette er ikke ensbetydende med at der ikke er noget system i den ortografiske praksis, for det er der. Men det er et system af en ganske anden beskaffenhed end den type systemer som tilbydes inden for den strukturalistiske ramme. Det er et system hvori de skrivende er aktører, og hvor den orden, som faktisk kan påvises, udgår fra deres indbyrdes interaktion.

For at det kan fungere når man skriver sammen, er det nødvendigt at de implicerede parter kommer frem til en nogenlunde ensartet måde at gøre det på. Ingen enkeltperson har det store, globale overblik. Enhver ved kun hvilke varianter der plejer at være de foretrukne lokalt, i den enkeltes egen praksis og blandt dem hvis tekster man selv plejer at læse. Valget mellem den ene eller den anden variant kan betragtes som udfaldet af en slags kollektiv forhandling mellem de skrivende, uden nogen central styring eller overvågning. For nogle varianter vedkommende er denne forhandlingsproces et afsluttet kapitel i observationsperioden, for andres vedkommende er den på sit højeste.

På grundlag af et empirisk materiale som det foreliggende kan man godt få stof til at undre sig over hvordan sprog overhovedet kan lade sig gøre. Det ser ud som om det sproglige system har en indbygget modsætning: Det er stabilt, men det er også foranderligt. I denne observationsperiode har foranderligheden klart overvægtet, men kan man konkludere at det udelukkende skyldes bogtryknormen at stabiliteten blev genindført globalt, eller ville ortografien være kommet i orden af sig selv alene som resultat af de skrivendes interaktion?

Det er et vanskeligt spørgsmål fordi den norm som trykortografien stod for, på forhånd var enhver håndskriftsnorm overlegen. Strukturen i bogtryknormens konstituering og udbredelse er helt parallel til den gamle skriptoriestructur, med et ret begrænset antal personer som leverede

manuskripter til trykkerierne. Dertil kommer selve mangfoldiggørelsesaspektet som muliggjorde udbredelse til mange læsere af mange identiske kopier af samme tekst. Den samtidige håndskrivende gruppe var tilsvarende stor og uensartet og uden massiv indbyrdes kontakt, og deres tekster havde kun få modtagere.

Man kan beskrive situationen sådan at den ene hånd ikke vidste hvad den anden gjorde, men at de forskellige hænder godt har kunnet nære visse forventninger til hinanden. Hvis de havde fået lov til at fortsætte i deres eget tempo uden bogtrykkets mellemkomst, havde de givet udviklet en norm i lighed med tryknormen. Denne norm havde på visse punkter adskilt sig fra den vindende, men den havde på ingen måde været ringere eller mindre ordentlig.

Denne påstand bygger på netop den antagelse at sproget er en særlig slags system, et system som kan bringe orden i sig selv af sig selv, et *selvorganiserende* system, og at drivkraften kommer fra de personer – i dette tilfælde de skrivende – som er aktører i systemet.

Empirisk belæg for den ortografiske praksis

På overfladen forekommer den ortografiske mangfoldighed i materialet temmelig overvældende, bl.a. er der 50 forskellige stavemåder af *allerkæreste*, 43 af *ungersvend* og 46 af *velkommen*, men går man i dybden, ned under ordgrænsen til de enkelte ortografiske træk, finder man at der i høj grad er system i galskaben: Efter behandlingen af 250 visetekster var der registreret 12 forskellige kildeformer til neutralformen *himmerig*:

hemerig, hemerrig, hieemerig, hiemerig, himerig, himeriig, himmerig, himmerigh, himmeriig, hymmerig, hymmerigh, hymmerygh.

I stedet for nu at fokusere på hvor forskellige disse varianter er, kan man se på deres fællestræk. De begynder alle med *h*, de har alle *m*'er og *r*'er på nogenlunde tilsvarende positioner, de fleste slutter med *g*, tre dog med *gh*, og så fremdeles. Disse oplysninger kan komprimeres yderligere, og kombinerer man alle mulighederne, kommer man frem til at der er $1 \times 5 \times 2 \times 1 \times 2 \times 3 \times 2 = 120$ forskellige måder at skrive *himmerig* på inden for denne temmelig varianstunge "systematik":

Figur 2. Komprimering af variansen i kildeformerne af *himmerig* efter registrering af 250 viser.

$$h \begin{pmatrix} e \\ iee \\ ie \\ i \\ y \end{pmatrix} \begin{pmatrix} m \\ mn \end{pmatrix} e \begin{pmatrix} r \\ rr \end{pmatrix} \begin{pmatrix} i \\ ii \\ y \end{pmatrix} \begin{pmatrix} g \\ gh \end{pmatrix}$$

Efter behandlingen af 500 viser var der registreret 26 forskellige måder at skrive *himmerig* på, altså yderligere 14 varianter:

hemerig, hemerrig, hemeriig, hemeryg, hemmerig, hemmerigh, hemmeriig, hemmeriigh, hemmeryg, hieemerig, hiemerig, hiemeriig, hiemerrig, hümeriigh, himerig, himerigh, himeriig, himmerig, himmerigh, himmeriig, hmeriigh, hyemmerig, hymmerig, hymmerigh, hymmeriig, hymmerygh.

Af disse 14 nye varianter (med fed skrift) lader de 11 sig beskrive ved hjælp af principperne udledt af de første 12 (mærket med ■). Dette tyder ikke på at de skrivende staver som vinden blæser, men derimod at der i høj grad er både orden og forudsigelighed i deres ortografiske praksis. Af de første 12 *himmerig*-varianter kan der isoleres 14 forskellige ortografiske træk i form af kæder på hver tre elementer, *tripler*, bestående af et centralelement med venstre og højre kontekstelement, hvor neutralformens elementer fungerer som typebetegnelse. Det fremgår bl.a. at *h* i forlyd foran vokal altid skrives *h*, at *g* i udlyd efter vokal skrives enten *g* eller *gh*, og at *i* mellem konsonanter skrives enten *e*, *i*, *ie*, *iee*, *ii* eller *y* (# = ordgrænse, V = vokaler, C = konsonanter):

$$\begin{aligned} \#(h: _)V &\rightarrow h \\ V(g: _) \# &\rightarrow g | gh \\ C(i: _)C &\rightarrow e | i | ie | iee | ii | y \end{aligned}$$

Konstruktionen af ortografiske tripler bevirker at der kan generaliseres på tværs af de enkelte kildevariantformer. Når man knytter en oplysning om relativ frekvens til den enkelte trækvariant, kan man undersøge hvilken variant der foretrækkes i hvilke kontekster. Det er også hermed muligt at undersøge forskellene imellem forskellige hænders præferencer, ligesom det er muligt at undersøge forskelle i foretrukne varianter over tid.

Opdelt på denne måde består hele materialet af 804.359 ortografiske tripler, fordelt på 671 forskellige træk der repræsenterer i alt 2.461 varianter. Der er 330 træk uden varianter, men de står kun for 4,57% (36.767 tripler). Den hyppigste halvdel, bestående af 405.865 tripler (50,46%), er

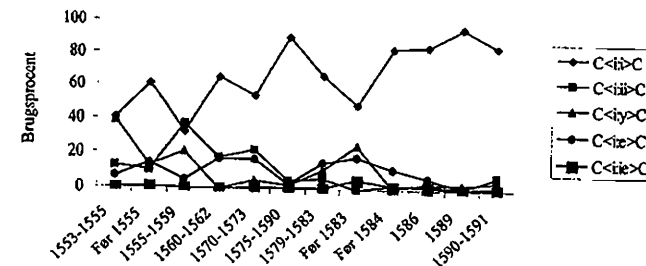
repræsenteret ved bare 17 forskellige træk som hvert har mellem 4 og 33 varianter (jf. Figur 3). Et enkelt træk, *h* i forlyd foran vokal, har ingen varianter, så *h* skrives altså altid *h*. I 11 af disse meget hyppige træk bruges en enkelt variant i tre fjerdedele af tilfældene eller mere hvilket gør disse træk relativt stabile. De resterende 6 træk (med kursiv) hvor en enkelt variant bruges i mindre end tre fjerdedele af tilfældene, er tilsvarende ustabile.

TRÆK	ANTAL VARIANTER	FOREKOMST FOREKOMST	FOREKOMST %	KUMULERET %	HYPPIGSTE VARIANT	ANDEL AF SAMLET FOREKOMST
C(e:_)C	31	61943	7,70	7,70	54208	0,88
C(e:_)#	33	37263	4,63	12,33	34254	0,92
V(r:_)#	16	31794	3,95	16,29	31493	0,99
V(h:_)#	24	30038	3,73	20,02	15750	0,52
C(i:_)C	29	28967	3,60	23,62	19199	0,66
#(d:_)V	7	25186	3,13	26,75	13195	0,52
C(a:_)C	15	24379	3,03	29,78	23667	0,97
#(h:_)V	1	23909	2,97	32,76	23909	1,00
V(g:_)#	25	22136	2,75	35,51	14572	0,66
V(n:_)C	17	18380	2,29	37,79	15557	0,85
C(o:_)C	20	17965	2,23	40,03	15719	0,87
H(e:_)C	15	16087	2,00	42,03	15225	0,95
#(s:_)V	8	15561	1,93	43,96	15507	1,00
#(m:_)V	4	14420	1,79	45,75	14416	1,00
V(t:_)#	25	12830	1,60	47,35	8242	0,64
#(v:_)V	8	12515	1,56	48,91	8663	0,69
V(d:_)V	25	12492	1,55	50,46	11498	0,92

Figur 3. De 50% hyppigste træk fra den ortografiske praksis i 547 viser.

De stabile træk er således i overtal i den hyppigste halvdel af trækforekomsterne. Det betyder ikke at de er uden varianter, men at en enkelt variant gennemgående dominerer interaktionen, idet den foretrækkes hyppigst af de skrivende. De 11 stabile træk blandt de 50% hyppigste repræsenterer tilsammen 274.193 eller 34% af hele materialet. Der er i alt 503 træk hvis hyppigste variant forekommer i tre fjerdedele eller flere af tilfældene, og som altså regnes for stabile her. Disse 503 træk har tilsammen 1.457 varianter og repræsenterer 71,56% af hele materialet (575.583 tripler). Det vil sige at den ortografiske varians som har gjort at de skrivende i dette tidsrum har fået et så dårligt ry, kun baserer sig på knap 30% af i hvert fald dette materiale.

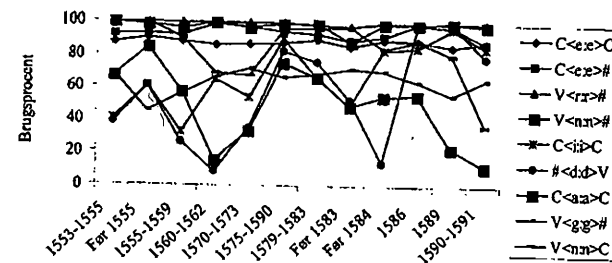
Man kan imidlertid også vende det om og sige at det er i disse 30% alt det spændende sker. Det er nemlig her man for alvor kan iagttage den interaktionelle dynamik som består mellem de

Figur 4. Variationen i træk i mellem konsonanter.

skrivende. Det er ikke for meget sagt at der er stor forskel på disse to træktyper, de stabile og de ustabile. De stabile træk er de skrivende kommet til enighed om. De ustabile er fortsat til forhandling. Der er f.eks. hele 29 forskellige kildevarianter for *i* mellem konsonanter, men det er kun nogle ganske få varianter der opnår mere end sporadisk tilslutning. I observationsperioden kan man følge de skrivendes vekslende brug af fem *i*-varianter, og man kan se hvordan en bestemt variant opnår stadig større tilslutning og efterhånden udkonkurrerer de øvrige (jf. Figur 4).

Fører man den hyppigst anvendte variant inden for flere af de hyppigste træk sammen i ét billede, får man et ret godt indtryk af hvordan interaktionen både kan være stabil og ustabil på samme tid (jf. Figur 5).

Figur 5. Brugen af den hyppigste variant i de 9 hyppigste træk.

Slutbemærkninger

Ifølge den strukturalistiske tankegang skal vi antage en serie af fortløbende, ikke overlappende systemtilstande der hver især er den statiske konstant som afstikker grænserne for brugen. Denne forestilling har vanskeligt ved at forklare faktisk variation, både synkront og diakront i form af forandring. Den eneste vej til at erkende systemet går via brugen, og her støder man ind i det problem at man ikke på forhånd kan vide om der eventuelt er tale om flere idiosynkrone systemer, og man har heller ikke i et empirisk materiale nogen mulighed for at foretage afgrænsninger som på en motiveret måde giver noget grundlag for opstillingen af et sådant system. Dette problemkompleks forsvinder idet man opgiver det statiske sprogsyn og indrømmer de skrivende den plads som tilkommer dem, nemlig som aktører i systemet. Så viser det sig at der ikke er noget modsætningsforhold mellem sprogsystem og sprogbrug. Så kan man se at både stabilitet og forandring udgår umiddelbart fra aktørernes sproglige praksis. Det er deres interaktion der tilfører systemet den energi som driver det mellem stabile, relativt variansfattige tilstande, over ustabile perioder med megen variation – og altid tilbage til en stabil tilstand.

Litteratur

- Andersen, Birthe. 1971. *Adelig Opfostring. Adelsbørns opdragelse i Danmark 1536-1660*. København: G. E. C. Gad.
- Bjerrum, Anders. 1966. *Grammatik over Skånske Lov efter B74*. København: Gyldendal.
- Brask, Peter et al. 1990. *Dansk litteraturhistorie 2. Lærdom og magi 1480-1620*, 2. udg., København: Gyldendal.
- Brøndum-Nielsen, Johannes. 1910. De danske folkevisers betydning i sproglig henseende. *Nordisk tidsskrift*:587-602.
- Dunker, Dorte. 1999. *Sproget som selvorganiserende system. Dynamisk modellering af sproglig regeldannelse*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet. Institut for Nordisk Filologi.
- Hasselsten, Pernille. Under udgivelse. *Adelige dannelsesrejser*. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.). *Svøbt i mår*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Ruus, Hanne. 1995. En slags orden i kaos, En neutral sprogform til søgning i ældre dansk. Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). 5. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:239-245.
- Ruus, Hanne. Under udgivelse. *Elektronisk viseforskning*. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.). *Svøbt i mår*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Skautrup, Peter. 1947. *Det danske Sprogs Historie II*, 2. oplag 1968. København: Gyldendal.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*
Århus 2001

PARALLELFØRING AF NÆRT BESLÆGTEDE SPROG

Af Elin Fredsted (Universitæt Flensburg)

1. Præsentation af projektet om sprogkontakt og flersprogethed i Flensburg

Projektets formål er at undersøge sprogkontaktfænomener i forbindelse med fire genetisk nært beslægtede sprog (sønderjysk, nedertysk, højtysk og rigsdansk) i en langvarig kontaktsituation. Den empiriske målsætning er at undersøge sprogkontaktfænomener i et forholdsvis overskueligt sprogsamfund med en genuin societal multilingual situation over en periode på ca. 150 år. Korpus består dels af lydoptagelser af autentisk talesprog fra de sidste ca. 50 år, dels af talesprogsnære skriftlige kilder som breve, dagbøger og foreningsprotokoller.

Projektets teoretiske forudsætninger er nyere sprogkontaktforskning, herunder specielt Carol Myers-Scottons Matrix-Language model: *Matrix Language recognition principle*, *morpheme-sorting principle* samt den nyere *Abstract Level Model* (Myers-Scotton 1995, 1998). Undersøgelsens mål er også at bidrage med nye teoretiske modeller (foreløbig under betegnelsen *parallelføring af nært beslægtede sprog*) og samtidig at præcisere, hvorvidt de teoretiske modeller der er udviklet i forbindelse med udforskning af ikke-beslægtede eller fjernere beslægtede sprog (men alligevel hævder at have universel status) også har den ønskede forklaringskraft i forhold til nært beslægtede sprog og dialekter.

En foreløbig hypotese er, at man ved nært beslægtede sprog og længerevarende sprogkontakt i væsentlig mindre omfang vil finde *code-switching*, men i større omfang vil finde forskellige former for *parallelførte sprog*, *konvergenssprog*.¹

2. Teoretiske forudsætninger

Mit teoretiske udgangspunkt for den efterfølgende analyse er Carol Myers-Scottons Matrix-

¹ En undtagelse herfra danner data fra Duborgskolens 6. klasse A, der code-switcher væsentlig mere end andre informanter, når de taler dansk. Men her tyder mine analyser på, at der i realiteten er tale om et learner-intersprog.

Language-Frame model (MLF). Denne MLF-model opstiller – kort fortalt – følgende hypotese: Der er altid et (og kun et) matrix-sprog i bi- eller multilingvale konstituent, og der er altid kun et matrix-sprog ad gangen. Matrix-sproget er det strukturelt dominerende sprog, der leverer den leksikalske struktur ("frame") og dermed også det morfologiske mønster samt de såkaldte systemmorfemer i en sproglig konstituent. *Code-switching* udviser prototypisk systemmorfemer fra matrix-sproget samt indholdsmorfemer (*content morphemes*) fra både matrix-language og embedded language². Følgende er et karakteristisk eksempel på intrasentential code-switching med en *Matrix Language Frame*:

1. "der får du så dine Einsatzziele"

(Duborg-elev, 6. Klasse om et computerspil):

En undtagelse er de såkaldte *embedded language islands* altså sproglige helheder, hvor det indlejrede sprog selv leverer den leksikalske struktur og såvel indholds- som systemmorfemerne.

Med udgangspunkt i *Matrix-Language Frame-modellen* har Carol-Myers-Scotton et al. forsøgt at udvide modellen til at omfatte flere sprogkontaktfænomener end blot code-switching. Således er der nu også (i meget grove træk) udarbejdet en model omkring **konvergerende sprog** den såkaldte *Composite Matrix Language-model* (CML) – hovedsagelig med empirisk basis i undersøgelser af sprogskit. Iflg. modellen kan visse kontaktfænomener (som f.eks. intersprog i forbindelse med fremmedsprogslæring eller individuelt sprogskit) medføre, at der som overgangsform opstår et matrix-sprog, der består af en sammensætning af leksikalske strukturer fra to eller flere sproglige kilder, et såkaldt *composite matrix language*. I et CML kommer overflademorfemerne fra ét lingvistisk system, men de leksikalske og grammatiske strukturer kommer fra mere end et lingvistisk system (Myers-Scotton 1998).

Resten af de behandlede eksempler i denne artikel vil være eksempler på sådanne konvergerende sprog med leksikalske og grammatiske strukturer fra mere end én sproglig kilde. Muligheden for et sådant konvergenssprog opstår, fordi sproget består af andet og mere end overfladestrukturen. Sprogproduktionen består af flere lag af leksikalske strukturer, ifølge Levelt (1989)

²i Myers-Scottons terminologi er indholdsmorfemer leksikalske kategorier, der konstituerer en prædikat-argumentstruktur, idet de modtager eller tildeler tematiske roller. Prototypiske indholdsmorfemer er nomina, deskriptive adjektiver og adverbialer, frie pronomina samt de fleste verber og præpositioner. Systemmorfemerne er derimod kvantificerende morfemer, der ikke tildeler eller modtager tematiske roller: artikler, klitiske fleksionsmorfemer, kvantificerende, bestemmende og possessive adjektiver og pronomina samt 'dummy'-pronomina. Med hensyn til bl.a. præpositioner og tidsadverbialer forekommer kategoriseringen ret uklar (Myers-Scotton 1995: 240, Myers-Scotton 2000: 284)

af tre hierarkiske operationelle niveauer:

- 1) et leksikalt konceptuelt niveau (semantik og pragmatik). Her dannes speakers intention med hensyn til referentiel information og pragmatisk og socio-pragmatiske informationer,
- 2) et funktionelt niveau, hvor lemma udvælges af et mentalt leksikon og udløser morfologiske syntaktiske procedurer,
- 3) et positionelt niveau, hvor den fonologiske realisation og leksemernes indbyrdes positionering realiseres – altså et "overfladeniveau". (Myers-Scotton 1995: 237)

I forbindelse med konvergerende matrix-sprog kan en del af den grammatiske "ramme" på et af de tre operationsniveauer stamme fra kilder, der ligger uden for det matrix-sprog, der danner den egentlige grammatiske ramme. Det følgende eksempel har højtysk som matrix-sprog, men indeholder elementer af sønderjysk (og muligvis nedertysk).

2. "... denn so werden sie gleich steifer und handeln mit, wenn sie erfahren, dass ich so vie haben soll"

(Kilde: C.C. Christiansen 23.1.1855, købmand i Flensborg i et brev til svigerfaderen Asmu Fromm, Soest v. Halk)

Oversat til adressatens talesprog: *sønderjysk*

"... for så blywer de stywer [ɔ] handel mæ, ven de får [ɔ] vie, te a ska ha så møj" (min oversættelse)

Oversat til *højtysk* standard:

"...denn dann werden sie beim Handeln gleich steifer, wenn sie erfahren, dass ich so vie brauchen werde" (min oversættelse).

De sønderjyske (nedertyske) træk er:

– *so (så)* i stedet for højtysk *dann* eller nedertysk *denn*

– *und*-konstruktionen med sønderjysk syntaks. *und* fungerer som en 'trigger', der på den positionelle niveau (i overfladestrukturen) udløser en "ikke-tysk" ledstilling med "*mit*" final position (og ikke infinitiven som på højtysk og nedertysk)

– brugen af "*mit*" som adverbial (som på nedertysk og sønderjysk),

– brugen af "*soll*" som modalt hjælpeverb til at udtrykke futurum (som på sønderjysk)

3. Præsentation og analyse af data

Her vil jeg gerne præsentere et lille udsnit af mine data med dansk som matrix-sprog: Det drejer sig om Sydslesvigsk Forenings foreningsprotokol fra distrikt 22 (Kobbermølle) fra 1924 frem til 1935. Jeg har undersøgt sproget hos 10 protokolførere. Derudover har jeg inddraget en rundskrivelse fra 1947 skrevet af formanden for Sydslesvigsk Forening, Cornelius Hansen, og endelig har jeg fundet supplerende oplysninger i medlemsarkivet for distrikt 22. Alle kilderne befinder sig på Centralbibliotekets Arkiv i Flensborg under arkivnavnet F 118-2. Grunden til min interesse for Sydslesvigs Forenings protokoller i Flensborgområdet er, at jeg gerne vil kunne påvise,

- (1) hvor de sproglige kilder til det nuværende sydslesvigdanske sprog ligger,
- (2) forklare, hvorfor sydslesvigerne i Flensborg ikke – som f.eks. nordslesvigerne i Aabenraa, Sønderborg og Tønder – har bevaret den sønderjyske bydialekt, men derimod i dag taler tysk eller anvender en særlig variant af det rigsdanske sprog (som jeg dog ikke vil gå nærmere ind på her).

De behandlede data indeholder

- (1) elementer, der tyder på sprogskit fra sønderjysk talesprog (og højtysk skriftsprog) til rigsdansk samt vidner om
- (2) en sproglig situation med stærk påvirkning fra højtysk skriftsprog og talesprog, sidstnævnte især efter 1945.

I de følgende eksempler med de sønderjyske træk i kursiv, tyske træk i halvfedt. Særlige syntaktiske konstruktioner er understreget.

3. Protokolfører 1, 18.8.1924

“Sa blev der talt om en Sygekasse for *Mellemmene*, *va der* først senere *schal* trede i Kraft. Sa blev der talt om dem, som icke havde betalt 2-3 gange til *Dökassen* *Mellemskort* og s.v. blev af Voreningen udelucket.”

Protokolfører 1, 25.10.1924

“Formanden Petersen kungjorte Utvitelbestyrerelsen holt Möde i Borgerforeningen d. 23. Oktober. Derefter oplyste han, at *Mellemsbidrag* først blev hævet til April og Oktober. Mødet var besøgt af 16 *Mellemmen*. Til Forestaende Ridsdagsvalg er opstilt L., H. og O. Sa blev der *vetaget*, at fra Jannuar bliver der en Liste fört, vori ver *Mellem* bliver Inskrevet som har været til Möde.”

De sønderjyske træk er:

- 1) Leksemer som f.eks. “æ *Dökas*”.

- 2) Enkelte sønderjyske systemmorfemer finder vi i relativhenvisningen “*va der*”.
- 3) Ortografien vidner om sønderjysk udtale, da talrige “bløde” *d*-lyde er udeladt (*vetaget*), erstattet af dobbeltskrevet konsonant (*Mellem*) eller er erstattet af *t* (*kungjorte*).

De tyske træk er:

- 1) Ortografien (ck for kk, v for f, sch for s, ch for g) samt skrivning af bogstavet *y* som en hybridform mellem dansk y og tysk ü.
- 2) Syntaks: tysk syntaks med den infinitte verbalform i final position (perfekum participium: “blev af Voreningen udeluckt” og “bliver der en Liste fört”)
4. Protokolfører 2, 13.11.1925.
“Der efter oplæste Formanden Petersen Dagsorden som inde holdt Julefest og optagelse af nye *Mellemmen*.”

Protokolfører 2, 12.12.1925

“Mödet Aabnedes af Formanden H. Petersen Klocken 9. Dernöst *metelte* Petersen Mellemsbidrag hvar fastsat for Manliche 1 M og Kvinder 50 Pf Halaarlig. Dernöst bekjennt gjorte Petersen at der hvilen blive ugivet Märker til et Walgfund som koste 2 Pf. Det staa *Mellemmen* frit at ??? Märker efter eget Skjön. Saa blev der Sunget nogle Sange og Mødet slutet Klocken 11 ½. Der var mött 18 *Mellemmen*”

Teksten udviser stort set de samme typer af sproglige “blandingstræk” som ovenfor, specielt vidner skrivemåderne *metelte*, *gjorte*, *Mellemmen* og *mött* om fraværet af “blødt-d”. Her bemærkes endvidere, at protokolføreren i nogle tilfælde undgår at bruge rigsdansk enklitisk efterstillet bestemtighedsartikel (f.eks. *Dagsorden*, *Mellembidrag* og *Det staa Mellemmen frit*), så der kan konstateres en undvigelsesstrategi på et område, hvor sønderjysk og rigsdansk har divergerende systemmorfemer. Bemærkes skal også bortfald af præsensmorfemet -r, hvilket svarer til sønderjysk, der har Ø-morfem i infinitiv [‘kösɔ] og en ubetonet e-lyd i præsens [‘kösɔə]. Der er ingen eksempler på tysk syntaks med hensyn til final position af infinit verbalform hos protokolfører 2.

Begge protokolføreres sprog giver anledning til formodninger om deres sproglige baggrund: Begge har ganske klart sønderjysk som talesprog og har formentlig gået i tysk skole, altså lært at skrive på tysk. Ortografien gengiver typisk tysk ortografis fonem-grafemrelationer (jf. ovenfor), der så tilpasses sprogbrugerens sønderjyske udtale og indpasses i et rigsdansk matrix-sprog som skriftsprog. Jf. også følgende eksempel:

5. Protokolfører 2, 21.8.1926

“Det blev besluttet at wert Mellem betaler 25 Pf for Kaffe, Melk og Sucker”

Fra året 1926 er der imidlertid en begivenhed, som bør nævnes: I 1926 oprettes der en dansk skole i Kobbemølle, og fra 21.8.1926 spiller den rigsdansktalende førstelærer en væsentlig rolle i foreningens liv. Bl. a. tilbyder han danskurser for foreningens medlemmer. Protokolfører 3 i 1927 synes dog ikke at have været på danskkursus. Hos ham kan der konstateres en stærk leksikalisk påvirkning fra tysk:

6. Protokolfører 3, 19.2.1927

“Mødet aabnedes af Formand Hans Petersen Kl. 8 ½. Der var *mød 36 Melemer* og saa havde vi besøk af 6 Fremede Danker. Protakollfører M. *forlæste* Protokolltet og den *blev for rigtigt befunden*. Saa aflagre M. sit Embade som Protakollfoher, og H. blev entemig genvalgt. Der blev 4 Nyer Mellemer optaget. (...) Kassen blev revederet og *for rigtig befundet*. den indholder 38.50 og 4 ½ Kr. Saa blev der bekendgjort at De gamle Medlemer, der tager over til Danmark, og er Medlem af Døds-kassen, de har den samme Ret til Kassen som vi andre. Eller naar en Medlem af Døds-kassen gar over til en anden Districkt, *den* har ogsaa *same* Ret. Saa komm Forskelligt. Formanden *lagde os nær*, at vi burde understøtte vor *Blad*, Sleswiger Zeitung”

Bemærkes skal her specielt tendensen til final placering af participiet efter tysk syntaktisk mønster: Udløser er i de fleste tilfælde, at der vælges et tysk lemma (befinden), som trækker en tysk morfosyntaktisk konstruktion med sig, der så influerer på den syntaktiske positionering i overfladestrukturen. Karakteristisk er desuden usikkerhed med hensyn til substantivernes genus på rigsdansk. Brugen af neutrum i forbindelse med *Protokoll* kan forklares med, at vedkommende kun kender ordet i tysk sammenhæng: Det staves efter tysk forbillede (med dobbelt-*l*) og forbindes med samme genus som på tysk (“*das Protokoll*”). Usikkerhed med hensyn til substantivernes genus i bestemt form (som kan konstateres hos adskillige protokolførere, også i de efterfølgende eksempler) kan også skyldes, at forskellen mellem utrum og neutrum er neutraliseret i bestemt form på sønderjysk, der i begge genera har samme foranstillede artikel: *æ*.

Desuden anvender protokolfører 3 i nogle tilfælde grammatisk genus (i stedet for *sexus*) i forbindelse med pronominal reference til personer (“en Medlem, *den*”), hvilket kan henføres til tysk indflydelse, hvor der (stort set) ikke skelnes mellem personer og andre levende hhv. ikkelevende referenceobjekter.

Protokolfører 4 er kendetegnet ved, at han på samme tid anvender systemmorfefer efter både nordgermansk og vestgermansk mønster, bl. a. enklitisk efterstillet bestemthedsartikel og foranstillet bestemthedsartikel som i det flg. eksempel. En lignende fordobling ses også i leksikon, hvor tidsangivelsen både angives med “Klokken” og “Uhr”.

7. Protokolfører 4, uden dato

“Formanden Hans Petersen abnede Møden Klokken 8 ½ Uhr. Der blev sunget *den Sang No. 3.*”

At protokolskriveren har sønderjysk som (et af sine) sprog fremgår af, at han anvender den sønderjyske præteritumsform at verbet “byde”. Han skriver nemlig

“Herr Steenberg *bøj* um at besøge Biblioteken i Flensborg.”

Ligeledes anvendes en sønderjysk adverbialkonjunktion:

“*emellem* sang vi nogle *gamel* viser.

Protollant 5 (PH) skriver gotisk, såkaldt “tysk” håndskrift, som blev undervist i tyske skoler op til 1945. Han anvender således også tyske omlydsvokaler i stedet for *æ* og *ø* samt dobbelt-*w* i stedet for *v*. Fra omkring 1930 ændrer han sin håndskrift til almindelig skønskrift. Alligevel kan man ud fra de sproglige kendetegn tydeligt se, at der er tale om en og samme person. Sproget i protokollerne indeholder en række habitualiserede idiomatiske vendinger efter tysk forbillede. Næsten alle protokollerne indledes på følgende måde:

8. Protokolfører 5, 24.11.28

“*Protokoll blev forläst og for god befunden*”

Der er her tale om en øvet skriver, der dog har vanskeligheder med at formulere sig skriftligt på rigsdansk. Således ser man tysk leksik og morfo-syntaks skinne tydeligt igennem mange steder. Også tyske præpositioner dukker op i kollokationer. Placeringen af pronominal objekter foran verbum finitum sker efter syntaktisk forbillede hentet i tyske ledsætningsstruktur. Her enkelte eksempler:

9. Protokolfører 5, 23.2.1929

“Da wort Teatret ikke blev til nogen da *denne* Person som skulde spille *den første Rolle* war bleven syg, saa fik vi Lusbilleder som ogsaa morede os. Da Herr R. *os det forklarede* om den gamle Rom.”

Protokolfører 5, 20.11.1929

“Mødet blev abnet om Klokken 9 af Formanden HP. Protokollen blev *forlaest og for godt befunden*. Om Julefesten til Börmene det skulde *wäre* paa 2 Juledag og saa skulde hvert Barn faa *et lille Paket* lige som forrige Aar som blev enstemmig vedtaget.”

Karakteristisk for syntaksen er endvidere brugen af dativus commodi efter tysk syntaktisk forbillede:

10. Protokolfører 5, 4.7.1931

"Herr R. læste os et triest Stücker fra Fiskerielivet paa Öen".

Visse sproglige træk kan give et fingerpeg om, at PH sandsynligvis har tysk eller nedertysk som førstesprog og så har lært sig dansk som andetsprog. Der ikke er næsten ingen sproglige træk, der tyder på, at PH har sønderjysk som L1. De relativt få sønderjyske leksemer, der forekommer i de mange protokoller, han skriver, er sandsynligvis citatord, der stammer fra en gengivelse af andres tale under møderne. Tværtimod ligner sproget her meget mere et egentligt learner-intersprog mellem tysk og dansk, hvor bestemte særtræk af dansk sprog (som ikke findes på tysk) slet ikke forekommer i hans sprog overhovedet. Det gælder f.eks. s-bøjning af verber i passiv og i medium, samt brug af forskellige adjektiver foran tællelige hhv. utællelige substantiver.

11. Protokolfører 5, 23.8.1929

"Det sidste Møde i Flensburg blev der talle om at der skulde slaa seg mere Distrikter sammen til en".

Af pladsmæssige grunde må jeg desværre springe protokolfører 6, 7, 8 og 9 over. En nøje analyse ville også kunne give en "sprogdiagnose" på hver enkelt af disse protokolførere, men der kommer ikke radikalt nye træk frem. Af indholdet fremgår imidlertid, at der i begyndelsen af 30'erne foregår en del aktiviteter på nedertysk (oplæsning og dilettantkomedie), der delvis udføres af foreningens egne medlemmer.

En egentlig sproglig omvæltning i protokollerne finder vi i begyndelsen af 30'erne hos protokolfører nr. 10. Nu bliver det for alvor klart, at det er de rigsdanske lærere og præster, der i stadig højere grad præger og til sidst også dominerer foreningens aktiviteter. Dette smitter også af på protokollerne – både hvad sprog og indhold angår. De sidste sønderjyske og tyske træk finder vi i protokollen fra marts 34 (protokolfører nr 9). Derefter overtages protokolskrivningen af en rigsdansksproget kvinde (muligvis en lærerinde) i de næste mange år.

Hermed er de sønderjyske sproglige træk forsvundet fra protokollerne, men ikke det tyske sprog: Der foreligger flere dokumenter skrevet på tysk, bl.a. af Sydslesvigs Forenings formand, Cornelius Hansen fra 1947. Her et uddrag:

12. MITTEILUNGEN DES SYDSCHLESWIGSCHEN VEREINS AN SEINE VERTRAUENSMÄNNER

September 1947

An alle Bezirksvereine des Sydslesvigsk Forening.

Seit mehr als 2 Jahren hat Südschleswig Hunderttausende von Flüchtlingen beheimaten müssen und laut amtlichen Statistiken schwerer belegt als irgendeine Provinz in Deutschland. Diese Anhäufung fremder Menschen im Lande ist im Begriff, eine Vermischung der einheimischen schleswigschen Bevölkerung mit fremden, hauptsächlich ostdeutschen Elementen mit sich zu führen. Die unterstehende Statistik von Flensburg zeigt, wie weit die Entwicklung bereits gekommen ist. Ähnliche Zahlen liegen von vielen anderen Plätzen vor. Je länger die Fremden im Lande bleiben, um so schneller geht die Entwicklung.

Wenn man den hart getroffenen Flüchtlingen auch alles Gute wünscht, so kann kein Südschleswiger wünschen, daß die Bevölkerung in seiner Heimat im Laufe einer kurzen Reihe von Jahren in einem solchen Umfang mit den Fremden vermischt wird, daß der Charakter der Bevölkerung und damit des Landes gänzlich verändert wird.

Man kan stille (mindst) to spørgsmål til dette brev: Hvorfor skriver Cornelius Hansen her på tysk? Hvad er baggrunden for dette brev til alle distrikter og afdelinger af Sydslesvigsk Forening?

For at svare på det sidste først: Brevet indeholder en stærk opfordring til alle slesvigere (tyske som danske) om at holde sammen mod "de fremmede", der fremstår som en trussel mod den regionale kultur og identitet. For bedre at kunne vurdere Cornelius Hansens sprogvælg i brevet har jeg gennemgået medlemsarkivet for distrikt 22 for at se på medlemmernes egne angivelser vedr. sprogligt tilhørsforhold for årene 1945 til 1949: På indmeldingsskemaet skelnes der kun mellem dansk og tysk. Det vil sige, at sønderjysk talende, der har gået i tysk skole, sandsynligvis vil være at finde under kategorierne: "taler dansk" eller "taler og skriver dansk".

Af de 155 personer, der søger om optagelse i Sydslesvigs Forenings distrikt 22 er kun 15 (altså et meget beskedent antal, knap 10%) født i det område, der besættes af den sovjetiske hær i 1945, altså flygtninge østfra. 59 ud af 155 angiver, at de "taler og skriver dansk", 41 at de enten "taler dansk" eller kan noget dansk. 50 (altså ca. 1/3) derimod, at de hverken taler eller skriver dansk. 5 personer undlader at svare. Disse mindst 50 personer, der hverken taler eller skriver dansk, er for en meget stor dels vedkommende tysk- (eller muligvis nedertysk-) talende personer fra Kobbermølle/Wassersleben, fra selve Flensborg, fra de øvrige dele af Sydslesvig, ganske enkelte er fra Holsten samt – naturligvis – de 15 østfra. Og det bliver hermed klart, at Sydslesvigsk Forening i Kobbermølle fra dette tidspunkt står med 20-25% af sine medlemmer, der er rent

tyksktalende. Hvad er de så fælles om? Det er ikke længere sproget, og sønderjysk er henned også ude af billedet som foreningens mundtlige kommunikationsmiddel. Det, man er fælles om, er den "sympati for Danmark", som typisk fremføres som den hyppigste årsag til ansøgning om optagelse i de to sprogede "Andragende om optagelse"/"Antrag zur Aufnahme".

4. Konklusion

En undersøgelse af, hvilke sprog der bidrager og leverer leksikalske strukturer til et *composite matrix language*, kan bidrage til at udsige noget om de enkelte protokolføreres bi- hhv. multilingvalitet. Kombineret med en viden om de overordnede historiske omstændigheder samt den lokale afspejling af disse historiske omstændigheder (som de kommer til udtryk i f.eks. medlemsarkivet og Cornelius Hansens brev) får vi et indtryk af følgende udvikling: Op igennem 20'erne har vi at gøre med et regionalt forankret, overvejende sønderjysk sprogsamfund i Kobbermøllers afdeling af Sydslesvigs Forening dog med stærk indflydelse af højtysk og rigsdansk skriftsprog samt mindst receptiv kompetence i nedertysk. Efter oprettelsen af den danske skole (1926) sker der en øget rigsdansk "kulturimport", der lidt efter lidt også får sit sproglige udtryk i protokollerne, der fra 1934 skrives på korrekt rigsdansk uden sproglige spor af sønderjysk. Det kan være et udtryk for (a) en konsekvent gennemført medial diglossi mellem sønderjysk talesprog og rigsdansk skriftsprog eller – mest sandsynligt – (b) at det sønderjyske sprogs indflydelse som foreningssprog er stærkt aftagende.

2. Verdenskrig med dens opbrydning af demografiske og sociale strukturer i hele Tyskland medfører en stor tilvækst af medlemmer, der hverken forstår eller taler dansk, hhv. sønderjysk. Det devaluerer yderligere den funktion, som det sønderjyske sprog tidligere har haft i Flensborgs nordlige opland: Med den stærke tilvandring sydfra og østfra fungerer dette regionalt begrænsede sprog ikke længere som kommunikationsmiddel – hverken over for den ny type af medlemmer eller over for det rigsdanske bagland. Således er der sket et såkaldt *language turn-over* fra en bi- hhv. multilingval situation med medial diglossi (sønderjysk talesprog, receptiv eller produktiv kompetence i nedertysk, højtysk/rigsdansk skriftsprog) til en bilingval, men mere "opdelt" sprog-situation, hvor standardsprogene rigsdansk og højtysk gør deres indflydelse stærkere gældende, men hvor den individuelle bi- hhv. multilingvalisme er aftagende.

Primære kilder

Dansk Centralbiblioteks Arkiv: F 118-2, Kobbermølle SSF
Dansk Centralbiblioteks Arkiv: P 402, Asmus Fromms arkiv

Litteratur

- Bolonyai, Agnes. 2000. "Elective affinities": Language contact in the abstract lexicon and its structural consequences. *The International Journal of Bilingualism*. Vol. 4 (1):81-106.
- Myers-Scotton, Carol. 1993 [1997]. *Duelling Languages. Grammatical structure in code switching*. Oxford: Clarendon Press. (1997 paperback edition med nyt "Afterword").
- Myers-Scotton, Carol. 1995. A lexically based model of codeswitching. I: L. Milroy & P. Muysken (red.), *One speaker, two languages*: 233-256. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, Carol. 1998. A way to dusty death: The matrix language turnover hypothesis. I: L. Grenoble & L. Whaley (red.), *Endangered languages*: 289-316. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, Carol og Janice L. Jake. 2000. Matching lemmas in a bilingual language competence and production model: evidence from intrasentential code-switching. I: Li Wei (red.) *The bilingualism reader*: 281-320. London: Routledge Cambridge.

METAFORER VI VIRKELIG LEVER MED - ET NYT PERSPEKTIV

Af Carlo Grevy (Handelshøjskolen i Århus)

Med udgangspunkt i en kritik af Lakoff og Johnsons empiriske grundlag vises det, at den anvendte metodik - at studere metaforer primært ud fra eksempler - er uhensigtsmæssig. Det demonstreres, at Lakoff og Johnsons forskningsparadigme overtages og videreføres til trods for de empiriske problemer. Dette skyldes bl.a. en udbredt - men ukorrekt - opfattelse af, at metaforerne beviseligt eksisterer som angivet i paradigmet. På baggrund af en undersøgelse af metaforer i fagsprog argumenteres der for et nyt perspektiv - og en ny metodik - empirisk konstruktivisme, hvor man etablerer sit teoretiske begrebsapparat i dialog med empirisk materiale, med metaforer, vi virkelig lever med.

Siden 1980'erne har den kognitive semantik haft vind i sejlene. Lakoff og Johnson skrev bogen om metaforene, som vi lever med, og de satte herved metaforene på dagsordenen hos en del lingvister og litteraturskere verden over. Deres bog er lettilgængelig, og den har derfor også nået et stort publikum uden for den egentlige sprogvidenskabelige verden. I flere henseender må deres initiativ betragtes som banebrydende - selv om arbejdet i sin form var populistisk - idet de radikalt gjorde op med en litterær domineret tilgang til metaforer. De påpegede, at metaforer ikke primært fandtes i litteratur og poesi, men derimod var et udbredt dagligsprogligt fænomen. Herved blev manges opmærksomhed rettet mod metaforer i andre områder end poesiens.

Selv om andre forinden havde gødet jorden for et sådant nyt perspektiv - bl.a. Richards i 1930'erne - kan deres arbejde ikke klandres for sit initiativ og sit mål: at få os til at studere de metaforer, vi lever med. Det, som jeg derimod vil sætte til debat her, er, om de retningslinier, de satte op for et par årtier siden for studiet af sprog og især metaforer, stadig er hensigtsmæssige. Mit synspunkt er, at Lakoff og Johnsons metodik er særdeles uhensigtsmæssig. I det omfang denne metodik gentages af en lang række forskere - både herhjemme og i udlandet - må en sådan forskning vurderes som om muligt endnu mere uheldig. Den forskning, vi ser i dette regi, er

grundlæggende bygget på eksempler på metaforer, eksempler som er valgt, fordi de passer til teorien. Den bygger i overvejende grad på idealiserede forestillinger om, hvad sprog er, og hvordan sprog fungerer. Og et sådant udgangspunkt er uheldigt, fordi teorien så ikke kommer til at afsløre viden om metaforer, vi lever med, men derimod kommer til at afsløre, hvad bestemte forskere tror, metaforer er. Og det er noget ganske andet.

Jeg vil medgive de to forskere - og andre initiativtagere på samme front - det banebrydende i at vende blikket bort fra de litterære metaforer. Der har været og er stadig en udbredt tendens til at overvurdere værdien af de litterære metaforer. Litterære metaforer har deres berettigelse, men de er langt fra de eneste og de mest dominerende bevidsthedsmæssige og kulturbærende fænomener i vores sproglige verden. Tendensen til stadig at overvurdere denne litterære sproglige niche i vores verden er ikke overvundet med den kognitive semantik, desværre. Så det banebrydende i Lakoff og Johnsons arbejde kan ikke påskønnes nok. Omvendt må den uhensigtsmæssige metodik kritiseres, især fordi den er udbredt i stort omfang, og fordi den overtages af andre.

1. Den kognitive semantiks status

I faglitteraturen accepteres det i stor udstrækning, at Lakoff og Johnson arbejder ud fra et verificerbart grundlag. I forbindelse med lanceringen af *Metaphors we live by* i 1980'erne fulgte en række kritiske anmeldelser. Tilsvarende var der i Danmark i 1990'erne en række kritiske kommentarer til Lakoff og Johnsons arbejde. Tendensen i kritikken, indenlands som udenlands, kan koncentrerer til følgende: Lakoff og Johnson har givetvis ret, men det er tvivlsomt, hvorvidt deres empiri er valid. Her stopper kritikken. Det, som denne kritik selv må kritiseres for, er, at den ikke selv indeholder empiri. Foregivet empiri angribes med teori og andre formodninger: det forholder sig måske slet ikke sådan som Lakoff og Johnson påstår! Min påstand er, at Lakoff og Johnsons arbejde ikke hviler på empirisk acceptable undersøgelser, og at de ikke kvalificerer deres materiale: de arbejder primært med *formodninger* om metaforer. Men kritiserer man kun Lakoff og Johnson ved selv at komme med andre formodninger, er denne kritik lige så uheldig som det, man kritiserer.

En række anmeldelser fulgte lanceringen af Lakoff og Johnsons bog. Der var bl.a. Black (1981), Butters (1981), Violi (1982), Booth (1983), Smith (1982), Strang (1982), Thorne (1983), Wagner (1982), Nuessel (1982), Camplin (1982), Beck (1982). I kritikken påpeges svagheder, bl.a. at domænerne, som undersøges, er svagt afgrænsede etc. (Violi 1982:190). Hun er dog - som

andre - loyal, når hun skal vurdere deres empiriske grundlag, idet hun kommer frem til, at de får afdækket, *hvordan vi bruger metaforer*. Dette sidste synspunkt er jeg helt uenig i: Lakoff og Johnson taler i højere grad om, hvordan *de selv mener*, at vi bruger metaforer, i stedet for at undersøge, hvordan vi faktisk gør det.

Black (1981) peger i sin kritik bl.a. på, at argumenterne for, at *argumenter er krig*, ikke er holdbare. Vi kunne ud fra Lakoff og Johnsons eksempler lige så godt slutte, at *argumenter er en duel*, eller at *argumenter er et slag*. Der er for Black alt for langt mellem grundlag og konklusion. I sin artikel sætter han først Lakoff og Johnsons "beviser" i gåseøjne og skriver efterfølgende:

I am sorry to report that L&J's ambition is not matched by their performance: their exposition is endemically slipshod, the copious literature on metaphor is almost completely ignored, and the absence of an index is deplorable. (Black 1981:210).

I en tilsvarende kritik skriver Butters:

The connections, however, between the italicized words and WAR and/or ARGUMENT are remote and vague at best. (Butters 1981:111).

Butters tilføjer, at det endvidere er et problem, at Lakoff og Johnson udelukker muligheden for at se argumenter som dans. Han bruger Lakoff og Johnsons egen måde at argumentere på, idet han opstiller en række ytringer, som antyder muligheden for en begrebsmetafor, *argumenter er dans*: "With verbal pirouettes - with leaps of logic - with verbal grace and style", etc.

Butters afslutter sin kritik med at betragte Lakoff og Johnsons metaforer, som nogle, vi nok lever med nu, men samtidig gætter han på, at vi ikke lever med dem ret længe: "These may be metaphors we live by - - but not for long." (Butters 1981:115). Butters overordnede kritik er jeg enig i: der er ikke basis for at tilskrive Lakoff og Johnsons metaforer en grundlæggende kognitiv status. Og kritikken skal udvides: De har ikke kun problemer med det empiriske grundlag i 1980'erne, men også i deres senere arbejde. Dette skyldes, at deres metodik siden 1980'erne ikke har ændret sig grundlæggende.

Butters konklusion bør nuanceres. "These may be metaphors we live by [...]", fik Butters ikke selv vist - og går man Lakoff og Johnsons eksempler efter, viser det sig, at der var flere af metaforene, man slet ikke levede med. Lakoff og Johnson viste ikke empirisk, at vi faktisk levede med begrebsmetaforene. Butters fik heller ikke ret i sin antagelse "[...] but not for long". Selv om vi ikke har anvendt Lakoff og Johnsons systemer af metaforer, og selv om de ikke har den

påståede kognitive status, har vi alligevel på en måde levet med dem: Fordi de ukritisk er blevet gentaget i artikel efter artikel, har vi efterhånden fået en fornemmelse af, at de er virkelige. Men det er kun på den måde, at vi har levet med dem de sidste årtier.

Lad os se, om vi her i landet går mere konkret til værks, når man kritiserer andres empiri, eller blot ligeledes kritiserer såkaldt empiri med egne hypoteser.

May skriver fx:

Vi kan afvise selve problemstillingen ved at hævde, at der slet ikke er nogen organiserende struktur i disse metaforiseringer; man *skulle da kunne* metaforisere vilkårligt på kryds og tværs i sproget. (Min kursivering, May 1993:46).

Men han går ikke anderledes grundigt til værks med sin egen hypotese. Påstået empiri afvises her tilsvarende med en formodning om, at det måske kunne være anderledes. Jeg mener, at Hauge har ret i sin kritik, hvor han bl.a. skriver:

Og vi får at vide, at intet mindre end et 'empirisk bevis' kan føres for, at de synspunkter, som dekonstruktivistene 'har' ikke er 'korrekte'. *Så vidt jeg kan se*, så er de empiriske beviser endnu ikke tilvejebragte. (Min kursivering, Hauge 1993:44).

Men hvorledes det ses, at de empiriske beviser ikke er tilvejebragte, forklarer citatet ikke. Det forekommer legitimt at påstå noget ud fra, *hvad man kan se*. Og det er ikke et godt argument, når man diskuterer med nogen, der påstår, at deres forskning er empirisk funderet. I hvert fald ikke, hvis man selv vil stå stærkere.

Lad os afslutningsvis i dette view over, hvordan der tales om Lakoff og Johnsons forskning, se på nogle citater, der afspejler en mere positiv betragtning af den kognitive forsknings empiriske grundlag. Lyngsø skriver bl.a., idet det empiriske grundlag ikke problematiseres:

Hvor *Metaphors We Live By* overvejende empirisk funderet, går George Lakoff i *Women, Fire and Dangerous Things* [...] videre. (Lyngsø 1993:53).

Og Johansen ser ud til at godtage Lakoff og Johnsons grundlag, idet han vurderer, at Lakoff og Johnsons synspunkt - det, at vores begrebsstrukturer for størstedelens vedkommende er figurativt og specielt metaforisk organiseret - er en opfattelse, der synes velunderbygget (Johansen 1997: 238). Heller ikke Stjernfelt ser kritisk på det empiriske fundament. Han skriver bl.a.:

At kategorisering netop rent empirisk generelt foregår således er der for os at se næppe tvivl om [...] (Stjernfelt 1992:119).

Når den kognitive forskning skal vurderes under lup, sker der det - uanset om det sker herhjemme eller i udlandet - at metodikken, herunder påstået empiri, imødegås med samme stof, som det Lakoff og Johnson selv bruger: hypoteser, formodninger, hvad man tror. Påstået empiri mødes med ideer. Alle disse er sikkert meget gode isoleret set, men en sådan metodik fører ikke til en reel forståelse af metaforene og deres funktioner. Det forskningsparadigme, som Lakoff og Johnson udfolder, mødes ikke med empiriske modargumenter, men viderefører blot forskningstraditionen - uanset, at man på overfladen siger det modsatte. På den måde kan forskningen fortsætte i lang tid uden nødvendigvis at komme videre. For der er så meget, man kan mene. Min pointe er, at det ikke fører os tættere på de metaforer, vi virkelig lever med.

2. Empiri - metaforer på internettet

I dag har vi mulighed for at foretage empiriske undersøgelser af kollokationer på et meget bredere grundlag end for bare 10 eller 20 år siden. Årsagen er, at der i dag er lagret meget mere kommunikation og information på elektroniske medier. For bare få år siden forekom resultaterne inden for lingvistiske analyser foretaget på forskellige korpora valide, når man talte om undersøgelser af få millioner ord. I dag er der muligheder af helt andre dimensioner. Vi kan med såkaldte søgemaskiner på Internettet undersøge forekomster af bestemte kollokationer inden for milliarder af ord på ganske kort tid. I begyndelsen af 1999 foretog jeg en række undersøgelser vedr. Lakoff og Johnsons metaforer (Grevy 1999) og kom frem til, at nogle af deres metaforer faktisk anvendes i stort omfang, andre slet ikke.

Der skelnes mellem de såkaldte begrebsmetaforer og de ytringer, som afspejler eller producerer sådanne begrebsmetaforer. "Tid er penge" er en sådan begrebsmetafor, og ytringerne er: "Jeg spilder min tid" og "Jeg investerede meget tid i noget". "Ideas are food" er også en sådan begrebsmetafor, og "They ate the lesson up" og fx "They gobbled up the ideas" er sådanne ytringer. Lakoff har en metaforhjemmeside på Berkeleys universitet (Lakoff 1995), hvor man kan finde sådanne metaforer systematisk opstillet efter kildeområde og målområde. At tjekke eksistensen af kollokationer af bestemte begrebsmetaforer er ikke så interessant, idet det sjældent er dem, man bruger eksplicit. Det kan således ikke umiddelbart forventes, at man kan finde mange frekvenser af ytringer som "A problem is a region in a landscape" eller "Ideas are food". Sådanne

begrebsmetaforer er i højere grad teoretiske konstruktioner. I den omtalte undersøgelse (Grevy 1999) fandt jeg da også kun 8 hhv. 12 forekomster, hvor alle var på enten Lakoffs metaforhjemmeside eller var omtaler af Lakoff og Johnsons arbejde. Det, som et tjek på disse begrebsmetaforer viser, er, at den søgemaskine, som jeg brugte, nemlig Kvasirsøgemaskinen (www.kvasir.dk), var i stand til at finde kollokationer med selv meget små frekvenser: hvis ytringerne var på Internettet, blev de også fundet! Andre begrebsmetaforer fandtes i meget større omfang. Fx var frekvensen af "Time is money" 9686. Det kan umiddelbart undre, at fx begrebsmetaforen "Tid er penge", findes i stort omfang og andre slet ikke, fx "Ideas are food". Det er et emne, der ikke skal problematiseres yderligere her. Hvad der kan undre endnu mere, er, at nogle af de udtryk, som skulle danne belæg for eksistensen af de metaforiske begreber - de såkaldte empiriske beviser - slet ikke findes på Internettet.

Ytringerne "They ate the lesson up" og "They gobbled up the ideas", finder vi reelt slet ikke. Vi finder to, men kun på Lakoffs egen hjemmeside, hvor ytringerne er opført to gange nemlig ud fra henholdsvis kilde- og målområde! Og dette til trods for, at der er søgt blandt over milliarder af indekserede ord. At det er således, at vi ikke kan finde flere af den kognitive semantiks metaforer, har jeg undersøgt nøjere (se Grevy 2001). Der er problemer med de empiriske belæg ikke kun i Lakoff og Johnson (1980), men også i deres forskellige arbejder op til i dag. Ud fra dette perspektiv vil jeg give Hansen (2000) ret, når han skriver, at der ikke siden 1980 er sket noget kvalitativt skred i den lakoff-johnsonske teori.

En indvending mod denne kritik kunne være, at nogle af disse metaforer tilfældigvis ikke var i dette korpus, eller at de metaforiske ytringer kun var nogle, man ville udtrykke mundtligt og ikke skriftligt. Som modargument til det første vil jeg henvise til, at det faktisk er muligt at finde en lang række helt andre metaforer, nogle endda med store frekvenser både på engelsk og dansk. Til det andet vil jeg sige, at der ikke umiddelbart skulle være nogen grund til, at metaforiske ytringer, som vi skulle bruge i vores hverdag, ikke også var afspejlet i en vis frekvens på Nettet: på Nettet, dette multikorpus, er der tekster af særdeles seriøs og faglig karakter, men der er bestemt også mange talesprogsagtige hjemmesider. Der er gode grunde til at antage, at der er en vis sammenhæng mellem den måde, vi bruger metaforer (og fx idiomatiske udtryk) på, på Nettet og i vores talesprog. Jeg hævder ikke, at der nødvendigvis er en ligefremproportionalitet mellem frekvensen af bestemte metaforer på Nettet og i talesproget. Men jeg hævder, at det er et problem for Lakoff og Johnsons teori, at sådanne bestemte kollokationer savnes på Nettet, når det netop er sådanne kollokationer, der sættes som bevis for eksistensen af bestemte begrebsmetaforer. At hævde, at de manglende kollokationer - og der savnes langt flere, end eksemplerne her afspejler -

alligevel skulle være udbredte i talesproget, er rent gætteri. Og især, fordi vi rent faktisk finder en række meget forskellige metaforiske ytringer på Nettet, er der grund til at antage, at netop disse bruges og de manglende ikke.

Lad mig for at underbygge validiteten af min kritik af Lakoff og Johnsons såkaldte empiriske beviser se på frekvenserne af forskellige metaforer i dag (november 2000) og sammenligne dem med resultaterne fra starten af 1999 (Grevy 1999). "Time is money" var knap 10.000 og er i dag over 30.000. "Tid er penge" er steget fra 42 til 164. "Wasting my time" og "Invested a lot of time in" er steget fra hhv. 5618 til 26113 - og fra 155 til 579. "Explore this problem" er steget fra 379 til 453, og "Survey the problem" fra 45 til 311. "Map out the problem" er steget fra 4 til 58. "Appetite for learning" er steget fra 348 til 951. Men ser vi på de to udtryk "They ate the lesson up" og "They gobbled up the ideas", er og var frekvensen stadig to (og altså alene at finde som *eksempler* på metaforer på Berkeleycomputeren). Rækken af de parvise frekvenser afspejler, at antallet af indekserede hjemmesider på Internettet er steget til cirka det tredobbelte siden 1999. Men frekvenserne afspejler også en stor ensartethed i brugen af bestemte metaforer, idet der er en vis ligefremproportionalitet mellem alle kollokationerne i 1999 og i 2000. Og der er bestemt også en konsekvens i de manglende metaforer.

Konklusionen på denne undersøgelse af, hvorvidt den kognitive semantiks metaforer eksisterer eller ikke, er, at nogle af de metaforiske ytringer anvendes og andre ikke. Nogle anvendes i et stort omfang, andre i et mindre omfang. Der er i den kognitive forskning en total mangel på kvalificering af de forskellige metaforer, og der er ingen fornemmelse for, hvilke der bruges og er produktive i vores sprogbrug, og hvorvidt de har bestemte funktioner. De forskellige frekvenser af metaforene afspejler, hvor meget nogle bruges og andre ikke. Jo højere frekvenserne af bestemte udtryk er, jo større indflydelse har de i sprogbrugen. Høje frekvenser afspejler de pågældende metaforers produktivitet. Jeg skal ikke her gå i detaljer med spørgsmålet om, hvorfor nogle anvendes og andre ikke. At fx idiomatiske udtryk bruges og andre ikke, kan vi finde gode grunde til. Fx er udtrykket *at skifte heste i vadestedet* udbredt på dansk, hvorimod udtrykket *at kaste handsken* kun findes et sted på Nettet og det kun i et historisk referat om Christian IV. At vi kender og forstår udtryk som *at kaste handsken*, er ikke det samme som, at vi bruger det, at det har indflydelse på, hvordan vi tænker i dag, og at det er produktivt. Det samme gælder alle metaforer.

3. Empirisk konstruktivisme

Formålet med demonstrationen ovenfor har været at henlede opmærksomheden på det uhensigtsmæssige i at undersøge sprog alene ud fra eksempler, som man formoder har realitet. Det er et stort problem i en sådan metodik ikke at kunne kvalificere sine resultater. Det bliver til rent gætteri. Man taler om mulige metaforer - og disse muligheder ser vi nogle gange munde ud i konstruktioner af ytringer, som kun konstruktørene selv bruger. På denne baggrund finder jeg det yderst problematisk at tale om *metaforer*, *vi lever med* - for nogle af metaforene lever kun Lakoff og Johnson med. Når jeg så detaljeret har gjort rede for manglerne i Lakoff og Johnsons med fleres arbejder, skyldes det, at de dels selv har givet udtryk for, at der er tale om empiriske beviser, dels at der, som vist her, er en udbredt tendens til at godskrive dem denne status. Det betyder, at vi i dag inden for metaforforskningen hovedsagelig har en metodik, der bygger på eksempler og gætterier. Denne metodik er ikke blot meget udbredt, men også accepteret. Herved kommer Lakoff og Johnsons arbejde til at fungere som en stopklods i stedet at være en inspiration til at komme videre. For der er mange metaforer, og der eksisterer andre end Lakoff og Johnsons metaforer.

At argumenter er krig, det kan der hurtigt findes empirisk belæg for. Men argumenter er også dans - hvad Lakoff og Johnson stærkt afviste. Vi finder fx

Enhver dans ender. [...] Diplomati skal have alle muligheder for at byde op til dans, men en dans har en begyndelse og en slutning,' siger USA's forsvarsminister William Cohen. (Søndagsavisen).

og:

Vi må erkende, at det er helt umuligt at være først på dansegulvet, hvis man starter med at sige nej. Eller hvis man helt undlader at byde op til dans af frygt for at få et nej. (Aktuelt).

Endda på engelsk gælder det, idet:

Diplomacy always should have every opportunity to dance. But at some point, a dance has a beginning and an end. (The Salt Lake Tribune).

Ved således at undersøge sprog er det muligt at finde belæg for det, som tidligere syntes umuligt: argumenter kan være både krig og dans. Og begge begrebsmetaforer må siges at være produktive

for dannelsen af nye ytringer og metaforer i bestemte tekster. At vi har begge begrebsmetaforene i vores sprogbrug giver naturligvis også belæg for at overveje, om vi nu også tænker, som vi taler.

Vi har mulighed for at komme videre. Vi kan anvende en anden metodik: Vi kan begynde at undersøge, hvordan metaforer egentlig anvendes. Ser vi på de metodikker, vi tidligere har anvendt, kan vi lave følgende inddeling:

- 1) Fra 1900: Undersøgelser af metaforer i litteratur og poesi (isolationisme).
- 2) Fra 1930: Undersøgelse af metaforer ud fra eksempler (idealisme).
- 3) Fra 1980: Undersøgelse af metaforer ud fra fragmenterede tekstgrundlag fx ordbøger, samtaler med studenter, konstruktioner m.v. (tekstpoesi).

En mere konstruktiv fremgangsmåde vil være at undersøge metaforer ud fra konkrete tekstgrundlag (empirisk konstruktivisme). Vi kan undersøge metaforer i de sammenhænge, som de findes i i konkrete tekster. Jeg kan henvise til undersøgelsen af mere end 6000 hovedsagelig computermetaforer (nogle af resultaterne findes i Grevy (1999), hele undersøgelsen er i Grevy (2001)). Ud fra en såkaldt *empirisk konstruktivistisk metodik*, hvor jeg har undersøgt metaforer og på dette grundlag gjort mig de teoretiske overvejelser, er jeg kommet frem til, at en række af de antagelser, som vi i faglitteraturen har om metaforer, ikke er hensigtsmæssige. Fx er metaforer ikke så kreative, som vi - i øvrigt ud fra en litteraturdomineret tankegang - har troet. Det kan vises (jf. Grevy 2001), at kildeområdet kan beskrives som et relativt afgrænset system bestående af ca. 400 ord og udtryk, som vi altid tager udgangspunkt i, når vi formulerer os metaforisk. Ud fra sådan et begrænset system, som vel at mærke er særdeles nuanceret, er det muligt - i et vist omfang - at forudsige, hvilke metaforer vi vil benytte i fremtiden. Metaforene arbejder nemlig sammen, og den bestående struktur af metaforer er grundlaget for nye.

Men en sådan viden og afklaring af metaforenes funktioner, en afklaring af, hvordan metaforer fungerer sammen og er produktive og dermed udgangspunktet for andre metaforer, får vi ikke ved at arbejde med *eksempler* på metaforer. En lingvistisk teori om metaforer bør i stedet tage udgangspunkt i de metaforer, vi virkelig lever med.

Litteratur

Aktuelt: D. 10 nov. 1999. Efter internetadressen <http://www.gl-avemaes.dk/info/med99945.html>.
Beck, Brenda (1982): Root metaphor patterns. Review Article. George Lakoff and Mark Johnson,

- Metaphors we live by. In: *RSSI, Recherches semiotiques/Semiotic Inquiry*, vol 2, no 1:86-97.
Black, Max (1981): Lakoff, George, and Mark Johnson. Metaphors we live by. In: *Journal of Aesthetics and Criticism* 40:208-210.
Booth, Wayne C. (1983): Lakoff, George and Johnson, Mark. Metaphors we live by. In: *Ethics*, April 1983:619-621.
Butters, Ronald R. (1981): Do 'conceptual metaphors' really exist? In: *The secol review* 5/3: 108-117.
Champlin, T. S. (1982): Beyond the letter. Metaphor and Thought. Metaphors we live by. In: *Philosophical books*, vol. 23:111-116.
Finnemann, Niels Ole & Frederik Stjernfelt (1992): *Kognition og sprog*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
Grevy, Carlo (1999): Informationsmotorvejen og andre metaforer i computerfagsprog. In: *Hermes, Journal of Linguistics* 23:173-201.
Grevy, Carlo (2000): The never changing metaphors. In: Grevy (ed.):9-15.
Grevy, Carlo (ed.) (2000): Metaphors in specialised language. *Hermes, Journal of Linguistics* 24.
Grevy, Carlo (2001): *Metaforer, scenarier og teknologi. En undersøgelse af computermetaforer på et empirisk konstruktivistisk grundlag*. Ph.d.-afhandling under udarbejdelse; forsvares omkring juni 2001.
Hansen, Carsten (2000): Lakoff og Johnsons metaforprojekt - status og perspektiver. Internetadresse: <http://coco.ihl.ku.dk/~carhan/ob-emne/tekst-1.html>.
Hansen, Per Krogh & Jørgen Holmgaard (red.) (1997): *Billedsprog - om metaforen og andre troper*. Aalborg: Center for æstetik og logik. Medusa.
Hauge, Hans (1993): Krop, kreativitet og politisk korrekt. In: *Kritik* 102:44.
Johansen, Jørgen Dines (1997): Lighedens figurationer. In: Hansen og Holmgaard (red.):237-276.
Johnson, Mark (ed.) (1981): *Philosophical perspectives on metaphor*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
Lakoff, George (1995): Conceptual metaphor home page. Internetadresse: <http://cogsci.berkeley.edu/MetaphorHome.html>.
Lakoff, George & Mark Johnson (1980): *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press.
Lakoff, George & Mark Johnson (1981): Conceptual metaphor in everyday language. In: Johnson, Mark (ed.):286-325.
Lakoff, George & Mark Johnson (1999): *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic books.
Lakoff, George & Mark Turner (1989): *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
Lakoff, George & Zoltán Kövecses (1983): The cognitive model of anger inherent in American English. In: *Berkeley cognitive science report* no. 10, reproduced by L.A.U.T. (Linguistic Agency University of Trier), series A, paper no. 117.
Lakoff, George (1998): The contemporary theory of metaphor. In: Ortony (ed.):202-251.
Lyngsø, Niels (1993): Metafor og erkendelse - om visse kognitive aspekter af Sophus Clausens lyrik. In: *Kritik* 106:53-64.
May, Michael (1993): Metafor eller skema?. In: *Kritik* 102:45-47.
Nuessel, Frank H. Jr. (1982): George Lakoff and Mark Johnson, Metaphors we live by. In: *Lingua* 56:185-192.
Ortony, Andrew (ed.) (1998): *Metaphor and thought*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
Richards, Ivor Armstrong (1965): *The philosophy of Rhetoric*. New York University Press, Oxford University Press.

- Smith, Michael K. (1982): Metaphor and mind. Metaphors we live by. By George Lakoff and Mark Johnson. In: *American Speech* 57:128-134.
- Stjernfelt, Frederik (1992): Kategoriens kategori. Kategoriseringen som grundlagsproblem i sprogvidenskab og kognitionsforskning: George Lakoff og René Thom. In: Finneman & Stjernfelt (red.): 106-126.
- Strang, B. M. H. (1982): Metaphors we live by. By George Lakoff and Mark Johnson. In: *Modern Language Review* 77:134-136.
- Stålhammar, Mall (1997): *Metaforernas mönster i fackspråk och allmänspråk*. Stockholm: Calssons.
- Søndagsavisen: Uge 46. Efter internetadressen <http://sondagsavisen.dk>.
- The Salt Lake Tribune: Nov. 11, 1998. Efter internetadressen http://www.sltrib.com/1998/nov/11/1998/nation_w/61134.htm.
- Thorne, J. P. (1983): George Lakoff and Mark Johnson, Metaphors we live by. In: *Journal of linguistics* 19:245-248.
- Violi, Patrizia (1982): George Lakoff and Mark Johnson: Metaphors we live by. In: *Journal of pragmatics* 6:189-195.
- Wagner, Roy (1982): Metaphors we live by. George Lakoff and Mark Johnson. In: *American Anthropologist* 84:953-954.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

EN MORFOLOGISK VARIANT AF EFA(X)-TEORIEN

Af Hans Götzsche og Susanne Annikki Kristensen (Aalborg Universitet)

Introduktion

Ovenstående indforståede overskrift henviser til den i Götzsche (1994) fremlagte og senere bearbejdede teori om sprogs enten lineære (topologiske) eller formmæssige (morfologiske) strukturering af syntaksen: *Epi-Formal Analysis in Syntax* (EFA(X)).

Teorien blev udviklet på baggrund af Diderichsens grammatik og er inspireret af Hjelmlevs glossematik, og den bygger på det oprindelige Chomskyske diktum at det kan lade sig gøre at behandle syntaktiske konstruktioner uafhængigt af den leksikalske semantik. Samtidig er den et forsøg på at opløse den teoretiske modsætning inden for lingvistikken mellem traditionerne "generativisme" og "funktionalisme". I EFA(X)-systemet er de grundlæggende konstituent-kategorier eksternalistisk defineret, mens processerne der behandler enhederne er internalistisk defineret, og målet er udarbejdelse af formalismer, sætnings-kalkuler, for bestemte sprog. Dette opnås ved brug af den af Hans Götzsche konstruerede 'forekomstlogik' til konstruktion af et kombinatorisk system, og dette anvendes til udarbejdelse af universelle og partikulære (sprogspecifikke) syntaktiske kalkuler i hvilke konstituenternes absolutte og relative (afhængige) forekomst afhængige) forekomst kan beregnes. Kalkulerne er eksternalistisk baseret ved et kriterium om at mindst ét symbol er eksternt defineret og dermed ikke-arbitrært, og dette er grunden til betegnelsen "epi-formal". En kalkule for dansk sætningsbygning vil (afhængigt af valg af notationssystem) kunne se således ud:

$$\Sigma \Omega c c \pi c \Omega s_{\pi s} \setminus \{x\} \Omega v_{\pi v} \Omega s s \pi \{s\} / \{o[m]\} \Omega a_{\pi a} / q a / n z \Omega v v \pi \{v\} / i v / v a / \{r a\} \Omega o o \pi \{p\} / o / \{v a\} > \{o\} / p / \{s\} / c^{\wedge} c p \Omega a a \pi r a / p a$$

og den vil kunne behandles datalingvistisk og anvendes i eksperimentel lingvistik.

Som anført blev syntaksteorien præsenteret i 1994, men der er både tidligere og efterfølgende blevet præsenteret delresultater og afledte resultater i forbindelse med såvel teori-bearbejdelse som med analyser (jf. litteraturlisten). Teorien er gennem årene blevet udviklet og

justeret, og den har nu nået et begrebsligt og notationsmæssigt modningsstadium hvor den kan anvendes til beskrivelse af forskellige typer af sprog. Hvor den oprindeligt blev udviklet til beskrivelse af de topologiske sprog dansk og svensk, er vi således i øjeblikket igang med udarbejdelse af kalkuler for de morfologiske sprog finsk og tyrkisk, og relevansen af at beskæftige sig med de pågældende sprog i en dansksproglig sammenhæng er at en kontrastiv undersøgelse af morfologiske sprogs syntaks kan bidrage både til udviklingen af de overordnede teoretiske, syntaktiske modeller og til teorier og metoder vedrørende beskrivelsen af dansk sprog.

Finsk og tyrkisk

Som anført arbejder vi med at udvikle sætningskalkuler for morfologiske sprog, nærmere bestemt for finsk og tyrkisk der i højere grad anvender morfologi end topologi til betegnelse af sætningens konstituent, og dette medfører muligheden for en friere ledfølge end i topologiske sprog som fx dansk og svensk. Den relativt frie ledfølge gør det imidlertid vanskeligt at lave en sætningskalkule – dvs. et beregningssystem for leds forekomst og deres placering i et morfologisk sprogs sætninger – idet der let vil komme til at optræde for mange ledvariabler i kalkulen, så kalkulen mister sin forklaringsværdi. Derfor har vi fundet det nødvendigt at søge efter en basisledfølge, der kan bruges som udgangspunkt ved etableringen af en sætningskalkule for et givent morfologisk sprog. Der synes imidlertid at være to muligheder for udvælgelse af et sprogs basisledfølge idet man kan anvende:

- (a) et markerethedsprincip
- (b) en frekvensundersøgelse

Den første mulighed ses ofte anvendt i forbindelse med funktionelle sprogbeskrivelser hvor der arbejdes med forskellen mellem en markeret og en umarkeret ledfølge – hvad vi her kalder et markerethedsprincip. Eser Erguvanli (1984), der arbejder med tyrkisk ledfølge, definerer forskellen mellem den umarkerede og den markerede ledfølge således:

In order to understand exactly what the function of word order in Turkish is, we first give a description of the basic sentence types in the "unmarked" order (sentences that conform to the basic word-order are pragmatically neutral, "unmarked") and then look at the "marked" orders, where variation has taken place. (Erguvanli 1984:5-6)

Definitionen slår fast, at et sprogs basisledfølge korresponderer med den umarkerede sætnings ledfølge, mens den markerede sætnings ledfølge defineres som den umarkerede sætnings modsætning ved at have en varierende ledfølge. Problemet er her at vi faktisk ikke er blevet ret meget klogere med hensyn til hvad der er markeret og hvad der er umarkeret – vi ved bare, at de er hinandens modsætninger. Erguvanli går videre ved at fastsætte den tyrkiske ledfølge til at være SOV – dvs. at SOV er den umarkerede ledfølge i tyrkisk. Der opstår imidlertid et problem i Erguvanlis senere behandling af tyrkiske sætninger, hvoraf sætning (1) og (2) er et par eksempler (Erguvanli 1984:29):

- (1) bu sürpriz Ali-yi ev-de bekli-yor-du
 s----- o a v
 denne overraskelse Ali-(akk) hus-(lok) vente på-(prog-præt.)
 'denne overraskelse ventede på Ali i huset'

- (2) Ali-yi ev-de bu sürpriz bekli-yor-du
 o a s----- v
 Ali-(akk) hus-(lok) denne overraskelse vente på-(prog.-præt.)
 'denne overraskelse ventede på Ali i huset'

Sætning (1) har ledfølgen SOAV, men denne sætning skal angiveligt være markeret, mens sætning (2) med ledfølgen OASV er umarkeret, hvilket jo strider direkte imod markerethedsprincippet i tyrkisk hvor den umarkerede ledfølge var SOV. Dertil kommer, at Erguvanli også lader prosodiske træk være kendetegnende for markeretheden – i dette tilfælde et intonationsbrud efter subjektet i sætning (1) (jf. Erguvanli (1984:29), men det et kendetegn der ikke er blevet involveret i definitionen. Derudover kan der i sprog som både finsk og tyrkisk forekomme et-ledssætninger som den tyrkiske sætning (Johanson og Csató 1998:223):

- (3) Yazar-im
 forfatter-(1.pers. sing.)
 'jeg er forfatter'

Det er svært at afgøre, om der i et-ledssætninger er tale om en markeret eller en umarkeret sætning, idet et-ledssætninger ikke består af et selvstændigt subjekt og verbal, men konstellationen

mellem subjektet og verbalet forekommer alene gennem personendelsen, i dette eksempel repræsenteret ved *-im*, der ikke kan opsplittes i delementer, der repræsenterer henholdsvis subjektet og verbalet. Denne sætningstype vil derfor ikke kunne behandles i henhold til princippet, der kun opererer med ledtyperne subjekt, objekt og verbal som selvstændige størrelser.

Det synes derfor at være tydeligt at markerethedsprincippet er uheldigt at anvende ved udvælgelsen af basisledfølgen for et givent morfologisk sprog, både pga. princippet grundlæggende tautologi og definitoriske uklarhed, og pga. at for mange sætningstyper vil komme til at bryde med markerethedsprincippet eller simpelthen falde udenfor princippet ramme.

Den anden mulighed for at udvalge et sprogs basisledfølge er at anvende frekvensoptællinger for de hyppigst anvendte ledfølger i et givent sprog. Hvis man bruger en sådan optælling, er det muligt at afgøre hvilken ledtype der hyppigst optræder fx sætningsinitialt eller sætningsfinalt, og afhængigt af frekvensoptællingens karakter også hvilken sekvens af led der hyppigst anvendes i det pågældende sprog. Demæst må forskellige sætningseksempler inddrages for at udvide basisledfølgen så den også kan dække det givne sprogs muligheder for ledfølgevariation. En fordel ved at arbejde med hyppighed er at der er stor sandsynlighed for at ramme en basisledfølge der bredt dækker det givne sprog, ligesom det ved arbejdet med frekvens ikke er nødvendigt at opfinde (mere eller mindre veldefinerede) begreber som kriterier for udvælgelsen af basisledfølgen når det er hyppigheden alene der udgør udvælgelseskriteriet. Derfor arbejder vi i videst mulig udstrækning med frekvensoptællinger som udgangspunktet når vi skal etablere en morfologisk sætningskalkule fordi det dermed skulle være muligt at formulere en adækvat kalkule for de givne morfologiske sprog.

Syntaktiske kalkuler

Når man arbejder med morfologiske sprog, er det endvidere nødvendigt at undersøge hvilke informationer der bør indgå i kalkulerne, og hvilke der kan udelades uden at kalkulen af den grund bliver inadækvat. Morfologiske sprog anvender som nævnt morfologien, dvs. bøjninger, til at betegne et ledes funktion i sætningen, og derfor må man undersøge hvilke af de forskellige bøjningsendelser der er nødvendige at registrere i kalkulen. Det handler med andre ord om bøjningers syntaktiske og semantiske signifikation. Man kan tale om tre former for signifikation:

- (a) syntaktisk
- (b) paradigmatiske-semantisk
- (c) leksikalsk-semantisk signifikation.

Hvis man tager udgangspunkt i den traditionelle grammatiks opdeling af et morfem i en rod og et antal bøjningsendelser, så kan man sige at roden har leksikalsk-semantisk signifikation ved sin reference til en (mental eller materiel) størrelse mens bøjningsendelserne udtrykker både paradigmatiske-semantisk og syntaktisk signifikation. Den kaldes paradigmatiske fordi en given bøjningsendelse ved at blive lagt til de leksikalske rødder eller stammer sammen med disse danner et morfematiske paradigme og dermed står i modsætning til andre bøjningsendelsers paradigmer. Paradigmets semantik er hvad der i traditionel grammatik angives som bøjningsendelsens betydning. Syntaktisk signifikation betyder at bøjningsendelsen udtrykker størrelsens syntaktiske funktion (kategori) i sætningen. Et eksempel kunne være tempusbøjningen i dansk der kun bruges i forbindelse med det finite verbal, og bøjningsendelsen for præsens, der udtrykker dels sin 'nutids'-betydning, dels at den sammen med stammen kan bruges som sætningsverbal.

Vi arbejder dog ikke ud fra at et morfem skal opdeles i en rod, stamme og et antal bøjningsendelser. Ifølge den her anvendte teori bliver morfemet betragtet som et samlet hele, dvs. det er hele morfemet der udtrykker den givne form for signifikation i sætningen. Dette hænger sammen med en grundlæggende antagelse om at vores mentale leksikon består af mere eller mindre færdige begreber – dvs. hele sproglige udtryk der er koblet sammen med et sprogligt indhold i form af et mentalt billede – og ikke som i den Chomskyanske variant (1995) af leksikalske og funktionelle elementer der skal sammenkobles til et hele vha. forskellige generelle transformationer.

Af de tre former for signifikation er det kun den syntaktiske signifikation som har relevans i forbindelse med etableringen af en sætningskalkule fordi en sætningskalkule skal beskrive syntaktiske og ikke semantiske forhold.

I finsk og tyrkisk kan der forekomme fem forskellige typer af bøjningsendelser:

- (a) tempus
- (b) modus
- (c) numerus
- (d) person
- (e) kasus

Hvis man undersøger bøjningsinformationerne, så kommer det bl.a. frem at et tempus- og/eller modusbøjet verbum udtrykker både paradigmatiske og leksikalske signifikation. Den paradigmatiske består i at fx præsens og indikativ adskiller sig fra fx præteritum og imperativ – med den

semantiske information om henholdsvis 'nutid' og 'datid' der følger med – og herved er et verbum i fx præsens grupperet sammen med alle andre verber i præsens i det mentale leksikon, og dette paradigme adskiller sig fra fx præteritumspadigmet. Det tempusbøjede verbum udtrykker også leksikalsk-semantisk signifikation fordi morfemet refererer til en handling eller en begivenhed i det diskursive univers. Derimod er tempus- og modusbøjningerne ikke de eneste elementer der peger på at der er tale om finitte verber idet man i både finsk og tyrkisk anvender personbøjninger der er syntaktisk betegnende ved finitte verber, og begrundelsen for ikke at medtage de finitte verbers markeringer af tempus og modus i kalkulerne er da også snarere et spørgsmål om ikke at medtage alle tænkelige informationer, men blot de mest nødvendige, for at kalkulen stadig kan kaldes en adækvat beskrivelse af det pågældende sprogs syntaks, og når personbøjningen er syntaktisk betegnende for det finitte verbal, så er det rigeligt kun at registrere denne bøjningsinformation i kalkulen.

Numerusbøjede elementer er ligeledes både paradigmatiske og leksikalske betegnende idet paradigmerne singularis og pluralis optræder som modsætninger, ligesom fx et numerusbøjet substantiv i singularis refererer til en mental eller materiel genstand. Derimod har numerusbøjede elementer ikke syntaktisk signifikation eftersom bøjningen ikke tilfører informationer til et givent sætningselement der gør det muligt at udpege elementet som sætningskonstituent. Et substantiv vil derfor ikke kunne udpeges som fx subjekt eller objekt alene pga. dets singularis- eller pluralisbøjning.

Derimod er kasussystemet i morfologiske sprog en vigtig del af den syntaktiske signifikation. Hvor topologiske sprog anvender ledfølge til at markere sætningens konstituentstørrelser, vil morfologiske sprog ofte anvende kasus til at udtrykke samme informationer. I finsk er der femten kasus (jf. Karlsson 1995), mens der i tyrkisk er seks (jf. Lewis 1967 (1986)), og der kan være forskel på, hvorledes disse kasus kommer til at udtrykke syntaktisk signifikation. Et kasus som akkusativ/objektiv vil i både finsk og tyrkisk kunne tilføjes substantiver hvorved sætningens objekt betegnes (i tyrkisk det definite objekt), ligesom et kasus som nominativ i tyrkisk kan anvendes ved både subjektet og det indefinite objekt (Lewis 1967 (1986):35). Et kasus som genitiv informerer derimod ikke om et substantivs status som enten subjekt eller objekt i sætningen. Genitiv er dog syntaktisk betegnende i de tilfælde hvor det i kombination med postpositioner danner fx en adverbialfrase (jf. Karlsson 1995:218), og i et sådant tilfælde må genitiv registreres i kalkulen sammen med en post- eller præposition. De resterende kasus i de to sprog udtrykker alle både semantisk og syntaktisk signifikation fordi brugen af de forskellige kasus i syntaktisk henseende ofte medfører at et substantiv får status som et adverbial.

Et eksempel herpå er ved tilføjelsen af det finske lokalkasus adessiv i sætningen (Karlsson 1995:124):

- (4) Kupi-t o-vat pöydä-llä
kop- (pluralis) er- (3.person pluralis) bord- (adessiv)
'kopperne/kopper er på bordet'

Adessivens tilføjelse til det substantiviske element kommer, som det ses, til at markere sætningens adverbial. Derfor skal de forskellige kasus angives i sætningskalkulerne hvor brugen markerer syntaktiske signifikation mens kasusmarkeringen kan udelades hvor brugen alene har semantisk signifikation.

Konklusion

Sammenfattende kan det siges at det i arbejdet med morfologiske sprog er nødvendigt dels at finde en basisledfølge for det specifikke morfologiske sprog på baggrund af hvilken det er muligt at etablere en sætningskalkule. En sådan basisledfølge findes mest hensigtsmæssigt gennem en frekvensundersøgelse. Derudover må man finde ud af hvilke bøjningsinformationer der er relevante og nødvendige at registrere i kalkulen for at kalkulen kan være en adækvat beskrivelse af det pågældende sprog. De relevante bøjningsinformationer er dem der er syntaktisk betegnende. I en dansk kontekst er spørgsmålet efterfølgende om der i dansk syntaks findes bøjningsinformationer som det er nødvendigt at registrere i en kalkule. Som det ser ud i øjeblikket, er dette ikke tilfældet.

Litteratur

- Chomsky, N. 1995: *The Minimalist Program*. Cambridge Mass: The MIT Press.
Erguvanli, Eser Emine 1984: *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
Götzsche, H. 1991: "Non-Formal Analyse i dansk og nordisk syntaks", i 3. *Møde om udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur:100-110.
Götzsche, H. 1991: "Non-Formal Analyse i svensk og nordisk syntaks", i *Svenskans beskrivning 18*. Lund: Lund University Press:143-152.
Götzsche, H. 1992: "Non-Formal Analysis in Danish Syntax", i *Nordic Languages and Modern Linguistics 7, Proceedings of the Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics, Thorshavn, 7-11 August 1989*. Tórshavn: Føroya Froðskaparfelag:233-246.
Götzsche, H. 1992: "Syntaxen i några 1800-talsöversättningar till svenska från danska", i *Svenskans beskrivning 19*. Lund: Lund University Press:133-143.
Götzsche, H. 1993: "Adverbialer - sprogvidenskabens adoptivbørn", i 4. *Møde om Udforskningen*

- af Dansk Sprog. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur:96-107.
- Göttsche, H. 1994: "Some Aspects of the Concept of Word", i *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics 69, Proceedings of The XIVth Scandinavian Conference of Linguistics and The VIIIth Conference of Nordic and General Linguistics*. Göteborg: Gothenburg Papers of Theoretical Linguistics, Dept. of Linguistics, Gothenburg University:135-147.
- Göttsche, H. 1994: *Deviational Syntactic Structures. Contrastive Linguistic Studies in the Syntax of Danish and Swedish*. Doktorsavhandling. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Göttsche, H. 1995 : "Hvem styrer hvad? Om rektion og kongruens i dansk", i *5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet:92-104.
- Göttsche, H. 1997: "Forklaringsmodeller i sproghistorien belyst med et eksempel fra den aktuelle sprogudvikling", i *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet:86-98.
- Göttsche, H. 1998: "Some Remarks On the Analysis of Clefting in Danish", i *Papers from the 16th Scandinavian Conference of Linguistics*. Turku / Åbo: Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku:128-140.
- Göttsche, H. 1999: "Satsadverbial i svenska", i *Svenskans beskrivning 23*. Lund: Lund University Press:143-150.
- Göttsche, H. 1999: "Om refleksiverne *sig* og *sin*", i *7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur:147-157.
- Göttsche, H & LeeAnn Iovanni 1999: *Danish Proficiency, Learning and Acculturation Attitudes: The Students at Dansk Flygtningehjælps Sprogskole in Aalborg*. Aalborg: Aalborg University, Department of Communication.
- Johanson, L. & Éva Ágnes Csató (1998): *The Turkic Languages*. London: Routledge.
- Karlsson, F. 1995: *Finsk grammatik*. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Lewis, G. L. 1967 (1986): *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

ORDDANNELSE VED ANALOGI

Af Asgerd Gudiksen (Københavns Universitet)

1. Indledning

I mit foredrag har jeg samlet nogle iagttagelser om orddannelse som jeg har gjort dels ved læsning af orddannelseslitteraturen, dels i det virkelige liv, og dels i forbindelse med en undersøgelse af suffikset *-et* i ømålene. Der er tale om noget forskellige orddannelsesfænomener. Fælles for dem er at de ikke er dannet ud fra regler, men ved analogi.

Ved orddannelse ved analogi forstår jeg orddannelse med et eller flere eksisterende ord som udgangspunkt, som fx *sælarium* efter *akvarium*. Ved orddannelse efter regel forstår jeg orddannelse ud fra et mønster der kan beskrives og karakteriseres alene med betegnelser på grammatiske og på overordnede semantiske kategorier, fx *øffen*. *Øffen* må antages at være dannet ud fra en regel der kort kan formuleres: *-en* kan kombineres med verber og danne et substantiv angivende durativ aktivitet, dog med den indskrænkning at verberne skal være aktivitetsverber (jf. Hansen og Heltoft 1994). Jeg antager at sådanne generaliseringer afspejler sprogbrugernes uformulerede orddannelsesnormer - i hvert fald til en vis grad.

De orddannelsesfænomener jeg skal tale om, har ikke været diskuteret samlet før, men en række orddannelsesforskere har tidligere opereret med analogisk orddannelse som en modsætning til regelbaseret orddannelse¹. Analogisk orddannelse indgår bl.a. i argumentationer for at produktivitet er graduel, og at orddannelse er et mangesidigt fænomen og ikke kan beskrives fyldestgørende hvis man udelukkende beskæftiger sig med de fænomener der lader sig beskrive ved formaliserede regler (Bauer 1983, Kastovsky 1982). Andre foreslår at opgive denne distinktion og helt afskaffe begrebet regel: al orddannelse foregår ved analogi mener de (Langacker 1987, Bakken 1994). Men der er dog alligevel forskel på processerne. Undertiden er analogibasen et enkelt ord og undertiden et mere abstrakt skema (jf. også Ryder 1994). Forskellen på de to beskrivelser er derfor til dels terminologisk. Et argument for Langackers hypotese er at

¹ Bloomfield har en tilsv. distinktion, men med en afvigende terminologi (Bloomfield 1933:420).

sælarium og *øffen* er yderpunkter i hver sin ende af en skala. Med andre ord: vi har en gradvis overgang fra orddannelse med ét ord som forbillede over orddannelsesmønstre med meget begrænset produktivitet til meget produktive orddannelsesmønstre. Men jeg mener at der er forskel mellem yderpunkterne på skalaen, og at det er hensigtsmæssigt at kunne skelne terminologisk.

Min synsvinkel er overvejende deskriptiv i den forstand at jeg i det store hele holder mig til de sproglige udtryk og undersøger hvad det er for morfologiske eller semantiske karakteristika ved dannelserne der sandsynliggør de er dannet med ét eller flere eksisterende ord som forbillede og ikke efter en regel.

2. Typer af analogidannelse

Størsteparten af de dannelser der er blevet karakteriserede som analogiske af mig og andre falder i tre hovedgrupper, typen *sælarium*, typen *burgris*, typen *katsk*.

2.1 Typen *sælarium*

Typen *sælarium* omfatter tilfælde der som udgangspunkt har en morfologisk og semantisk reanalyse af et leksikaliseret ord, ofte et importord. Nogle eksempler: *frysetøj* efter *syttetøj*, *sælarium* og *delfinarium* efter *akvarium*, *biopat* 'kostterapeut', 'behandler der bruger biologisk metoder' efter *homøopat*, *seascape*, *cloudscape* efter *landscape*², *femidom* 'præservativ for kvinder' efter *kondom*, *sociolekt* efter *dialekt*, *tefé* (efter *café*), *outro* efter ellipsen *intro* 'introduktion'. Dannelser af denne type er diskuteret i Kastovsky 1982:194, Marchand 1969:211f, Bauer 1983:96 og Jarvad 1995:214.

Diakront (etymologisk) set kan udgangsortet både være et simpleksord og et komplekst ord, men synkront set fremstår de komplekse ord for den almindelig sprogbruger normalt enten som morfologisk uanalyserede størrelser eller som helt demotiverede og uden intern morfologisk struktur, jf. fx *akvarium*. Dvs. at i det første tilfælde er en morfologisk analyse af sådanne ord nok mulig, men den aktiveres kun undtagelsesvist (jf. Bakken 1998:11), fx ved analogidannelse, og i det sidste tilfælde vil analyse og hermed analogidannelse nok især ske på grundlag af viden om ordets etymologi.

Det element der går igen i dét (eller dé) nye ord, har en anden betydning end det oprindelige,

² Eng. *landscape* er et lån fra hollandsk. Opr. fremstod *-scape* således som en isoleret størrelse i engelsk (da. *-skab* modsvares i eng. af *-ship*, fx *friendship*).

fx betyder *-scape* 'pictorial type of view, scenery' (Marchand 1969:213) og *-pat* 'behandler'; undertiden er også den morfologiske struktur forskellig fra udgangsortets. Elementet har en vis affiks karakter, men adskiller sig fra affikser ved at have en specifik betydning. Desuden har mønstrene et meget begrænset potentiale.

2.2 Typen *burgris*

Den anden type har jeg kaldt *burgrise*-typen efter *burgris* 'gris der er opdrættet industrielt' som jeg antager er dannet med *burhøne* som direkte forbillede ligesom *burbarn* 'barn på overbelagt børneinstitution'. Andre eksempler er *kvindehørm* efter *mandehørm*, *skrabeel* 'el der er fremstillet ved økologisk rigtige metoder' efter *skrabeæg*, *barfodsadvokat* efter *barfodslæge*. En undergruppe er modsætningsdannelserne, fx *vennebillede* efter *fjendebillede*, *bedrøvelsesfølelse* efter *mindrøvelsesfølelse*. Eksemplerne stammer fra Jarvad 1995 og 1999, orddannelse af denne type er endvidere nævnt i Downing 1977:816, 821 og Ryder 1994:80.

Disse sammensætninger adskiller sig ikke morfologisk set fra konventionelt dannede sammensætninger. Derimod afviger de semantisk fra den typiske nydannelse ved at være leksikaliserede. Leksikalisering er normalt en følge af at ordet er blevet etableret og har gennemgået en betydningsudvikling som fx *visithort* der ikke længere specielt har noget med visitter at gøre (Bakken 1998:67ff., Gudixsen 2000). Sammensætninger som *burbarn* er derimod så at sige "født" leksikaliserede, men betydningen kan forstås ud fra en anden etableret sammensætning. I modsætning til typen *sælarium* har det led der går igen i analogidannelsen, samme betydning som i udgangsortet.

Oversættelseslån, hvor morfemerne i udtrykket fra det långivende sprog oversættes et for et, er beslægtet med denne type. Også her er det en enkelt dannelse der er forbillede for et nyt ord, fx *skabsbøsse* efter *closet queen*, *bananrepublik* efter *banana republic* osv. osv. For både de helt hjemlige og for oversættelseslånet gælder det at jo mere leksikaliseret udgangsortet er, jo sikrere er forbindelsen. *Posedame* anses normalt for at være dannet efter *bag lady*, og det er formentlig rigtigt nok, men sammensætningen *posedame* er dog en ret nærliggende betegnelse for en sådan person og kunne også være dannet uafhængigt.

I forbindelse med en analyse af leksikaliserede samannelser har jeg gjort nogle iagttagelser der tyder på at ikke kun et andet komplekst ord, men også fraser synes at kunne være udgangspunkt for analogisk orddannelse. Eksemplerne er hentet fra Ømålsordbogens samlinger og er altså dialektale. Ømålsordbogen dokumenterer primært sprogtilstanden mellem 1850-1920. Der er altså

til en hvis grad tale om et historisk materiale, præget af tilfældighed i overleveringen med de problemer det giver.

I nogle tilfælde er den leksikaliserede betydning helt klart resultatet af en betydningsudvikling. Det gælder fx *varøjet* der er afhjernet i både en konkret betydning 'skarpsynet' og i en leksikaliseret 'situationsbevidst' 'opmærksom på omgivelserne'. I andre tilfælde ser der ud til at være tale om analogiske dannelser med en anden samdannelse som forbillede. Det gælder fx en gruppe ord med *høj-* som førsteled der betyder 'stor på den', 'vigtig': *højbenet*, *højhælet*, *højkammet*, *højnæset*, *højrumpet* og *højrevet* og en gruppe med *vis-* som førsteled og med *-mund* (og synonymer hertil) som andetled i betydningen 'næsvis': *viskajet*, *viskæbet*, *viskæftet*, *vismundet*. Hvilket ord der er det primære, er det ikke muligt at afgøre ud fra optegnelserne.

Men også billedlige udtryk af anden form synes at kunne være udgangspunkt for orddannelsen.

Motiverede samannelser modsvares ofte af fraser med præpositionsforbindelse, dog sådan at der normalt er en vis betydningsforskel:

rød i håret *rødhåret*

Ved siden af nogle af de leksikaliserede afledninger foreligger der også leksikaliserede fraser, men her er der tale om helt identisk betydning, fx i:

sur i masken *surmasket*
lang i ansigtet *langansigtet*
ond i sulet *ondsulet*
skør i hovedet *skørhovedet*

rap i munden *rapmundet*
rap i kæften *rapkæftet*
bred i munden *bredmundet*

surmasket, *langansigtet*, *ondsulet* og *skørhovedet* vil jeg antage er dannet ved analogi efter præpositionsforbindelserne. Jeg forestiller mig altså en slags proportionaldannelse:

rap i kæften *rapkæftet*

sur i masken X

Når jeg særligt udpeger *surmasket* mv., er det fordi de pågældende *-et*-afledninger kun er optegnet få gange, mens præpositionsforbindelserne er almindeligt udbredte. I de andre tilfælde er det vanskeligere at afgøre hvad der er primært, og hvad der er sekundært.

Der foreligger også idiomatiske vendinger med *har* der modsvarer *-et*-afledninger, og som tilsvarende kan være udgangspunkt for analogidannelse:

han har en glat tunge *han er glattunget*
han har lange fingre *han er langfingret*

Og endelig må *krumhalset* der en i enkelt optegnelse opgives at betyde "helt rask efter sygdom", have udtrykket *gå på med krum hals* som forudsætning. Ellers er det vanskeligt at forstå hvordan *krumhalset* har fået denne betydning.

2.3 Typen *katsk*

Ordet *katsk* stødte jeg på i Eva Melgaards morsomme artikel om kattenavne hvor hun omtaler en kat der "blev kaldt Malle Mugs, når hun var rigtig *katsk*" (Melgaard 1986:182). Et andet eksempel er *coolth*. *-th*-suffikset er uproduktivt, og *coolth* er en af de helt sporadiske nydannelser. Det antages derfor at være dannet direkte til *warmth* (Matthews 1991:79, Quirk m.fl. 1985:1522). Tilsvarende antager jeg at *katsk* er dannet med *hundsk* som direkte forbillede, fordi *-sk* ikke længere er produktivt i dansk undtagen til personnavne, fx *Jarvadsk*.

Eftersom disse analogidannelser er dannet direkte til afledninger der på dannelsesstidspunktet var regelbaserede, er der ikke nogen sproglige kriterier der adskiller *coolth* og *katsk* fra regelmæssige dannelser. Forskellen viser sig alene på sprogbrugsniveau: de virker påfaldende. Og årsagen til at de virker påfaldende, er altså at der ikke længere indgår et orddannelsesmønster med de pågældende affikser i orddannelsesnormen. Dette kriterium er imidlertid noget usikkert, for en nydannelse kan være påfaldende af andre grunde.

Noget mindre entydige er de næste eksempler jeg har. Det første er *pornovorn*. *-vorn* har

tidligere været produktivt i standardsproget til op mod 1800 og i visse dialekter næsten til nutiden. Men nu må *-vorn* anses for at være på det nærmeste uproduktivt, bortset fra *vækkelvorn*, *sladrevorn*, *sludrevorn* er ord på *-vorn* meget sjældne i det nutidige standardsprog (Gudiksen 1993). Men så alligevel dukker der nydannelser op, fx *pornovorn*:

hvad der falder mig for hulbrystet er, at så godt som ingen organer har ladet denne oppustede begivenhed [en pomomesse] gå uantastet forbi. Ikke engang hosslumrende organ, der havde en *pornovorn ungersvend* på pletten [...] (Information marts 1997).

pornovorn afviger dels ved at have et inanimat substantiv som grundord fra de regler der kan formuleres på grundlag af ældre og dialektale *-vorn*-afledninger, dels betydningsmæssigt. Normalt betegner *-vorn*-afledninger i deres grundbetydning (karakter)egenskaber ved at angive at nogen eller noget gør det verbet angiver habituelt. *pornovorn* må betyde noget i retning af 'som har stor lyst til, forkærlighed for'. Konteksten med de mange ordspil viser at *pornovorn* efter al sandsynlighed er en bevidst orddannelse (hvad der i øvrigt nok også gælder for *katsk*). Jeg opfatter det sådan at vi her har en sprogbruger for hvem *-vorn* ikke er produktivt, men som har dannet ordet ved analogi. Et oplagt forbillede kunne være *slikvorn*. *slikvorn* er oprindeligt en afledning til *slikke* vb., men en omtolkning af grundordet til sb. *slik* i betydning 'guf' er nærliggende (og belagt andetsteds i mit materiale). *slikvorn* er imidlertid ikke længere almindeligt kendt, og en anden mulighed er at *pornovorn* er dannet ud fra en omtolkning af afledninger som *sladrevorn* og *sludrevorn*.

Det andet eksempel er *briefevorn*. Situationen er den at en ikke-tilstedeværende skal underrettes efter et møde, og så spørger mødelederen:

hvem er mest briefevorn

briefevorn afviger fra det typiske *-vorn*-ord ved at have positiv valør og ved tydeligvis at referere til noget viljesbetonet. Dette i kombination med at grundordet *briefe* har semantisk lighed med grundordene i *sladrevorn* og *sludrevorn*, tyder på at det er en analogisk dannelse, men den kunne også beskrives som regelbaseret. Tilfældet er lidt vanskeligt at bedømme fordi *-vorn* trods alt ikke er så fuldstændig forældet som det suffiks der indgår i *coolth*. Og man må antage at der er individuel variation inden for orddannelse ligesom der er fonetisk og bøjningsmæssig variation, og at der er flere, ikke helt sammenfaldende orddannelsesnormer på samme tid.

Med *sprødme*:

der er altså ikke nok sprødme på mine flæskesvær (sagt af en otteårig ved middagsbordet)

er vi på sikker grund: dette mønster er ikke produktivt. Derimod er det ikke helt let at forklare denne dannelse. Måske er det *sødme* der spiller ind, så vi altså har en slags rim-analogi?

3. Afgrænsningsproblemer

Undervejs og især i forb. med typen *katsk* har jeg berørt afgrænsningen mellem analogisk og regelbaseret orddannelse. Her til sidst vil jeg diskutere problemet specielt i relation til de to første typer. Afgrænsningsproblemet opstår fordi der i visse tilfælde kan påvises ikke så helt få ord med udgangspunkt i en analogibase.

Problemstillingen kan betragtes ud fra dels en primært deskriptiv synsvinkel - dels en sprogpsykologisk. Først deskriptivt set.

Det første kriterium er orddannelseselementets semantik. I forhold til almindelige suffikser er betydningen: "highly specific and in no way related to any syntactic category" (Kastovsky 1982:194). Det rejser det problem: hvor lidt specifik skal en sådan et orddannelseslement være, før det bør kategoriseres som et affiks. Man kan her pege på at *-agtig* har en ret specifik betydning.

Det andet kriterium har med produktivitet at gøre. I reglen er disse analogimønstre underlagt stærke begrænsninger - begrænsninger som dog ikke kan formuleres grammatisk. Fx synes førsteledet i de engelske *-scape*-dannelser at skulle være noget som man kan kigge ud over sådan som man kigger på et landskab. Heraf følger at disse mønstre også har begrænset produktivitet, kvantitativt set. Der er kun få mulige dannelser.

Men hvor skal grænsen sættes mellem orddannelsesmønstre med meget begrænset potentiale og analogisk orddannelse?

Kastovsky (1982:194) konkluderer efter min mening med rette at ud fra et produktivitets-synspunkt er grænsen flydende. Men samtidig gør han opmærksom på en central forskel. Analogisk orddannelse kan udelukkende have navngivningsfunktion. Regelbaserede orddannelsesmønstre har ofte ikke kun navngivningsfunktion, de har også syntaktisk rekategoriseringsfunktion. Det vil sige at et komplekst ord efter en grammatisk orddannelsesregel kan erstatte en kompleks syntaktisk konstruktion, fx en verbalphrase, og hermed have tekstlingvistisk funktion. Den kan fx bruges anaforisk visende tilbage til hele eller dele af den foregående sætning, jf. fx:

.. and I patted her shoulder. Patting a shoulder can be anything from a apology to a

promise, and only the patter can say which (Kastovsky 1982:183)

Den funktion har analogidannelserne ikke. Eksempler som *surmasket* (afsnit 2.2) viser at heller ikke dette kriterium er helt ufejlbarligt, men sådanne analogidannelser efter fraser er dog nok sjældne.

Den anden form afgrænsning - den sprogpsykologiske - har som kriterium om sprogbrugerne er bevidst om udgangsordet når de tolker (producerer) et ord, eller de ikke er det. Er *skabsbøsse* fx det der styrer tolkningen af *skabsgrundtvigianer*, eller er det førsteleddet *skab*. Hvis det sidste er tilfældet, vil det ikke længere være hensigtsmæssigt at tale om analogi. Men om det er tilfældet, kan man ikke udlede af de sproglige data. Det må undersøges eksperimentelt.

4. Afslutning

I foredraget har jeg især diskuteret analogi ud fra sproglige data. Og man kunne så spørge i hvor høj grad har distinktionen analogi vs. regel mental realitet? Jeg synes at i hvert fald nogle af de dannelser vi har set, støtter en hypotese om at orddannelse kan ske med ét ord som forbillede. Omvendt er der også mange dannelser der ville være vanskelige at forklare hvis ikke man antager at sprogbrugeren også danner ord efter regler, bl.a. mange sammensætninger og afledninger med affikser som *-en*, *-ing*, *-agtig* og *-mæssig*. Det ville endvidere være vanskeligt at forstå hvorfor øjeblikksdannelser kan være umiddelbart forståelige, og hvorfor nogle nydannelser er fuldt ud acceptable og upåfaldende.

Derimod er det ikke givet, synes jeg, at sprogforskerens kategorisering af dannelserne i alle tilfælde er sammenfaldende med den mentale proces der rent faktisk har fundet sted. Der hvor sprogforskeren ser orddannelse efter regler kan der muligvis også foreligge analogisk orddannelse eller orddannelse der er baseret på et væsentlig mindre domæne end den generalisering sprogforskeren har foretaget (Motch 1977). Da fx en sprogbruger i Vestsjælland dannede *fnøset* til at beskrive vejrlig med sne og regn samtidig, var det så ud fra *byget*, ud fra kendskab til en række andre *-et*-afledninger med vejrbetegnelser som grundord eller ud fra en regel om at *-et* kan bruges til afledning af inanimate substantiver. Jeg tror at alle muligheder er tænkelige. Men hvordan man skulle bære sig ad med at af- eller bekræfte en sådan hypotese, har jeg foreløbig ingen ide om.

Tak til Pia Quist, Osaka Gaidai og til Endre Brunstad, Universitetet i Bergen, for gennemlæsning og kommentarer.

Litteratur

- Bakken, Kristin. 1994. Navnelagning og onomastikonet. *Namn og Nemne. Tidsskrift for norsk namnegransking* 11:35-46.
- Bakken, Kristin. 1998. *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringsprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-tallet*. Acta Humaniora 38. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bauer, Laurie. 1983. *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. New York: Henry Holt and Company.
- Downing, Pamela. 1977. On the creation and use of English compound nouns. *Language* 53:810-42.
- Gudiksen, Asgerd. 1993. Suffikset *-vorn* i de danske dialekter. *Danske Folkemål* 35:3-247.
- Gudiksen, Asgerd. 1997. *-et*-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske ømål. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Gudiksen, Asgerd. 2000. Er orddannelse forudsigelig?. *Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori* 26/27:197-223.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft. 1994. Kentauernominale i Dansk. Irène Baron (red.). *NORDLEX-Projektet. Sammensatte substantiver i dansk (=LAMBDA 20):57-67*. København: Institut for Datalogivistik, Handelshøjskolen i København.
- Jarvad, Pia. 1995. *Nye Ord - hvorfor og hvordan?* København: Gyldendal.
- Jarvad, Pia. 1999. *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. København: Gyldendal.
- Kastovsky, Dieter. 1982. Word-formation: a functional view. *Folia Linguistica* 16:181-198.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Marchand, Hans. 1969. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*. (2nd edn.). München: C.H.Beck.
- Matthews, P.H. 1991. *Morphology* (2nd edn.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Melgaard, Eva Villarsen. 1986. Markus Aureliuses Optegnelser. Et bidrag til dansk theionymi. Vibeke Dalberg og Gillian Fellows-Jensen (red.). *Mange bække små*. København: C.A.-Reitzels Forlag:173-193.
- Motch, Wolfgang. 1977. Plädoyer für Beschreibung von Wortbildung auf Grundlage des Lexikons. Brekle, Herbert E. & Dieter Kastovsky (red.). *Perspektiven der Wortbildungsforschung*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann:180-202.
- Ordbog over det danske Sprog* 1-28. København: Gyldendal. 1919-1954.
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London og New York: Longman.
- Ryder, Mary Ellen. 1994. *Ordered Chaos. The Interpretation of English Noun-Noun Compounds*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

DANSKFAGETS TRADITION I DE ISLANDSKE SKOLER

Af Auður Hauksdóttir (Háskóli Íslands)

Indledning

Det lange tilhørsforhold til Danmark har sat mange spor i Islands historie og i islandsk kultur. I det følgende vil jeg fokusere på danskundervisningen og den tradition, som har været kendetegnende for danskfaget i Island. Mit teoretiske udgangspunkt om fagtraditionen er Wagner (1991 og 1994) og Jacobsen (1989). Disse forskere skildrer fagtraditionen som de faglige konturer, der tegner sig inden for de forskellige sprogfag. Fagtraditionen afspejler en historisk hævdvunden identitet, hvilke mål man sætter sig for undervisningen, og med hvilke undervisningsmetoder man vil opnå disse mål. Når det gælder fremmedsprogsfagene, er der på den ene side tale om visse fælles træk på tværs af sprog og landegrænser, og på den anden side bærer hvert enkelt sprogfag på en tradition, som har sine rødder i fagets lokale historie (Wagner 1994). Af den grund kan der fx være tale om visse forskelle i tyskfagets tradition i henholdsvis Danmark og Island, hvilket kan forklares ved det tyske sprogs historie i det danske samfund og den rolle, det spillede i skolesystemet. Ifølge Wagner er fagtraditionen i fremmedsprogene præget af inert, hvilket bl.a. hænger sammen med sprogundervisningens organisatoriske og institutionelle rammer. Derfor kan det være svært at føre en ny teoretisk viden fx om undervisningsmetoder ud i praksis. Det gælder især, hvis innovationerne er i strid med fagets institutionelle selvforståelse.

Danskfagets tradition i de islandske skoler har sine rødder i historien i dens lokale og institutionelle kontekst. Således har fx det danske sprogs tidligere status og funktion i samfundet haft afgørende betydning for fagtraditionens udvikling, bl.a. for hvilke sider af dansk sprog der prioriteres i undervisningen, hvordan de fire færdigheder vægtes, og hvad der i øvrigt er kendetegnende for den gængse undervisningspraksis.

I min afklaring af fagtraditionen tager jeg udgangspunkt i teorier om undervisningsmetoder i fremmedsprogsundervisningen. Det drejer sig om grammatik- og oversættelsesmetoden, den direkte metode, den audiolingvale metode og de kommunikative metoder (Richards og Rodgers 1986). Til forskel fra grammatik- og oversættelsesmetoden og den direkte metode tager teorien

om kommunikativ kompetence udgangspunkt i et funktionelt sprogsyn. Når det gælder fastsættelsen af, hvad det vil sige at kunne et sprog, karakteriserer et bredt sprogbegreb de kommunikative metoder. Målet for den kommunikative sprogindlæring er, at eleverne gennem kommunikativ brug af målsproget opnår beherskelse af samtlige komponenter, der indgår i begrebet kommunikativ kompetence. Der er tale om lingvistisk, pragmatisk, diskurs- og tekstkompetence, strategisk- og sociokulturel kompetence. Alle de fire færdigheder samt fluency indgår i begrebet kommunikativ kompetence (Lund 1996).

Et historisk tilbageblik

I den lange periode, hvor Island var en del af det danske rige, havde det danske sprog en central status og funktion i det islandske samfund. I århundreder var dansk islændingenes administrations-sprog over for myndighederne i København samt embedsmændenes skriftsprog. Sysselmændenes kommunikation med hinanden og deres overordnede foregik på dansk, og myndighedernes forordninger var ligeledes på dette sprog. Indtil begyndelsen af 1840'erne blev møderapporterne fra Reykjavíks kommunalbestyrelse skrevet på dansk og indtil 1912 blev Regeringstidende parallelt skrevet på islandsk og dansk. Dansk var til en vis grad kommunikationssprog på handelsstederne, hvor danske købmænd ofte drev handelen. Alle regnskaber og protokoller blev ført på dansk, men det står uklart, i hvilken grad kommunikationen er foregået på dette sprog (Klemens Jónsson 1944: 259). Det nævnes i flere af kilderne, at mange islændinge kunne dansk, men det er dog svært at sige, i hvilken grad de beherskede sproget. I andre sammenhænge fremgår det, at mange islændinge, især bønderne, havde problemer i deres kommunikation med danskerne.

Kundskaber i dansk var islændingenes nøgle til uddannelse, uanset om det gjaldt akademiske uddannelser, håndværksmæssige kvalifikationer eller erhvervelsen af ny praktisk viden. Når islændingene skulle tilegne sig en ny håndværksmæssig eller praktisk viden fx inden for landbrug eller i forbindelse med husholdning, skete det ofte dels gennem uddannelse i Danmark, dels gennem kontakt med danskere i Island. Kilderne viser, at det var almindeligt, at man læste forskellige informationsmaterialer og former for faglitteratur på dansk fx om husholdning, håndarbejde og landbrug. I vide kredse var der tradition for at læse dansk litteratur og udenlandsk litteratur oversat til dansk i forlystelsesøjemed. Det gjaldt især romaner, jf. fremmedordet "róman", som kom ind i det islandske sprog i 1800-tallet. I 1800-tallet blev flere lokale læseselskaber etableret i Island. Kilder om disse læseselskaber viser, at en stor del af bøgerne var på dansk, og i visse tilfælde blev der abonneret på danske aviser og tidsskrifter. I 1805 blev der fx oprettet et læseselskab i Skagafjörður i det nordlige Island, og her købte man bl.a. de berlingske

aviser, Maanedsskriftet og Dagen (Lúðvík Kristjánsson 1953:143-145). Her må man have i tankerne, at det var meget begrænset, hvad der fandtes af islandsk litteratur af denne art. Denne udbredte tradition for at læse på dansk fik en stor betydning for fagtraditionen og dens udvikling. Læsning, især af dansk skønlitteratur, har altid spillet en væsentlig rolle i danskundervisningen.

Det er allerede blevet nævnt, at dansk havde en vigtig funktion som kommunikationssprog blandt embedsmænd og på handelsstederne, og at kundskaber i dansk desuden var af allerstørste vigtighed, når det gjaldt erhvervelse af enhver form for uddannelse. Da kundskaber i dansk gav en vis prestige i samfundet, var der en stor motivation for at lære dansk blandt mange islændinge. I den forbindelse bør man også have urbaniseringen og byudviklingen i den danskprægede hovedstad i tankerne. I Reykjavík skabtes der efterhånden grobund for et hidtil ukendt kulturliv fx teater, dans, biografer og caféer for ikke at tale om fænomenet *mode*. Den nye livsstil kom primært fra Danmark. Omkring århundredeskiftet 1900 var der tale om store holdningsmæssige og funktionelle ændringer i forbindelse med anvendelsen af dansk. Stort set var der tale om to hovedtendenser, som delvis gik i modsat retning. De viser sig på den ene side i det danske sprogs symbolværdi, dvs. som herrefolkets sprog og på den anden side i sprogets kommunikative værdi for islændingene. I visse perioder blev fx islændingenes beherskelse af dansk talesprog betragtet som et tegn på højere social status. I andre perioder blev beherskelsen af dansk talesprog i visse sammenhænge anset for at være et symbol på underdanighed over for herrenationen, men i andre sammenhænge betragtet som et vigtigt redskab for at kunne handle med danskerne eller studere i Danmark. De skiftende holdninger til dansk er historisk betingede og har været med til at danne fagtraditionen i dansk.

Selvstændighedskampen med modersmålets stilling over for dansk sat på spidsen påvirkede i det lange løb holdningen til dansk sprog og til danskundervisningen. Især var der tale om voksende kritik af at undervise børn i at tale dansk, idet man mente at det kunne formindske deres beherskelse af islandsk. På den tid blev der dannet flere mundheld og gloser på islandsk, hvor man hånede eller kritiserede dansk talesprog. Det er meget som tyder på, at sproglige holdninger på makroplan har påvirket danskundervisningen på mikroplan. Herved ser talt dansk ud til at have fået en negativ symbolværdi, hvorimod der altid har været en almen enighed om læsningens vigtige funktion for islændingene. Traditionen for at læse på dansk har været særdeles levedygtig i Island og helt op til vore dage har fx danske ugeblade og danske tidsskrifter været populært læsestof i Island, jf. følgende citat fra Martin A. Hansens rejseskildring fra Island:

Vi havde bemærket, at der i Byerne er et meget stort Salg af danske Ugeblade, mange købte

6-8-10 Blade ad Gangen, derimellem Ugeblade som vi ikke anede Eksistensen af. Men da man nævnte det som en betænkelig Eksport, svarede Skolefolkene, at vel var det sørgeligt nok at mange Islændere nu slap deres klassiske Litteratur for Ugeblade, men eet heldigt var der dog deri, for de nordiske, især den danske Ugebladslitteratur var ved helt at slaa den angelsaksiske ud, og derved fik mange en Øvelse i at læse andre nordiske Folks Sprog, bedre end Mellemskolen var i Stand til at give, og de ansaa det for meget vigtigt at denne sproglige Forbindelse med Norden netop nu til det yderste blev udbygget. (Hansen 1954:43).

Med Islands suverænitét i 1918 og oprettelsen af republikken i 1944 fik det danske sprog efterhånden en helt anden status og funktion i det islandske samfund end tidligere. Fastboende danskere i Island blev efterhånden færre, hvilket har betydet at dansk sjældent høres i dagligdagen. Den forandrede samfundssituation betyder, at dansk nu primært læres i skolen.

Dansk et fremmedsprog i skolen

Så længe der har eksisteret offentlige skoler i Island, har dansk været et helt centralt undervisningsfag. I første halvdel af 1800-tallet fandtes der kun én offentlig skole i landet, nemlig den lærde skole på Bessastaðir lidt syd for Reykjavík. Den var arvtager til de to latinske skoler på landets to bispesæder på Hólar og på Skálholt. I den lærde skole var der ikke tale om nogen egentlig undervisning i modersmålet, dvs. islandsk fandtes ikke som selvstændigt fag. Til gengæld indeholdt danskfaget det, som på den tid traditionelt tilhørte modersmålsfaget. Dette må bl.a. ses i lyset af, at indtil 1850 måtte islandske studenter bestå en særskilt adgangsprøve *artium examen*, for at kunne optages på Københavns Universitet. Prøven var dels mundtlig og dels skriftlig og foregik selvfølgelig på dansk. Den bestod bl.a. af dansk stil, Udarbejdelse i Modersmålet, som ansås for at være et af de sværeste fag (Páll Eggert Ólason 1929: 143). I 1846 blev den lærde skole flyttet til Reykjavík. I den forbindelse fik skolen en ny bekendtgørelse, som fik radikale konsekvenser for de to sprogfag, dvs. islandsk og dansk, idet de nu blev sidestillet og defineret som skolens hovedfag:

a. at i Islandsk gjøres samme Fordringer som her i Dansk, altsaa at Disciplene skulle bringes til at kunne præstere skriftlig Behandling af et frit valgt Æmne og bibringes Kundskab om den islandske Literatur; b. at Dansk træder i samme Forhold til Undervisningen, som her det tyske Sprog, og altsaa indøves ved Oversættelse fra Dansk paa Islandsk og dansk Stil eller skriftlig Oversættelse fra Islandsk paa Dansk; [...] (Selmer: Aarbog for Kjøbenhavns Universitet 1846)

I reglementet defineres islandsk som modersmålsfag, dvs. det skulle have samme status og funktion som dansk i Danmark, og dansk skulle have status som fremmedsprog, dvs. det skulle

træde i samme forhold til undervisningen som tysk i Danmark, jf. følgende:

Dansk. Ved Undervisningen i dette Sprog ved Siden af Islandsk maa Skolens Bestræbelse gaa ud paa, at Disciplene opnaae Færdighed i at oversætte fra Dansk, kunne korrekt skrive Sproget og ere bekendte med det Væsentligste af den danske Literaturs Historie. I de nederste Klasser blive saaledes Islandsk og Dansk Hovedfagene [...] (Reglement for Rejkavig lærde skole 1846, par. 4).

Da der blev oprettet flere typer af skoler i slutningen af 1800-tallet var dansk blandt undervisningsfagene. Det gjaldt fx pigeskoler, realskoler og senere forskellige håndværkeruddannelser og erhvervsskoler (navigationsskolen, landbrugsskoler). Foruden at dansk fandtes som undervisningsfag på de nye skoler, forlangte man, at eleverne læste faglitteratur på dansk, da en stor del af undervisningsmaterialerne i andre fag end dansk var på dette sprog. Helt til omkring midten af 1900-tallet læste den islandske gymnasieungdom en betragtelig del af pensum på dansk. Efterhånden har flere og flere islandske lærebøger erstattet de danske.

Da dansk i 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet blev etableret som undervisningsfag i skolen, var grammatik- og oversættelsesmetoden fremherskende. Ved praktisering af denne metode blev hovedvægten lagt på læsning, direkte oversættelser og terping af grammatik. Den store vægtning af grammatik og elevernes erhvervelse af eksplicit viden om sprogets formregler passede som hånd i handske til den islandske modersmåls tradition, hvor eksplicit viden om grammatik og sproglig bevidsthed altid har været prioriteret højt. Til sidst må det fremhæves, at eftersom der ikke findes mange steder i verden, hvor man underviser i dansk som fremmedsprog, og på grund af sprogenes slægtskab har fagtraditionen i dansk helt op til vore dage været forbundet med dansk modersmåls tradition. Således har der fx været tradition for at bruge materialer i danskundervisningen i Island som er beregnet for modersmålsundervisningen i Danmark. Dette er selvfølgelig en vis styrke, men har også sine mangler, da modersmålsundervisningen ikke kan tilgodese de indlæringsmål, som nødvendigvis må fastsættes for fremmedsprogsundervisningen.

Dansk har været obligatorisk fag i gymnasieskolerne så længe disse har eksisteret og det samme har været tilfældet på de tekniske skoler. Desuden blev der undervist i dansk i realskolen så længe denne uddannelse fandtes. I tilknytning til den nye grundskolelov i 70'erne fandt en omfattende reorganisering af danskundervisningen sted, hvilket indebar et tidligere påbegyndelsestidspunkt end før, nemlig i 4. klasse. Formålet med reorganiseringen var at påvirke fagtraditionen i dansk, således at de produktive færdigheder - især talesproget - vægtedes højere. Med reorganiseringen blev antallet af undervisningstimer i dansk i grundskolen forøget betragteligt med det formål at indføre metodiske innovationer, som ville styrke elevernes

kompetence i dansk, især i at tale sproget. Efter alt at dømme fik reorganiseringen ikke den tilsigtede virkning, hvilket bl.a. skyldtes manglende lærer kvalifikationer, ringe motivation og overvurdering af læremidlenes rolle i sprogindlæringen. Efterhånden blev antallet af timer i dansk reduceret fra ialt 20 til 14 ugentlige timer og påbegyndelsestidspunktet flyttet fra 4. til 5. klasse.

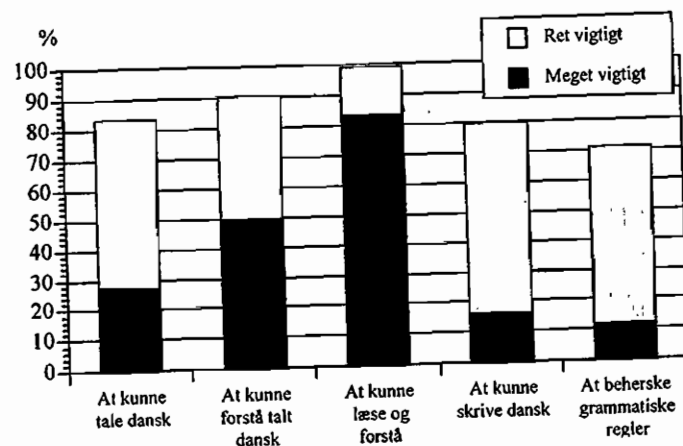
Den aktuelle danskundervisning i grundskolen

Men lad os nu se på den aktuelle danskundervisning og hvad der karakteriserer den.

Mine data stammer fra en empirisk undersøgelse af danskundervisningen i grundskolens afgangsklasse (Auður Hauksdóttir 1998). Nærmere betegnet er der tale om et treleddet forskningsprojekt, hvori der indgår en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse foretaget blandt samtlige dansklærere i afgangsklassen i foråret 1993. Af ialt 143 dansklærere returnerede 129 eller 90,21% af dansklærerne spørgeskemaet. De 129 lærere underviste 92,39% af samtlige elever i afgangsklassen. I spørgeskemaet blev dansklærerne udspurgt om forskellige undervisningsrelaterede forhold, bl.a. deres vægtning af færdigheder, og hvilke typer af sproglige aktiviteter eleverne bliver stillet overfor.

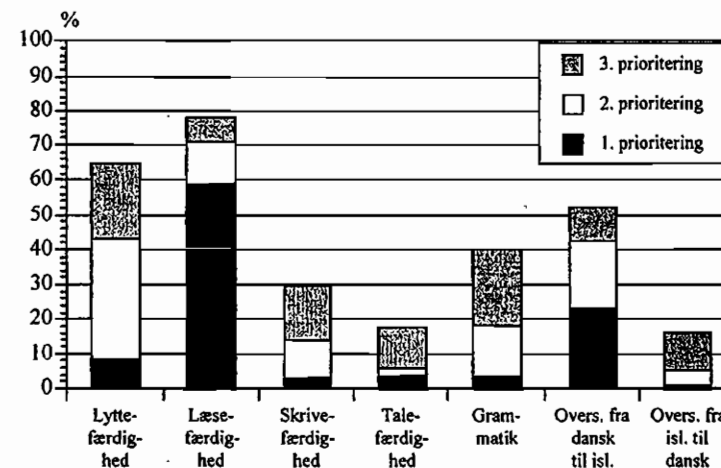
Lærernes besvarelser viser, at selvom danskundervisningen kan udforme sig forskelligt fra lærer til lærer, er der alligevel tale om fælles træk, som i høj grad sætter deres præg på danskundervisningen generelt. Samtidigt viser lærernes besvarelser, at det traditionelle sprog og indlæringssyn, som især har sine rødder i grammatik- og oversættelsesmetoden, i høj grad præger danskundervisningen. M.a.o. viser undersøgelsen, at innovationer har haft svært ved at trænge igennem i praksis, og at fagtraditionen præges af en vis inert. Således svarer godt 60% af lærerne, at grammatik- og oversættelsesmetoden er den mest styrende i deres undervisning, mens godt en fjerdedel svarer, at den direkte metode er den mest styrende. Som bekendt var lingvisten Otto Jespersen talsmand for den direkte metode omkring århundredeskiftet 1900, jf. hans kendte bog *Sprogundervisningen* fra 1901.

Spørgeskemaundersøgelsens resultater viser endvidere en meget ulig eller skæv vægtning af de fire færdigheder. Således mener en stor del af lærerne, at beherskelsen af de receptive færdigheder er de vigtigste for islændingene, og af de to receptive færdigheder spiller læsefærdigheden en helt central rolle. Følgende søjlediagram viser fordelingen af de lærere, som anser de opstillede svarkategorier for at være meget vigtige eller vigtige, når det gælder islændingenes behov for kompetencer i dansk.

Figur 1. Lærernes vurdering af islændingenes behov for færdigheder i dansk

Hvis vi ser på, hvordan lærerne prioriterer de forskellige komponenter i deres danskundervisning, viser spørgeskemaundersøgelsen, at fagtraditionen præges af stor vægtning af læsning, direkte oversættelser og indlæring af grammatik. Endvidere fremgår det også her af lærernes besvarelser, at de receptive færdigheder prioriteres langt højere end de produktive færdigheder. Tallene viser, at læsefærdigheden er den komponent, som prioriteres højest af lærerne. Læsningens fremtrædende rolle bliver yderligere understreget af lærerne ved høj prioritering af oversættelse til islandsk. Således udgør lærernes første prioritering af oversættelse til modersmålet og læsning i alt 82,2%. Det er også påfaldende, hvor ringe vægt lærerne tildeler de produktive færdigheder sammenlignet med de receptive færdigheder. Det gælder især talefærdigheden jf. følgende søjlediagram, som illustrerer fordelingen af lærernes tre højeste prioriteringer:

Figur 2. Lærernes højeste prioriteringer af komponenter i undervisningen

Spørgeskemaundersøgelsen viser, at fagtraditionen præges af en vis fokus på modersmålet frem for målsproget, jf. hvor stor vægt der lægges på oversættelse til islandsk. Hertil kommer, at kun 18,6% af lærerne svarer, at de meget ofte, og 25,6%, at de ofte taler dansk med eleverne. I spørgeskemaet bliver lærerne endvidere bedt om at oplyse, i hvilket omfang eleverne taler dansk med læreren. Kun 7% af lærerne svarer, at eleverne meget ofte taler dansk med læreren, og 14,7%, at de ofte gør det.

Set i lyset af det kommunikative sprog- og indlæringssyn er denne snævre tilgang til sproget af flere grunde problematisk. Dels indgår alle de fire færdigheder i det kommunikative sprogbegreb, dels går eleverne, når talesproget ikke medtænkes, glip af det indlæringspotentiale, der opstår, når klasseværelsesinteraktionen foregår på dansk. Her er der netop tale om et genuint kommunikativt formål med at udtrykke sig på dansk, en situation, som eleverne sjældent har mulighed for at opleve uden for klasseværelset. Ifølge det kommunikative indlæringssyn læres sprog først og fremmest ved, at det bruges til kommunikation. Derfor er det helt afgørende, at danskundervisningen planlægges således, at eleverne får lejlighed til at afprøve deres sprog såvel receptivt som produktivt.

Sammenfatning

Fagtraditionen i dansk har sine rødder i det danske sprogs tidligere funktion og status i det islandske samfund, hvor dansk spillede en vigtig rolle som islændingenes nøgle til uddannelse, karriere, tidsfordriv og til kontakt med danskerne. Efter alt at dømme var der stor prestige forbundet med at lære og beherske dansk. Mange islændinge var motiverede til på egen hånd at lære sig dansk – især at læse på dansk. I vide kredse var der tradition for at læse danske tekster i forlystelsesøjemed. Under tilhørsforholdet til Danmark kom mange islændinge til at beherske talt dansk gennem direkte kontakt med danskere i Island. Mange lærte dansk under længere eller kortere ophold i Danmark. Da man begyndte at undervise i dansk, var grammatik- og oversættelsesmetoden fremherskende. I overensstemmelse med denne metode var danskundervisningen i høj grad tekstcentreret. Traditionen for at læse på dansk blev understøttet af den funktion, som dansk faglitteratur spillede i skolesystemet. Kontroverser under selvstændighedskampen ser ud til at have påvirket islændingenes holdninger til talt dansk, hvilket har ført til negligering af talesproget.

Spørgeskemaundersøgelsen blandt samtlige dansklærere i grundskolens afgangsklasse viser, at grammatik- og oversættelsesmetoden stadig præger fagtraditionen i dansk, og at der generelt lægges stor vægt på læsning, direkte oversættelser og indlæring af grammatik. Ekstensiv læsning indtager en central plads i undervisningen. Endvidere viser spørgeskemaundersøgelsen, at de produktive færdigheder – især talesproget negligeres.

Litteratur

- Auður Hauksdóttir (1998). *Lærereens strategier – elevernes dansk. Dansk som fremmedsprog i den islandske grundskole*. Upubliceret ph.d.-afhandling. København: Københavns Universitet.
- Auður Hauksdóttir (1990). *Dansk som fremmedsprog i de islandske gymnasieskoler*. Reykjavík: Háskóli Íslands. Stofnun í erlendum tungmálum.
- Björn Thorsteinsson (1985). *Island. Politikens Danmarks Historie*. København: Politikens Forlag.
- Canale, Michael & Merrill Swain (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics* 1: 1-47.
- Dönskukensla í barnaskólum (1908). *Skólablaðið* 2, 19: 74.
- Færch, Claus, Kirsten Haastруп & Robert Phillipson (1984). *Learner Language and Language Learning*. København: Gyldendals Sprogbibliotek.
- Guðjón Friðriksson, (1994). *Saga Reykjavíkur. Bæring vaknar 1870-1940. Síðari hluti*. Reykjavík: Íðunn.
- Hansen, Martin A. (1954). *Rejse paa Island*. Carit Andersens Forlag.

- Holmen, Anne (1988). Sprogindlæring og undervisningsmetoder. *Kvan. Et tidsskrift for læreruddannelsen og folkeskolen. Sprog mødes.... Om fremmedsprogspædagogik* 8: 79-90.
- Jakobsen, Karen Sonne (1989). *Fremmedsprogundervisning og institutionshistorie. I: Gabriele Kasper & Johannes Wagner (red.). Grundbog i fremmedsprogspædagogik*. København: Gyldendal.
- Jespersen, Otto (1901). *Sprogundervisningen*. København: Det Schuboeske Forlag.
- Kasper, Gabriele & Johannes Wagner (red.) (1989). *Grundbog i fremmedsprogspædagogik*. København: Gyldendal.
- Klemens Jónsson (1944). *Saga Reykjavíkur, fyrra bindi*. Reykjavík: Steindór Gunnarsson.
- Lund, Karen (1996). Kommunikativ kompetence - hvor står vi? *Sprogforum. Tidsskrift for sprog og kulturpædagogik* 2,4: 7-19.
- Lúðvík Kristjánsson (1953). *Vestlendingar*. Fyrra bindi. Reykjavík: Heimskringla.
- Páll Eggert Ólason (1929). *Jón Sigurðsson, bindi I*. Reykjavík: Hið íslenska þjóðvina-félag.
- Richards, Jack C. & Theodore S. Rodgers (1986). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selmer Hannibal Peter (red.) (uden årstal). *Aarvog for Københavns Universitet og øvrige højere Undervisningsanstalter for 1846*. København: Reitzels forlag.
- Wagner, Johannes (1991). Innovation in Foreign Language Teaching. I: Robert Phillipson et al. (red.). *Foreign/Second Language Pedagogy Research*, 288-306. Clevedon: Multilingual Matters.
- Wagner, Johannes (1994). Moderne fremmedsprogundervisning og den faglige tradition. I: Jette Eriksen-Benrós (red.). *Rapport från seminariet: Att undervisa nordiskt i Finland*. Vasa: Vasa Universitet.

INTERAKTIONELLE SÆRTRÆK I CHAT

Af Tina Thode Hougaard (Aarhus Universitet)

Chat på Internettet er en temmelig ny og derfor hidtil ringe udforsket kommunikationsform. Denne artikel indeholder en lingvistisk analyse af nogle særtræk i kommunikationsformen synkron webchat som er grundet i chatdeltagernes interaktionsmønstre. De resultater der præsenteres i det følgende, stammer fra et pilotprojekt i forbindelse med mit ph.d.-stipendium: Det simultane skriftsprog – en undersøgelse af chatsproget med udgangspunkt i teorier om skrift og tale.

1 En kort indføring

1.1 Computer-Mediated Communication

Webchat er en del af Computer-Mediated Communication (herefter CMC) der tæller vidt forskellige kommunikationsformer som websites, e-mails, nyhedsgrupper, mailinglister, konferencesystemer, virtual reality-rollespil og forskellige former for chat. En kommunikationsteoretisk sammenligning af de forskellige former viser chat som særegen på følgende måder: Chatkommunikation er spontan og synkron i modsætning til den planlagte og redigerede kommunikation der ses i websites, e-mails og mailinglister, og chat er anonym idet de involverede kommunikerer under nickname¹ som ikke kan spores uden dommerkendelse.

Studiet af CMC er en bred interdisciplinær forskningsgren hvorunder man finder en specialiseret forskning i Computer-Mediated Discourse (herefter CMD) som skiller sig ud ved at have fokus på sprog og sprogbrug i computerbaserede diskurser. CMD er den kommunikation mennesker producerer når de udveksler meddelelser via computerbaserede netværk. Forskningen inden for CMD er ligeledes breddespektret og dækker emner som sprogfællesskab, sprogsamfund og sociolingvistiske faktorer som social kontrol, identitet og gruppeidentitet. Kønsforskningen inden for CMD er meget udbredt og er også repræsenteret i Danmark med FREJA-projektet: Kyborger og Cyberspace, tilknyttet Aarhus og Odense Universitet. Noget sparsom og sporadisk

¹ Nickname eller nick bruges i chatkommunikation som en term om det at skrive under pseudonym der evt. indeholder konstruerede data. Jeg bruger derfor nick som term i denne artikel.

er dog stadig den lingvistiske forskning i CMD – såvel mikrolingvistisk som makrolingvistisk, og det er derfor projektets mål at bidrage til analysen af sprogbrugen i synkron webchat.

1.2 Chat

Chat har eksisteret siden begyndelsen af 80'erne hvor de første chatplays blev designet. I løbet af 90'erne har chat vundet mere og mere indpas også i den danske internetkultur, om end det mest betragtes som et ungdomskulturelt fænomen. Spilleflader som Multi User Dungeons danner sammen med IRC (Internet Relay Chat) grunden for de forskelligartede chatfaciliteter der tilbydes i dag. En søgning via søgemaskinen Jubii giver 900 artikler som spænder meget bredt – lige fra Brøndbysupport-chat over dating-chat til terapi-chat. Udvalget er stort fordi alle kan oprette et chatrum, og det er følgelig ikke alle chatrum der frekventeres. Der er omkring 5 populære danske webchatsteder.

Termen chatrum dækker tre hovedtyper af synkron chat: Tekstbaseret chat hvor deltageres interaktion udelukkende foregår via ascii-karakterer, avatar-chat hvor deltagerne flytter sin figur (avatar) rundt i virtuelle rum og kan animere sin avatar, om end minimalt, til at afspejle forskellige sindsstemninger og til at udforme deltagerens indlæg som råb, tale eller hvisken og spil-chat hvor deltagerne indgår i en art grafisk baseret computer- eller rollespil der tilbyder fri kommunikation og forskellige virtuelle grafisk understøttede handlinger.

Chat kan sammenlignes med den kommunikation der foregår i et frikvarter hvor der tales i små og store grupper på en gang; der hviskes og råbes, og nogle er blot passive lyttere (de kaldes lurere i chatten). Deltagerne kommer og går, for nogles vedkommende for blot at vende tilbage efter et par minutter. Men der er visse afgørende forskelle idet deltagerne i en webchat kommunikerer via Internettet og følgelig kan vælge fuldstændig anonymitet. Selvom mange chattere vælger at kunne genkendes ved at bruge samme nickname hver gang de chatter, eksisterer mulighed for absolut anonymitet til enhver tid. Man kan også logge på samme sted med flere forskellige nicknames og derved gøre interaktionsforståelsen endnu mere subtil.

Interaktionen i chat fremtræder som offentlige indlæg der kan læses af alle der er logget på eller kigger med på det pågældende rum, eller som private indlæg der er kodet til kun at nå frem til en bestemt modtager og følgelig kun kan læses af de to implicerede. Forskellen på privatsnak i chat og hvisken i almindelig konversation er at man i chat ikke umiddelbart kan konstatere at der snakkes privat. Systemet fortæller hvem der logger på og af hvornår, markeret som beskeder fra chatten, og giver en opdateret brugerliste. Alle indlæg er markeret med afsender som står før

indlægget efterfulgt af kolon, og indlæggene optræder på modtagerens skærm i den rækkefølge de er modtaget, hvad der desværre godt kan variere fra modtager til modtager.

2 Det empiriske materiale

Materialet til pilotprojektet er hentet i foråret 2000 fra to forskellige chatudbydere: Jubiichat og Opasiachat hvoraf sidstnævnte er repræsenteret med materiale fra to forskellige chatrum, henholdsvis Andre Unge og Andre Seniorer. Gennemsnitsalderen for hvert rum er ikke umiddelbart aflæselig, men efter en foreløbig rundspørge i de to rum kan gennemsnitsalderen anslås at være omkring 17 år i Andre Unge og 35 år i Andre Seniorer. Chatprogrammerne er umiddelbart meget kongruente; men Jubiichat har en eller flere bots, dvs. chatrobotter, der skal få nyankomne til at føle sig velkomne. I Jubiichat har brugeren desuden mulighed for at anvende halvautomatiserede kommandoer. Primærmaterialet, 42 minutters chat fra Andre Seniorer, er et typisk eksempel på en tekstbaseret chat hvor ekstra faciliteter som halvautomatiserede kommandoer, avatars, chatrobotter og præsentationsskærm ikke tilbydes.² De eneste typografiske detaljer der anvendes, er: Kursiv, fed, understregning, majuskler og forskellige farver – alt sammen udført via koder, og kommunikationen som tekst adskiller sig derfor ikke synderligt fra andet skriftsprog. Men i modsætning til almindeligt talesprog, hvor initiativ og respons som turpar oftest er placeret ved siden af hinanden, kan der i chatkommunikation være mange indlæg, fx 15 indlæg, mellem de ture der hører sammen fordi mange indgår i forskellige kommunikationsforløb samtidig. I følgende uddrag af primærteksten ses helt op til 6 samtidige forløb og dertil kommer diverse hilsner og løse kommentarer eller kontaktforsøg.

² Meget tyder på at sådanne upræsenttøse chatprogrammer rummer for få faciliteter i forhold til brugernes krav, Opasiachat er derfor ved at implementere et chatprogram med et større potentiale.

Uddrag af Andre Seniorer³

```
33 SannePigen : JIK.....*overragerpillerknuuuuiscrmøsserkælerKrammer*
32 SNUS : Tulle28: Aiiiii- hvor spændende *SSSS*
31 Blaze : Doc>> Madsvin *LOL*
30 Quims : Gentle.....oh.....???Hvad taler vi om?
29 DrSoftBone : Blaze>>.....kun når jeg bliver ophidset.....*GF*
28 Chatten : Zungate *depri* er logget på kl. 11:42
27 SNUS : ICE: Nääåh - kunne jo være, der var noget, Tulle ikke havde fortalt mig
   *GGGG*
26 Tulle28 : SNUS>> Godt nok! Vi skal ha' møde med et byggefirma idag...*SSSS*
25 Blaze : Quims>> hvorfor hår hej hen hunge ihen?
24 ICE_COOL : Tulle28>>jamen dog skulle jeg da være gift..... hvem har sagt
   det??..... *LOL*..
23 Gentle George Khh : Quimsen : Ikke noget rygte *GG*
22 Quims : JIK...soft eller ?????
21 JIK : SP...*gramsekramserodenussepillekæleragenekælekyssestugelikke*
20 SannePigen : Blaze....*Toseknuuuus*
19 SannePigen : Søren....takker *S*
18 Tulle28 : ICE>> Hvad skal det sigel!!!!?????????
17 ICE_COOL : SNUS>>tjaaaaaaaa hvem ved... sku ikke ice.. *GG*..
16 Blaze : SannePigen>> Giddavser *SS*
15 JIK : *rækker Quims noget at rykke i*
14 soren36 : davs SannePigen
13 DrSoftBone : Quims>>.....er du kræsen???LOL*
12 SNUS : Tulle28: Åh - det går osse fino her *SSSS*
11 Blaze : med
10 Tulle28 : Blaze>> Heeeiii forårsløg!!!
9 Blaze : Doc>> arrrd Kaster du me3d mad? *GG*
8 SannePigen : Heiilsan *S*VV
7 spurven. : doktor: jeg venter på dit svar!!!
6 Quims : Gentle.hvilket rygte?
5 SNUS : ICE: Hmmm - er du tættre på Tulle end jeg er?? *SS*
4 Tulle28 : halblind>> Ko'dav!! *Knuuuser*
3 DrSoftBone : Hm...hvør skal vi mødes til den fredags
   pils????*SSSSSSSSSS*
2 ICE_COOL : Tulle28>>nope..... en ting af gangen.. *GF*...
1 Chatten : SannePigen er logget på kl. 11:41
```

Jeg vil vende tilbage til denne sekvens i flere omgange og vil blot til en start nøjes med at se den uoverskuelige struktur som en delvis forklaring på hvorfor nogle kommentarer står ubesvaret hen – man kan simpelthen ikke altid følge med til at læse alle indlæg!

³ Sekvensen skal læses fra neden.

2.1 Indsamlingsmetode

Jeg har anvendt den deltagende observatør som indsamlingsmetode eftersom der juridisk kun eksisterer den mulighed da man ifølge medielovgivningen selv skal være deltager for at måtte logge digital kommunikation. Men eftersom man i chat kan vælge at gå ind i en chat med forholdsvis mange udøvere og med et aldeles anonymt og neutralt nick som fx 789, er det ikke noget problem at undgå at påvirke kommunikationen. En fordel ved deltagelse er at det kan give indblik i den private snak. Materialet fra Jubiichat er således indsamlet af en mig bekendt chatter på 19 år der både kommunikerede via offentlige og private indlæg.

3 Interaktionelle særtræk

Jeg har valgt at fokusere på interaktionelle træk i denne artikel fordi netop interaktionen er i fokus i chatkommunikation. Langt størstedelen af de indlæg der produceres til en chat, sendes af sted i håbet om at få respons og kan sammenlignes med turpar i mundtlig interaktion. Et prototypisk eksempel på et turpar i chat er hilsner som kan udformes meget forskelligt (se ovenstående sekvens linje 8, 14, 16, 19, 20, 21 og 33). Størstedelen af kommunikationen i det indsamlede materiale handler om at etablere og opretholde sociale sammenhænge via en gensidig forståelse af hinanden og af kommunikationssituationen og om at repræsentere sig selv gennem mere eller mindre refleksiv og ekspressiv sproglig adfærd. Sprogfunktionerne fatisk og ekspressiv sprogfunktion dominerer chatkommunikationen, og de skal analyseres i følgende centrale interaktionelle særtræk: kontaktfokus, ekspressivitet og regibemærkninger.

3.1 Kontakt

I chatten kan man iagttage megen kommunikation der handler om at etablere og opretholde kontakt. Kontaktfeladen i chat kan i forhold til skrift- og talesprog beskrives som reduceret og utydelig eftersom der er mange samtidige kommunikationsforløb og mange korte beskeder, og eftersom der ingen ekstralingvistisk turtagningsunderstøttelse er (som i tale) og ingen eller fragmenterede turtagningsregler. Det medfører at forholdet mellem afsender og modtager er skiftende, fluktuerende og polyfonisk, og det må følgelig konstant opretholdes eller genetableres. En klar relation mellem afsenders indlæg og modtagerens opfattelse opnås i chatten bedst ved at udstyre indlægget med en adressat som oftest er placeret i begyndelsen af indlægget efterfulgt af et skilletegn (se uddrag af Andre Seniorer, linje 2, 4 og 5).

Men allerførst skal man have skabt grobund for en god kontakt. Dertil er der i chatten to elementære remedier: valg af nick og hilsner. Valget af nick kan umiddelbart have to forskellige

funktioner: At vise eller alludere ærlighed eller at skabe en mere eller mindre gennemskuelig og genkendelig fiktionsramme.

Valg af nickname

Funktion	Middel	Eksempel fra primærttekst
(Alluderet) ærlighed	Gengivelse af personlige data	Søren29, Søren36, Marianne,
	som alder og køn	Gift M 45, SannePigen
	Erklæring af motiv	For gift Mand, Mand søger Q
Fiktion	Bygge på fælles	veni vidi vici, Kashmir,
	referenceramme	Madonna
	Appellere gennem association	cooligan, DrSoftBone, JIK Halvblind, Quims, Blaze, SNUS, Relutten, Zungate *depri*

Graden af ærlighed svinger meget, og ofte er det blot en form for beskyttelse af virkelig identitet. Motiv udtrykt så direkte som i tabellen er ikke særlig hyppig, men har i mange af de undersøgte tilfælde vist sig at være reel. I den fiktive navneskala optræder mange forskellige navne, og min skelnen mellem referenceramme og association går udelukkende på hvorvidt der bliver refereret til noget der forudsættes kendt i forvejen, eller til noget der skal arbejdes mere på at interpretare – overgangen mellem de to arter er følgelig glidende.

Fælles for nickene er at de er en af chatternes muligheder for bevidst selviscenesættelse og dermed også et eksempel på den ekspressive sprogfunktion. Det kan således flere gange iagttages at et navn kommer til at fungere som ressource for interaktionen, som fx Zungate *depri* hvor det asteriskflankerete prædikat skal læses som deprimeret hvad der udløser følgende responser:

Blaze : Zun>> Heiii lille friend..ked? når zolen zkinner? *SS*

søren36 : zun >> vinker retur og sender et par lykkepiller

rellut : *trøstekramZer Zun retur*

Eksemplerne viser med stor tydelighed hvordan et nick både influerer på de andres stavemåde og er associationsskabende.

Den anden måde hvorpå man kan skabe et godt fundament for kontakten, er gennem hilsner som i chatrummet Andre Seniorer næsten er et obligatorisk træk. Ud af 36 pålogninger er der 20 klare hilsner til rummet, og 3 der ikke når at hilse før de selv bliver hilst på. Kun få bryder mønstret ved at henvende sig direkte til en anden chatter eller med en opfordring til privatchat. Hilsnerne spænder fra det almindelige ritual: "Cecilie : Hejsa ..." og "ICE_COOL : Daaaaaaaaaa" til et mere handlingsilluderende udsagn som i følgende eksempler: "Quims : *Social hejsaer raden rundt*" og "Zungate *depri* : **vinker til dem alle sammen**". At hilse offentligt opfattes som god tone og som en mulighed for at gøre opmærksom på sig selv som chatter i det offentlige rum på en til tider opsigtsvækkende måde. Den konventionelle hilsen lægger op til leg med sproget og kommunikationsformen som i følgende eksempler: "søren36 : *Dauser Quimsen**" og "RenJuleHygge : **Hyggen sniger sig ind og checker rummet**".

Overraskende nok forekommer der næsten lige så mange afskedshilsner som indgangshilsner (17 ud af 40 aflogninger). Årsagen hertil er til en vis grad den samme som i mundtlig interaktion hvor man af høflighed annoncerer sin afsked for at forklare årsagen og for at skabe en glidende overgang dertil. Der er dog en konkret årsag til de forskellige annonceringer af deltagerstatus i chatkommunikation: Du eksisterer kun når du skriver. Det er derfor meget brugt at annoncere at man lige er væk et par minutter hvis man fx skal hente en kop te. Der er på chatten ikke er mulighed for at gemme kommunikationen automatisk og se den senere, og af høflighed vil man ikke lade andre sidde og snakke med en der ikke svarer.

3.2 Ekspressivitet

Ekspressiv og dramatiserende kommunikation betyder meget i chatkommunikation hvis man betragter det i forlængelse af ovenstående om kontakt. Det er som regel ikke nok at komme ind i chatten med et stimulerende nick og erklære at man er klar til at chatte; for rigtigt at slå an som interessant chatter garanterer mange deltagere deres indlæg med diverse ekspressive elementer og sproglige eksperimenter. De fleste vil blive behandlet under næste punkt: regibemærkninger; men de ortografiske innovationer og eksperimenter med sprogbrugen skal her kort omtales.

Ekspressiv ortografi ses oftest som forskellige former for lydefterligning fx "Teeeeeløk", lydforlængelse fx "EIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIII AMOOOOOOOOO KKKKKKKKK TILLYKKEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEE" (hvor de store bogstaver desuden indikerer at der råbes), afsnupning fx "f'vel" og "morn" og forskellige former for fordanskninger fx "tjatte" og "FÅK". Ortografiske eksperimenter udføres hyppigst i forbindelse med konventionelle handlinger

som lykønskninger, hilsner og tilbagekanaliseringer. Sproglig innovation er ligeledes oftest at finde i forbindelse med meget brugte og alment forståelige ord og fraser som fx ordet dause som er en verbalafledning af hilsnen god dag.

3.3 Regibemærkninger

Fatisk og ekspressiv kommunikation kendes i forvejen fra skrift og tale og er som sprogfunktioner i og for sig ikke nogen kommunikativ nyhed; men det er interessant at undersøge hvad der sker når funktionerne kombineres i en skriftbaseret synkron interaktion som chat. Det mest iøjnespringende er chatternes brug af forskellige former for markering af virtuelle handlinger og følelsesudtryk via regibemærkninger. Der er to slags regibemærkninger: emotes og aktioner. Termen emotes har jeg hentet fra Lynn Cherny (1999) hvor en emote bliver beskrevet således: "en emote giver brugeren mulighed for at udtrykke handlinger eller indre stemninger". Eftersom denne definition efter min mening er for bred, har jeg tilladt mig at bruge termen i en snævrere betydning som "følelsesudtryk". Den anden slags regibemærkninger kalder jeg aktioner og definerer dem som "handlingsudtryk".

Regibemærkninger i Andre Seniorer

R E G I B E M Æ R K N I N G E R	Emotes	Signaler	*GGGG*, *V*V*V*. *S*G
		Smileys	*:-(☹
		Prædikativer	*slukøret*, (er edderspændt)
		Interjektioner	*tsk tsk*, *hmmmr*, *Zuk*
	Aktioner	Akronymer	BRB, *FASAG*
		Hilsner	*vinker til dem alle sammen*, *knuuuuuuuser* (glidende overgang – skrives i gennemgang)
		Rapporter	Har lige opdateret...nææh SNUS er ikke logget af
		Fiktionshandling	Vinker retur og sender et par lykkepiller, *truer med at hælde blæk i Merm's pool*

Af formelle kendetegn der gælder både emotes og aktioner, skal nævnes:

- indramning vha. asterisk
- elliptisk form
- 3. person præsens indikativ

Brugen af asterisk er næsten fuldstændig konsekvent; men eftersom der ikke eksisterer nogen ortografisk norm i chatten, snarere en temmelig tolerant opfattelse af stavning og brug af diverse tegn, er det interessant at se med hvilken formfasthed disse regibemærkninger angives.

Regibemærkninger er elliptiske og fremtræder som fraser, enkeltord, forkortelser og ikoner. Med fraser menes både sætninger med udeladt agens og infinite ytringer som fx *ryste skælve*. Forkortelser optræder som akronymer eller signaler som i primærmaterialet realiseres fra et-ledede (*S* = Smil) og helt op til fem-ledede størrelser (*FASAG* = Falder Af Stolen Af Grin). Ikoner er mest udbredt som smileys, men der findes også eksempler på roser og vinkende hænder. Brugen af 3. person præsens indikativ er det mest usikre kendetegn for regibemærkninger idet der også forekommer fortid og fremtid og brug af 1. person.

Inden jeg kommenterer signaler og akronymer nærmere, vil jeg meget kort forklare min skelnen i 8 undertyper af regibemærkninger i ovenstående skema.

Signaler er ligesom prædikativer en verbal gengivelse af noget normalt nonverbalt eller udtalt; Signaler er forkortelser som har fået signalværdi pga. hyppig og rimelig invariant anvendelse. Prædikativer er ligesom signaler temmelig distinkte i betydningen, men hvor signaler tæller et begrænset antal, tilhører prædikativer en åben klasse. Smileys er ikoniske tegn hvis bagvedliggende verbale udtryk dog ikke er fuldstændig fast idet @ både kan betyde ked af det og sur. Interjektioner optræder som selvstændige ytringer og rummer i denne inddeling også lydord – nogle mere lydefterlignende end andre. Interjektioner ligger på grænsen til aktioner idet de både kan opfattes som et udtryk for personens sindstilstand, og som en art verbal handling fx at sukke.

Akronymer skiller sig i udtryk ikke meget ud fra signaler, men forskellen i anvendelse er stor hvad der skal kommenteres nærmere senere. Akronymer rummer et mere eller mindre implicit handlingsverbum mens rapporter er eksplicite handlinger der henviser til den virkelige verden. Hilsner og fiktionshandling er i en eller anden grad alle performativer idet performativer kan defineres som noget der ikke kan gøres uden at sige det. Disse to typer aktioner dækker alle over virtuelle handlinger der ikke kan realiseres i chatten uden verbalisering. Hilsner dækker en afgrænset type konventionelle handlinger i forbindelse med ankomst til og afsked med chatten,

mens fiktionshandling rummer mange forskellige slags eksperimenterende handlinger der foregiver at foregå i den virtuelle verden eller i rollespil. Overgangen mellem disse kategorier er derfor glidende.

Jeg har valgt at fokusere på signaler og akronymer dels fordi de er hyppige, dels fordi de kan forstås som et udtryk for hybridation. Krydsningen af skrift og tale medfører ikke kun nye udtryks- og omgangsformer, den avler også nye sproglige kategorier.

Signaler hører til den konventionelle sprogbrug der findes en del af i chatkommunikation. Den konventionelle sprogbrug er efter min mening med til at skabe tryk og gruppeidentitet via genkendelighed og konformitet. Brugen af ordet konventionel skal forstås som det de fleste gør i det pågældende rum, for der er skiftende konventioner fra chatrum til chatrum. Til den konventionelle sprogbrug i dette chatrum hører adressering, hilsner, akronymer og signaler.

Jeg har valgt at placere den forkortede udgave af en handling (signalerne Smiler, Vinker, Blinker, Fniser og Griner) under emotes fordi de mere fungerer som et signal til modtageren end som en reel handling. Selvom fx S betyder smiler er netop det faktum at man anvender en forkortet udgave, et tegn på at signalet helt eller delvist har mistet sin oprindelige betydning og selvstændige betydningsværdi og mere fungerer som et funktionelt tegn. Ordet 'smiler' er (ligesom de andre signaler) blevet forkortet og afkonkretiseret til at være et signal om afslappet holdning. Til understøttning af denne opfattelse kan signalernes hyppighed inddrages: De forekommer i 3 ud af 5 indlæg, og de bruges af stort set alle deltagere. I den nærundersøgte sekvens på ca. 450 indlæg anvendes *G* hyppigst med 139 eksempler – mod 115 eksempler på *S*. Fniser og blinker er sjældne, mens vinker ofte forekommer i forbindelse med på- eller aflogging.

Signalerne fremtræder i forskellige varianter:

Forlængede eller forstærkede (opnås ved at gentage signalet x antal gange) fx *S*S*S*S* eller *GGGG* som både kan forstås som en forlængelse af varigheden af grinet (ikonicitet) eller som styrkelse af intensiteten af smilet.

Udbyggede (vha. akronymagtig prædikativ udbygning) fx *SMS* Smiler Meget Sædt eller *GF* Griner Frækt eller *SXXMS* som sandsynligvis betyder Smiler EkstraEkstraMeget Sædt.

Kombinerede (samtidigt, men ligeværdigt optrædende) fx *SSVV* Smiler og Vinker.

Det er kendetegnende for signalerne at de altid optræder ledsagende en meddelelse og ikke kan stå alene. De omkranses næsten altid af asterisker *SS* og står som regel som afslutning på et indlæg eller, hvis indlægget består af flere forskellige meddelelser, efter den del af indlægget som signalet hører til. Dette hænger sammen med at signaler indeholder en art anaforsisk reference. De viser tilbage til den foregående del af indlægget og får dermed en art garderende funktion i forhold til modtageren – lidt i stil med "Jeg sagde det kun for sjov". Hvis der henvises til en anden chatters indlæg, fungerer de som en art respons eller tilbagekanalisering. Alt sammen som en bekræftelse af den afslappede og legende samværsform. En forklaring på placeringen midt i et indlæg kan være at eftersom chatsproget rummer tydelige ligheder med talesproget med kompliceret syntaks og mange små led, kan det godt blive for uoverskueligt og monologisk at læse. For at undgå det kan signaler sættes ind som adskillende markører hvis indlægget bliver for langt og indeholder mere end én meddelelse. Når signaler står midt i et indlæg, har de altså tydelig meddelelsesskillende og afgrænsende funktion:

SannePigen : ICE.....nerver søde nerver *GGGG* skal tænke på noget andet *GGGGG*

Signalerne får næsten form af en udfyldt pause som i en samtale hvor den talende indfører en pause for at lade hver meddelelse få separat opmærksomhed og betydning, eller for at få en kort tænkepause uden at miste retten til ordet. Pauser markeres også med gentagne punktummer.

Akronymerne er placeret i gruppen af aktioner fordi de bagvedliggende handlingsverber rummer selvstændig meddelelsesværdi. Bag akronymerne ligger der for næsten alles vedkommende en art stående vending eller idiom som fx BRB (Be Right Back) og ILM (I Lige Måde).

halfblind : Tulle28>>> ILM min ven *knuuser*.

Akronymerne forekommer ikke nær så ofte som signaler. Indramning vha. asterisker ses også her, men mønstret er noget mere grumset da en tredjedel står umarkeret. Nogle af akronymerne kan forstås som ekspressive ytringer fx LOL (Laughs Out Loud) og FASAG, mens andre er beskeder til de andre deltagere om afsenderens deltagerstatus som fx BRB, BBL (Be Back Later) og IRL (In Real Life). Atter andre fungerer som fraseagtige tilkendegivelser fx WB (Welcome Back) og ILM. De nævnte akronymer forstås tilsyneladende af alle involverede og fungerer derfor i denne kommunikationssammenhæng som standardiserede måder at udtrykke bestemte forhold

på. Skulle man komme i bekneb som fx med ROFLMAOTID, kan man hos denne chatudbyder konsultere hjælpen og få at vide at betydningen er Rolling On Floor Laughing My Ass Off Till I Die.

Akronymer forekommer oftest som første del i indlægget – her står feedbackakronymer eller tilbagekanaliseringer som ILM og LOL der begge optræder med adressat og som respons på dennes foregående indlæg, eller genhilsnen WB der fungerer som direkte respons på en chatters tilbagekomst til chatten. De korte beskeder om deltagerstatus BRB og BBL og forskellige afskedshilsner forekommer også initialt. Enkelte akronymer optræder endda selvstændigt: BRB, LOOOOOOL, LOL og CU (see you).

Mens akronymerne mest udbredt placeres initialt, ses på sidstepladsen i indlæggene oftest signaler, men LOL står som en undtagelse idet det forekommer 13 ud af 20 gange på sidstepladsen – som en forstærket udgave af G som i eksemplet:

Quims : JIK,du sagde soft *LOOOOOOOOOOOOOOOOOOL*

Det faktum kunne bl.a. bruges som argument for at LOL i stil med G og S er et signal eller er på vej til at blive signal. Jeg vil dog mene at LOL har en stærkere feedback-karakter idet det også kan stå alene. LOL har altså både fællestræk med signaler og akronymer.

Mængden og udbredelsen af G'erne og S'erne tyder dog på at latteren og smilene ikke kun indikerer at noget er ment humoristisk. Det er trods alt ikke kun morsken der hersker i chatten, og jeg vil derfor mene at grin og smil i lige så høj grad er med til at opretholde den gode, positive tone og den fælles forståelse af at man kommunikerer for at opnå fælles forståelse af noget. Signaler er en måde at vise at man er interesseret i at opretholde kommunikationen, dvs. fatisk kommunikation som en fælles bekræftelse af at man forstår og anerkender hinanden som værende i samme kommunikationssituation. Anvendelsen af samme normer for interaktion, herunder anvendelsen af et afgrænset antal signaler på bestemte pladser, definerer chatpartneme inden for samme kultur og giver en følelse af gruppeidentitet.

4 Sammenfatning

Denne introducerende artikel om kommunikation i webchat har fokuseret på fatiske og ekspressive træk i sprogbrugen realiseret som kontaktfokus, ekspressivitet og regibemærkninger hvoraf det sidste må betegnes som et sprogligt særtræk i chatkommunikation. Regibemærkninger fremstår som skriftsproglige udtryk for følelser og handlinger der relateres til afsenderen i

chatinteraktionen, men hvorvidt disse udtryk svarer til dennes virkelige følelser og handlinger eller snarere skal opfattes som en art tælle som-mekanisme i den virtuelle interaktion er uklart. Betyder *vinker* at afsenderen netop sidder og vinker eller i hvert fald ville have gjort det i en kommunikationsform med visuel kontakt, eller er den sproglige repræsentation en handling i sig selv dvs. følgende en ny konvention om at det at skrive *vinker* tæller som det at udføre handlingen; det er endnu ikke klart. Det udarbejdede pilotprojekt har vist at chat foruden at være en hybrid af tale og skrift også befinder sig i et spændingsfelt mellem fiktion og virkelighed, og at kommunikationssituationen nødvendigvis må defineres før man kan bestemme den sproglige repræsentations indhold og funktion.

Litteratur

- http://viadrina.eu-frankfurt-o.de/~wjournal/inhalt1_98.html
<http://www.ascusc.org/jcmc/>
<http://www.api-network.com/mc>
 Baron, Naomi S. 1998. Letters by phone or speech by other means: the linguistics of e-mail. *Language & Communication* 18: 133-170.
 Cherny, Lynn. 1999. *Conversation and Community. Chat in a Virtual World*. California. CSLI Publications.
 Cherny, Lynn. 1999. *The Modal Complexity of Speech Events in a social Mud* (upubliceret manuskript).
 Goffman, Erving. 1972. *Fun in Games. Encounters: Two studies in the sociology of interaction*. Allen Lane, Penguin.
 Herring, Susan C.. 1996. *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross Cultural Perspectives*. Amsterdam/Philadelphia. John Benjamins Publishing Company.
 Herring, Susan C.. 1999. *Interactional Incoherence in CMC*. In: <http://www.ascusc.org/jcmc/vol4/issue4/herring.html>.
 Jones, Steven G. (ed.). 1998. *Cybersociety. 2.0. Revisiting Computer-Mediated Communication and Community*. SAGE Publications. California
 Pemberton, Lyn and Shurville, Simon. 2000. *Words on the Web. Computer Mediated Communication*. Exeter. Intellect Books.
 Runkehl, Jens og Schlobinsky, Peter. 1998. *Sprache und Kommunikation im Internet. Überblick und Analyse*, Opladen. Westdeutscher Verlag.
 Segerstad, Ylva Hård af. 2000. *Swedish Chat Rooms*. In: <http://www.api-network.com/mc/0008/swedish1.html>

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
 8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 2001

HOLISTISK EVALUERING AF DANSKE STILE - FRA VURDERINGSARK TIL ANALYTISK SKALA

Af Barbara Illum (Aarhus Universitet)

Tilbage i 1995 nedsatte Undervisningsministeriet 'gruppen til udarbejdelse af 'fremtidens danske stil' (Gregersen 1999:9). Oprindeligt skulle denne gruppe lede et forsøg med nye eksamensopgaver, men efterhånden fjernede gruppens fokus sig fra eksamensopgaver til undervisningspraksis, og dette glidende fokusskifte banede vejen ikke blot for nye opgavetyper til brug i den daglige undervisning, men også for det såkaldte 'vurderingsark', der skulle bruges ved holistisk evaluering af danske stile¹. Vurderingsarket² ses på bilag 2. Vurderingsarket blev en succes. Frans Gregersen, der var medlem af forsøgsgruppen, skriver i artiklen 'Post festum' 'at de fire dimensioner oven i købet er afbildet i en pædagogisk figur er det guldæg vi blinde høns fik lagt undervejs.' (Gregersen 1999: 10) Og det er et guldæg. De fire kompetencer er blevet en del af fagbilaget, og vurderingsarket i sin helhed er blevet et nyttigt værktøj i undervisningen i skriftlig fremstilling.

Anette Hauer og Birgitte Munk, der begge deltog i det skriveforsøg den førnævnte gruppe iværksatte, skriver i artiklen 'Eksamensforsøget blev et skriveforsøg' at vurderingsarket er 'kernen/omdrejningspunktet' i bestræbelserne på at gøre eleverne til 'dygtige og kompetente' skrivere (Hauer og Munk 1999: 19). Det er der to væsentlige grunde til. Dels oplever eleverne i henhold til Hauer og Munk vurderingsarket som 'afklarende og ansprende' fordi det giver dem overblik over styrker og svagheder ved deres tekster og mulighed for følge med i hvordan deres skrivefærdigheder udvikler sig. Dels har vurderingsarket betydet at den holistiske evaluering af elevernes stile og de medfølgende kommentarer er blevet mere præcise.

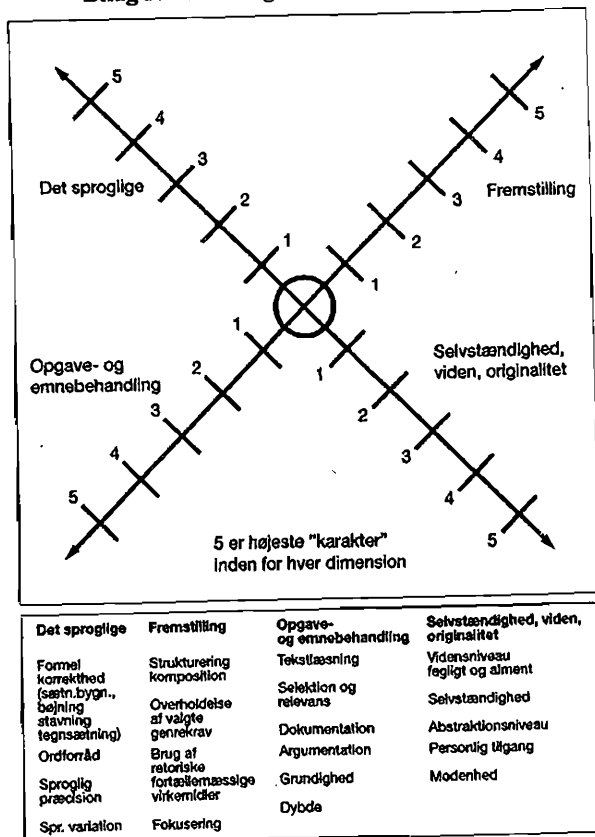
Spørgsmålet er imidlertid om vurderingsarket sikrer en tilstrækkelig præcis, objektiv og sikker bedømmelse af danske stile. Det mener jeg ikke at det gør. I det følgende vil jeg uddybe

¹ Se Gregersen 1999 samt Hauer og Munk 1999

² Vurderingsarket er taget fra *Flagskibet*, særnummer af *Dansk Noter*, sept. 1999

og forklare hvorfor vurderingsarket ikke kan etablere en fælles standard for evaluering af danske stile ud fra to forhold. Min første indvending mod vurderingsarket er at vurderingskriterierne og vægtningen af kompetencer er for uklare, min anden at den overordnede hensigt med den holistiske evaluering ikke træder klart frem. I forlængelse af min kritik vil jeg introducere et nyt vurderingsark - en analytisk skala - der imødekommer de problemer vurderingsarket er behæftet med.

Bilag 2: Vurderingsark i fire dimensioner

Uklare evalueringskriterier

Når man skal udarbejde en skala til holistisk evaluering af stile, er det ikke tilstrækkeligt kun at angive hvilke prominente tekstlige aspekter (eller kompetencer) der skal indgå i evalueringen, man må også præcisere hvordan disse aspekter skal evalueres hver for sig og i forhold til hinanden. Her

kommer vurderingsarket til kort. For det første mangler det at give en præcis og specifik beskrivelse af de kriterier der udløser 1, 2, 3, 4 eller 5 point i forhold til en given kompetence.

Det er ikke gjort med at opregne en række 'gummibegreber' under hver enkel kompetence. De kan tolkes forskelligt, og det kan være vanskeligt at holde dem ude fra hinanden. Fx kan der være flere meninger om hvad der ligger i begreber som 'retoriske fortælmæssige virkemidler' og 'argumentation', og om hvordan begreber som 'strukturering' 'komposition' og 'fokusering' forholder sig til hinanden, for ikke at nævne begreber som 'dokumentation', 'argumentation' og 'dybde'.

For det andet giver vurderingsarket ikke klare anvisninger på hvordan de forskellige tekstlige aspekter skal vægtes i forhold til hinanden, eller på hvordan det samlede antal point skal omregnes til en karakter efter 13-skalaen. Nok ser det ud som om forsøgsgruppen mener at de tekstlige aspekter skal vægtes lige siden alle kompetencerne kan udløse det samme antal point, men jeg har svært ved at forestille mig at det kan være tilfældet. Jeg vil tro fire point i 'Selvstændighed, viden og originalitet' vil veje tungere i den samlede vurdering end fire point i 'det sproglige'. Det burde de i hvert fald.

Uklarhederne med hensyn til vægtning og omregning af point til en karakter betyder at vurderingsarket ikke kan bruges som en fælles standard for evaluering af stile, og derfor vil det ikke kunne afhjælpe den uenighed der ofte opstår med hensyn til vægtning af kompetencer, eller som Inge Dalsgaard skriver i artiklen 'Den danske stil':

Censorer er sjældent uenige om karakteristikken af en besvarelse, men ofte om vægtningen af de forskellige kompetencer der kommer til udtryk i den, og om besvarelsens niveau. (Dalsgaard 1999: 5)

Hun mener derfor at fagkonsulenterne:

i enighed [må] melde ud om hvordan de synes kompetencer skal vurderes i forhold til hinanden og hvor grænsen går for at bestå. Hvordan skal det vægtes at en elev ikke besvarer opgaven - fx ikke overholder et genrekrav hvis han/hun skriver et godt dansk? Og hvordan afvejer man det forhold at en elev demonstrerer en udmærket færdighed i at disponere sit stof og skriver en pointe igennem i et tankevækkende perspektiv, men desværre i et mangelfuldt sprog fordi eleven er tosproget og ikke har nået at lære korrekt dansk? (Dalsgaard: 1999: 5)

Uklar overordnet hensigt med evalueringen

Men for at etablere en fælles standard for evaluering af stile er det ikke tilstrækkeligt at opstille mere præcise og specifikke evalueringskriterier end dem vurderingsarket tilbyder, og at skabe klarhed omkring hvordan de forskellige kompetencer skal vægtes i forhold til hinanden, man må også tage stilling *hvad* det er man overordnet set skal vurdere når man retter danske stile. Skal det være om eleven har formået at producere en tekst der først og fremmest demonstrerer at han/hun kan tilegne sig og mene noget begavet om et givet tekstforlæg, dernæst om han/hun kan skabe nogenlunde sammenhæng i sine ideer og meninger og formulere dem nogenlunde forståeligt og acceptabelt igennem skriftsproget? Eller skal det være om eleven effektivt har kommunikeret et klart og fuldstændigt budskab, et budskab som potentielt set vil kunne have en effekt over for en given læser, i bedste fald vinde dennes tilslutning? Spørgsmålet om den overordnede hensigt med evalueringen afklarer vurderingsarket heller ikke til trods for at det også har - eller burde have - stor betydning for karakterfastsættelsen.

Præsentation af analytisk skala

En analytisk skala er et redskab til brug ved holistisk evaluering af skriftlige tekster som fx danske stile. Normalt består den af en liste med typisk 4-10 prominente aspekter ved en tekst skrevet i en bestemt modus, fx argumentation. Hvert af de prominente tekstlige aspekter er inddelt i tre niveauer: lav - middel - høj, og beskrevet i kortfattede nøgleformuleringer. Desuden vil der være en point-liste ud for hvert af de tekstlige aspekter.³

Problemet eller columbusægget i forbindelse med udviklingen af den analytiske skala jeg her skal præsentere, har været at få skalaen til at tilgodese de danskfaglige og tekstteoretiske krav jeg opstillede til den. Jeg ønskede at skalaen skulle give præcise og specifikke vurderingskriterier under hensyntagen til de vurderingskriterier som opstilles til eksamensstile i *Censorvejledningen for censorer i skriftlig dansk*, og under hensyntagen til de fire kompetencer der optræder i vurderingsarket. Desuden ønskede jeg at de prominente tekstlige aspekter der skulle indgå i evalueringen, skulle være i overensstemmelse med bredt anerkendte tekstteorier. Den analytiske skala kom til at se således ud:

³ Se Charles R. Cooper. 1977 for en nærmere gennemgang af udformning og udvikling af analytiske skalaer og for en gennemgang af andre former for holistisk evaluering.

Analytisk skala til brug ved holistisk evaluering af danske stiles kommunikative succes

Niveau	Kriterier	Kommentar/point
K O H Æ R E N S	25 - 20	Fremragende til meget god: stram og klar makrostruktur: har en præcis kontrollerende ide - delene står i tydelig relation til den kontrollerende ide og til hinanden igennem en hierarkisk struktur - informationsstrukturen er overvejende hensigtsmæssig - har en tydelig og effektiv overordnet strukturel ramme - dyb sammenkædning vil være det dominerende strukturelle træk - overskriften er normalt prægnant - strukturen afspejler fortrolighed med genreskema. God til gennemsnitlig: God: løs og uklar makrostruktur: den kontrollerende ide er ikke skarp og præcis - relationerne mellem tekstens dele kan være uklare - uhensigtsmæssig informationsstruktur kan forekomme - har ofte et overordnet struktureringsprincip - domineret af dyb sammenkædning og underordning, - overskriften kan savne prægnans og - strukturen afspejler nogen fortrolighed med genreskema. Gennemsnitlig: Fragmenteret og uklar makrostruktur: mangler typisk en kontrollerende ide - relationerne mellem tekstens dele er ofte uklare - uhensigtsmæssig informationsstruktur forekommer - kan have en overordnet strukturel ramme, men den er ofte ineffektiv - domineret af overfladisk sammenkædning og sideordning - overskriften er normalt vagt formuleret og kun delvist rammende - strukturen afspejler ringe fortrolighed med genreskema. Mindre god til svag: fattig makrostruktur: mangler en kontrollerende ide - uklare relationer forekommer hyppigt - mangler ofte overordnet strukturel ramme - sideordning og overfladisk sammenkædning præger strukturen - overskriften er normalt ikke rammende - undertiden direkte misvisende struktur - afspejler manglende genrebevidsthed. - stilen er for kort til en præcis og sikker evaluering.
	19 - 10	
	10 - 0	
A R G U M E N T A T I O N	25 - 20	Fremragende til meget god: Argumentationen er relevant og overbevisende: veludviklede saglige belæg støtter og styrker den fremsatte påstand - anerkendelse af modargumenter - gendrivelse af modargumenter - indledes og afsluttes effektivt - afspejler særdeles god forståelse af tekstforlægget og stor indsigt i emnet - er original, skarpsindig og selvstændig. God til gennemsnitlig: Argumentationen er overvejende relevant, men savner overbevisende kraft: belæggene er normalt saglige, dog kan de undertiden være noget løse, klicheprægede og skræbde - kan rumme løse påstande og belæg der ikke støtter påstanden - vil ofte mangle en effektiv indledning og afslutning - er baseret på en god til acceptabel læsning af tekstforlægget og nogen indsigt i emnet. Mindre god til svag: Argumentationen kan være relevant, men savner overbevisende kraft: belæggene er ofte usaglige, klicheagtige og meget tynde - kan rumme flere løse påstande og belæg der ikke støtter påstanden - mangler en indledning og en afslutning - afspejler ringe forståelse af tekstforlægget og indsigt i emnet. - stilen er for kort til en præcis og sikker evaluering.
	19 - 10	
	9 - 0	
S Y N T A K S	15 - 10	Fremragende til meget god: Fuld beherskelse af forskellige syntaktiske konstruktioner - sikkerhed i afgrænsning og sammenkobling af sætninger - effektiv variation i sætningsopbygning. God til gennemsnitlig: Nogen beherskelse af forskellige syntaktiske konstruktioner - nogen sikkerhed i afgrænsning og sammenkobling af sætninger - nogen variation i sætningsopbygning. Mindre god til svag: Syntaktisk usikkerhed - gennemgående meget simple konstruktioner - stor usikkerhed med hensyn til afgrænsning og sammenkobling af sætninger - ganske lidt variation i sætningsopbygning - tendens til syntaktisk monotoni. - stilen er for kort til en præcis og sikker evaluering.
	9 - 5	
	4 - 0	

S P R O G S T I L	15 - 10	<u>Fremragende til meget god:</u> Klart, sikkert, flydende og logisk sammenhængende sprog - hensigtsmæssigt register - sproglig rigdom og vitalitet - personlig tone.	
	9 - 5	<u>God til gennemsnitlig:</u> Nogenlunde klart, sikkert og logisk sammenhængende sprog - dækkende ordforråd - besynderlige formuleringer kan forekomme, meningen er dog overvejende klar.	
	4 - 0	<u>Mindre god til svag:</u> Usikkert sprog - beskedent ordforråd - besynderlige og meningsløse formuleringer kan forekomme flere steder - stilen er for kort til en præcis og sikker evaluering.	
K O H Æ S I O N	10 - 8	<u>Fremragende til meget god:</u> Henvisningerne er gennemgående præcise og entydige - rigtig og effektiv brug af konnektorer.	
	7 - 5	<u>God til gennemsnitlig:</u> Henvisningerne kan undertiden være upræcise og tvetydige - undertiden forudsættes fejlagtigt noget som implicit bekendt eller givet, typisk ved hjælp af bestemt form af substantivet - overvejende rigtig brug af konnektorer	
	4 - 0	<u>Mindre god til svag:</u> Flere af henvisningerne er upræcise og tvetydige - undertiden forudsættes fejlagtigt noget som implicit bekendt eller givet, typisk ved hjælp af bestemt form af substantivet - ofte flere fejl i brugen af konnektorer - stilen er for kort til en præcis og sikker evaluering	
F O R M A L I A	10 - 8	<u>Fremragende til meget god:</u> Så godt som fuld beherskelse af standardsprogets normer - ingen eller kun ganske få stave-, tegnsætnings- og orddannelsesfejl.	
	7 - 5	<u>God til gennemsnitlig:</u> Nogen beherskelse af standardsprogets normer - nu og da forekommer der stave-, tegnsætnings- og orddannelsesfejl - enkelte meningsforstyrrende fejl kan forekomme.	
	4 - 0	<u>Mindre god til svag:</u> Ingen eller svag beherskelse af standardsprogets normer - hyppige stave-, tegnsætnings- og morfologiske fejl - adskillige meningsforstyrrende fejl kan forekomme - stilen er for kort til en præcis og sikker evaluering.	

Omrægningskala

Point i alt	Karakter
100 - 95	13
89 - 80	11
94 - 10	10
79 - 70	9
69 - 60	8
59 - 50	7
49 - 40	6
39 - 30	5
29 - 20	03
19 - 0	00

Gennemgang af analytisk skala

Overskriften anskueliggør hvad det overordnede formål med evalueringen er, nemlig at vurdere stilens samlede *kommunikative succes*. Jeg mener det er væsentligt at fremhæve og fastholde det som den overordnede hensigt med evalueringen hvis gymnasieskolen ønsker en betydelig forbedring af elevernes skriftlige færdigheder. Flere undersøgelser (bl.a. Bereiter og Scardamalia 1987, Ebert og Illum 1995) har jo vist at uøvede skribenter er tilbøjelige til at udvikle uhensigtsmæssige skrivestrategier hvis de snarere bliver bedømt på om de kan demonstrere viden, tekstanalytiske evner og holdninger end på om de kan skrive en kommunikativt set vellykkede tekster. Det skal understreges at denne overordnede hensigt med evalueringen *ikke* betyder at der nødvendigvis skal ske en ændring af opgavetyperne, men blot at besvarelsesne ses i andet perspektiv end de normalt gør.

Selve skalaen består af seks tekstlige aspekter, kohærens, argumentation, syntaks, sprog, kohæsi og formalia, som hver især bidrager til tekstens samlede kommunikative succes.

Det tekstlige aspekt kohærens erstatter kompetencen fremstilling i vurderingsarket. Det er et nyt begreb i gymnasiesammenhæng, men jeg mener det bør introduceres fordi det i højere grad end begreber som fremstilling, komposition og fokus afklarer hvad sammenhæng i tekster går ud på, og hvad man skal fokusere på når man evaluerer selve fremstillingen.

For at man om en tekst kan sige at den er kohærent, må hele teksten

for det første have en implicit eller, hvad der er mere almindeligt, eksplicit kontrollerende ide der forener alle tekstens dele. For det andet må de individuelle udsagn være integrerede i en hierarkisk struktur på en sådan måde at hvert udsagn er logisk forbundet ikke kun med de forudgående og efterfølgende udsagn, men også til den kontrollerende ide og til alle andre udsagn i hele teksten. (frit oversat efter Freeman og Pringle 1984:74).

Til Freeman og Pringles udlægning af kohærens vil jeg gerne tilføje et tredje punkt, nemlig at teksten skal være udformet på en sådan måde at relationerne mellem tekstens dele er klare og entydige for læseren.

I det tekstlige aspekt argumentation er de to sidste kompetencer i vurderingsarket, dvs. opgave-emnebehandling og selvstændighed, viden og originalitet slået sammen. Grunden til at jeg har valgt at samle disse to kompetencer under argumentation, er at elevens evne til at læse en tekst og til at selekttere og dokumentere vil vise sig i argumentationen, i de ideer der diskuteres, og i den måde de begrundes, underbygges og kvalificeres på. Det samme gælder for elevens vidensniveau, modenhed og selvstændighed. Disse aspekter ved elevens personlighed vil også i høj grad sætte sit

præg på argumentationen.

De tre tekstlige aspekter syntaks, sprog og stil samt formalia er en opsplitning af kompetencen sprog. Jeg mener det er uheldigt at holde disse tekstlige aspekter sammen i en analytisk skala, dels fordi de ikke bør indgå med samme vægt i bedømmelsen, dels fordi man ikke kan lægge de samme kriterier til grund for evalueringen af dem.

Det tekstlige aspekt kohæsi on modsvares ikke af nogen kompetence i vurderingsarket. Jeg tager det med i den analytiske skala alligevel da det har vist sig at elever ofte har problemer med kohæsi on⁴, og derfor er det et aspekt man bør inddrage i evalueringen af en stil. Sagt ganske kort refererer kohæsi on til de 'meningsrelationer der eksisterer i en tekst' (Halliday 1976: 4). Disse relationer kan dels skabes, dels signaleres.

På den ene side skabes meningsrelationer ved at danne grammatiske eller leksikalske kæder mellem ord (fx *Jens har en kat*, og *han* holder meget af *den*. Men *Jens* har også en fugl.) Da det er de grammatiske kohæsi ve koblinger der volder eleverne problemer, fokuseres der på dem i den analytiske skala.

På den anden side signaleres meningsrelationer mellem sætninger ved hjælp af konnektorer (fx og, men, for, derfor, så). Brugen af konnektorer indgår også som led i den analytiske skala.

De seks tekstlige aspekter er hierarkisk ordnet efter væsentlighed. Desuden er tekstens succes i forhold til hvert enkelt aspekt brudt ned i tre niveauer: fremragende til meget god – god til gennemsnitlig og mindre god til svag. På baggrund af indgående analyser af ca. 70 stile har jeg udviklet nogle vurderingskriterier der nøje beskriver karakteristiske træk ved gode, middelhøje og svage præstationer. Disse evalueringskriterier skulle sikre at evalueringen af tekstens kvalitet i forhold til de forskellige aspekter bliver meget præcis.

Pointgivningen er bygget sådan op at det maksimale samlede antal point en given stil kan score er 100. De 100 point er fordelt på de forskellige tekstlige aspekter efter væsentlighed. Siden kohæsi on og argumentation betyder mest for tekstens samlede kommunikative succes, vil stilen også kunne score flest point her, nemlig 25.

Det skal her nævnes at min vægtning stemmer overens med de eksplicite vurderingskriterier som fulgte med nogle af de forsøgsopgaver i skriftlig dansk som den omtalte forsøgsgruppe udarbejdede. Sammenhæng og argumentation blev i flere af opgaverne fremhævet som det der blev

⁴ Denne påstand hviler på en undersøgelse af kohæsi ve fejl som jeg har foretaget i forbindelse med min ph.d.-afhandling.

lagt vægt på i bedømmelsen⁵. Kohæsi on og formalia betyder mindst for tekstens samlede kommunikative succes, og derfor kan eleven også score mindst point her, nemlig 10 point.

For at sikre at bedømmeren klart forstår evalueringskriterierne ledsages den analytiske skala af en mere detaljeret gennemgang af de seks tekstlige aspekter. Af pladshensyn kan jeg desværre ikke vise støttearkene og de medfølgende eksempler her.

Procedure ved brug af skalaen

Det er vigtigt at gøre klart at den analytiske skala ikke lægger op til at bedømmelsen af stile skal gøres mere tidskrævende og besværlig, kun til en ændring i selve retteproceduren, en ændring som - når proceduren først er indarbejdet - muligvis kan gøre rettelserne lettere og mindre tidskrævende end nu.

Overordnet set vil retteproceduren være den samme, for der vil stadigvæk være tale om en impressionistisk evaluering af stilen, dvs. en evaluering der er baseret på 1-2 gennemlæsninger af stilen, blot vil den blive foretaget ud fra nogle mere specifikke kriterier end hidtil.

Den skala der her er præsenteret kræver to gennemlæsninger af stilen. Under den første gennemlæsning skal bedømmeren danne sig et generelt indtryk af stilens samlede kommunikative succes med særlig vægt på kohæsi on og argumentation og efter denne første gennemlæsning give stilen en score for kohæsi on og argumentation på grundlag af de opstillede kriterier⁶. Under anden gennemlæsning korrigeres det første, generelle indtryk af stilen ved at man i højere grad fokuserer på forhold der kan trække op eller ned, fx syntaktiske og sproglige styrker og svagheder ved teksten. Efter denne anden gennemlæsning gives en score for hver af de fire resterende tekstlige elementer på grundlag af de opstillede kriterier. Til sidst tælles pointene sammen og ud fra den totale score gives karakteren.

Skalaens anvendelighed

Skalaens mest oplagte anvendelsesmulighed er ved den almindelige evaluering af stile, hvor den kan fungere som en fælles standard, og dermed sikre en høj grad af præcision, objektivitet og sikkerhed

⁵ I forsøgssettet til studentereksamenen i skriftlig dansk maj 1998 står der under opgave B: Vurdering: Du vil blive vurderet på din evne til at analysere teksten op på, hvor klar og sammenhængende din fremstilling er. Du vil endvidere blive vurderet på, hvor klar og velargumenteret din egen holdning kommer til udtryk.

⁶ Det skal bemærkes at niveauerne og de medfølgende kriterier ikke er eksklusive. Der kan derfor godt forekomme stile med træk der matcher kriterier fra forskellige niveauer. I det sådanne tilfælde må man vælge det niveau og den karakteristik der passer bedst.

i evalueringen.⁷ Dog skal man holde sig for øje at der er tale om en *generel* evalueringsmetode der kan kun bruges i forbindelse med argumenterende stile. Skalaen kan således ikke bruges på stile der falder inden for teksttyper som beretning, beskrivelse, fortælling eller referat. Imidlertid mener jeg ikke at det er alvorlig svaghed ved skalaen at den stund danske stile i almindelighed og eksamensstile i særdeleshed er argumenterende tekster.

Nogle vil muligvis kritisere den analytiske skala for blot at skjule den forskellighed der altid vil være mellem bedømmere i forhold til hvordan de læser og opfatter en stil, og at den overensstemmelse skalaen foranlediger mellem bedømmere, derfor dybest set ikke er et udtryk for enighed omkring tekstens kvalitet, men et udtryk for hvordan bedømmerne evaluerer tekster under ganske særlige omstændigheder og i en stærkt reguleret og dermed også mekanisk evalueringsproces, hvor deres personlige opfattelse af teksten mere eller mindre udviskes.⁸

Det kan ikke benægtes at analytiske skalaer skjuler subjektivitet, men det ser jeg som en fordel, både for bedømmerne og for eleverne. Bedømmere er på deres side ofte glade for at få præciseret hvilke kriterier der skal (eller bør) lægges til grund for evalueringen af en stil, og eleverne må på deres side formodes at være glade for en fælles rettestandard der gør at de kan regne med at deres stile evalueres ud fra den samme standard uanset hvem de involverede bedømmere er.

De faste og præcise evalueringskriterier som skalaen tilbyder, gør at den også kan anvendes i forbindelse med procesorienteret skriveundervisning og, hvis man skulle være interesseret i det, i forbindelse med evaluering af skriveprogrammer. I begge tilfælde vil de specifikke kriterier på skalaen kunne indikere om der er sket forbedringer, enten fra 1. til 2. udkast af samme stil, eller igennem de tre år undervisningen i skriftlig dansk har fundet sted.

Et åbent spørgsmål er imidlertid om den analytiske skala vil være anvendelig for eleverne som check-liste eller som en rettesnor ved selv- eller gruppeevaluering. Det er meget muligt, for hvis eleverne kan forbedre deres skrivning ved hjælp af vurderingsarket, så må man også formode at den analytiske skala vil kunne gavne dem.

Men selv om skalaen har flere anvendelsesmuligheder i undervisningen i skriftlig fremstilling, kan det ikke tages for givet at gymnasieskolen uden videre kan eller vil tage den til sig. Alene det at den anlægger et nyt overordnet perspektiv på stile, nemlig at de skal betragtes som

egentlige kommunikative begivenheder og evalueres som sådanne, har vidtrækkende implikationer for undervisningen i skriftlig fremstilling. For hvis det skal give mening at evaluere stile med det som udgangspunkt, må eleverne nødvendigvis opøves i at skrive *funktionelle* tekster, og i forbindelse hermed introduceres for relevante lingvistiske og retoriske teorier. Det vil ikke blot kræve en radikal omlægning af undervisningen, men også efteruddannelse af mange lærere.

Litteratur

- Bereiter, Carl og Scardamalia, Marlene. 1987. *The Psychology of Written Composition*. LEA, New Jersey.
- Cooper, Charles R. 1977. Holistic Evaluation of Writing. *Evaluating Writing: Describing, Measuring, Judging*, ed. Charles R. Cooper og Lee Odell, State University of New York at Buffalo:3-32.
- Dalsgaard, Inge. 1999. Den danske stil, *Flagskibet*, særnummer af *Dansk Noter*, sept. 1999.
- Dijk, Teun A. van. 1985. Semantic Discourse Analysis, in *Handbook of Discourse Analysis*, vol. 2 Dimensions of Discourse.
- Ebert, Nanna og Illum, Barbara. 1995. *Dansk stil - en undersøgelse af studenters kommunikative kompetence*. Ikke udgivet speciale. Udlånes fra Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet.
- Elbow, Peter. 1996. Writing Assessment: Do It Better, Do It Less, in: *Assessment of Writing: Politics, Policies, Practices*, ed. by Edward M. Write, William D. Lutz, and Sandra Kamusikiri, The Modern Language Association of America, New York, 1996
- Freedman, Aviva and Pringle, Ian. 1984. Why Students can't write arguments. *English in Education* 18 (2) Summer, 73-84.
- Grabe, William og Kaplan, Robert B. 1996. Towards a model of textconstruction, *Theory and Practice of Writing*, Longmann, 60-84.
- Gregersen, Frans. 1999. Post Festum. *Flagskibet*, særnummer af *Dansk Noter*, sept. 1999.
- Halliday, M.A.K. og Hasan, Ruqaiya. 1977. *Cohesion in English*, Longmann.
- Hauer, Annette og Munk, Birgitte. 1999. Eksamensforsøget blev til et skriveforsøg, *Flagskibet*, særnummer af *Dansk Noter*, sept. 1999.
- Kock, Christian. 1999. Dansk stil - hermeneutik eller tekstfrembringelse. *Flagskibet*, særnummer af *Dansk Noter*, sept. 1999.
- Vejledning for censorer ved skriftlig studentereksamen i Dansk 2000*, Undervisningsministeriet.

⁷ Den engelske lingvist Cooper anslår med støtte i flere undersøgelser at bedømmere der er trænet i at bruge en analytisk skala eller andre holistiske evalueringsmetoder, kan opnå en vurderingssikkerhed på omkring 90% (Cooper 1977:19).

⁸ For en mere fyldig kritik af holistisk evaluering og af den udbredte praksis at vurdere almene skrivefærdigheder på grundlag af en tekst, se Peter Elbow 1996.

SÆTNINGSKNUDER - OG ROLE AND REFERENCE GRAMMAR

Af Anne Jensen (Københavns Universitet)

1. Indledning

Sætningsknuder udgør en del af de konstruktioner der inden for lingvistikken er blevet betegnet som *island phenomena* og *unbounded dependencies* - fordi det element der står initialt i en matrixsætning, har syntaktisk funktion i en underordnet sætning. Fænomenet har været genstand for stor opmærksomhed inden for bl.a. det generative paradigme, hvor begrebet *subjacency* har været centralt i de forklaringer man har opstillet på restriktioner for *unbounded dependencies*. Netop på grund af den store opmærksomhed er fænomenet også blevet analyseret i den funktionelt baserede teori *Role and Reference Grammar* (herefter RRG).

I det følgende opstilles der i afsnit 2 fire underkategorier af kategorien sætningsknude i dansk. I afsnit 3 analyseres knuderne i RRG - af analysen fremgår det at ikke alle underkategorier kan forklares inden for teorien. De træk der i dansk er afgørende for konstruktionernes acceptabilitet, præsenteres og diskuteres i afsnit 4.

Eftersom sætningsknude oftest anvendes i talesprog, er det empiriske grundlag for min undersøgelse talesprog, nemlig 9 interview fra talesprogskorpusset *BySoc*, 2 samtaler og en tv-udsendelse fra det sidste Folketingsvalg - i alt lidt over 18 timers tale. Antallet af knuder i det korpus er 230. Desuden har jeg inddraget observationer og min egen intuition.

2. Fire kategorier af sætningsknuder

De 4 kategorier af sætningsknuder er opstillet ud fra syntaktiske og semantiske kriterier, dvs. relationen mellem matrixsætningen og den underordnede sætning. I den første kategori er den underordnede sætning argument til prædikatet i matrixsætningen, dvs. en kompletiv bisætning, som det fremgår af eksempel (1), stregen i parentes angiver den position hvor elementet i fundamentfeltet, dvs. *det*, ville stå i en konstruktion uden knude - som den i (2):

(1) *det tror jeg bare () er en gammel skrøne (BySoc)*

(2) *jeg tror bare det er en gammel skrøne*

I den anden kategori er den underordnede sætning en såkaldt relativsætning i en præsenterende relativkonstruktion (Lambrecht 1988:322):

(3) *og det var der sku nogen der ikke forstod () (BySoc)*

Den underordnede sætning er adverbial i den tredje underkategori af knuder:

(4) *det tog jeg ned til Køge for at lære () (observation)*

(5) *det blev hun smaddersur fordi jeg sagde () (observation)*

I den fjerde og sidste underkategori er den underordnede sætning modificerende, enten udtrykt som en restriktiv relativsætning eller som en infinitivsætning:

(6) *det hus kender jeg den mand som har købt ()*

(7) *det regnskab har hun påtaget sig opgaven at revidere ()*

3. Analyse af sætningsknuder i RRG

I RRG anskues de restriktioner der universelt gælder for knuder og andre *island phenomena*, som en interaktion mellem informationsstruktur og syntaktisk struktur:

(8) "*The potential focus domain in complex sentences*

A subordinate clause may be within the potential focus domain if it is a direct daughter of (a direct daughter of...) the clause node which is modified by the illocutionary force operator." (Van Valin 1993: 121, Van Valin & LaPolla 1997: 619)

(9) "*Constraints on question formation...*

The element questioned...[og elementet i *precore slot* i deklarativ sætninger, AJ] must function in a clause which is within the potential focus domain of the sentence." (Van Valin 1993: 143, Van Valin & LaPolla 1997: 621)

Fokusdomænet er den del af en sætning hvori sætningsfokus kan forekomme.

RRG-repræsentationen af knuden i (1) ses i bilag 1. Den er et eksempel på den type nexusrelation der i RRG kaldes *clausal subordination*, hvor en sætning er indlejret i en anden. Den indlejrede sætning er en direkte datter af den knude i repræsentationen der modificeres af operatoren for illokutionær kraft. Ifølge princippet under (8) er den underordnede sætning inden for det potentielle fokusdomæne, og derfor overholder konstruktionen restriktionen i (9).

Knuden i (4) er et eksempel på en anden nexustype, nemlig (*clausal*) *core cosubordination*, dvs. at to *cores* deler et argument og er i skopus af operatorer som negation og modalitet. RRG-repræsentationen er gengivet i bilag 2. Elementet i fundamentfeltet eller det der i RRG kaldes *precore slot*, har syntaktisk funktion i en *core* der er del af selve sætningen, og derfor overholder knuden restriktionerne i (8)-(9).

Også i knuden under (5) er den underordnede sætning et adverbial, og konstruktionen er som knuden i (1) et eksempel på *clausal subordination*; RRG-repræsentationen er at se i bilag 3. En adverbial bisætning modificerer kernen eller *core* og er del af matrixsætningens periferi. I modsætning til den underordnede sætning i (4) er den ikke en direkte datter af den knude i repræsentationen der modificeres af operatoren for illokutionær kraft. Som en konsekvens af at adverbialet er en konstituent i matrixsætningen, er adverbialsætningen i sin helhed inden for det potentielle fokusdomæne - som én informationsenhed. Men fokusdomænet strækker sig ikke ind i selve adverbialsætningen (1997: 486), og derfor er *det* i fundamentfeltet eller *precore sloten* konstituent i en sætning hvis konstituent er uden for det potentielle fokusdomæne. Knuden i (5) overskrider derfor restriktionen i (9).

Det samme gælder for konstruktionerne i (3) og (6), forudsat at den underordnede sætning i den præsenterende relativkonstruktion i (3) analyseres som en restriktiv relativsætning - RRG-repræsentationen af (6) er opført i bilag. Inden for RRG analyseres en restriktiv relativsætning som *NP subordination*, dvs. samme type relation som i (1) og (5). Relativsætningen modificerer substantivet og er del af NP'ets periferi fordi sætningen er optionel og ikke er argument til kernen i NP'et. Relativsætningen er ikke en direkte datter af den knude der modificeres af operatoren for illokutionær kraft. Derfor er *det hus* i *precore sloten* konstituent i en sætning der ligger uden for det potentielle fokusdomæne.

RRG-repræsentationen af (7) ses i bilag 5. Så vidt jeg kan skønne, er NP'et med infinitivkomplement i (7) på *core cosubordination* på NP-niveau (1997: 494ff), dvs. at begge *cores* er inden for skopus af fx operatoren definhed. Hvis analysen er korrekt¹, er elementet i fundamentfeltet, dvs. *det regnskab*, konstituent i en sætning der er inden for det potentielle fokusdomæne, og knuden overholder derfor restriktionen i (9).

Som det fremgår af analyserne, overtræder nogle danske sætningsknuder restriktionerne i RRG, og Van Valin & LaPolla (1997: 622) noterer at hverken konstituenten i en adverbialsætning eller i en restriktiv relativsætning kan være inden for det potentielle fokusdomæne. I det næste afsnit

¹Hvis at revidere *det regnskab* analyseres som argument til *opgaven*, er der tale om *core_N subordination*. I så fald indgår infinitivsætningen i matrixsætningens *core* og knuden overholder så også restriktionerne i (8) og (9).

vil jeg opstille en foreløbig løsning på nogle, men ikke alle problemerne.

4. Forslag inden og uden for RRG

4.1 Sætningsknuder med adverbialsætninger - et spørgsmål om leksikalsk semantik

Inden for RRG repræsenterer restriktionen under (8) default-distributionen af det potentielle fokusdomæne i komplekse sætninger, og Van Valin og LaPolla (1997) nævner at andre faktorer kan interagere med (8), således at det potentielle fokusdomæne reduceres eller udvides. En af disse faktorer er leksikalsk semantik (1997: 630), og det er lige præcis det der gælder i forhold til knuderne i (5), hvor den underordnede sætning er adverbial.

De to sætninger i (10) (= (5)) og (11) har samme syntaktiske struktur, dvs. at adverbialsætningen tilhører matrixsætningens periferi:

(10) *det blev hun smaddersur fordi jeg sagde* (.)

(11) **det gik hun fordi jeg sagde* (.)

Det der adskiller de to sætninger, er matrixprædikatet. I (10) koder matrixprædikatet en psykologisk (eller fysisk) tilstand, og adverbialsætningen koder årsagen til den tilstand eller den stimulus der fremprovokerer tilstanden. I (11) derimod koder matrixprædikatet ikke en psykologisk tilstand, og derfor er sætningen uacceptabel.

4.2 Præsenterende relativkonstruktioner

Tidligere gik jeg ud fra at en præsenterende relativkonstruktion som den i (3) har samme syntaktiske repræsentation som en konstruktion med en restriktiv relativsætning. Der er dog semantiske og pragmatiske forskelle mellem de to typer konstruktioner. Funktionen af matrixsætningen i den præsenterende relativkonstruktion er ifølge Lambrecht (1988:322) udelukkende at introducere eller forankre en ny entitet i diskursen, mens den underordnede sætning koder det sagforhold hvori den introducerede størrelse deltager. Som Lambrecht skriver, vil matrixsætningen ".....tend[s] to loose its semantic autonomy as an existential (or presentational) assertion" (1988: 330), og dens eneste funktion er at nævne den referent som der tales om i den underordnede sætning. Desuden er det propositionelle indhold af den underordnede sætning i konstruktionen ikke præsupponeret, som det normalt er i en restriktiv relativsætning.

Grunden til at restriktionen i (8) overtrædes, og fokusdomænet udstrækkes til at omfatte

strukturelle konfigurationer hvor det ellers ikke er tilladt, kan altså ikke tilskrives leksikalsk semantik. I stedet må det tilskrives hele konstruktionens semantiske og pragmatiske indhold, dertil kommer så knuders diskursfunktion og andre sprogspecifikke træk som jeg vender tilbage til i afsnit 4.4. Først det vil jeg kort diskutere relativkonstruktionen i (6).

4.3 Relativkonstruktioner

Erteschik-Shir (1982) og Erteschik-Shir & Lappin (1979) har argumenteret for at restriktioner for *extraction* ud af relativsætninger i dansk er semantiske, dvs. at hvis matrixsætningen er semantisk relativt tom, eller hvis det substantiv der modificeres, er ubestemt eller generisk, kan der dannes knude. Ingen af de to betingelser opfyldt i eksemplerne (12)-(14), for matrixsætningen er ikke semantisk tom, og det relativerede substantiv er hverken ubestemt eller generisk:

(12) *det forslag hørte jeg faktisk de socialdemokrater der stemte for* ()

(13) *det billede så jeg ham der har malet* ()

(14) *den kamp kender jeg den dommer der dømte* ()

Ifølge princippet om *pragmatic-aboutness* skulle sætningerne i (12)-(14) være uacceptable. Den restriktion indgår i RRG-forklaringen på *island*-fænomener:

(15) "*Pragmatic-aboutness condition on topicalizations and relativization*

The sentence fragment following a topical element in the precore slot or a restrictive relative clause must be pragmatically interpretable as being about the precore slot element or the head noun." (Van Valin & LaPolla 1997: 627)

For at en sætning kan fortolkes som værende om referenten for et element, skal det være muligt at danne en anden sætning med samme struktur. Og det pågældende element skal fungere som fokus i en assertion som sætningen kan udtrykke. Van Valin og LaPolla (1997: 627) illustrerer det ved hjælp af eksemplet i (16), hvor sætningsfragmentet *Mulder believes Scully hid* kun kan hævdes at være om elementet *those files* hvis det er muligt at konstruere en sætning hvori *those files* udtrykker assertionens fokus:

(16) *those files Mulder believes Scully hid* ()

Sætningen *Mulder believes Scully hid those files* er en sådan sætning, og da kun den asserterede del af en ytring kan fortolkes som den del der negeres, kan man teste om *those files* faktisk er et muligt

fokusudtryk. Og det er det - som vist i (17):

(17) A: *Mulder believes Scully hid those files*

B: *No, the keys*

(jf. Van Valin & LaPolla 1997: 628)

Derimod opfylder sætningsfragmenterne i (12)-(14) ikke betingelsen i (15), for ved at anvende negationstesten kan man ikke vise at sætningsfragmenterne pragmatisk kan fortolkes som værende om elementet i *precure sloten* - elementet er altså ikke et muligt fokusudtryk. For eksempel kan *den kamp* i (14) ikke negeres:

(18) A: *jeg kender den dommer der dømte den kamp*

B: *??nej, den første kamp*

Heller ikke i det her tilfælde kan man inddrage leksikalsk semantik for at forklare acceptabiliteten af knuderne under (12)-(14). Igen er man nødt til at inddrage nogle sprogspecifikke træk og knuders diskursfunktion.

4.4 Sprogspecifikke træk der tilsidesætter RRG-principperne

Det er ikke muligt at opstille en forklaring inden for rammerne af RRG, i stedet vil jeg argumentere for at acceptabiliteten af konstruktionerne i (3), (5)-(6), (12)-(14) og andre konstruktioner skyldes interaktionen af fire træk i dansk: For det første fremflytning til *precure sloten* eller fundamentfeltet i simple sætninger, for det andet diskursfunktionen af knuder, for det tredje - som jeg allerede har vist i 4.1 - leksikalsk semantik, og for det fjerde placeringen af modale elementer.

4.4.1 Fremflytning til fundamentfeltet

I dansk anvendes fremflytning til *precure sloten* eller fundamentfeltet tit i simple sætninger. I (19) og (20) er henholdsvis *dengang* og *ham der* placeret i fundamentfeltet:

(19) *dengang havde hun også et barn* (BySoc)

(20) *ham der kan jeg ikke så godt li'* (BySoc)

Den type konstruktioner er helt almindelige i dansk og udnytter den samme position, dvs.

fundamentfeltet, som i knuder. Det vil sige at man i knuder blot følger et normalt mønster over 2 i stedet for 1 sætning (jf. Falster Jacobsen 1995: 72). Ved at sammenligne (21) og (22) kan man se at NPet *højesteretssagfører* står i samme position i knuden i (21) og i den simple sætning i (22):

(21) *højesteretssagfører tror jeg da han var ()* (BySoc)

(22) *højesteretssagfører var han da*

4.4.2 Knuders diskursfunktion

Resultatet af en pilotundersøgelse viste at knuder overvejende bruges til at kommentere indholdet af en forudgående ytring, det kan enten være talers egen eller en anden talers. I (23) er knuden talers kommentar til sin egen ytring, *det* i fundamentfeltet er anafor for den forudgående proposition 'de er ikke begyndt på nogen regeringsforhandlinger':

(23) *de er jo ikke begyndt på nogen regeringsforhandlinger det synes jeg () er meget betryggende* (Jette Gottlieb i valgudsendelse)

Jeg vil hævde at informationsstrukturen i knuden i (23) er topik-comment og inddrager Lambrechts teori om informationsstruktur, herunder hans definition af topik:

(24) "A referent is interpreted as the topic of a proposition if in a given situation the proposition is constructed as being about this referent, i.e. as expressing information which is relevant to and which increases the addressee's knowledge of this referent" (Lambrecht 1994: 131)

I (23) er pronominet *det* i fundamentfeltet topikudtryk fordi resten af sætningen handler om referencen for det, nemlig sagforholdet 'de er ikke begyndt på nogen regeringsforhandlinger'.

Ifølge Lambrecht er diskursfunktionen af en assertion med topik-comment informationsstruktur pragmatisk at prædicere en egenskab om en allerede etableret diskursreferent (1994: 126). Og den størrelse skal være kognitivt tilgængelig for lytterne for at de kan identificere den. Pronominal kodning er ifølge Lambrecht (1994) og Chafe (1994) den klareste evidens for at en størrelse anses for at være kognitivt aktiv. *det* i (28) repræsenterer altså kognitivt aktiv og dermed tilgængelig information.

Med det in mente vil jeg vende tilbage til knuderne i (3), (5) og (6), som ikke overholder *pragmatic-aboutness*-betingelsen i (15), eller rettere negationstesten. I (25) og (26) har jeg konstrueret eksempler med knuderne som kommentarer til en forudgående ytring:

(25) A: *jeg sagde til personaledirektøren at vi vil afspadsere vores overarbejde*
det blev hun smaddersur fordi jeg sagde ()

(26) A: *jeg tror det faldefærdige funkishus er blevet solgt*

B: *det kender jeg faktisk den mand der har købt ()*

Elementerne i fundamentfeltet, dvs. de to *det*er, er anaforer for henholdsvis en proposition og et argument, og pronominerne koder kognitivt aktive størrelser. De er topikudtryk, og det propositionelle indhold af sætningsfragmenterne prædicerer noget om den størrelse.

Umiddelbart forekommer *pragmatic-aboutness*-betingelsen i (15) og Lambrechts definition af topik i (24) at være temmelig ens. Forskellen mellem dem er at *pragmatic-aboutness*-betingelsen kun omfatter funktionen af topik i selve sætningen, mens Lambrechts opfattelse af topik omfatter diskursfunktionen af topik, dvs. at topikudtrykket koder en etableret diskursentitet. Og det er det afgørende i forhold til dansk - netop fordi elementet i fundamentfeltet koder den type størrelse.

4.4.3 Modale elementer i hovedsætningen

Det fjerde træk er modale elementers placering i dansk. Modalverber står - som andre finitte verber - på den anden plads i sætningen. I den prototypiske eller mest anvendte knudetype udtrykker matrixsætningen epistemisk modalitet eller evidentialitet, og derfor kan matrixsætningen analyseres som et grammatisk element (jf. Falster Jacobsen 1995). Det finitte verbal i en knude står på samme plads som modalverbet i simple sætninger, som det fremgår ved at sammenligne (27) og (28):

(27) *det skulle være i orden*

(28) *det tror jeg () er i orden*

Ved at bruge knuden fokuserer taler på det modale element i sin ytring, således at *jeg tror* bliver fokusudtryk eller del af comment i (28). Man kan sige at brugen af topikudtryk, fx *det* i (28), netop er drevet frem af fokuseringen på den epistemiske modalitet.

5. Konklusion

Forklaringen på at nogle danske sætningsknuder ikke overholder restriktionerne i RRG - eller for den sags skyld restriktioner i en syntaktisk eller konfigurationelt baseret teori - skal findes i sprogspecifikke træk, hovedsagelig interaktionen mellem brugen af fremflytningen til

fundamentfeltet og knuders funktion i diskursen.

De knuder der ikke overholder principperne i RRG, er ikke særlig frekvente. Ved at bruge dem anvender de mere kreative og innovative danske sprogbrugere den prototypiske knude i (1) som model. De overfører den models 1) topologi, dvs. fremflytning til fundamentfeltet, og 2) diskursfunktionen at kommentere en størrelse i den forudgående diskurs til en anden type knude - og derved bruger de fundamentfeltet som pladsen for topikudtryk. Topologien og diskursfunktionen af prototypen afføder andre typer knuder, som dem jeg har præsenteret her.

Selv om jeg ikke har observeret knuder som den i (11) eller den tilsvarende i norsk, kan det ikke udelukkes at nogle danske sprogbrugere vil bruge en knude som den norske i (29). Den underordnede sætning i (29) er en adverbialsætning, og matrixprædikatet 'venta' koder ikke en psykologisk tilstand, dvs. at den semantiske restriktion jeg diskuterede i 4.1, overtrædes:

(29) *Den saka ventar vi her mens de ordnar* (Faarlund 1992: 117)

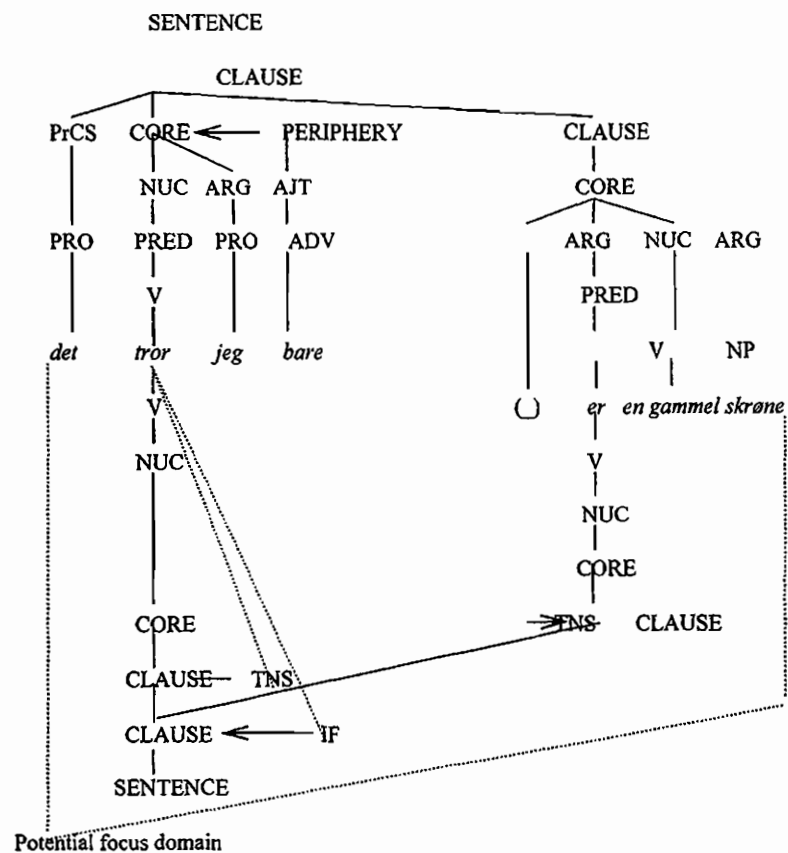
Den udbredte brug af fremflytning til fundamentfeltet i dansk (og norsk) er konventionelt bestemt af sprogbrugerne i de pågældende sprogsamfund, og jeg tror ikke at det er muligt at tilpasse den slags sprogspecifikke træk til restriktioner der skal gælde universelt.

Litteratur

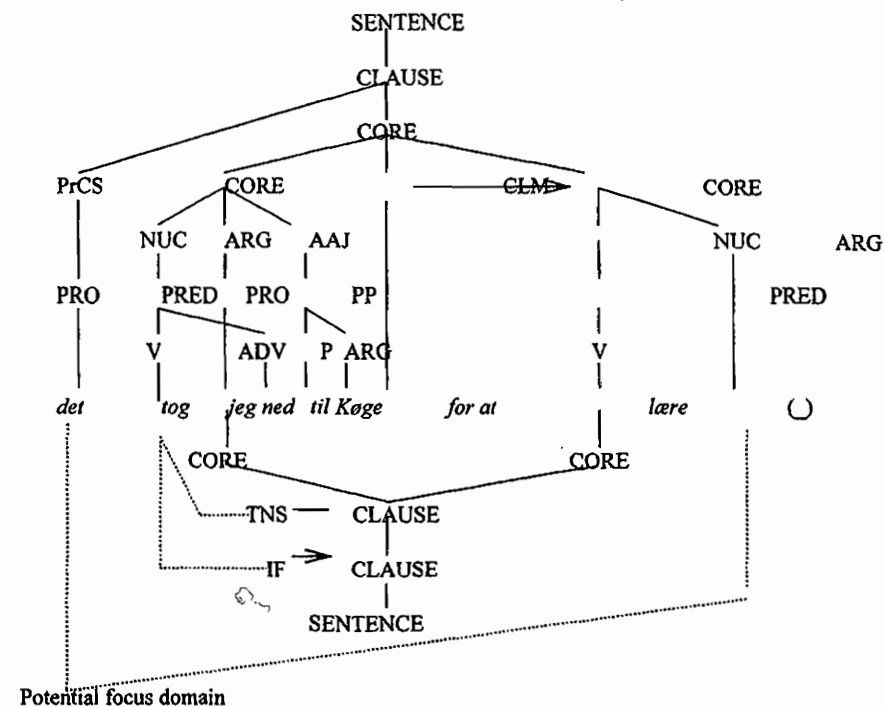
- Allwood, Jens. 1982. The Complex NP Constraint in Swedish. I: Engdahl, Elisabet & Eva Ejerhed (eds.) 1982:15-32.
- Andersson, Lars-Gunnar. 1982. What is Swedish an Exception to? Extraction and Island Constraints. I: Engdahl, Elisabet & Eva Ejerhed (eds.):33-46.
- Chomsky, Noam. 1986. *Barriers*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press.
- Engdahl, Elisabet & Eva Ejerhed (eds.). 1982. *Readings on Unbounded Dependencies in Scandinavian Languages*. Umeå:Umeå Universitet.
- Engdahl, Elisabet. 1982. Restrictions on Unbounded Dependencies in Swedish. I: Engdahl, Elisabet & Eva Ejerhed (eds.):151-174.
- Erteschik-Shir, Nomi. 1982. Extractability from Relative Clauses and the Pragmatic Principle of Dominance. I: Engdahl, Elisabet & Eva Ejerhed (eds.):175-192.
- Erteschik-Shir, Nomi & Shalom Lappin. 1979. Dominance and the functional explanation of island phenomena. I: *Theoretical Linguistics*, Vol. 16, No. 1:43-86.
- Faarlund, Jan Terje. 1992. *Norsk syntaks i funksjonell perspektiv*. Oslo:Universitetsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk Referansegrammatik*. Oslo:Universitetsforlaget.
- Falster Jakobsen, Lisbeth. 1978. Der dänische Satzknuten - mit Anleitungen zu seiner Übersetzung ins Deutsche. I: *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik*. Vol. 14. Kopenhagen:Institut for germansk filologi. Københavns Universitet:83-131.
- Falster Jakobsen, Lisbeth. 1993. Noch einmal: die dänische und deutsche Satzverschränkung. Interpretation und Vergleich. I: Askedal, John Ole, Harald Bjorvand & Kurt Erich Schandorf

- (eds.). *Osloer Beiträge zur Germanistik, Band 16. Sprachgermanistik in Skandinavien II. Akten des III. Nordischen Germanistentreffens Mastemyr bei Oslo, 2.-5.6.1993*:215-228.
- Falster Jakobsen, Lisbeth. 1995. Sentence intertwining in Danish, seen from a Functional Grammar perspective. I: Devriendt, Betty, Louis Goossens & Johan van der Auwera (eds.) 1995:61-92.
- Heltoft, Lars. 1986b. Topologi og syntaks. I: *NyS 16/17*. København: Akademisk Forlag:105-130.
- Heltoft, Lars. 1992. Topologiens plads i en sprogteori. I: Gregersen, Frans (ed.). *Lingvistisk Festival. Sprogvidenskabelige Arbejdsrapporter fra Københavns Universitet*. København:LAAS:67-96.
- Heltoft, Lars. 1993. Revision af indholdsfeltet. I: Kunøe, Mette & Erik Vive Larsen (eds.). *4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet 8.-9. oktober 1992. Århus:Århus Universitet:119-133.
- Jensen, Anne. 1998. Sætningsknuder - en syntaktisk, semantisk og pragmatisk analyse af knudekonstruktioner i dansk. Speciale. Københavns Universitet.
- Jensen, Anne. 1999. Knuder, ikonicitet og struktur. I: *Funktionelle Fodnoter*. Dansk Funktionel Grammatik:14-30.
- Lambrecht, Knud. 1988. There was a farmer had a dog: Syntactic amalgams revisited. I: *BLS*, Vol. 14:319-339.
- Lambrecht, Knud. 1994. *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge:Cambridge University Press.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik 4. Satser och meningar*. Stockholm:Svenska Akademien.
- Van Valin, Robert D. Jr. (ed.). 1993. *Advances in Role and Reference Grammar*. Amsterdam/Philadelphia:John Benjamins Publishing Company.
- Van Valin, Robert D. Jr. 1995. Toward a functionalist account of so-called extraction constraints. I: Devriendt, Betty, Louis Goossens & Johan van der Auwera (eds.). 1995:29-60.
- Van Valin, Robert D. Jr. & Randy J. LaPolla. 1997. *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge:Cambridge University Press.

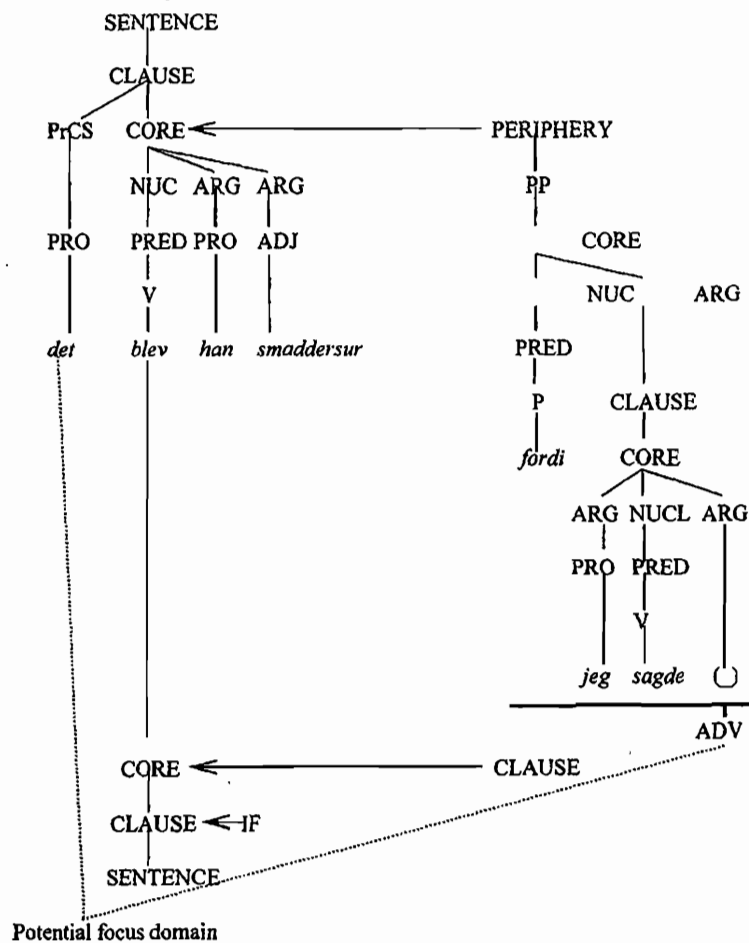
Potential focus domain

Potential focus domain

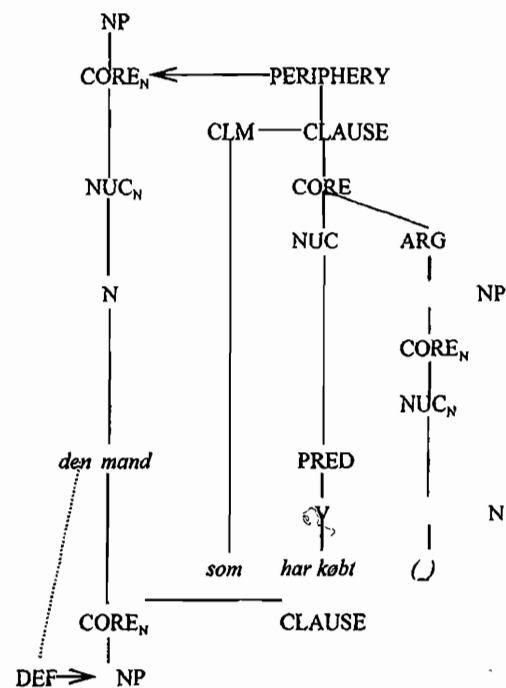

Bilag 3. RRG-representation af (5) (clausal subordination)

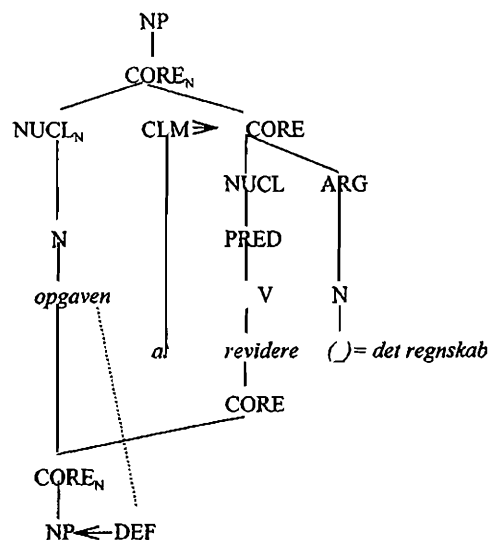
Bilag 4. RRG-representation af (6) (NP subordination)

det hus kender jeg den mand som har købt ()

Bilag 5. RRG-repræsentation af (7) (core_N cosubordination)

det regnskab har hun påtaget sig opgaven at revidere ()

Forkortelser

AAJ	adverbielt argument
ADV	adverbium
AJT	adverbial
ARG	argument
CLM	clause linkage marker
DEF	bestemthed
IF	illokutionær kraft
NUC	nucleus
PrCS	precure slot (fundamentfelt)
PRED	prædikat
PRO	pronomen

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

UDFORSKNINGEN AF KASUSSYSTEMET I ÆLDRE MIDDELDANSK - A CASE OF SQUINTING GRAMMAR?

Af Eva Skafte Jensen (Københavns Universitet)

Indledning

Vi går normalt ud fra at ældre middeldansk (herefter æmda.) har fire kasus - nemlig dem vi kender fra andre germanske sprog nom., akk., dat. og gen. - og at den grundlæggende kasus af disse fire er nominativen. Denne opfattelse får vi støttet på flere måder.

1) Selve termen **nominativ** eller **nævnefald** lader skinne igennem at netop denne form er ordets **navn**, dvs. den form som må antages at indeholde nominalets væsentligste og mest grundlæggende egenskaber. 2) Man taler om nominativ over for **oblikke** kasus osv. I ordet oblik, som betyder *skrå/skæv*, ligger der en negativ definition af disse kasus som "de andre kasus" / "dem der ikke er nominativ". 3) Nom. er typisk opslagsformen (i dansk såvel som i andre sprog). 4) I de fleste grammatiske fremstillinger stilles nom. øverst i bøjningsparadigmet, og de andre kasus følger efter i varierende rækkefølge.

I denne henseende adskiller grammatikker over ældre dansk (runedansk/olddansk, ældre middeldansk og yngre middeldansk) sig ikke fra traditionen. Brøndum-Nielsen beskriver i *Gammeldansk Grammatik* nominativ før de andre kasus, og Skautrup gør det samme i første bind af *Det danske Sprogs Historie* (Skautrup 1944). Bøjningsskemaet i fig. 1 er taget fra denne bog (jeg har dog udeladt nogle af Skautrups eksempler for overskuelighedens skyld), og det ser efter al sandsynlighed fuldstændig ud som de bøjningsskemaer de fleste er vant til: nom. øverst og de andre kasus følger efter.

Fig. 1: Den stærke adjektivbøjning, Skautrup 1944:270

		Mask.	Fem.	Neutrum
Sg.	nom.	<i>døþær, sandær</i>	<i>døþ, san</i>	<i>siukt, sat</i>
	akk.	<i>døþæn, sannæn</i>	<i>ehnæ</i>	<i>halft</i>
	dat.	<i>handlæsum</i>	<i>andri</i>	<i>halfu</i>
	gen.	<i>halfs</i>	<i>(fullæ)</i>	<i>fulz</i>
Pl.	nom.	<i>summi</i>	<i>allæ</i>	<i>kuik</i>
	akk.	<i>fulla, uildæ</i>	<i>fulla</i>	<i>uild</i>
	dat.	<i>frælsum, uillum</i>		
	gen.	<i>gopra, rætræ, aldra</i>		

Akkusativ som neutral kasus

Man kan nu overveje om nominativ virkelig er den grundlæggende kasus. Hvordan ville billedet se ud hvis man i stedet tænkte sig at akkusativen er den grundlæggende (neutrale/ default-)kasus i æmda.? Der er forskellige indici der peger i den retning:

Diakrone indici

I diakront perspektiv er det for eksempel bemærkelsesværdigt at de moderne former vi bruger af ældre danske ord, er udviklet af akkusativformen, ikke af nominativformen. Således talordet *to* som er udviklet af den maskuline akkusativform (*tvá*), ikke af nominativformen (*tvé*). Det gælder også for medlemmer af de maskuline *a*-stammer både i singularis og pluralis: en *fisk* er for eksempel udviklet af akk. *fisk* og ikke af nom. *fiskr*. Når vi i moderne dansk taler om flere *heste* bruger vi en (i øvrigt lydret) udviklet form af akkusativens *hæsta*, ikke nominativformen *hæstar*. Det samme gør sig gældende for ord som *dage*, *skove* osv. (jf. Skautrup 1944:267).

Synkrone indici

Også i synkront perspektiv er der visse ting der peger i retning af at akkusativens snarere end nominativens er den neutrale kasus i æmda.

Det er for det første bemærkelsesværdigt at akkusativens i visse bøjningsparadigmer er lig med stammen, mens nominativens er morfologisk markeret - den har simpelthen en særlig nominativ bøjningsendelse! Dette gælder for eksempel den allerede omtalte *fisk*. *Fisk* er som sagt en maskulin *a*-stamme, og nominativ af den hedder *fiskR*. Det samme gælder ord som *dreng*, *løg*, *fugl*, *sten*, *konge*, *hest*, *hund*. Jeg kommer i det følgende til især at give eksempler fra dette bøjningsparadigme (de maskuline *a*-stammer), men jeg vil også sporadisk komme ind på nogle af de andre bøjninger/stammer.

Fig. 2: Eksempler på maskuline *a*-stammer. Normaliserede former:
nom. *fiskr*, *laukar*, *kunungr*, *hæstr*, *hundr*, (*fökl*, *stén*)
akk. *fisk*, *lauk*, *kunung*, *hæst*, *hund*, (*fökl*, *stén*)

Vi har altså en morfologisk markeret nominativ og en akkusativ der er lig med ordets stamme - dvs. en morfologisk umarkeret form. Dette tager jeg som et tegn på at akkusativens også i andre henseender (syntaktisk og tekstuel) kan være umarkeret, dvs. neutral i æmda.

Det er yderligere bemærkelsesværdigt at man i visse bøjningsparadigmer, som for eksempel disse maskuline *a*-stammer, kun har ganske få belæg for at ordet bruges med nominativs bøjningsendelse når det optræder som subjekt eller subjektsprædikat. I stedet finder man disse steder den ubøjede form, altså den der er lig med stammen. Faktisk har man kun blandt appellativerne tre ord i de maskuline *a*-stammer der kan fremvise en sådan bøjet form. Det drejer sig om *thiufær* (*tyv*), *niithær* (*slægtning*) og *kostær* (*ting*, *ejendel*), og netop disse tre ord får derfor særlig opmærksomhed i de forskellige fremstillinger. Aage Hansen kalder dem af samme grund for de tre maskuline musketerer (Aa. Hansen 1956:185). Alle andre steder hvor man ellers kunne have 'forventet' et raskt lille nominativs-*R*, finder vi gang på gang at det givne ord ingen bøjningsendelse har, det er med andre ord identisk med stammen og dermed med akkusativens.

Bjerrums grammatikker

Vi ser nu lidt nærmere på den første af de tre musketerer. Bjerrum bemærker i sin grammatik for Skånske Lov (Bjerrum 1966:27) at Wimmer i sin *Navneordenes Bøjning* sætter *thiuf* sammen med *thiufær* på nominativens plads, og så i øvrigt igen på akkusativens plads. Han mener at dette er en forkert fremstillingsmåde, og han opstiller et alternativt bøjningsskema for *tyv*:

Fig. 3: Ordet *tyv*. Wimmers opstilling i *Navneordenes Bøjning* s.16 som den er gengivet hos Bjerrum (Bjerrum 1966:27), og Bjerrums alternativ (Bjerrum 1966:28, 33):

Wimmer:			Bjerrum:		
Ent.	nf.	þiufær, þiuf	sing.	nom.	thiufuær
	gf.	þiuf		acc.	thiuf
	hf.	þiufi		dat.	thiufui, thiufi
	ef.	þiufs		gen.	thiufs

Han foreslår desuden at man i stedet udtrykker sig som følger:

Sætninger af typen *æn þo ær han ok þiuf* må i henhold hertil beskrives på den måde, at indholdsstørrelsen accusativ vikarierer for indholdsstørrelsen nominativ (men ikke omvendt). (Bjerrum 1966:27-8)

Denne formulering er nu gængs, men den antyder dog at der er noget forkert i at bruge den ubøjede form, dvs. akkusativ disse steder snarere end nominativ. Set i et synkront perspektiv mener jeg at man bør være temmelig varsom med på baggrund af kun tre ord at tale om vikariering hvis man - som det ser ud til - i æmda. overvejende har brugt den morfologisk umarkerede form.

Men han gør derpå noget som er særdeles interessant. I sin fremstilling af nominalbøjningen i Skånske Lov skriver blandt andet:

Kasuskategorien omfatter 4 led, nemlig *Nominativ, Accusativ, Dativ og Genitiv*.

Dette kasussystem fremtræder klarest i adjektiverne, pronominerne og numeralierne. Derfor er det hensigtsmæssigt at fremstille disse ordklassers bøjning først. (Bjerrum 1966:28-9)

Og det gør han så. Bøjningsskemaet for talordet *to* ser for eksempel ganske traditionelt ud:

Fig. 4: Talordet *tve* (*to*) (efter Bjerrum 1966:30)

	masc.	fem.	neutr.
nom.	twe	twa	tu
acc.	twa	twa	tu
dat.	twem	twem	twem
gen.	twiggia	twiggia	twiggia

Nogle sider henne (s.33) når han så frem til substantiverne, og om dem skriver han:

Substantivernes bøjning viser langt flere eksempler på synkretismer end adjektivernes stærke bøjning og de fleste pronominers bøjning.

Efter synkretismene kan substantiverne inddeles i 5 klasser og efter kasusformanterne i et vekslende antal underklasser. (Bjerrum 1966:33)

Den første af de fem klasser består af de maskuline musketerer fra før, og det illustrerende ord er såmænd *thiufuær*. Altså den første af de tre maskuline musketerer (jf. fig.3). Det ligner det vi kender, men det næste man ser ligner slet ikke de traditionelle bøjningsskemaer med fire kasus. Nu er der pludselig tale om at de forskellige substantivklasser udmærker sig ved at have et **varierende antal** kasus. Her anses et ord som *dag* (klasse II) for at have ikke fire, men tre kasus. Nominativ og

akkusativ udgør her tilsammen én kasus, ikke to separate kasus der tilfældigvis hedder det samme (jf. fig.5).

Øverst på s. 35 finder vi klasse III, som udmærker sig ved at have 2 kasus, nemlig nominativ på den ene side og akkusativ, dativ og genitiv på den anden side. Klasse III består af de svagtbojede maskuline substantiver som *bani* (*banemand*) og *bryti* (*forvalter*), og det er dem jeg igen og igen i løbet af min uddannelse har fået beskrevet som følger: 'i nominativ hedder det *bani*, *bryti* og i oblique former *bana*, *brytia*' (se fig. 5). Klasse V er også interessant. Her er der ikke tale om at noget 'vikarierer' for noget andet (blandt andet fordi 'vikarieringen' går begge veje, og der dermed ikke er en ekstensiv og en intensiv part). I stedet tales der her om en "omhyggelig sammenblanding" (Bjerrum 1966:35).

Fig. 5: Eksempler fra Bjerrums grammatik over Skånske Lov, Bjerrum 1966: 34-35.

Klasse II. Både sing. og plur. har tre kasus, nom/acc., dat. og gen.

	sing.	plur.
nom/acc.	dag	daga
dat.	dægi	dagum
gen.	dags	daga

Klasse III. Sing. har 2 kasus, nemlig nom. og acc./dat./gen.

sing.	
nom.	bani
acc./dat./gen.	bana

I sin *Grammatik over De sjællandske Love* benytter han samme fremgangsmåde: først beskriver han adjektiver, pronominer og talord, derefter viser han substantivernes bøjning og siger om dem "at der altid er synkretisme mellem nom. og acc." (Bjerrum 1967: 28).

Denne måde at stille bøjningsparadigmerne op på finder jeg særdeles tiltalende. Det er en meget loyal måde at skildre det sprog på som man faktisk sidder med. Det sprog Bjerrum beskriver (i disse tilfælde sproget i Skånske Lov og i de sjællandske landskabslove), bliver beskrevet på egne præmisser, og for mig har selve den grafiske opstilling givet stof til eftertanke. Det understøtter mistanken om at æmda. ikke har en særskilt nom. som grundlæggende kasus.

I de andre nominal kategorier (adjektiver, pronominer og talord) er billedet mere komplekst, men også her finder man overvældende mange eksempler på at der er synkretisme mellem nominativ og akkusativ (nogle gange flere kasus), og især i flertalsformerne.

Brøndum-Nielsen

Nu er det særlig iøjnefaldende ved de maskuline *a*-stammer når ordene ikke optræder i nominativ ikklædning når de for eksempel fungerer som subjekt - de mangler simpelthen deres nom.-r! Igen og igen ser vi substantiverne brugt i nøgenform, dvs. uden bøjningsendelse - altså en form der er lig med stammen og akkusativ. Men man kan også have mistanke om at akkusativ i visse af de andre bøjningsparadigmer er mere dominerende end hidtil antaget.

Brøndum-Nielsen redegør blandt andet for hvordan man også i de konsonantiske stammer (fx *bonde, fod, mand, vinter, tand; and, bøg, dør, eg, mælk, mus, nat; bonde, frænde; stævne, menneske*) har en "Kamp mellem Nom.- og Acc.-Formen" (Brøndum-Nielsen 1935:261). Han ræsonnerer blandt andet at der her er tale om at nominativen 'trænger ind på' akkusativens områder, men hen mod slutningen af denne paragraf i Gammeldansk Grammatik skriver han at:

"Ved visse Substantiver, der i øvrigt viser Nom.-Formen vel bevaret, kan findes Acc. (oblik Form) for Nom. specielt i postverbal Stilling" (Brøndum-Nielsen 1935: 261)

Også ved disse substantiver finder vi altså akkusativer rundt omkring for eksempel i sætningssubjektet!

Både hos Brøndum-Nielsen som taler om at 'man kan finde akkusativ for nominativ', og i et vist omfang hos Bjerrum, som taler om 'vikariering', møder vi altså antagelsen om at der *bør* være en nominativ, og det bringer os nu videre til artiklens næste del.

Indflydelsen fra grammatiktraditionen

Når jeg har givet mit foredrag undertitlen "a case of squinting grammar", er der flere grunde til det. Dels mener jeg at vanetænkningen fra andre sprogs grammatiske traditioner har smittet af på beskrivelsen af æmda. Der er selvfølgelig indflydelsen fra latintraditionen, men også oldnordisk/oldislandsk spiller en vigtig rolle. Wimmer, Brøndum-Nielsen, Skautrup m.fl. er alle opdraget i en nordisk filologtradition hvor man længe havde anset oldislandsk som et vidnesbyrd om et fælles oldnordisk. Wimmers læsebog (udkom første gang i 1870) som i ca. 100 år var mere eller mindre fast pensum i de nordiske studier hed for eksempel "Oldnordisk Læsebog". Først oppe i det 20. århundrede begyndte man at se på oldislandsk som en særlig vestnordisk variant af et endnu ældre fællesnordisk sprog: urnordisk. I beskrivelsen af oldislandsk var det almindeligt at 'normalisere' sproget, blandt andet ud fra pædagogiske hensyn. Man mente at en ung studerende bedre kunne

håndtere en nogenlunde fast skriftsprogsnorm, før hun blev kastet ud i den noget mere kaotiske virkelighed som håndskrifterne demonstrerede. Derfor blev de studerende i nordisk automatisk udstyret med en forståelse af *oldnordisk* (inkl. gammeldansk) som et sprog med 4 kasus.

Som sagt var det først i løbet af det 20. århundrede at man for alvor begyndte at se på gammeldansk som et selvstændigt sprog med særlige østnordiske (danske og dialektale) variationer og (lyd)udviklinger. Store dele af den sprogvidenskabelige forskning handlede ved denne tid netop om lydhistoriske udviklinger. Det var nemlig netop gennem denne slags lydhistoriske studier at man havde påvist at dansk ikke var en udvikling af oldislandsk, men et selvstændigt sprog på lige fod med oldislandsk. Men studierne var især fonetiske og leksikalske. Morfologi og syntaks blev mere stedmoderligt behandlet, og blandt andet overtog man i høj grad hele det system man som studerende havde lært fra oldislandsk og brugte det som grundlag for en beskrivelse af dansk. Så når jeg bruger det Jespersenske udtryk *squinting grammar*, er det blandt andet med tanke herpå.

Indflydelsen fra kilderne til olddansk

Men der er formodentlig endnu en årsag til at kasusbeskrivelsen for ældre middeldansk ser ud som den gør, og den skal søges i kilderne til gammeldansk. Gammeldansk er nemlig et begreb der i sig selv omfatter flere forskellige sprogtilstande, og der er flere forskellige kilder til belysning af disse forskellige sprogtilstande.

Fig. 6: Traditionel periodeinddeling med kilder

200-600	ældre urnordisk	runeindskrifter, især på genstande
600-800	yngre urnordisk	citater i fremmedsproglitteratur, fx navnestof
800-1100	runedansk/olddansk	runeindskrifter, fx på sten
1100-1350	ældre middeldansk	lovskrifter, diplomer
1350-1525	yngre middeldansk	lovskrifter, krøniker, legender, religiøs litteratur, læge- og urtebøger etc. etc.

Som det ses, er den periode der ligger lige forud for æmda., runedansk/olddansk, og som det ses, er der stor forskel på hvad vi har af kilder til de forskellige perioder.

Beskrivelsen af det ældre middeldanske kasusystem har ofte taget udgangspunkt i hvad man ved om det olddanske kasusystem, og det materiale man har til belysning af olddansk, består af en større mængde olddanske runeindskrifter. Runeindskrifterne har tjent en vigtig funktion som en del af de monumenter datidens mennesker har rejst efter deres døde, og den prototypiske formel for en sådan runeindskrift er *X rejste denne sten efter Y, hans slægtning*. I olddansk var mange, mange

mandsnavne maskuline *a*-stammer, og derfor har man (foruden akk.- og dat.-former) vældig mange belæg fra olddansk på nominativendelser i netop dette bøjningsparadigme (fx *Pórmóþr*, *ulfr*, *haraltr*). Der er altså ingen tvivl om at nominativen har været morfologisk markeret i olddansk, spørgsmålet er bare om ikke den særlige stil man finder i runeindskrifterne, må anses for at være en marginal sprogbrugstype i samtiden. Den måde datidens folk har omgædet deres sprog til daglig, ved vi stort set ingen ting om. Vi ved for eksempel ikke om den frekvens af nom.-former man finder i runeindskrifterne, er repræsentativ for frekvensen af nom.-former i andre sprogbrugstyper. Det billede vi måtte have af den olddanske befolkning som sprogbrugere der kastede om sig til højre og venstre med nominativsubjekter, hviler således på et spinkelt grundlag, nemlig på den forholdsvis specialiserede genre som runeindskrifterne udgør. Især i betragtning af at man i gammeldansk faktisk ikke havde et obligatorisk grammatisk subjekt (jf. Diderichsen 1941:21-33, Heltoft 1995:139ff, udk.). Grammatiske subjekter i nominativ var noget man havde under særlige omstændigheder, og en runeindskrift kunne netop ses som en sådan særlig omstændighed: her havde man et handlende subjekt, så skulle det søreme også markeres med en ordentlig bøjningsendelse!

Afslutning

Senere års forskning i informationsstruktur har bidraget med værdifulde erkendelser om hele teksters strukturer. Ved at se på sætninger og sætningsdele (som for eksempel sætningsled) i forhold til tekstens samlede struktur, og ved at undersøge de enkelte deles betydning for tekstens samlede budskab, kan man opnå en mere nuanceret forståelse af de enkelte sproglige elementers funktion. Jeg er overbevist om at en undersøgelse af kasusforholdene i æmda. med fordel vil kunne trække på disse erkendelser. Måske viser det sig at visse former især bruges til ny information, mens andre bliver brugt til gammel information. Måske er der en overvægt af visse former når substantivet er topic. Måske bliver morfologisk markerede nominativer brugt når nominalet er anaforisk, mens de umarkerede former bruges ved ikke-anaforiske nominaler - eller omvendt. Måske, måske, måske...

Der er i hvert fald god grund til at tage kasusforholdene i ældre middeldansk op til fornyet overvejelse. Især er det værd at undersøge forholdet mellem akkusativ og nominativ. Hvordan manifesteres de to forskellige former, og hvad bliver de brugt til?

Litteratur

- Bjerrum, Anders. 1966. *Grammatik over Skånske Lov efter B74*. København.
 Bjerrum, Anders. 1967. *Grammatik over De sjællandske Love efter AM 455 12°*. Med tillæg om Jyske Lov efter Flensborghåndskriftet. København.
 Blake, Barry J. 1994. *Case*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press.

- Brøndum-Nielsen, Johs. 1935. *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*. Vol. III. Substantivernes Deklination. København.
 Diderichsen, Paul. 1941. *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. Fremstillet som Grundlag for en rationel dansk Syntaks. Kbh.
 Hansen, Aage. 1956. Kasusudviklingen i dansk. I: S. Aakjær, Kr. Hald, Aa. Hansen & N.Å. Nielsen (red.): *Festskrift til Peter Skautrup*. Aarhus.
 Heltoft, Lars. 1995. Grammatikaliseringsprocesser i dansk syntakshistorie. I: Bente Holmberg (red.). *Sproghistorie i 90'erne*. København.
 Heltoft, Lars. udk. Recasting Danish Subjects - Case System, Word Order and Subject Development. In: Faarlund, Jan Terje (ed.): *Proceedings... Workshop... Grammatical Relations... Vancouver 1999. XVI International Conference on Historical Linguistics*. John Benjamins.
 Skautrup, Peter. 1944. *Det danske sprogs historie*, første bind. København.

MORFOSYNTAKTISK TAGGING AF DANSKE TEKSTER

Af Britt-Katrin Keson (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab)

Indledning

Denne artikel tager udgangspunkt i det danske morfosyntaktisk annoterede (taggede) tekstkorpus, der blev opbygget i forbindelse med PAROLE-projektet. Dette annoterede korpus på ca. 250.000 løbende tekstord udgør en del af et større dansk PAROLE-korpus på 20 mio. løbende tekstord, som snart vil være til rådighed for forskning og industri. Artiklen indledes med en kort beskrivelse af opbygningen og indholdet af det danske annoterede korpus¹, og derefter præsenteres nogle foreløbige resultater af et forsøg med at benytte dette korpus som træningsmateriale til træning af en automatisk tagger.

Præsentation af PAROLE-korpusets opbygning og indhold

Det danske morfosyntaktisk annoterede PAROLE-korpus er et almentsprogligt korpus i elektroniske tekstfiler indeholdende tegn fra iso-8859-1 tegnsættet. Det indeholder i alt 250.209 løbende tekstord (ekskl. interpunktionstegn) fordelt over 16.062 sætninger og 1.553 individuelle tekstuddrag. Dette korpus blev udformet under det EU-støttede projekt PAROLE (Preparatory Action for linguistic Resources Organization for Language Engineering) i perioden april 1996 til april 1998. Baggrunden for PAROLE-projektet er et ønske fra EU-Kommissionen om, at der for alle EU-sprogene skal foreligge større elektroniske tekstkorpora, samt heraf afledte leksika, der alle har en fælles opbygning og opmærkning. Ifølge PAROLEs formålserklæring skal disse ressourcer desuden (i) så vidt muligt være baseret på genbrug af allerede eksisterende maskinlæsbart materiale, (ii) være harmoniseret ifølge en fælles PAROLE-standard, og (iii) være offentligt tilgængelige (evt. mod betaling), dels igennem ELRA (European Language Resources Association), dels igennem et europæisk netværk af PAROLE-partnere. De danske partnere i PAROLE-projektet er Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) og Center for Sprogteknologi (CST).

¹ En mere uddybende beskrivelse af det danske annoterede korpus' opbygning og indhold vil blive gjort tilgængelig sammen med selve korpuset (Keson 1999).

For hvert af de 14 EU-sprog² der omfattes af PAROLE-projektet, er der i forløbet således opbygget et almentsprogligt tekstkorpus på ca. 20 mio. løbende tekstord, som vil være tilgængeligt (med diverse restriktioner) hos den respektive PAROLE-partner. Efter anbefaling fra NERC (Network of European Reference Corpora) følger alle 14 PAROLE-korpora (i) en fælles specifikation for korpusets sammensætning ifølge korpuseteksternes medium (samt genre og emne) (jf. Norling-Christensen 1996), (ii) en fælles SGML-opmærkningsstandard for korpora (kaldet Corpus Encoding Standard), (iii) et fælles format for den morfosyntaktiske annotering, samt (iv) et fælles dokumentationsformat. Af hvert af disse 14 korpora skal et delkorpus på ca. 3 mio. løbende tekstord desuden være frit tilgængeligt (evt. på en cd-rom) igennem ELRA. Til sidst skal (mindst) 250.000 af disse 3 mio. løbende tekstord være morfosyntaktisk annoterede ifølge et fælles PAROLE-format og -tagsæt.

PAROLE-korpusets opmærkning

Hele det annoterede PAROLE-korpus - inkl. hvert eneste af de 1.553 tekstuddrag - er opmærket med SGML-koder ifølge reglerne i PAROLEs fælles Corpus Encoding Standard eller CES (jf. Ridings 1996). At et tekstkorpus er opmærket ifølge en CES betyder, at korpusets overordnede struktur er fastlagt på forhånd af reglerne i CES'en. Denne struktur udtrykkes eksplicit vha. SGML-koder, og CES'en bestemmer først og fremmest, hvilke SGML-koder der er obligatoriske og hvilke SGML-koder det anbefales at anvende under opmærkningen af korpuset. For eksempel bestemmer PAROLE CES'en hvilke meta-oplysninger om deres korpusetekster, de 14 PAROLE-korpora bør indeholde (som f.eks. teksttitel, forfatternavn, antal løbende tekstord, angivelser om tekstens medium, genre, emne, osv.) SGML-koderne består (næsten altid) af en startkode (<kode>) og en slutkode (</kode>), der står hhv. før og efter den del af teksten, de er fælles om at afgrænse og beskrive. CES'en fastlægger desuden detaljeringsgraden for de SGML-koder der optræder inde i de løbende korpusetekster for at angive deres interne struktur. Således er det ifølge PAROLE CES'en obligatorisk at inddеле korpuseteksterne i afsnit (<p>...</p>), mens det kun er anbefalet at inddеле korpuseteksterne i sætninger (<s>...</s>).

Som illustreret i Figur 1 omgives hele PAROLE-korpuset af SGML-startkoden <teicorpus.2> og slutkoden </teicorpus.2>. Korpusets overordnede struktur består af to dele: (i) en 'corpus header' (korpushoved), som er omgivet af SGML-koderne <teiHeader type=corpus> og </teiHeader> og indeholder meta-oplysninger om PAROLE-korpuset som helhed, samt (ii) en korpuskrop, som

² PAROLE-projektet omfatter følgende EU-sprog: dansk, engelsk, finsk, fransk (samt belgisk fransk), græsk, irsk, italiensk, katalansk, nederlandsk, portugisisk, spansk, svensk og tysk.

indeholder de individuelle korpustekster. Alle korpustekster er også opmarkeret på samme måde, dvs. de består alle af et teksthoved og en tekstkrop. Teksthovedet er omgivet af `<teiHeader type=text>` og `</teiHeader>` og indeholder meta-oplysninger om den individuelle korpustekst. Tekstkroppen er omgivet af `<text>` og `</text>` og indeholder selve tekstuddraget (mellem `<body>` og `</body>`). I det morfosyntaktisk annoterede PAROLE-korpus er hvert eneste løbende tekstord (samt interpunktionstegn) desuden omgivet af SGML-startkoden `<W>` og slutkoden `</W>`.

PAROLE-korpusets morfosyntaktiske annotation

Det danske PAROLE-korpus blev annoteret med morfosyntaktiske oplysninger igennem en halv-automatisk proces i samarbejde med stud. ph.d. Thomas Bilgram (Aarhus Universitet)³. Disse oplysninger blev derefter automatisk konverteret til PAROLEs eget format og 'tagsæt' (dvs. analyseinventar). Som vist i Figur 2 består PAROLE-tagsættet af et fast antal fælles morfosyntaktiske træk samt et antal sprog-specifikke træk for hvert PAROLE-sprog. De morfosyntaktiske træk, der er fælles for alle PAROLE-sprogene, findes på pladserne 1 til 7 i tabellen i Figur 2, mens de sprog-specifikke (dvs. danske) træk findes på plads 8 og opefter. De hvide felter i tabellen repræsenterer de træk der faktisk anvendes i det danske annoterede PAROLE-korpus. De grå felter repræsenterer de fælles PAROLE-træk, som ikke anvendes i det danske korpus.

Første plads i PAROLE-tagsættet i Figur 2 er reserveret til en angivelse af tekstordets ordklasse (kaldet *CatGram*), og anden plads er reserveret til en yderligere underinddeling af denne ordklasse (kaldet *SsCatGram*). Hver plads udfyldes normalt med et bogstav eller et tal, der repræsenterer en bestemt værdi for det givne træk. I de tre korpuseksempler i Figur 3 nedenfor er tekstordene *russiske*, *historikere* og *Andronik* omgivet af SGML-koderne `<W>` og `</W>`. Disse koder indeholder desuden to attributter, der angiver hhv. tekstordets lemma (*lemma=*) og morfosyntaktiske analyse (*msd=*). Af første plads i msd-analyserne nedenfor fremgår det, at *russiske* er et adjektiv (A = adjective), mens *historikere* og *Andronik* begge er substantiver (N = noun). På plads nr. to i msd-analysen af *historikere* og *Andronik* kan det desuden ses, at *historikere* er et appellativ (C = common), mens *Andronik* er et proprium (P = proper). Appellativet er også markeret for genus (C = common), numerus (P = plural), kasus (U = unmarked, dvs. ikke-genitiv) samt bestemthed (I = indefinite), mens proprium kun er markeret for kasus (U = unmarked, dvs. ikke-genitiv).

Figur 3: Tre eksempler på annoterede korpusord

```
<W lemma="russisk" msd="ANP|CN|PU=|DI|U">russiske</W>
<W lemma="historiker" msd="NCCPU=|I">historikere</W>
<W lemma="Andronik" msd="NP..U=">Andronik</W>
```

Anvendelse af det danske PAROLE-korpus i automatisk korpustagging

Det annoterede danske korpus blev anvendt i et forsøg med at træne en automatisk korpustagger, dvs. et program, der automatisk kan tildele morfosyntaktiske analyser til løbende tekstord. Fordelen ved at træne en automatisk tagger er, at det derefter vil være muligt - uden større ressourceomkostning - at tage en (i princippet) ubegrænset mængde af løbende tekstord. Formålet med dette forsøg var at sammenligne resultatet af at træne to forskellige korpustaggers på det samme annoterede korpus ved at afprøve de trænede taggers færdigheder på den samme ikke-annoterede tekst⁴. Endvidere blev begge taggerne trænet på to forskellige versioner af det danske annoterede PAROLE-korpus: (a) en version med de fulde analyser (dvs. inkl. træk fra alle hvide felter i tabellen i Figur 2), hvilket giver i alt 151 mulige analyser, og (b) en version med forkortede analyser (dvs. kun inkl. træk fra de to første pladser i tabellen i Figur 2⁵), hvilket giver i alt 38 mulige analyser. Umiddelbart forekommer det indlysende, at et mindre tagsæt vil give bedre resultater, men undersøgelser af forskellige tagsæt (Elworthy 1995) har vist, at den optimale størrelse for et tagsæt kan variere fra sprog til sprog samt fra tagger til tagger. Store tagsæt indeholdende mange morfosyntaktiske oplysninger kan for visse sprog (og taggere) føre til bedre resultater, da de ekstra morfosyntaktiske oplysninger kan bidrage til at skabe større deltafjerer i taggerens disambigueringsregler.

Korpustaggerne

Q-taggeren er en offentligt tilgængelig, sprog-uafhængig tagger udviklet af Oliver Mason (University of Birmingham)⁶. Den repræsenterer en ren statistisk tilgang til korpustagging og er baseret på Markov-modellering. På baggrund af det annoterede træningsmateriale bygger Q-taggeren en ordbog med alle forekommende tekstord og deres tildelte analyser. Denne ordbog suppleres desuden med statistiske oplysninger om fordelingen af disse analyser på tekstordene, samt en algoritme til at gætte

⁴ I dette indledende forsøg blev taggerens relative hastigheder ikke sammenlignet, men alene antallet af korrekt tildelte analyser.

⁵ Samt, for verberne, træk fra de første fire pladser i tabellen.

⁶ Q-taggeren (med dokumentation) kan findes på flg. URL: <http://www.clg.bham.ac.uk/OTAG>

³ Dette samarbejde beskrives mere udførligt i Bilgram & Keson (1998).

'ukendte' ord (dvs. ord, der ikke forekommer i træningsmaterialet). Q-taggerens statistik er baseret af en beregning af følgende tre sandsynligheder for hvert forekommende tekstord: (i) $P_w = P(\text{analyse}|\text{tekstord}_j)$, dvs. sandsynligheden for, at dette tekstord har fået en given analyse (uafhængig af konteksten), (ii) $P_c = P(\text{analyse}|\text{tekstord}_1, \text{tekstord}_2)$, dvs. sandsynligheden for, at denne analyse følger efter analyserne for tekstord_1 og tekstord_2 (de to foregående tekstord), samt (iii) $P_{w,c} = P_w * P_c$, dvs. sandsynligheden for, at en given analyse er den korrekte analyse, baseret på dens kontekst-uafhængige sandsynlighed (P_w) samt dens kontekstuelle sandsynlighed (P_c). En lignende beregning for den samme kontekst udføres derefter for tekstord_1 og tekstord_2 . Q-taggeren har for nylig udvist lovende resultater i et forsøg med at tage rumænske tekster (jf. Tufis og Mason 1998).

Brill-taggeren er ligeledes en offentlig tilgængelig, sprog-uafhængig tagger, udviklet af Eric Brill (Johns Hopkins University)⁷, men den repræsenterer en regel-baseret tilgang til automatisk korpustagging. Denne tagger benytter sig af en indlæringsmetode, hvormed den 'underviser sig selv' i at generere (i) leksikalske regler til at analysere ukendte tekstord, samt (ii) kontekstuelle regler til syntaktisk disambiguering. Udgangspunktet for Brill-taggeren er to versioner af det samme korpus: (i) den oprindelige annoterede version, samt (ii) en 'nøgen' version, hvor alle de morfosyntaktiske analyser er fjernet. Taggeren tildeler i første omgang vilkårlige analyser til det ikke-annoterede korpus. Derefter begynder den at generere tusindvis af transformationsregler, som systematisk ændrer analyserne for de forskellige tekstord. Enhver regel, som får dette korpus til at nærme sig det oprindelige annoterede korpus, får en højere vægtning, mens enhver regel, der får dette korpus til at fjerne sig fra det oprindelige, bliver smidt væk. På denne måde bygger Brill-taggeren en ordnet liste af transformationsregler op. Fordelen ved Brill-taggerens regler er, at de er læselige for et menneske, og således er det muligt for brugeren at redigere i dem ved at tilføje/fjerne regler efter behov for at hjælpe taggerens læreproces.

Tabellen i Figur 4 nedenfor viser eksempler på de ordnede leksikalske og kontekstuelle transformationsregler. Brill-taggeren har genereret på baggrund af det danske annoterede korpus. Den første leksikalske regel til venstre i tabellen ændrer analysen af ethvert tekstord til et bestemt appellativ (singularis, fælleskøn), dvs. $NCCSU=D$, hvis ordet ender på de to bogstaver *en*. Næste leksikalske regel ændrer analysen for et tekstord fra at være et ubestemt appellativ (singularis, fælleskøn), dvs. $NCCSU=I$, til en analyse som ubestemt appellativ (pluralis, fælleskøn), dvs. $NCCPU=I$, hvis ordet ender på de to bogstaver *er*. Den sidste leksikalske regel til venstre i tabellen

har en meget lav vægtning og er blot taget med som eksempel på hvor deltaeret Brill-taggerens leksikalske regler kan blive (fortolkningen af denne meget 'danske' regel overlades til læseren!). Ligeledes er sidste kontekstuelle regel til højre i tabellen taget med som eksempel på en kontekstuel regel med meget lav vægtning (konteksten for denne regel er ordet *Korsør*), som man burde overveje at fjerne fra taggerens endelige regelsæt.

Figur 4: Eksempler på Brill-taggerens transformationsregler

Leksikalske regler (til ukendte ord)	Kontekstuelle regler (til syntaktisk disambiguering)
<pre> en hassuf 2 NCCSU=D 3003 NCCSU=I er fhassuf 2 NCCPU=I 1437 et hassuf 2 NCCSU=D 1240 ne hassuf 2 NCCPU=D 942 NCCSU=I at fgoodright VAF-----A- 697 et goodright NCCSU=I 473 NCCSU=I ede fhassuf 3 VADA-----A- 459 NCCSU=I 1 fchar AC---U--- 455 ens hassuf 3 NCCSG=D 397 r deletesuf 1 VADR-----A- 343 ... NCCSU=D sen faddeuf 3 NP--U--- 5 </pre>	<pre> U= CS PREVIOR2ND , PF3NSU--NU PD-NSU--U NEXT1OR2OR3TAG NCNSU==I ANP(CN)PU={DI}U ANP(CN)SU=DU NEXT1OR2TAG NCCSU==I PD-[CN]PU--U PF3(CN)PN--NU PREVIOR2ND , SP RGU NEXTTAG SP ANP(CN)SU=DU ANP(CN)PU={DI}U NEXT1OR2OR3TAG NCCPU==I ANP(CN)PU={DI}U ANP(CN)SU=DU PREVIOR2ND det PF3NSU--NU PD-NSU--U NEXTTAG ANP(CN)SU=DU PD-CSU--U PF3CSU--NU NEXTTAG VADR-----A- PF3(CN)PN--NU PD-[CN]PU--U NEXT1OR2OR3TAG NCCPU==I ... NPV--U--- NCCSU=I PREVIOR2ND Korsør </pre>

Foreløbige resultater

Resultaterne af behandlingen af 250 vilkårligt udvalgte danske sætninger fra det ikke-annoterede PAROLE-korpus med de to 'trænede' versioner af Brill-taggeren og Q-taggeren vises i Figur 5 nedenfor. Tallene mellem parenteser angiver procent korrekt tildelte analyser efter at de analyser, der er tildelt interpunktionstegn, er trukket fra, da interpunktionstegn altid analyseres entydigt og korrekt (ifølge dette tagsæt). Tallene mellem parenteserne giver derfor et måske mere nøjagtigt billede af taggernes færdigheder. Af resultaterne i Figur 5 nedenfor fremgår det klart, at (i) Brill-taggeren klarer sig signifikant bedre end Q-taggeren, og at (ii) resultaterne for de forkortede analyser generelt er bedre end for de fulde analyser for begge taggere. Disse resultater dækker både antallet af korrekt-analyserede ukendte ord samt korrekte syntaktiske disambigueringer. I forbindelse med det fulde tagsæt klarede begge taggere sig forholdsvis godt mht. syntaktisk disambiguering, men det endelige tal for korrekt tildelte analyser blev for begge taggere reduceret pga. deres forholdsvis dårligere håndtering af ukendte tekstord ifølge det fulde tagsæt.

⁷ Brill-taggeren (og dokumentation) kan findes på følgende URL: <ftp://ftp.cs.jhu.edu/pub/brill/Programs/>

Figur 5: Procent korrekt tildelte analyser

Brill-tagger + fulde analyser:	97,6 %	(97,2 %)
Brill-tagger + forkortede analyser:	98,3 %	(98,0 %)
Q-tagger + fulde analyser:	92,4 %	(91,3 %)
Q-tagger + forkortede analyser:	94,0 %	(93,1 %)

Eksempler på taggerenes resultater

Følgende fire eksempelsætninger er taget fra de ovennævnte 250 vilkårligt udvalgte sætninger, og de er vist i formatet: tekstord/analyse. Af pladshensyn vises hhv. Brill-taggeren og Q-taggerens analyser kun hver for sig (mellem skarpe parenteser og adskilt af kolon) i de tilfælde, hvor deres respektive analyser ikke falder sammen. Sætning (61a) nedenfor demonstrerer to typiske kontekstuelle fejl i Q-taggerens resultater: den har tildelt en analyse som possessiv pronomen (PO) til *Hans*, og en analyse som infinitiv-markør (U=) til *at*. Brill-taggeren har derimod entydiggjort begge disse tekstord korrekt på baggrund af sætningens kontekst.

(61a) Men/CC det/PP mener/VADR Hans/[NP:PO] Engell/NP ikke/RG /XP at/[CS:U=] man/PI skal/VADR lægge/VAF- så/RG meget/AN i/SP /XP

Følgende to versioner (med hhv. fulde og forkortede analyser) af sætning (17) viser andre typiske fejlmønstre for de to taggere. I (17a) tager Q-taggeren fejl af de to ukendte ord *asylsøgere* og *lynbehandlet*, mens Brill-taggeren tildeler *asylsøgere* den korrekte analyse som appellativ (og *lynbehandlet* den forkerte). I (17b) tildeler begge taggere den korrekte analyse til *asylsøgere*, og Brill-taggeren tildeler også den korrekte analyse til *lynbehandlet*, mens Q-taggeren igen tager fejl af dette ord. Som det fremgår af disse to eksempler, har brugen af fulde analyser i træningsmaterialet ikke nødvendigvis hindret den korrekte tildeling af morfosyntaktiske analyser (tværtimod).

(17a) Asylsøgere/[NC:AN] fra/SP lande/NC uden/SP politisk/AN forfølgelse/NC skal/VADR have/VAF- deres/PO sag/NC lynbehandlet/NC /XP

(17b) Asylsøgere/[NCCPU=] fra/SP lande/NCNPU=I uden/SP politisk/ANP[CN]SU=IU forfølgelse/NCCSU=I skal/VADR-----A- have/VAF-----A- deres/PO3[CN][SP]UPNU sag/NCCSU=I lynbehandlet/[VAPA=SCN][I[ARU]-U:NCNSU=D] /XP

Til sidst er sætning (33a) et eksempel på en kontekst, hvori begge taggere begår den samme fejl ved at tildele *spiller* en analyse som finit verbum. Forholdsvise komplekse sætninger som denne vil dog

altid kunne optræde i almentsproglige korpus tekster og dermed medvirke til, at en automatisk tagger aldrig vil opnå 100% korrekte resultater.

(33a) Fra/SP en/PI stjernetilværelse/NC som/U= spiller/VADR i/SP bl.a./RG Borussia/NP Mönchengladbach/NP i/SP Vesttyskland/NP og/CC FC/NP Barcelona/NP står/VADR Allan/NP Simonsen/NP nu/RG udenfor/RG som/U= træner/NC for/SP sin/PO børndomsklub/NC /XP Vejle/NP Boldklub/NC /XP

Konklusion

På baggrund af de opnåede resultater i forsøget med at benytte det danske morfosyntaktisk annoterede PAROLE-korpus til at træne to forskellige automatiske taggere kan det konkluderes, at (i) korpuset er velegnet som træningsmateriale til automatiske taggere, og (ii) især Brill-taggerens resultater virker lovende både med det fulde og det forkortede tagsæt.

Litteratur

- Bilgram, Thomas & Britt Keson. 1998. The Construction of a Tagged Danish Corpus. *NODALIDA '98 Proceedings*, København:129-139.
- Brill, Eric. 1992. A Simple Rule-based Part of Speech Tagger. *Proceedings of the Third Conference on Applied Natural Language Processing*, ACL.
- Brill, Eric. 1994. Some Advances in Transformation-Based Part of Speech Tagging. *Proceedings of the 12th National Conference on Artificial Intelligence*, Seattle:722-727.
- Elworthy, David. 1995. Tagset Design and Inflected Languages. *Proceedings of the ACL SIGDAT Workshop - From Texts to Tags: Issues in Multilingual Language Analysis*, Dublin:1-9.
- Keson, Britt. 1999. *Vejledning til PAROLEs morfosyntaktisk taggedde korpus* (under udgivelse).
- Norling-Christensen, Ole. 1996. *Design and Composition of Reusable Harmonized Written Language Reference Corpora for European Languages*. MLAP PAROLE 63-386 WP 4.1.1.
- Ridings, Daniel. 1996. *Text Representation in PAROLE*. MLAP PAROLE 63-386 WP 4.1.3.
- Tufis, Dan & Oliver Mason. 1998. Tagging Romanian Texts: a Case Study for QTAG, a Language Independent Probabilistic Tagger. *Proceedings of the First International Conference on Language Resources and Evaluation*, Granada:589-596.

PARTICIPIALE DEVERBALER I DANSK

Af Poul Søren Kjærsgaard (Syddansk Universitet, Odense)

Indledning

Participiale deverbaler er ord, der har form som participier (mulige endelser: *ende*, *-(e)t*, *-te*, *-ede*, *-en*, *-ne*), og som er afledt af verber. Deres funktion er kerne i substantivsyntagme, attributiv, subjekts-/objektprædikat eller adverbial. De kan derimod ikke have verbal funktion som hovedverbal sammen med et finit hjælpeverbum (fx *kom løbende*, *har skrevet*). Som tredje kriterium sættes, at der ikke sker nogen betydningsændring i forhold til det tilsvarende verbum. Ud fra disse tre kriterier er alene den første af følgende fire former et participialt deverbale *skrivende*, *glubende*, *drukken*, *kommende*:

Eksempel	Kategori	Kriterium	
<i>skrivende</i>	deverbale	endelse	+
		infinitiv/	+
		betydning	+
		funktion	+
<i>glubende</i>	adjektiv	betydning	+
		endelse	+
		infinitiv/	-
		betydning	-
<i>drukken</i>	adjektiv	funktion	+
		endelse	+
		infinitiv/	-
		betydning	-
<i>kommende</i>	Adjektiv	funktion	+
		endelse	+
		infinitiv/	-
		betydning	-
		funktion	+

Participiale deverbaler optræder i såvel usammensat (enkel) som sammensat form. I sidstnævnte tilfælde er et ikke-verbalt element præfigeret på deverbale.

Den enkle form forekommer i såvel germanske som romanske sprog med stort set samme distribution, mens sammensatte former stort set er ukendte i de romanske sprog.

De participiale deverbaler har verbal morfologi, men adjektivisk funktion. Som sådan udgør de ikke en almindelig ordklasse, men snarere en hybrid mellem ordklasser. De kan opfattes som en etape eller et stadium på vejen i en adjektiviseringsproces (Riegel et al., 1997:340-4).

Participiale deverbaler har stadig en slags hukommelse (Kjærsgaard, 1998), som afspejler de for tilsvarende verber gældende restriktioner. Når disse restriktioner bortfalder, anses adjektiviseringsprocessen for så vidt fremskreden, at der er tale om adjektiver. Denne proces kan især studeres i de usammensatte participiale deverbaler, hvor samme ord/form undertiden kan analyseres på begge måder. Et eksempel er *isoleret*, der anvendes både som participialt deverbale og som adjektiv. For deverbaler i perfektum form kan der opstilles kriterier for sondring mellem participiale deverbaler og adjektiver (le Fevre Jakobsen, Kjærsgaard, 1997).

Adjektiviseringsprocessen er mindre udtalt for de sammensatte participiale deverbaler, hvis første led i mange tilfælde svarer til verbale komplementer og således forlener dem med verbal status.

1. Problemstilling

Indsamling af danske eksempler på participiale deverbaler har vist, at participiale deverbaler udgør en meget produktiv form for orddannelse i dansk. Det gælder især i forbindelse med sammensætning, hvor der er indsamlet eksempler indeholdende mange andre typer relationer mellem deverbale og tilknyttede led end de arketyper (jf. Kjærsgaard og le Fevre Jakobsen, 1995). I dansk forekommer der også typer, som ikke er repræsenteret i andre sprog. Det er derfor svært ved induktion at få et overblik over, hvilke muligheder og især hvilke begrænsninger der eksisterer for denne type orddannelse i dansk.

Sigtet med denne artikel er at opstille nogle prædiktioner for disse begrænsninger. Med udgangspunkt i de participiale deverbalers morfologi ville det være nærliggende at antage, at der for hvert verbum eksisterer to usammensatte participiale deverbaler, svarende til præsens og perfektum participium, samt lige så mange yderligere former som der er mulige præfikser. Det viser sig imidlertid ikke at være tilfældet. I det følgende opstilles der prædiktioner for dannelsen af deverbaler på tre områder:

verbets ergativitet

- verbets valens
- sammensætningers produktivitet

2. Ergativitet

Verber kan opdeles i ergative (inakkusative) og inergative. Sondringen anvendes især for monovalente verber, men kan udstrækkes også til bivalente verber. Ergative verber er verber, hvis handling er rettet mod subjektet, fx *omkomme*, *synke*, *styrte ned*, *stivne*, *eksplodere*. Inergative verber er verber, hvis handling ikke er rettet mod subjektet, fx *løbe*, *svømme*, *rejse*, *gispe*, *stige*, *slentre*, *tage til/tillage*.

Dansk følger her andre indoeuropæiske sprog.

For ergative verber eksisterer såvel præsens som perfektum form af det participiale deverbale: *eksploderende bomber*, *eksploderede bomber*, *kapitulerende hære*, *kapitulerede hære*.

Forskellen mellem de to former af ergative verber er aspektuel: præsens form -AFSLUTTET; perfektum form +AFSLUTTET.

Brugen af denne type participialt deverbale er alene begrænset af semantiske selektionsrestriktioner, der i normalt sprog forhindrer fx *kapitulere(n)de bøger*, *eksplodere(n)de forelæsninger* etc.

Derudover forekommer der leksikalske restriktioner, der kan forklares med, at former, hvis betydning eller leksikalske aspekt er +AFSLUTTET, ikke er forenelige med en form (præsens participium), hvis aspekt betegner -AFSLUTTET og vice versa. Således forekommer fx *overleve* alene i præsens form (*overlevende*, **overlevne/overlevede*), mens *omkomme* alene forekommer i perfektum form (*omkomne*, **omkommende*).

En anden type leksikalsk restriktion forekommer ved det ergative(monovalente) verbum *fryse*, fx i *frysende børn*. Men modsat hvad hypotesen prædicerer, forekommer der ikke nogen perfektum form: **frosne børn*. Denne restriktion kan forklares med ønsket om at undgå flertydighed. Ved det bivalente verbum *fryse* forekommer perfektum form, fx *frossen leverpostej*. I dette tilfælde udfyldes det leksikalske hul, der herved opstår, gennem brug af præfikset *for-*, e.g. *forfrosne børn*.

For inergative verber eksisterer alene præsensformen af det participiale deverbale: *gispende sportsfolk*, **gispede sportsfolk*. For disse verber eksisterer der således en typologisk restriktion på brugen som participialt deverbale.

Derudover eksisterer som ved de ergative verber semantiske selektionsrestriktioner, der forhindrer fx *gående bøger*, *løbende huse*. Når sådanne restriktioner i nogle tilfælde brydes, brydes

samtidig forbindelsen til det underliggende verbum, og der er således tale om et adjektiv som i fx *den løbende måned*, *de svømmende øjne*.

De manglende perfektumformer udgør leksikalske huller, som dansk undertiden udfylder gennem brug af præfikset *be-*, fx i *berejste studerende*, *beskidte håndklæder*. Men som andre steder sker udfyldelsen af leksikalske huller og dermed orddannelsen ikke systematisk, og der kan næppe gives faste regler herfor.

I forhold til eksisterende beskrivelser af dansk indebærer ovenstående, at dannelsen af participiale deverbaler ikke er en funktion af verbets transitivitet, men af dets ergativitet. Givet, at den syntaktiske relation mellem det participiale deverbale og syntagmehovedet ved perfektumformer normalt er som mellem et verbale og dets direkte objekt, ville intransitivitet kunne forklare, at fx *gispede fisk* ikke forekommer, men ikke, at fx *sunkne skibe* kan dannes. Dette forhold kan imidlertid forklares ud fra den semantiske parameter ergativitet.

3. Valens

Valens defineres her som det antal semantiske roller, som forudsættes af verbalhandlingen. Hvorvidt sådanne roller er til stede syntaktisk, anses for underordnet. Der sondres i det følgende mellem avalente og valente verber. For sidstnævnte sondres der mellem monovalente, bivalente og trivalente verber.

Avalente verber, typisk vejrverber som *sne*, *regne*, *hagle*, *blæse*, *storme*, danner ikke participiale deverbaler: **den sneende sky*, **den sneede park*. Denne begrænsning kan forklares med verbernes konstruktion, som alene muliggør brugen af et formelt subjekt *det*. Når sådanne verber anvendes sammen med partikel (præposition eller adverbium), kan der dannes participiale deverbaler. Det ses ved *storme frem*, *sne til*, fx *den tilsnede park*, *den fremstormende IT-teknologi*. Sådanne eksempler kan forklares med ændret verbalkonstruktion, in casu ændret valens og ændrede selektionsrestriktioner for subjektet.

Tilsyneladende undtagelser er den prædikative anvendelse i *det var blæsende* eller den attributive anvendelse i *en stormende forelskelse*. I det første eksempel er der i forhold til *det blæste* formentlig tale om en ændret aspekt: -AFSLUTTET. Dermed har *blæsende* verbal funktion (sammen med hjælpeverbet), hvorfor forudsætningen om ikke-verbal funktion ikke er tilstede. I det andet eksempel er forudsætningen om samme betydning ikke tilstede, hvorfor *stormende* tilsvarende fortolkes som adjektiv. Her som andre steder er orddannelsen ikke helt systematisk. At *stormende*

og formentlig blæsende forekommer, men næppe haglende og regnende, må tilskrives tilfældigheder.

Valente verber inddeles som anført ovenfor. Sådanne verber har uanset type mulighed for sammensætning gennem præfigering af en valensbundet dependent eller en fri tilføjelse. Derved dannes sammensatte participiale deverbaler. Ganske få deverbaler kan ikke forekomme uden præfiks. Det gælder fx *dannende* (**de dannende dele*, smlg. med *nervecelledannende dele*), *fremkaldende* (**de fremkaldende salmonellatyper*, smlg. med *sygdomsfremkaldende salmonellatyper*), *opbyggende* (**de opbyggende stoffer*, smlg. med *muskelopbyggende stoffer*).

I andre tilfælde konstateres det, at mulighederne for sammensætning er friere (mere produktive) end ved de tilsvarende finitte konstruktioner. Det gælder såvel syntaktisk som semantisk.

Mens finitte verbaler i fremsættende ytringer normalt forudsætter tilstedeværelsen af subjekt og i en række tilfælde forudsætter tilstedeværelsen af et direkte objekt, gælder denne restriktion ikke ved tilsvarende participiale deverbaler. Et eksempel er *fortynde*, som næppe anvendes uden direkte objekt, men som godt kan anvendes som verbal uden præfigeret objektrelation i fx *fortyndende medicin*. Lignende eksempler træffes ved *afgørende oplysninger* (= *..., der afgør), *grundlæggende uenighed* (= *..., der grundlægger/der lægger grund til), *ledende medarbejdere* (= *..., der leder), *tilfredsstillende afløse* (= *...som tilfredsstiller), *indbringende turisme* (= *som indbringer). I følgende eksempel er subjekt udeladt: *en søgt forklaring* (* en forklaring, som nogen søger). Udeladelse af en normalt obligatorisk dependent må formentlig betragtes som et yderligere skridt væk fra verbal status hen imod adjektivisering, selvom der på dette punkt, så vidt vides, ikke foreligger sikre tests til sondring mellem deverbaler og adjektiver.

De semantiske selektionsrestriktioner, der gælder ved finitte konstruktioner, gælder ofte ikke ved tilsvarende participiale deverbaler. Belagte eksempler er *nødlidende engagementer*, *prisignorerede strategi*, hvor de normale selektionsrestriktioner er sat ud af kraft. Omvendt er sammensætningen ikke helt fri. Der kan defineres en række restriktioner på orddannelsen, som vil blive gennemgået i det følgende afsnit.

Deverbaler, der er afledt af monovalente verber, kan optræde med et præfiks, som ikke kan være en dependent, fx *hårdtarbejdende kvinder*, *sultestrejkende studerende*, men som i stedet repræsenterer en fri tilføjelse (form: adverbium, præpositionssyntagma).

Deverbaler fra bivalente verber repræsenterer den hyppigste kilde til dannelse af såvel sammensatte som usammensatte participiale deverbaler. Brugen af deverbaler er her ikke begrænset af syntaktiske forhold, men alene af semantiske selektionsrestriktioner: *spisende børn*, **spisende*

grønsager, **spiste børn*, *spiste grønsager*, *lidende børn*, **lidende tab*, **lidte børn*, *lidte tab*. Som eksemplerne viser, er ergativitet ikke nogen relevant sondring.

Hvis en fri tilføjelse udfylder præfikspladsen, udelukker det forekomsten af en dependent: *den hårdtrante familie* vs. *den kriseramte familie* vs. **den ksehårdtrante familie*.

Deverbaler fra trivalente verber adskiller sig ikke fra den foregående gruppe, bortset fra, at én dependent må udelades, da der kun er to pladser til udtryk af to relationer.

4. Begrænsninger af orddannelsen for sammensatte participiale deverbaler

Skønt orddannelsen for især sammensatte participiale deverbaler er ret produktiv, foregår den ikke uden restriktioner. Der kan sondres mellem i hvert fald seks forskellige typer:

- dependenters antal
- dependenters form
- dependenters syntaktiske funktion og semantiske rolle
- dependenters semantiske selektionsrestriktioner
- pragmatiske (viden-om-verden)restriktioner
- leksikalske restriktioner

Sammensatte participiale deverbaler kan opfattes som resultatet af en flytning af en verbal dependent eller en fri tilføjelse til en stilling som præfiks i et sammensat participialt verbal. Denne proces kan kun finde sted én gang og er således ikke rekursiv. Der kan således maksimalt forekomme to dependenter og/eller frie tilføjelser, som illustreret med ovennævnte eksempel (*krisen rammer familien hårdt*). Dobbelt præfigering forekommer alene i tilfælde af brug af partikel eller præposition samt ved negation: *en jordomsejlende familie*, *anti-korrosionsbehandlet benzin*. En tilsyneladende undtagelse, *computerfarvelagt brochure*, analyseres som præfikset *computer* og deverbale *farvelagt*.

Denne restriktion på orddannelsen kan forklares med hensynet til tolkning af sammensatte deverbaler. Jo flere præfikser, jo flere muligheder for tolkning af relationerne mellem disse og den deverbale kerne, og dermed jo længere og vanskeligere processering.

Sammensætning kan alene forekomme med nominale præfikser. Den eneste undtagelse udgøres af lokative dependenter eller frie tilføjelser, fx *herboende studerende*, *udearbejdende kvinder*. Pronominer kan således ikke være element i orddannelsen: *de olieædende bakterier* → **de den ædende bakterier*.

Andre ikke-nominale størrelser kan heller ikke præfigeres. En kompletiv sætning, der er obligatorisk dependent til verbet formode, kan ikke præfigeres, men reduceres til dens subjekt: *det formodede drabstidspunkt*.

Kun 'rene' nominale størrelser kan være element i orddannelsen. Eventuelt tilknyttede attributive led må slettes: *Kvinden taler fransk* - **den fransktalende kvinde*; *Kvinden taler godt fransk* - **den godtfransktalende kvinde*.

I forlængelse heraf indebærer sammensætning ved hjælp af præfigering ligeledes, at morfologiske træk som determination, genus og numerus ved dependenten neutraliseres: *arbejdsgiverne* [+DEF, +PLUR] *administrerer aftaler* - *arbejdsgiveradministrerede aftaler*.

En dependent, hvis funktion er dativobjekt, eller hvis rolle er modtager, kan vanskeligt eller umuligt indgå som element i præfigeringen. Det gælder ved deverbaler afledt af verber som (*ud*)*betale* (noget til nogen) og *omdele* (noget til nogen). Det samme gælder ved deverbaler afledt af bivalente verber, der i andre sprog ville 'styre' dativ, fx *tilhøre*. Mens *udbytte(ud)betalende selskaber* og *selskabsudbetalt udbytte* er naturlige sammensætninger, er *aktionær(ud)betalende selskaber* og *aktionærudbetalte udbytter* det næppe. En mulig forklaring på denne restriktion i orddannelsen kunne være, at eftersom såvel subjekt som dativobjekt ofte har trækket +ANIM, kunne der opstå tolkningsproblemer ved deverbale perfektumformer, hvis dativfunktion uden begrænsninger kunne præfigeres. Men selv når der er mulighed for entydiggørelse mellem subjekt og dativobjekt i kraft af vor viden om verden (vi ved, at aktionærer ikke er agent/subjekt), forekommer en sammensætning som *aktionærudbetalte udbytter* unaturlig. En mulig undtagelse fra reglen/prædiktionen udgøres af *husstandsomdelte blade*, hvor det måske er præfiksets semantiske træk -ANIM, der kan forklare konstruktionen, jf. at *naboomdelte blade* næppe ville være mulig. Dette indikerer, at det ikke alene er præfiksets syntaktiske funktion og semantiske rolle, men kombinationen med de semantiske træk, der er afgørende for begrænsningen i orddannelse.

Skønt selektionsrestriktioner ofte løses i deverbaler i forhold til tilsvarende finitte konstruktioner, jf. afsnittet om valens, er der dog betydelige restriktioner, der udelukker dannelsen af en lang række teoretisk mulige sammensætninger.

Dette forhold illustreres ved sammenligning af det sammensatte participiale deverbale *svedtransporterende undertøj*, der forekommer at være en naturlig sammensætning (og er et belagt eksempel), mens den tilsvarende finitte konstruktion *Undertøjet transporterer sved* næppe er så naturlig.

De løsnede selektionsrestriktioner og den deraf følgende produktive orddannelse er dog begrænset af fysikkens love. Det er derfor muligt at prædicere, at det tilsvarende deverbale med inverterede dependenter er umuligt: *undertøjstransporterende sved*.

I en række tilfælde kan relationerne mellem deverbale og dependenter udtrykkes frit gennem valg af præsens- hhv. perfektumform af deverbale og inversion af dependenterne: *elektricitetsproducerende vindmøller* vs. *vindmølleproduceret elektricitet*. Dette produktive element i orddannelsen gælder ikke universelt, idet det er begrænset af det attributive deverbals funktion i forhold til substantivsyntagets kerne. Denne funktion er bl.a. at karakterisere nærmere og at underindele in casu vindmøller i nogle, der producerer elektricitet, og nogle, der ikke gør.

Dette indebærer, at orddannelsen er begrænset til tilfælde, hvor det i kraft af vor viden om verden er relevant at inddеле synstantivsyntagets kerne. Det er tilfældet i det foregående eksempel *svedtransporterende undertøj*. Det er derimod ikke tilfældet ved inversion af eksemplet til **undertøjstransporteret sved*. Begrebet *sved* inddeles formentlig snarere efter kemisk sammensætning end efter, hvordan det transporteres.

Produktiviteten i denne type orddannelse er endelig begrænset gennem leksikalske restriktioner. Dette ses såvel ved usammensatte som sammensatte participiale deverbaler. Begrænsningen består i hensyn til klarhed eller i forsøget på at undgå (for mange) flertydigheder. Dette forhold kan forklare, hvorfor *de spiste grønsager* (attributiv med tryk på deverbalet) er mulig, men derimod næppe *?*den drukne mælk*. I dette tilfælde eksisterer der nemlig et adjektiv, hvis betydning har specialiseret sig til betydningen 'påvirket af alkohol', og hvis selektionsrestriktioner er helt forskellige. Et tilsvarende ræsonnement kan forklare, at det ikke er muligt at danne deverbaler fra verbet *afføre sig* (tøjet). Deverbalets præsensform ville falde sammen med adjektivet *afførende* (om laksativer). Dets perfektumform (**det afførte tøj*) er ikke mulig på grund af verbets reflexive konstruktion.

Leksikalske restriktioner med det nævnte forklaringsprincip spiller især en rolle for orddannelsen ved sammensatte og usammensatte verber i dansk (og andre germanske sprog), når disse ikke er synonyme. Grunden er den, at dannelse af deverbaler forudsætter præfigering af partikel. Og hvis sammensat og usammensat har forskellig betydning, vil brug af deverbale derfor kunne resultere i meningsforstyrrende sammenfald. Dette er i normal kommunikation ikke ønskeligt, og det kan i overensstemmelse hermed konstateres, at dannelse af deverbale ofte blokeres ved den ene form. Om det er densammensatte eller den usammensatte finitte form, kan ikke afgøres.

På det grundlag kan man sondre mellem tilfælde, hvor kun den ene type kan danne deverbaler, og sådanne, hvor begge danner deverbaler. Det første tilfælde illustreres af *sætte af* vs. *afsætte*, hvor man kan danne *den afsatte regering* (fl afsætte, *sætte af), men ikke **de afsatte børn* (→ sætte af, *afsætte); derimod nok *de afsatte fødevarer* (→ afsætte, *sætte af).

Lignende eksperimenter kan gennemføres for *afgå* vs. *gå af*.

5. Konklusion

Dansk råder gennem dannelsen af participiale deverbaler over et fleksibelt orddannelsesværktøj. Anvendelse af participiale deverbaler muliggør for det første, at syntaktiske relationer, der ellers ville være obligatoriske i tilsvarende finite konstruktioner, kan udelades. Det kan være praktisk, hvad enten årsagen er, at dependentens identitet er ukendt eller selvindlysende eller i situationen uhøflig at omtale. For det andet, at semantiske relationer i forhold til tilsvarende finite konstruktioner kan løses.

Disse og andre fordele, som der ikke er redegjort for her, betinger participiale deverbalers store udbredelse.

Dannelsen af participiale deverbaler er dog undergivet en række restriktioner, som der er søgt redegjort for i det ovenstående.

Literatur

- le Fevre Jakobsen, Bjarne & Poul Søren Kjærsgaard. 1997. 'Sondringen mellem participiale deverbaler og adjektiver'. In Maegaard og Pedersen (red.) *UDOG rapport nr. 6*. København. Kjærsgaard, Poul Søren. 1998. 'La mémoire des participes présent et passé'. In A. Clas, S. Mejri & T. Baccouche (dir.), *La Mémoire des mots: Actes du colloque de Tunis 25-26 et 27 septembre 1997*, Tunis, AUPELF-UREF et Service, pp.177-190.
- Kjærsgaard, Poul Søren & Bjarne le Fevre Jakobsen. 1995. 'Adjektiviske deverbaler i dansk'. In Kunøe og Vive Larsen (red.): *MUDS 5*.
- Hansen, Jens Ahlmann, Bjarne le Fevre Jakobsen, Poul Søren Kjærsgaard & Peter Stewart. 1998. 'Danish Deverbal Participles: Form, Function, Compounding, Testing'. Paper presented at the UDOG Seminar in Copenhagen June 1998.
- Riegel, Martin, J.-C. Pellat & R. Rioul. 1997. *Grammaire méthodique du français*. Presses Universitaires de France.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

DISKURSER I FOLKETINGETS ÅBNINGSTALER - ELLER HVORFOR NYRUP TABTE EU-AFSTEMNINGEN

Af Helen Korsgaard (Syddansk Universitet, Odense)

Svaret på, hvorfor Nyrup tabte EU-afstemningen, mener jeg er at finde i den diskurs, som Nyrup anvender, og som virker bag om ryggen på ham selv. Jeg vil i det følgende gennemgå fire af Folketingets åbningstaler fra fire forskellige år i dette århundrede ud fra et diskursanalytisk perspektiv på Danmarks forhold til omverdenen. Den diskursive ændring er den ene pointe i dette foredrag. Den anden pointe, som jeg gerne vil beskrive, er den ændrede kommunikationssituation, som jeg mener er medvirkende til en ændring i stil fra skriftsprog til talesprog. Til slut vil jeg diskutere, om de to pointer står i forhold til hinanden. Er der en sammenhæng mellem stil og diskurs, eller snarere: Skaber stilen en bestemt diskurs frem for en anden? Eller udtrykt mere konkret: Taber Nyrup EU-afstemningen, fordi han bruger en stil, som udelukker at tale om det, hans projekt går ud på at overbevise danskerne om?

Generelt om talerne

Før jeg går over til en egentlig analyse af talerne, vil jeg kort give et overblik over de fire taler ud fra længde, syntaks, ordforråd og argumentation. Det mest iøjnefaldende ved talerne er, at de bliver længere og længere. I 1925 holder Stauning en tale på 2,5 side, i 1950 holder Hedtoft en på fire sider, Anker Jørgensen holder i 1975 en på ni sider og Nyrup i 1999 en på 11 sider. Selvom de ikke umiddelbart kan sammenlignes, da jeg ikke har talt ord eller brugt andre sammenlignelige enheder, er tendensen dog klar.

Generelt kan man beskrive en udvikling i talerne fra skriftsprog til talesprog. Syntaktisk har talerne i 1925 og 1950 mange foranstillede led med for eksempel tunge forfelter. I 1975 bliver sætningerne lidt lettere, men ordene bliver frygtelig lange. Det virkelige ryk sker dog i stilen fra 1975 til 1999. Nyrup bruger korte sætninger med mere sloganagtigt indhold. Det betyder også, at argumentationen for de holdninger eller lovforslag, som regeringen har, forsvinder i forhold til tidligere tider.

I det følgende vil jeg derfor beskrive talerne ud fra to perspektiver. Dels vil jeg gennemgå

talernes stil ud fra syntaks, ordforråd og argumentation, dels vil jeg undersøge den underliggende diskurs i forhold til temaet "Danmark i forhold til omverdenen". Stilen vil jeg relatere til kommunikationssituationen, som jeg mener må have indflydelse på den tydelige stilændring. Derefter vil jeg beskæftige mig med Danmarks forhold til omverdenen ud fra et diskursivt perspektiv. Efter gennemgangen af talerne ud fra disse to perspektiver, vil jeg vil jeg diskutere forholdet mellem stil og diskurs.

Stauning i 1925

I 1925 bruger Stauning skriftsprogsnende formuleringer, når han for eksempel siger:

De økonomiske Forhold, saaledes som de har udviklet sig efter Verdenskrigen, har ogsaa i den senere Tid forvoldt Vanskeligheder for vort Land. Med Glæde og Tilfredshed har man kunnet konstatere en voksende Tillid fra Udlandets Side overfor Danmark. Men efter den forudgaaende Tids Inflation kan den paakrævede Deflation ikke forløbe, uden at der kræves Ofre af Befolkningen. (Stauning 1926).

Syntaktisk er dette afsnit ikke så tungt som andre dele af talen. Den første sætning begynder med et tungt forfælt, hvor verballedet først kommer efter ledsætningen. De økonomiske forhold er det, som har forvoldt vanskeligheder. Det er forholdene, som skal ændres, men der bliver kun henvist til dem som udviklingen efter 2. verdenskrig. Det er indforstået ordvalg.

I forhold til argumentation underforstår Stauning flere led i argumentationskæden. Han argumenterer for, hvorfor han må skabe grundlag for en påkrævet deflation, som vil kræve ofre af befolkningen. Argumentativt underforstår han, at det er påkrævet, at der kommer deflation for at bevare tilliden til Danmark fra udlandet. Derudover kræver deflationen ofre fra befolkningen. Stauning bruger ethos i sin argumentation og argumenterer som ekspert, der taler til ligesindede. Stauning taler til rigsdagen ikke til det danske folk.

I forbindelse med diskurs siger Stauning kun få ting om Danmarks forhold til omverdenen i sin tale.

Vort Forhold til fremmede Magter er venskabeligt og udvikler sig til fredsstillende. Det har været Regeringen en Glæde ved Lejlighed at kunne medvirke til at fremme det gode Forhold til og Samarbejde med de nordiske Riger, som altid maa blive af saa stor Betydning for os. Men ogsaa i Forholdet til andre Nationer er der bygget videre paa den Samarbejds og Forstaaelsens Grund, som tidligere er fremhævet som vort Lands Program. (Stauning 1926).

I ovenstående citat beskriver Stauning forholdet til andre nationer som godt. Det bygger videre

på samarbejdets og forståelsens grund. Det vil sige, at Stauning taler om Danmarks forhold til andre lande som et fredeligt og ligeligt forhold.

I det første citat udtrykker Stauning nærmest ydmyghed over for det internationale samfund, idet han siger, at der er en voksende tillid til Danmark. Stauning tager ikke for givet, at Danmark har udlandets tillid. Det betyder noget for Danmark at have denne tillid og man kan næsten konkludere, at Stauning vil gøre noget for at få udlandets tillid. Danmark indretter sig efter, hvad andre nationer mener om Danmark.

Hedtoft i 1950

Også i Hedtofts tale fra 1950 er syntaksen præget af tunge forfælte og komplicerede ledkonstruktioner.

Forslag til beslutning om Danmarks ratifikation af overenskomsten om Den europæiske Betalingsunion, der værdifuldt vil kunne støtte den gradvise gennemførelse af et friere handelssamkvem i Europa, vil blive fremlagt i denne samling. (Hedtoft 1951).

Verballedet kommer først i tredje linje, så Hedtoft bruger et utrolig langt forfælt. Argumentet for at ratificere overenskomsten kommer ind midt i ledsætningen, der begynder med 'der'. Det er med andre ord værdifuldt, at der bliver et friere handelsforhold mellem landene i Europa, og derfor argumenterer Hedtoft for at ratificere overenskomsten om den Europæiske Betalingsunion. Hedtoft argumenterer her igen som ekspert til ligesindede, hvor han forudsætter argumentationen ved at placere den midt i ledsætningen.

Hedtoft siger, at det er nødvendigt for Danmark at være del af det økonomiske samarbejde i Europa, for at Danmark kan løse sine økonomiske problemer. De to nedenstående citater udtrykker Danmarks forhold til omverdenen. Danmark skal deltage i de internationale organisationer og gøre det ud fra et ønske om fred, samarbejde og forståelse mellem nationerne.

Ministeriet lægger vægt på, at Danmark deltager i det internationale samarbejde og påtager sig de opgaver, der følger af vort medlemskab i De Forenede Nationer, Det europæiske Råd og Den europæiske Samarbejdsorganisation i Paris. Samvirket med de andre nordiske lande vil blive videreført og søgt yderligere udviklet i fredens interesse.

Ministeriet vil fortsat tilstræbe at samle ansvarsbevidste demokratiske kræfter til løsning af tidens fornemste opgave: udadtil at befæste rigets frihed og selvstændighed og fremme mellemfolkeligt samarbejde og forståelse mellem nationerne, indadtil at fortsætte genopbygningen til sikring af produktion og beskæftigelse, til bevarelse af hjemmenes tryghed og til virkeliggørelse af nye fremskridt. (Hedtoft 1951).

I Hedtofts udlægning er Danmark et demokratisk land, som skal samarbejde for derved at fremme freden. Danmark er også en selvstændig nation, som er fri. Dette er i opposition til at være besat. Freden opretholdes ved at deltage i de internationale organisationer. Nationerne udveksler med hinanden og holder dermed gang i samarbejdet.

Anker Jørgensen i 1975

I 1975 bruger Anker Jørgensen en anden slags skriftsprog, idet hans forfælder ikke er så lange. Til gengæld bruger han meget lange ord og sætninger, som gør talen tung.

For regeringen og folketingets partier har det helt dominerende spørgsmål i det sidste år været, at de vestlige industrilande og dermed også Danmark er blevet ramt af det alvorligste konjunkturtilbageslag i hele efterkrigstiden. Det er først i løbet af 1975 for alvor blevet klart, hvor dybtgående dette konjunkturtilbageslag i virkeligheden er. Det har derfor også vist sig, at de modforholdsregler, som en række lande iværksatte tidligere på året, var utilstrækkelige til at vende udviklingen.

I Danmark satte tilbagegangen i produktion og beskæftigelse tidligere ind og blev mere udtalt end i flere andre industrilande – og det var på grund af det stærke fald i boligbyggeriet i 1974. (Jørgensen 1977)

Det, som gør talen tung, er ikke alle de foranstillede led, som Staunings og Hedtofts taler bar præg af. Det er de lange ord og sætninger. Syntaksen har mange bagvedstillede led og der er mange nominaliseringer, som for eksempel 'konjunkturpolitiske forholdsregler', 'en beskæftigelsesfremmende politik' og 'valutariske problemer'.

Anker Jørgensen beskriver konjunkturtilbageslaget i de vestlige lande og bruger dem som rygdækning i sin argumentation for Danmarks dårlige økonomi. Derefter gør han noget lidt pudsig, idet han skal forklare, at Danmark klarer sig endnu dårligere end resten af den industrialiserede verden. Han bytter om på årsag og virkning og begrundes Danmarks situation med et fald i boligbyggeriet. Det anser man normalt for at være en konsekvens af dårlige økonomiske tider. Argumentet bliver fremført i den eneste talesprogs-lignende sentens overhovedet med konjunktionen 'og', som Anker Jørgensen hæfter på som en eftertanke. Man kunne tolke det som et ethos-argument, hvor Anker Jørgensen vil fremstille sig selv som vederhæftig, fordi hans ethos er ved at krakelere, når han skal forklare, hvorfor Danmark klarer sig endnu dårligere end resten af den industrialiserede verden.

Anker Jørgensen understreger i forlængelse af de to forhenværende taler også vigtigheden af de internationale organisationer, men der er kommet en ny drejning til forståelsen og samarbejdet. Anker Jørgensen hævder, at Danmark skal samarbejde med de ni EF-lande om

det traktatlige og det udenrigspolitiske arbejde. Samtidig begynder Anker Jørgensens tale at komme ind på det tema, som er gennemgribende i Nyrups tale fra 1999. Nemlig: Mister Danmark selvstændighed ved at deltage i det europæiske samarbejde?

Det udenrigspolitiske samarbejde hindrer ikke Danmark i at vise en selvstændig profil. Det giver Danmark større indflydelse, og det giver mulighed for, at Europa kan tale med større vægt i internationale spørgsmål. (Jørgensen 1977).

Det er første gang, at Danmarks medlemskab af EF bliver relateret til tab af selvstændighed og Danmark som del af et Europa i stedet for en nation i verden. Hidtil er Danmark blevet skildret som en ligeværdig nation, der skal samarbejde og forstå. Nu kommer en ny tanke ind, nemlig den, at Danmark mister noget ved at samarbejde. Når Danmark mister, må det her betyde at ændre noget. Det vil sige, at fra at se Danmark som en del af Europa, hvor regeringslederne udveksler på lige fod og dermed måske også reviderer, så bliver nationerne nu set som nogle faste blokke, som risikerer at gå i stykker eller miste noget, når man går ind i et samarbejde. Ovenstående citat er det eneste, som peger denne vej, men lige præcis dette synspunkt bliver meget gennemgribende i Nyrups tale i 1999.

Poul Nyrup Rasmussen i 1999

Der sker et meget stort skred fra 1975 til 1999. Det første afsnit i talen fra 1999 hedder 'vi bestemmer selv'. Hermed er det virkelige problem lagt frem, som er angsten for at miste retten til selv at bestemme.

Hvis vi igen begynder med syntaksen, kan vi se, at Nyrups tale ligger meget tæt på talesprog. Han bruger korte sætninger, som ofte er sloganagtige som for eksempel 'Verdenssamfundet møder velfærdssamfundet'. Han bruger korte sætninger som 'Vi kan sådan set selv vælge i Danmark' og 'Sådan et samfund vil vi ikke have'. Ud over disse korte udråbssætninger bruger Nyrup længere, mere programmatisk sætninger, hvor ordforrådet bliver tydeligere:

Vi er på vej mod et internationalt videnssamfund, som har en enorm centrifugalkraft i sig. (Rasmussen 1999).

Og, siger han senere, hvis vi ikke fornyr og sikrer velfærdssamfundet, så bliver det 'et offer for centrifugalkraften', hvor flere og flere smides af. Derudover bruger Nyrup ordet 'sammenhængskraft' i forbindelse med velfærdssamfundet, når han siger:

For det første: Skal sikres, at det danske velfærdssamfunds sammenhængskraft er i behold i den globaliserede verden. (Rasmussen 1999).

Her bruger Nyrup sammenhængskraft som metafor for det, som skal holde sammen på velfærdssamfundet, når det skal ud i den internationale verdens enorme centrifugalkraft. Ord som 'sammenhængskraft' og 'centrifugalkraft' er abstrakte begreber, men anderledes i indhold end de ord, som Anker Jørgensen bruger. Hvor Anker Jørgensen taler om foranstaltninger og forholdsregler, taler Nyrup om sammenhængskraft og centrifugalkraft. Nyrup har kraften i centrum, som kommer fra to sider: fra Danmarks sammenhold på den ene side og omverdenens voldsomme kraft på den anden side, som har noget ukontrollabelt over sig, idet det er en centrifugalkraft, så hvis man først bliver hvirvlet ind i den, så ved man ikke, hvor man lander bagefter. Det er med andre ord farligt at bevæge sig ud, hvor centrifugalkraften findes. Det, som skal modvirke denne kraft, er Danmarks velfærdssamfund, som bygger på 'sammenhold, retfærdighed, samarbejde og medmenneskelighed'. Hvis dette opgives, så bliver Danmark prisgivet denne internationale centrifugalkraft.

Herefter går Nyrup over til at beskrive danskernes valg:

Enten kan vi blive et endnu stærkere foregangsland, der lægger afgørende vægt på de menneskelige værdier.

Eller vi kan vælge selvtilstrækkeligheden, være os selv nok. Vælge, at vi ikke vil forstyrres – som en anden stamme med indadvendte ritualer, der går i panik, hvis et menneske fra en anden stamme kommer på besøg. Valget er vores eget. Regeringen vælger foregangslandet. (Rasmussen 1999).

Danmarks rolle i verden er at være foregangsland. Det vil sige, at Danmark ved, hvad der er rigtigt og følgerigtigt må belære andre nationer om det samme. Den lighed mellem nationerne baseret på samarbejde og forståelse, som de foregående ministre har plæderet for, er væk. Nu handler det om at udbrede det, som Danmark står for.

Det handler om politik, det handler om mennesker foran penge – ikke efter. Det handler om at sætte rammer for markeds kræfterne – som vi har gjort det i Danmark, som vi er i sving med at gøre det i Europa, som vi kan udbrede til verden.

Danmark er nu et foregangsland: I økonomi, i beskæftigelse, i miljø, i velfærd og i en mere retfærdig fordeling. (Rasmussen 1999).

Er der så nogle begrundelser for de forslag, som Nyrup lægger frem. I og med at Nyrup taler i slogans og opfinder ord som 'sammenhængskraft' og 'centrifugalkraft', så bliver modtageren nødt til at godtage de to kræfter som opponenter, hvor sammenhængen i Danmark bestående af

medmenneskelighed etc. kommer til at gælde inden for Danmarks grænser. Alt hvad der er udenfor er noget farligt. Der er ikke nogen egentlig argumentation for, at det er sådan. I stedet for argumentation er der en opdeling af verden i modsætningspar. Vi så det i ovenstående citater, og Nyrup bruger modsætningsparret, når han taler om Danmarks tilslutning til euroen:

Det handler om tryghed og sikkerhed.

Det handler om at beskytte os i en barsk international spekulationsverden. (Rasmussen 1999).

Her har vi igen Danmarks forhold til omverdenen, hvor Danmark er det trygge og sikre, mens omverdenen er noget farligt, som danskerne skal passe på overfor. Egentlig bruger Nyrup sammenligningen for at fortælle danskerne, at de skal stemme ja, men argumentationen udebliver, og tilbage står modsætningsparret det trygge Danmark contra den farlige omverden. Jeg har stillet eksempler op på Nyrups modsætninger således:

Sammenhængskraft	centrifugalkraft
Velfærdssamfund	verdenssamfund
Tryghed og sikkerhed	barsk, international spekulationsverden
Mennesker foran penge	(underforstået: penge foran mennesker)

Herefter kan man så spørge, hvordan Nyrup kan tro, at danskerne vil være med i euroen, når Danmark er et foregangsland, som skal lære andre noget. Derudover er omverdenen barsk og ukontrollabel og Danmark et trygt sted, som bygger på medmenneskelighed.

Nyrup bygger sine slogans op på en os mod dem-diskurs, som ikke kan reddes af, at han også mener, at Danmark vil være bedst tjent med at være med i euroen. Med Nyrups billede af Danmarks forhold til omverdenen ud fra oppositionsparret sammenhængskraft, som er den danske tryghed, over for centrifugalkraften, som er den barske spekulationsverden udenfor, hvad vælger danskerne så? De vælger trygheden og medmenneskeligheden. Danmark er jo et foregangsland ligegyldigt hvad, så når vi har den bedste af alle verdener, hvorfor så ændre på det og risikere at blive absorberet af centrifugalkraften udenfor.

De fire taler – en tentativ konklusion

Jeg vil opsummere på talerne ud fra to perspektiver, som jeg finder interessante.

Ændringen i kommunikationssituationen er interessant, da man kan forestille sig, at den har en gennemgribende indflydelse på åbningstalens sprogbrug i dag i forhold til tidligere tider. Derudover er det interessant at følge udviklingen af diskursen om Danmark i forhold til

omverdenen fra 1925 til i dag.

Opsummerende om kommunikationssituationen kan man sige, at den har ændret sig fra især 75 til 99. Det har haft indflydelse på talens udformning og ordvalg. I 1999 bliver talen dels sendt på fjernsyn, dels bliver den lagt ud på internettet i hele sin længde til brug for alle og enhver. Der har derfor været en udvikling fra Staunings tale i 1925, hvor han præcis ved, hvem der modtager talen, nemlig Rigsdagen, til en kommunikationssituation, hvor både danskere og alle andre interesserede har adgang til talen. Eneste begrænsning er sprogkoden, som er dansk. Nyrups tale er tilpasset denne kommunikationssituation ved at bruge talesprog med slogans. Den er derudover henvendt til det danske folk mere end til Folketinget, da den handler om dansk identitet i en omskiftelig verden mere end den handler om Danmarks specifikke opgaver i de internationale organer, som Danmark deltager i. Nyrup taler til det danske folk i stedet for til Folketinget. Derudover giver den lette syntaks, de metaforiske begreber og modsætningsparrene i stedet for reel argumentation rige muligheder for at klippe farverige citater ud til tv og andre medier.

Diskurserne fra 1925 til 1999 om Danmarks forhold til omverdenen har ændret sig fra at være et udvekslingsforhold baseret på tillid, samarbejde og forståelse til at være Danmark som foregangsland med Danmark som et trygt sted i en barsk og omskiftelig verden.

Stil og diskurs

Spørgsmålet er så, om der er en sammenhæng mellem stil og diskurs? Jeg forestiller mig følgende: I de tidlige taler bliver stilen skabt af en kommunikationssituation, hvor forholdet til modtageren ikke er så afgørende, men hvor det er afgørende at argumentere for sine synspunkter. I 1999 ændrer stilen sig, fordi modtageren bliver meget afgørende samtidigt med, at denne modtager er blevet hele det danske folk. Derfor bliver stilen let og sloganagtig uden argumentation. Dermed kommer stilen til at tilføre diskursen en struktur af modsætningspar, som bliver bestemmende for den diskurs, som Nyrup anvender. Når Nyrup taler i os mod dem-diskurs, kan han ikke samtidig argumentere for, at Danmarks skal være del af euroen, for så er danskerne med ikke mod. Derved bliver stilen bestemmende for diskursen.

Et andet bud er, at Nyrup sammenblander to genrer, nemlig sit eget genvalg, hvor han og socialdemokratiet skal fremstå som den, der har skabt det bedste samfund, og så den genre, der handler om Danmarks sameksistens med andre nationer, som løser samfundsopgaverne på andre, men ikke nødvendigvis dårligere måder end Danmark gør. Her går stil og diskurs hånd i hånd, idet Nyrup kommer til at føre valgkamp i stedet for at tale Europapolitik.

Litteratur

- Hedtoft, Hans. 1951. Tale ved Rigsdagens åbning 3/10-1950. Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget. 102. Ordentlige samling 1950-51. København: J.H.Schultz.
- Jørgensen, Anker. 1977. Tale ved Folketingets åbning 7/10-1975. Folketingstidende. Forhandlingerne i Folketingsåret 1975-76 (127. årgang). København: J.H.Schultz Universitetsbogtrykkeri.
- Rasmussen, Poul Nyrup. 1999. Tale ved Folketingets åbning 5/10-1999. www.statsministeriet.dk/taler/taler/tale45a
- Stauning, Thorvald August Marinus. 1926. Tale ved Rigsdagens Aabning 6/10-1925. Rigsdagstidende. Forhandlinger i Landstinget, 78de ordentlige Samling 1925-1926. København: J.H. Schultz.

SIKKER OM, OVERBEVIST PÅ – VALENSANGIVELSE I TOSPROGEDE ORDBØGER MED DANSK SOM MÅLSPROG

Af Karsten Lomholt (Latvijas Universitate)

Flere års arbejde som dansk lektor i Letland har, sammen med tidligere undervisning af fremmedsprogede i Danmark, gjort mig opmærksom på at anvendelsen af præpositioner i dansk ikke blot – på linje med dansk ledstilling – er en af de sværeste ting for udlændinge at få lært, men også at det er sværere at angive regler for og meget vanskelig for lærere og sprogbrugere at finde oplysninger om.

Lige så lidt som distributionen af dansk genus er noget der af fremmedsprogede kan læres én gang for alle (eller kan beskrives fyldestgørende i en kortfattet regelsamling), kan der gives en opskrift på pædagogiske metoder der sikrer indlæringen af danske præpositioner. Skønt der findes forskellige hensigtsmæssige måder at arbejde med præpositioner på i undervisningsforløb, vil fremmedsprogede derfor fortsat have brug for at kunne søge oplysninger i konkrete tvivlstilfælde, ikke alene i forbindelse med danskindlæringen, men også efter afsluttede studier ved erhvervsmæssig brug af dansk i forbindelse med fx udarbejdelse af tekster på dansk eller oversættelsesarbejde. En vejledning i problemet har jeg selv søgt at give specielt for lettisksprogede i en dansk sproglære (Lomholt 1997), men da problemet langt fra er endegyldigt løst med sproglærens hovedregler og paralleliseringer med modersmålet eller med undervisningsforløbets øvelser, er der behov for stadig adgang til opslagsmuligheder. Den hidtil eneste danske ordbog der giver en egentlig håndsrækning i den henseende, er *Dansk Sprogbrug* (Bruun 1995). Hjælp vil der også være at finde i *Den Danske Ordbog* når den en gang udkommer, selv om dens omfang, og ikke mindst dens pris, utvivlsomt vil betyde at den får en ringe udbredelse blandt udlændinge der studerer eller har studeret dansk. Det er min hypotese at de nødvendige oplysninger kan gives også i en mindre almenordbog forudsat at den er bilingval. Noget kan forklares i en oversigttagtig ordbogsgrammatik, men meget må stå i ordbogsartiklerne for verber, substantiver og adjektiver.

Præpositionernes distribution

Ved en sammenligning med lettisk bliver det hurtigt klart at noget af miseren med de danske præpositioner skyldes at dansk er et mere analytisk sprog der i vid udstrækning klarer sig med præpositioner dér hvor det mere syntetiske lettisk anvender de 3 kasus genitiv, dativ og lokativ. Der savnes ikke alene et til et-forhold mellem lettisk kasus og danske præpositioner, men anvendelsen af de danske præpositioner synes også i vid udstrækning at savne både semantisk konsekvens – som i *glad for* og *begeistret over* (jf. Pedersen 1995). Morfologisk konsekvens mangler også, fx i *håbe på*, *håb om* og *glad for*, *glæde sig over*.

Her vil et par eksempler med lettisk genitiv og lettisk dativ vise dels hvor svært det er at finde én bestemt tilsvarende sproglig kategori på dansk, dels hvor svært det er at finde/give regler for valget af præpositioner på dansk. Den primære funktion for kasus er at angive relationer mellem ord, og for genitiv især relationer mellem nominer. Til den brug anvendes lettisk genitiv til gavns i bl.a. embedsbetegnelser, fx i den følgende autentiske og aktuelle med 8 genitivendelser i træk:

- (1a) Latvijas Valsts iedzimumu dienesta Korupcijas novēršanas kontroles daļas priekšnieks

Ordret oversat ville dette på dansk blive til:

- (1b) Letlands stats indkomsters tjenesets korruptionens afvendings kontrolls afdelings direktør

En tommelfingerregel for danskstuderende må være at undgå "mere end én genitiv i træk" ved oversættelse. Problemet ligger så i at finde egnede omskrivninger. En forsøgsvis oversættelse kunne være:

- (1c) direktør for det lettiske statsskattevesens antikorrupsionstilsyn

Ved en hastig omredigering af 1b er der således flere midler at gribe til. Primært simpel sammensætning, med eller uden fuge-s (om forveksling af dette med genitiv se Hansen 1995). Adjektivisering kan også ofte erstatte genitiver fx "lettisk" i stedet for "Letlands" (denne løsning er dog tvivlsom i sammenhænge hvor der sondres mellem henholdsvis etniske kategorier med adjektivet "lettisk" og statslige kategorier med genitiven "Letlands" – en entydighed som ikke

findes i dansk, hvilket måske hænger sammen med manglende erkendelse af Danmark som multietnisk). Pointen er imidlertid at man nogle gange i dansk også må anvende en perifrastisk form og fx knytte et andet substantiv til *direktør* med en præposition styret af *direktør*, i dette tilfælde *for*.

Netop præpositionen *for* kan også ofte anvendes som ækvivalent for dativ i lettisk (og i en række andre sprog). Her består problemet i at lettisk dativ lige så ofte kan ækvivaleres med dansk *til*, og at det for læreren ikke er klart om der er principper der styrer valget – som det fremgår i opgaver skrevet i september 2000 af 3.års-danskstuderende i Riga:

- (2) *De følelser er karakteristiske *til* ethvert menneske.
- (3) *Der er forskellige modeller af bassiner *for* brug uden- og indendørs.

Ofte synes lærerne at vælge mellem *til* og *for* helt i blinde. Andre gange er der nok tale om analogislutninger – som ved endnu en sætning fra samme materiale (her erindringer om morens rollen i en lykkelig barndom):

- (4) *Hun sang *til* mig.

Fejlen i sætning 4 skyldes vel det mere frekvente og semantisk lignende verbum *tale*'s styring af *til*. De studerendes utilfredshed med egen usikkerhed på netop dette punkt, har fået mig til forsøgsvis at formulere tommelfingerregler om forskellen på modtagere af fysiske goder og modtagere af abstrakte goder. Vanskeligheden ved at nå til bunds i det spørgsmål kan her kort illustreres af betydningsforskellen mellem:

- (5) Her er arbejde *til* én tømrer.
- (6) Her er arbejde *for* en tømrer.

Andre har søgt at opstille regler af grammatisk karakter. Helle Wegener skriver således at objekt for transitive verber ved nominalisering markeres med *af* (Wegener 1995, s.66):

- (7) selskabets salg af aktierne
- (8) firmaets tab af fortjenesten

Men i *Danish a Comprehensive Grammar* (Allan 1995, s. 441) finder vi bl.a. følgende modeksempler:

- (9) mordet på Duncan
- (10) hadet til vold

Hvor "Duncan" og "vold" må kunne betegnes som objekt for de nominaliserede verber "myrde" og "hade". Citaterne 9 og 10 stammer fra 3 siders behandling i ovennævnte grammatik af danske oversættelser af engelsk *of*-genitiv med en række forskellige danske præpositioner. Og hermed er vi tilbage ved miseren med de mange danske ækvivalenter for andre sprogs genitivkonstruktioner. Interferensen fra engelsk er særlig aktuell ved undervisning i dansk som fremmedsprog, for engelsk læres før dansk af stort set alle uden for Danmark, og mange vil derfor oversætte egen genitiv med den allerede kendte germanske *of*-konstruktion. Således skrev 2.års-danskstuderende fra Letland i deres semesteropgaver i juni 2000 bl.a.:

- (11) *Han skabte en helt ny form *af* litteratur.
- (12) *Det er emnet *af* denne opgave.
- (13) *Det var et bevis *af* Guds kraft.
- (14) *Vindene bruger deres krop som udtryk *af* kærlighed.
- (15) *Det var grundene *af* antagelsen af den nye tro.
- (16) *Vikingerne var meget imponerede med rigdommen *af* de franske kirker.
- (17) *Ideen *af* hævn var heller ikke fremmed til den kristne konge.

Disse udbredte og mange fejl skyldes ikke at lettisk særlig hyppigt gør brug af en præpositionel ækvivalent til *af*. Som det kan ses af samme opgaver, bruger lettisk fx en anden præposition i forbindelse med verbet *for* at kræve:

- (18) *Der var ingen der krævede høje kvalifikationer *fra* tolkene.

I betragtning af hvor mange af dem der studerer dansk, der først har lært engelsk, ville det være en klar fordel at systematisere danske oversættelser af engelske *of*-konstruktioner: På de 6 sider som *Danish a Comprehensive Grammar* rummer om danske præpositioner der anvendes i stedet for engelsk *of*, grupperes de engelske eksempler efter hvilke danske præpositioner de skal

oversættes med, men næsten helt uden tilløb til forklaringer eller forsøg på at gruppere efter semantiske eller grammatiske principper. Med henblik på ordbogsarbejde er det da nærliggende at slutte at de regler der ikke lod sig formulere i en grammatik på ca. 1000 sider, næppe heller kan koges ned og rummes i let fattelig form i en kort ordbogsgrammatik.

Regler der bygger på en grammatisk analyse med transformationer som fx Wegeners om valg af præpositioner ved objekter for nominaliserede verber, vil ikke kunne anvendes af den almindelige ordbogsbruger og har nok kun relevans i forbindelse med maskinoversættelse. Nogle få tommelfingerregler som den ovenfor skitserede om valget mellem *til* og *for* i stedet for lettisk dativ, kan derimod medtages i en ordbogsgrammatiks oversigtsagtige beskrivelse af det danske sprogsystem. I den forbindelse vil der være behov for en undersøgelse af mulige sammenhænge mellem semantiske roller og valg af præpositioner (jf. Malmgren 1995).

Information i ordbogsartikler

I mange tilfælde vil oplysningen om hvilke præpositioner de enkelte verber, substantiver og adjektiver styrer, kun kunne gives i selve ordbogsartiklerne. Muligheder og begrænsninger i den forbindelse kan her kort illustreres med artiklen for verbet *strådt* (at arbejde). Tilknytningen af et dativobjekt til dette verbum kan i dansk kun ske med præpositionen *for*, fx:

(19) arbejde for firmaet

(20) arbejde for føden

Dette kan betragtes som udtryk for en hovedregel og som noget der derfor ikke kræver eksemplificering i ordbogsartiklen. Anderledes forholder det sig med genstands-rollen, fx i konstruktionerne:

(21) arbejde med problemet

(22) arbejde på bogen

Oplysningen om det korrekte valg af præpositioner kan i ordbogsartikler gives med eksempler som 21 og 22. Leksikografisk betegnes dette som *implicit* information, idet det overlades til brugeren selv at drage sine konklusioner og tage stilling til i hvilken udstrækning og hvordan oplysningerne i eksemplerne kan generaliseres. Tilsvarende oplysninger kan også gives *eksplicit*, fx at det der genereres betegnes med *på* ved verbet *arbejde*, og det der bearbejdes,

betegnes med præpositionen *med*. I dansk leksikografisk beskrivelse af dansk sprog er der en stærk tendens til at vælge implicit information eller, endnu hyppigere, helt at udelade information om styring af præpositioner. Sidstnævnte "løsning" er utilfredsstillende for fremmedsprogede brugere, og implicit information kan ofte være utilstrækkelig for dem.

En tredje semantisk rolle i forbindelse med verbet *arbejde* svarer til lettisk lokativ og betegner tid eller sted. Dansk vælger ikke helt så konsekvent præpositionen *i*:

(23) arbejde i to år

(24) arbejde i sekretariatet

(25) arbejde på posthuset

Oplysninger om valg af præpositioner i forbindelse med disse sætningsadverbialer, må i ordbogen angives i forbindelse med leddenes styrelse. Således er kollokationen *på posthuset* påkrævet i den ordbogsartikel hvor *posthus* optræder som ækvivalent. Visse grundlæggende regler må dog medtages i ordbogsgrammatikken, fx at perfektivt aspekt med angivelse af hvor hurtigt noget sker, i dansk udtrykkes med *på* (svarende til lettisk lokativ), hvorimod imperfektivt aspekt med udtryk for hvor længe noget foregår, i dansk udtrykkes med *i* eller evt. uden præposition (svarende til lettisk akkusativ):

(26) Hun læste avisen på en time.

(27) Hun læste avis i en time.

Omfanget af styring

Oplysninger om valget af præpositioner ved tids- og stedsadverbialer lader sig altså ikke angive i ordbogsartikler med verber, end ikke i tilfælde hvor stedsadverbialet er obligatorisk som fx i forbindelse med verbet *bo*. I forbindelse med andre semantiske roller kan der imidlertid gives konkrete oplysninger for hvert enkelt verbum. I det følgende vil jeg søge kort at opridses i hvilken grad dette er muligt.

Præpositionsobjekter

For præpositionsobjekter kan der ved nogle verber gives helt entydige oplysninger, fx *anstreng sig for*, *indlade sig på*. For andre kan der gives simple regler om en optionel præposition: *begynde [på]*. Andre verber har to næsten eller helt valgfri præpositioner: *glæde sig over/ved*,

beslutte/bestemme sig for/til. I sidstnævnte eksempel kan *for* dog kun anvendes om ting, således ikke:

(28) *De besluttede sig til den røde bil.

I andre tilfælde er anvendelsen af præposition afhængig af objektets form. Fx er *med* i forbindelse med verbet *fortsætte* kun obligatorisk når objektet er en infinitiv eller en sætning, men udelades ofte i forbindelse med nominal:

(29) De fortsatte [med] arbejdet.

Ved sammenligning med engelsk viser det sig at dansk oftere har obligatorisk præposition når en infinitiv eller en sætning har objektrollen, fx *a happy about...* vs. *happy that...* (*glad for at...*); *a feeling about...* vs. *a feeling that...* (*en følelse af at...*).

Polysemi

Polysemi er for en lang række verber afgørende for hvilken præposition de tager, idet kun én præposition er mulig for hver betydning. Det gælder fx *lide af*, *lide under*, *lide for*. Ved andre verber bestemmes præpositionen ud fra en kombination af dels polysemi, fx *stemme om*, *stemme imod*, *stemme for*, dels præpositionsobjektets betydning, idet *på* anvendes i stedet for *for* ved omtale af personer og partier/lister.

Andre verber tager i én betydning objektet umiddelbart, uden præposition, mens der ved en anden betydning anvendes en bestemt præposition: *se ngt*, *se på ngt*; *føle ngt*, *føle på ngt*; *vente ngt*, *vente på ngt*.

Flere objekter

Mange verber med to objektskomplementer knytter kun ét af disse til sig ved hjælp af en præposition, fx *minde ng om ngt*; *huske ng på ngt*; *tvinge ng til ngt*; *undervise ng i ngt*; *overbevise ng om ngt*; *røbe ng for ng*; *sige ngt til ng*. Igen bemærkes det at der savnes grammatisk og semantisk konsekvens – oplysning om anvendelse af præposition må derfor gives for hvert enkelt verbum i ordbogsartiklerne.

Tilsvarende anvendes en bestemt præposition ved visse prædikativer til objekt, mens objektet knyttes umiddelbart til verbet ved hjælp af ledstilling: *udnævne/vælge ng til ngt*.

Alternering med fast ledstilling

Visse verber knytter begge objekter til sig ved hjælp af præpositioner, fx *tale med ng om ngt*. Mens det ved en del verber er valgfrit om det ene af objekternes relation til verbet angives med en bestemt præposition eller ved hjælp af ledstilling. Det gælder fx *låne ngt til ng* / *låne ng ngt*; *sige ngt til ng* / *sige ng ngt*; *vise ngt til ng* / *vise ng ngt*; *forklare ngt for ng* / *forklare ng ngt*. Igen bemærkes det øjensynligt uforudsigelige danske valg mellem *til* og *for*.

Imperfektivt aspekt

Endelig er der en gruppe verber hvor præpositionsobjekt med én bestemt præposition bruges til at udtrykke imperfektivt aspekt. Fx *læse i ngt*; *skrive på ngt*; *fortælle ng om ngt*. Derimod er aspektet perfektivt når objektet knyttes til samme verbum ved hjælp af ledstilling: *læse ngt*; *skrive ngt*; *fortælle ng ngt*.

Typografisk markering

De forskellige grader af fasthed hvormed præpositioner styres af verber kan – som også vikariering i form af fast ledstilling – i ordbogsartiklerne angives ved anvendelse af nogle få typografiske virkemidler:

Optionelle led kan markeres med mindre typer – i modsætning til obligatoriske led:

sige ngt til ng; **smitte** ng med ngt; **røbe** ngt for ng
svare ngn på ngt; **besvare** ngt
forhøre sig hos ng om ngt; **holde** op med ngt

Valget mellem præposition og fast ledstilling markeres bedst med skråstreg:

fortælle ng **ngt** / **ngt** til ng

Mens den imperfektive konstruktion må anføres for sig som ækivalent til imperfektive verber:

fortælle ng **om** ngt

Angivelse af ledstilling med proformer

Da ledstillingen oftest er det andet store problem ved indlæringen af dansk, og da ledstillingen i en vis udstrækning vikarierer for de valensstyrede præpositioner, må angivelsen af denne inddrages i overvejelserne om udformningen af valensoplysninger. Særlig problematisk er ledstillingen i forbindelse med verbalpartikler der nødtigt skulle forveksles med præpositionerne i valensstyrede præpositionsled. Som ækvivalent er det således helt utilstrækkelig at anføre fx *tage på* (undtagen som ækvivalent for antonymet for *tabe sig*). Igen er der mulighed for enten at give eksplicit information:

tage på tøjet; tage tøjet på

Eller kortere og mere informativt (med muligheden for at generalisere) at give implicit information ved hjælp af proformer:

tage på ng; tage ng på

Denne oplysning er væsentlig da en del fremmedsprogede er tilbøjelige til at placere "urimelig lange objekter" efter verbalpartiklen:

(30) *De klædte på det yngste af børnene.

Placering af oplysninger om valensstyrede præpositioner

I mono- eller bilingvale ordbøger

Oplysningerne om valensstyrede præpositioner angives måske bedst i en tosproget ordbog, netop fordi valget af præposition i mange tilfælde afgøres ved polysemi således at kun én præposition er mulig for hver betydning af et dansk ord. Selv danske ord som af danskere normalt ikke opfatter som polyseme, rummer betydningsnuancer der er udslagsgivende ved valg af præposition – og som på andre sprog kan svare til forskellige ordformer. Således skal henholdsvis *løsningen af* og *løsningen på* anføres som ækvivalenter til to forskellige lettiske opslagsord. Hvor substantivet *risinājums* betegner en metode eller opskrift svarende til dansk *løsningen på*, er *risināšana* et verbalsubstantiv der betegner en proces svarende til dansk *løsningen af*. I den bilingvale ordbog er der da ikke behov for eksempler af typen:

(31) Løsningen af problemet tog en uge.

(32) Løsningen på problemet står i bogen.

Da der er tale om ækvivalenter til to forskellige opslagsord, kan hver ækvivalent anføres med blot én præposition, hvorimod det i en monolingval ordbog ville være nødvendigt at redegøre for distributionen af de to præpositioner i forhold til substantivet *løsning*, hvilket dels ville være en kompliceret omvej for den fremmedsprogede bruger, dels oplysninger der for den dansktalende bruger formentlig er af lige så lidt interesse som oplysninger om dansk genus – der også primært søges af fremmedsprogede brugere af bilingvale ordbøger.

I mikrostrukturen

I forbindelse med udarbejdelsen af en mindre lettisk-dansk ordbog (Lomholt 1995) spurgte jeg forskellige potentielle brugere hvilke oplysninger de mest savner i bilingvale ordbøger med dansk som målsprog, og fik at vide et det primært gjaldt substantivernes genus. Dette angav jeg derfor i forbindelse med ækvivalenterne i form af bestemthedsendelser (for samtidig at oplyse i hvilke tilfælde final konsonant fordobles). Lige så uforudsigelig er for udlændinge valget af pluralisform – og for verberne præteritumformen. Alle disse tre oplysninger kan anføres umiddelbart efter de danske ækvivalenter. Det kan bedst gøres med mindre punktstørrelse, dels for at adskille denne grammatiske information fra de øvrige oplysninger i teksten, dels fordi det for brugeren kun er nødvendigt at identificere én ud af nogle få mulige former (et kendt morfem fra et lukket paradigme), ikke et måske hidtil ukendt ord. De samme forhold gør sig gældende for oplysninger om præpositioner, der derfor (i de tilfælde hvor det af de ovenfor anførte grunde er relevant at angive præpositioner) ligeledes kan anføres efter de danske ækvivalenter, umiddelbart efter eventuelle oplysninger om bøjningsmorfemer.

I det afsluttende eksempel fra udkastet til ordbogen fremgår det hvordan der ved visse ækvivalenter med fordel kan oplyses om valensstyrede præpositioner. Bemærk fx oplysningen til de to ækvivalenter for *radītājs*:

radīt –u, -i, -a; dt. -iju 1. skable -te, lave -te, frembringe -brage; (*veidot, arī*) danne -de; (*panākt, arī*) forle -te til, medforle -te; (*par mākslu, attiecīgi darbības vārdi*); r. *gleznu male* -de et billede; r. *ilūziju skabje* -te en illusion om; r. *priekšnoteikums* skabe forudsætninger -te; *kā -its kaul kam* som skabt til ng[t]; r. *troksni* larme -de, lave -de larm; *koki -a biezokni* træerne danne et krat; *ūdens -ijis alas* vandet har dannet huler; 2. (*dzemdināt*) avle -de; 3. (*izraisīt*) forårsage -de; vække -de; gøre -gøre -de; (*fizioloģiski*) give -give, fremkalde -de; r. *aizdomas, interesi, nepatiku* vække -vakte, mistanke, interesse, ubehag; r. *iespaidu* gøre indtryk på; r. *sliktu iespaidu* gøre et dårligt indtryk på; r. *nesaskašanās* skable -te /forårsage -de en konflikt; *aukstums -a drebuvis* kulden giver kuldegysninger
rādīt –u, -i, -a; dt. -iju 1. vise -de ng[t] til ngn], vise [ngn] ng, vise ng[t] [frem], fremvise; r. [*kādam*] *ceļu*

vise [ngn] vej; r. filmu vise en film; termomeirs ~a minus ðeiri gráði termometret viser minus fire [grader]; pulkstenis nærða pareizi uret går ikke rigtigt; 2. (liecinát) vidne ~de om, vise; 3. (attlot mákslá) skildre ~de; 3.: r. gaismu/uguni lysje ~a [for ngn]; 4. sar.: es kádam ~iðu/jeg skal lære ngn!
 ráðitájl's ~a 1. ophavsmand ~anden, ~mænd; til; 2. rel. skaber ~en, ~e af
 ráðitájl's m 1. (mçraparát's) ~måler ~en, ~e, ~meter ~et, ~mestre; spiediena r. trykmåler ~en, ~e; 2. (detala) viser ~en, ~e, på; minúðu r. minutviser ~en, ~e, på; 3. (saraks'ts) fortegnelse ~n, ~e, over; 4. (dati) nøgletal pl.: ðar; (rezultát's) resultat ~n, ~e; ekonomiske ~i økonomiske nøgletal pl.: ðar
 radniecig's 1. (saistits ar radniecibu) familiemæssig; ~i sakari familiemæssige bånd; 2. (tuvs) beslægtet med, i slægt med

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
 8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 2001

SPROGHOLDNINGER HOS SØNDERJYSKE UNGE

Af Marie Maegaard (Københavns Universitet)

Indledning

Jeg har i forbindelse med mit speciale foretaget en undersøgelse af sprogbrug og sprogholdninger hos unge i omegnen af Tønder. I denne artikel vil jeg koncentrere mig om sprogholdningerne.

Jeg tror, at enhver der har været i Sønderjylland har oplevet, at der for mange sønderjyder er stærke holdninger forbundet med det at tale sønderjysk. Man får indtryk af, at de sønderjysktalende er stolte af deres lokale sprogbrug og ikke ønsker at tale det, de kalderrigsdansk. I udgangspunktet forventede jeg derfor et ganske andet resultat end f.eks. det Kristiansen (1999) fandt i Næstved, hvor de unge viste sig i grove træk *underbevidst* at vurdere københavnsk meget positivt, men når det kom til de *bevidste* holdninger, var de merenegative. Jeg regnede med, at der i Tønder ville være overensstemmelse mellem de bevidste og underbevidste holdninger, sådan at de unge i begge tilfælde ville vurdere sønderjysk positivt og københavnsk negativt.

Jeg har indsamlet to typer af holdningsdata. For det første har jeg foretaget interviews med fire unge sønderjysktalende gymnasieelever: Jens, Karen, Lars og Nanna, og for det andet har jeg gennemført dialektmasketest på Tønder Gymnasium og Tønder Tekniske Skole.

Interviewene

I interviewene giver tre af de fire unge: Nanna, Jens og Lars udtryk for en 'dobbelt' holdning som illustreres godt ved Nannas udtalelser. Ifølge Nanna er der en opdeling mellem sønderjysk og rigsdansk i sprogsamfundet. Som hun forklarer det, er der f.eks. en masse sønderjyske ord som 'rigsdanskerne' ikke forstår, 'men så fordi at at jeg har sådan jeg ved jeg er opvokset med at de siger det så ved jeg hvad det betyder men altså folk udefra ville aldrig nogensinde vide hvad det betød'. Nanna foretager ved formuleringen 'folk udefra' en klar opdeling imellem sønderjysktalende og andre. Hun forklarer, at sønderjysk er mere eller mindre uforståeligt for 'rigsdanskere' og siger f.eks. om sine 'rigsdansk'-talende klassekammerater: 'Nogle af dem kan

Litteratur

- Allan, Robin et al. 1995. *Danish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
 Bruun, Erik (red.). 1995. *Dansk Sprogbrug*. 2. udg. København: Gyldendal.
 Cantell, Ilse. 1995. Målspråkets verbkonstruktioner i en tvåspråkig produktionsordbok. *LexicoNordica*, nr. 2: 19-32.
 Hansen, Erik. 1995. Kvalificeret bestemthed. *MUDS* 5. Aarhus Universitet: 106-114.
 Lamberth Nielsen, Jette. 1995. En syntaktisk og semantisk undersøgelse af præpositionen. *Odense Working Papers in Language and Communication*, nr. 9.
 Lomholt, K. 1995. *Latvieðu – dāðu, dāðu – latvieðu vārdrūca*. Rīga: Norden.
 Lomholt, K. 1997. *Dāðu valodas gramatika*. Rīga: Atēna.
 Lyly, Erika. 1997. Om valet av preposition vid verbet forska. *Nordiska studier i lexikografi*, nr. 4: 275-284.
 Malmgren, Sven-Göran. 1995. Prepositionsfraser i tvåspråkiga ordböcker med svenska som källspråk: en undersökning och några förslag. *LexicoNordica*, nr. 2: 79-88.
 Pedersen, Karen Margrethe. 1995. Glad for, ked af og gal over – motiveret, men uforudsigelig præpositionsbrug. *MUDS* 5. Aarhus Universitet: 219-228.
 Wegener, Helle. 1995. Normalization and Valency in Automatic NLP. *Studies in Valency I*. Odense University Press: 63-86.

slet ikke forstå hvad vi siger'. De sønderjysktalende har altså et fællesskab som rigsdanskerne ikke er en del af.

De rigsdansktalende kan efter Nannas opfattelse godt høre når hun 'skifter fra sønderjysk til rigsdansk men samtidig med så kan de ikke skifte fra rigsdansk til sønderjysk fordi de de kan slet ikke'. Hun kommer ikke med nogen nærmere forklaring på, hvorfor de ikke kan, men der er tilsyneladende for hende en helt klar opdeling mellem hvem der kan tale sønderjysk, og hvem der ikke kan.

Nanna udtaler sig i interviewet om sin egen holdning til sønderjysk:

*INT: er der nogen fordomme om sprogene som du har bemærket.

*NAN: ja ja altså tit så tit så er det dem som som som er som har de der sjællandske forældre ikke også og som er som er opvokset her i Tønder men som egentlig ikke forstår sønderjysk altså der er nogle ting som de virkelig bare hvor de siger så kan de godt grine af os og sådan noget og sige nej prøv lige at snakke dansk eller sådan noget ikke også men de bor jo her nede i det her område så det er faktisk dem der ikke der ikke snakker rigtig dansk hvis man kan sige det.

*INT: ja.

*NAN: men vi altså der er da tit noget om det jeg vil da også nok sige det er da sådan jo mere sønderjysk du snakker jo mere bondsk lyder det også hvis man kan sige det altså der er sådan lidt bonde over det hvis man hvis man snakker sønderjysk synes jeg synes jeg selv altså.

*INT: er det noget du selv synes.

*NAN: ja.

I dette uddrag giver Nanna tilsyneladende udtryk for to modstridende synspunkter. Først fortæller hun om de rigsdansktalendes drillerier og nedgøren af dem, der taler sønderjysk, og hun slutter af med at sige, at det i virkeligheden er dem, der burde tale anderledes, og ikke de sønderjysktalende. Umiddelbart derefter erklærer hun imidlertid, at hun faktisk også selv synes, at der er 'noget om det', og at sønderjysk lyder bondsk.

Nannas udsagn vidner om en splittelse mellem på den ene side en trang til at præsentere sin sprogbrug - og dermed sig selv - i et positivt lys (ved at sige at det er de andre der er galt på den), og på den anden side en accept af den dominerende (jf. senere beskrivelse af de

underbevidste holdninger) negative holdning til hendes sprogbrug (ved at sige, at hun også selv mener, det lyder bondsk). Denne splittelse mener jeg egentlig betegnes bedre som en dobbeltholdning, hvor Nanna på den ene side synes at sønderjysk lyder bondsk, men samtidig mener, at man bør tale sønderjysk, når man bor i Sønderjylland.

Der er i og for sig ikke noget mærkeligt ved Nannas udsagn; det antyder bare, at de sønderjysktalende har problemer med på den ene side at føle sig knyttet til deres sønderjyske og gerne at ville bevare det og på den anden side alligevel at mene, at deres sprogbrug er bondsk og derfor ikke kan benyttes i mange sammenhænge.

Også Jens og Lars giver udtryk for denne dobbeltholdning, men det sker på en anden måde. Mens Nanna problematiserer fordommene over for sønderjysk, bagatelliserer drengene dem. De nævner begge, at de har oplevet mange fordomme, men 'sådan synes vi jo også om københavnere' og 'sådan skal det jo også være', som Jens siger. Drengene virker umiddelbart ret selvsikre mht. deres egen sprogbrug, og på spørgsmålet om, hvorvidt de negative reaktioner gør, at Lars ændrer sit sprog, svarer han 'nej nej det gør det i hvert fald overhovedet ikke'. Drengenes ikke-problematiserende holdning til fordommene omkring sproglig variation, svarer til hvad Kristiansen (1991) fandt hos sine mandlige informanter. Ifølge Kristiansen skal det tolkes som udtryk for, at:

[...] mænd er mere usikre på sig selv på det sproglige område end kvinder. De er mere tilbøjelige til at benægte eller bagatellisere problemer med sproglig norm og variation, og de søger at fremstå som mere sikre på sig selv. Men selvsikkerheden kan afsløres som overfladisk, nedenunder hersker usikkerheden. (1991:105)

Kristiansens argumentation bygger på *social identitetsteori* (se f.eks. Hogg og Abrams 1988). Drengene bagatelliserer altså begge problemerne ved andres fordomme om sønderjysk, men tager man dette som udtryk for en bagvedliggende sproglig usikkerhed, ser man hos dem den samme dobbeltholdning som hos Nanna; de ønsker på den ene side at bibeholde deres sønderjyske sprogbrug, men er samtidig præget af andres negative holdning til lokalpræg, som gør dem usikre i forhold til deres egen sprogbrug. Selv om det kommer til udtryk på forskellig måde hos Nanna, Jens og Lars, er der grundlæggende tale om det samme mønster.

Karen afviger såvel holdningsmæssigt som sprogbrugsmæssigt fra de tre andre, men det er ikke noget, jeg vil komme ind på her.

Dialektmasketesten

Forestillingen om, at der er tale om to markant forskellige varieteter, lader til at være en del af ideologien på stedet og at have stor betydning for sprogbrugernes selvforståelse. Det ville derfor være interessant at undersøge, hvad det er, man markerer ved at variere lokalpræget. Der er sandsynligvis knyttet forskellige værdier til de forskellige sprogbrug. Disse værdier kan belyses ved en dialektmasketest.

Dialektmasketesten går ud på, at man lader informanter lytte til sprogprøver med forskellig sprogbrug. I den udgave af testen, som jeg brugte, skal de for hver sprogprøve udfylde et skema hvor personen på båndet skal vurderes mht. forskellige personlighedstræk og uddannelsesniveau. Personlighedstrækkene er angivet på skalaer som f.eks. flink-usympatisk, intelligent-dum osv., og der er syv felter i hver skala. Én af pointerne ved testen er, at informanterne ikke får at vide, at det drejer sig om holdninger til sprogbrug; de får bare at vide at testen er et led i en undersøgelse, men ikke hvad det er der undersøges. Tanken er så, at de uden at vide det stort set vil reagere på sprogbrugen alene, fordi alle andre variable forsøges holdt konstante. Derfor var alle sprogprøverne i testen indtalt af piger i alderen 16-18 år som gik i gymnasiet, og jeg udvalgte forholdsvis indholdsneutrale passager fra de optagelser jeg havde med dem. Jeg benyttede fire forskellige former for sprogbrug, og jeg havde to sprogprøver med hver sprogbrug for at gøre fortolkningen af resultatet mere velfunderet. De fire sprogbrugstyper er: Lokalt sønderjysk, regionalt sønderjysk, koldingensisk og københavnsk. De to københavnske kan inddeles i en forholdsvis moderne københavnsk og en forholdsvis konservativ københavnsk. De sønderjyske og københavnske sprogprøver er medtaget fordi jeg ønskede at undersøge forholdet mellem det lokale og det københavnske. Samtidig mente jeg, det var interessant at se på, om de sønderjyske unge måske orienterede sig mod en større jysk norm i stedet for den københavnske. Derfor medtog jeg de koldingensiske sprogprøver. De fire sønderjyske sprogprøver er med Nanna og Karen, som altså hver indgår med to typer sprogbrug. Dette medvirker til yderligere at eliminere betydningen af andre faktorer end sprogbrugen for informanternes vurdering. Sprogprøverne er alle ca. 20 sekunder lange, og de blev afspillet i rækkefølgen: (1) københavnsk, (2) koldingensisk, (3) regionalt sønderjysk (Karen), (4) lokalt sønderjysk (Nanna), (5) regionalt sønderjysk (Nanna), (6) lokalt sønderjysk (Karen), (7) koldingensisk og (8) københavnsk.

Skemaet i figur 1 giver et overblik over sprogprøvernes placering i forhold til hinanden, som de er vurderet af samtlige informanter. Jeg har frasorteret de koldingensiske sprogprøver, fordi de forvirrer billedet, og jeg vil ikke komme ind på deres placering i denne artikel. Figuren

viser rækkefølgen for vurderingen af sprogprøverne på hver af de otte personlighedsskalaer og på uddannelsesniveau hvor den mest positive vurdering er til venstre, mens den mest negative er til højre.

Vurderingstræk									
Intelligent	8	1	**	5	3	**	6	**	4
Ambitiøs	1	8		3	5	*	6		4
Effektiv	8	5		1	3	*	6	**	4
Selvsikker	8	**	1	5	3		6		4
Interessant	8	**	5	3	1		6	**	4
Ligefrem	8		4	1	6		3		5
Flink	1	5		8	3	*	4		6
Pålidelig	8	1		5	3	**	4		6
Uddannelse	8	1	**	3	5	**	6		4

* p < .05 ** p < .01

Figur 1. Placering af sprogprøverne i rækkefølge efter vurdering foretaget af samtlige informanter.

Her og i de øvrige skemaer angiver * og **, at der er signifikant forskel på hhv. 0,05-niveau og 0,01-niveau. De fire øverste skalaer er *kompetenceskalaer*, mens de fire nederste er *socialitetsskalaer*. Dette er en klassisk skelnen (jf. f.eks. Giles og Coupland 1991), men den er muligvis ikke så hensigtsmæssig (jf. Kristiansen 1999). Dette vil jeg dog ikke diskutere her.

Sprogprøverne grupperer sig på flere af skalaerne efter mønsteret: Københavnsk > regionalt sønderjysk > lokalt sønderjysk. Dette er tilfældet på tre ud af de fire kompetenceskalaer og på *pålidelig-upålidelig*-skalaen. Men man kan ikke tage rækkefølgen alvorligt, medmindre der er signifikante forskelle mellem vurderingerne. F.eks. er der på *selvsikker-usikker*-skalaen ikke signifikant forskel på vurderingen af sprogprøve 1 og 5, 1 og 3, 1 og 6, men der er på 1 og 4. Dvs. at man ikke kan afvise, at det er tilfældigt, at 1 ligger højere end 5, 3 og 6 på ranglisten. Det interessante er altså at se på de steder, hvor der er signifikans.

Noget af det første, der springer i øjnene, er placeringen af sprogprøve 8, moderne københavnsk. Den vurderes højest på alle skalaer, bortset fra to, men på disse to skalaer er det ikke signifikant, at den ikke ligger højest. Nr. 8 ligger altså altid i topgruppen. Hun vurderes som signifikant mere effektiv, selvsikker og interessant end alle de andre, og hun vurderes højere mht. uddannelse. Sammen med den anden københavner, nr. 1, vurderes hun desuden som mere intelligent. De to lokale sprogprøver vurderes tilsvarende negativt. Nr. 4 vurderes signifikant

mindre intelligent, effektiv og interessant end alle de andre, og sammen med nr. 6 vurderes hun tillige mindre ambitiøs, flink og pålidelig og på lavere uddannelsesniveau. Nr. 4 er altså altid i bundgruppen. De regionale sprogprøver placerer sig i midtergruppen på alle skalaer. Der tegner sig et meget tydeligt billede af en positiv holdning til københavnsk, specielt moderne københavnsk, og en mere negativ holdning til lokal sprogbrug.

Rækkefølgen på de fire kompetenceskalaer er meget ensartet. Det er derfor oplagt at slå dem sammen for at få et samlet billede af vurderingen i denne dimension. Gør man det, fås rækkefølgen i figur 2.

Kompetence	8	**	1	**	5	3	**	6	**	4
------------	---	----	---	----	---	---	----	---	----	---

Figur 2. Placering af sprogprøverne i rækkefølge efter vurdering mht. kompetence foretaget af samtlige informanter.

Her ses mønsteret endnu klarere. Der skelnes mellem den moderne og den konservativt københavnske sprogprøve, mellem københavnsk og regionalt sønderjysk, mellem regionalt og lokalt sønderjysk og mellem de to lokale sprogprøver.

Den høje placering af sprogprøve 1 og 8, specielt på kompetenceskalaerne, kunne tyde på at de af informanterne opfattes som standardsprog. Hvis man ser sprogprøve 8 som repræsentant for moderne københavnsk sprogbrug, kan man altså sige, at moderne københavnsk vurderes meget højt af de sønderjyske gymnasieelever. Deres placeringer viser, at de forbinder det med positive værdier både inden for kompetence- og socialitetsdimensionen. Sprogprøve 1 vurderes som nævnt også på visse skalaer signifikant højere end alle de andre ikke-københavnske. Jeg mener, at er grund til at antage, at mens nr. 1 for eleverne repræsenterer et ældre standardsprog, så repræsenterer nr. 8 et yngre. Den mere detaljerede argumentation for dette hænger sammen med en anden inddeling af skalaerne, end den der udelukkende bygger på kompetence og socialitet (jf. Kristiansen 1999 og Maegaard 2000).

Placeringen af de regionale sprogprøver, nr. 3 og nr. 5, er meget ensartet. De placerer sig omkring midten mht. alle personlighedstrækkene, bortset fra ligefremhed, men her er der netop ikke tale om en signifikant lav placering.

De to lokale sprogprøver, nr. 4 og nr. 6, vurderes næsten altid lavest. På *interessant-kedelig*-skalaen vurderes kun nr. 4 signifikant lavere end resten, mens nr. 6 tilhører midtergruppen. De eneste øvrige skalaer, hvor nr. 4 og nr. 6 ikke er i bund, er skalaerne

selvsikker-usikker og *ligefrem-reserveret*, hvor sprogprøverne er mere blandede, men her er der ingen signifikante forskelle mellem vurderingerne af nr. 4 og nr. 6 og de andre. Sprogprøverne nr. 4 og nr. 6 vurderes altså ikke signifikant anderledes end alle andre på disse skalaer (bortset fra nr. 8 på selvsikkerhedsskalaen), men dette kan være interessant i sig selv, eftersom de ligger signifikant lavest på alle andre skalaer. Intuitivt svarer det til visse fordomme om dialekttalende, at det netop er mht. ligefremhed og selvsikkerhed at de lokale prøver ikke ligger lavest. Det svarer også til Pedersens (1986) sammenfatning af sine informanternes beskrivelse af den dialekttalende, som 'bondsk og ligefrem'.

At sprogprøve 4 tre steder vurderes signifikant lavere end nr. 6, kan skyldes forskellige ting. En oplagt mulighed er, at sprogborgen er forskellig, og at nr. 4 simpelthen er mere lokalpræget end nr. 6. Men det er, så vidt min fonetiske analyse af sprogprøverne viser, ikke tilfældet. Det virker i dette tilfælde sandsynligt, at indholdet har haft indflydelse på placeringen, men jeg vil ikke gennemgå baggrunden for denne antagelse her.

For at belyse forholdet mellem på den ene side informanternes vurdering af sprogprøverne mht. personlighedstræk og uddannelse, og på den anden side deres opfattelse af sprogprøverne sprogligt set, foretog jeg, hvad jeg har kaldt en *sproglig vurderingstest*. Testen blev udført efter dialektmasketesten, for ved denne test er eleverne klar over, at det drejer sig om at vurdere forskellig sprogbrug. I den sproglige vurderingstest har eleverne vurderet sprogprøve 3, 4, 5 og 6's placering mellem sønderjysk og rigsdansk. Sprogprøverne placeres her som i figur 3.

Rigsdansk	5	**	3	**	4	6	Sønderjysk
-----------	---	----	---	----	---	---	------------

Figur 3. Placering af sprogprøve 3, 4, 5 og 6 efter sproglig vurdering foretaget af samtlige informanter.

Her er de signifikante forskelle så markante, at den observerede signifikans var helt nede på 0,0000; dvs. den kunne ikke måles med de fire decimaler, som statistikprogrammet SPSS benytter. Der er altså markant forskel på vurderingen af nr. 5 og nr. 3, og på vurderingen af nr. 3 og nr. 4, men *ikke* på vurderingen af nr. 4 og nr. 6. De to lokale sprogprøver opfattes altså ikke som sprogligt forskellige på denne skala. Denne placering af sprogprøverne svarer fuldstændig til den fonetiske analyse, jeg har foretaget, og det viser altså at informanterne sagtens kan høre forskel på de forskellige sprogbrug. Derfor virker det heller ikke usandsynligt, at det faktisk er

de sproglige forskelle, de har reageret på.

Forskelle mellem by og land

Den statistiske test viser, at elever, som er opvokset på landet, på visse punkter vurderer sprogprøverne anderledes, end elever som er opvokset i byen. Det viser sig dog ved nærmere analyse, at det ikke drejer sig om at de to grupper har forskellig rækkefølge af sprogprøverne, men om at de udfylder skemaerne forskelligt.

Rækkefølgerne er stort set ens for de to grupper, men landelevernes vurderinger ligger alle forholdsvis tæt på midten, mens byelevernes dækker en større del af skalaen; de er altså både mere positive og mere negative end landeleverne. Det er dette forhold der gør, at der ser ud til at være forskel på vurderingerne.

Dette kan forklares gennem social identitetsteori ved accentuerings-effekten. Der er nemlig en tendens til, at accentueringen er mere udtalt, når kategoriseringen er vigtig for individet (Hogg og Abrams 1988:20). Man kan med andre ord opfatte byelevernes markante vurderinger som udslag af, at det er vigtigt for dem at markere et positivt syn på københavnsk og et negativt på lokalt sønderjysk. De tager afstand fra den lokalt sønderjyske sprogbrug og tilslutter sig den københavnske. Dette er knap så vigtigt for landeleverne, som dog vurderer sprogbrugen på samme måde, men ikke lige så udtalt (se Maegaard 2000 for en mere grundig behandling af dette tema).

Nannas og Karens dobbelte personligheder

En af pointerne med dialektmasketesten var, at det var de samme to piger, Nanna og Karen, der talte på fire af sprogprøverne. De samme to personer er altså blevet vurderet to gange hver. Forskellene på vurderingerne, når den samme person taler hhv. regionalt og lokalt sønderjysk, fremgår af figur 4, hvor signifikansen er markeret med * og ** lige som i de andre skemaer. Om alle forskellene gælder det, at den regionale sprogbrug vurderes højere end den lokale.

	Nanna (4 og 5)	Karen (3 og 6)
Intelligent	**	**
Ambitiøs	**	**
Effektiv	**	*
Selvsikker		
Interessant	**	**
Ligefrem		

Flink	**	**
Pålidelig	**	**
Uddannelse	**	**
Kompetence	**	**
Socialitet	**	**
Generel	**	**

Figur 4. Forskelle mellem vurderingerne af Nanna og Karen på hhv. de regionalt og lokalt sønderjyske sprogprøver.

Nanna (4 og 5) og Karen (3 og 6) vurderes klart forskelligt når de taler hhv. lokalt og regionalt. De eneste vurderingsskalaer, dette ikke gælder for, er *ligefrem-reserveret* og *selvsikker-usikker*.

Skemaet gengiver egentlig bare en del af resultaterne fra figur 1 på en ny måde. Jeg har medtaget det for at tydeliggøre, hvor forskelligt Nanna og Karen opfattes, alt efter hvordan de taler. Skemaet taler sit eget tydelige sprog, og jeg mener ikke, der er grund til at tvivle på resultaterne, når de er så klare, som de er. Nanna og Karen opfattes helt klart som mere intelligente, ambitiøse, effektive, interessante, flinke, pålidelige og med højere uddannelse, når de taler regionalt, end når de taler lokalt. Da jeg foretog testen, blev eleverne hver gang meget overraskede, når de fik at vide, at det var de samme personer, der talte flere gange. De troede simpelthen ikke på det og bad om at høre båndet igen.

Når det er sådan, man vurderer andre, der taler hhv. lokalt og regionalt sønderjysk, så er det ikke mærkeligt, at den lokale sprogbrug uddør. Det er naturligt, at man ikke ønsker at tale på en måde, som gør, at man opfattes negativt, når man kan tale på en måde, der ikke gør. Dette er ikke et nyt resultat i dansk dialektforskning, men det fremstår her meget tydeligt og med brug af en rigtig *matched guise*, hvor det faktisk er de samme personer, der vurderes flere gange, med både en standardnær og -fjern sprogbrug.

Konklusion

Resultaterne adskiller sig fra mange andre ved, at der tilsyneladende er lige så markante forskelle på vurderingerne i socialitets- som i kompetencedimensionen. Det er ikke sådan, at den lokale sprogbrug forbindes med sociale kvaliteter, som det f.eks. var tilfældet i Pedersen (1986). Den lokale sprogbrug vurderes tværtimod lavest i begge dimensioner. Dette kan man muligvis tolke som udtryk for en generel udvikling, der går mod en mere positiv vurdering af københavnsk standardsprog og samtidig en mere negativ vurdering af lokalpræget sprogbrug.

Dialektmasketesten har klarlagt en del af den dobbelthed, jeg så i især tre af

informanternes udtalelser i interviewet. Det ses tydeligt, at lokalsproget vurderes lavt, mens det regionale vurderes højere og københavnsk højest. Det bemærkelsesværdige er, at de sønderjysktalende også selv vurderer det sådan, og det er et nedslående resultat.

Det lader til, at det er de underbevidste holdninger, der er kommet til udtryk i dialektmasketesten. Disse stemmer således overens med en del af dem der kom frem i interviewet, som den ene del af den omtalte dobbelthed. Jeg antager på linie med Kristiansen (1991), at der er en sammenhæng mellem de underbevidste sprogholdninger og sprogforandring. I dette tilfælde vil det sige, at lokalpræget fortsat er på retur blandt unge i Sønderjylland, og at københavnsk måske kommer til at spille en større rolle. Der er således tegn på, at det sønderjyske sprogsamfund er et sprogsamfund, som er under opløsning i det større standardsproglige samfund, hvis normidealer har stor indvirkning.

Litteratur

- Hogg, Michael A. og Dominic Abrams. 1988. *Social Identifications. A social psychology of intergroup relations and group processes*. London: Routledge.
- Giles, Howard og Nikolas Coupland. 1991. *Language: Contexts and Consequences*. Milton Keynes: Open University Press.
- Kristiansen, Tore. 1991. *Sproglige normidealer på Næstvedegnen. Kvantitative sprogholdningsundersøgelser*. Upubliceret ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Kristiansen, Tore. 1999. Unge sprogholdninger i Næstved 89 og 98. *Danske folkemål*. Bd. 41:139-162.
- Maegaard, Marie. 2000. *'Jeg er da stolt af, at jeg er sønderjyde - altså sådan forholdsvis'*. Upubliceret specialeafhandling. Københavns Universitet.
- Pedersen, Inge Lise. 1986. Bondsk og ligefrem eller moderne og byagtig. En undersøgelse af holdninger til dialekt og dialekttalende på Fyn. *Danske folkemål*. Bd. 28:11-39.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

HJEMLANDET SOM EN MULIG KONTEKST - EN DISKURSANALYTISK TILGANG TIL NATIONAL IDENTITET

Af Jon Milner (Danmarks Pædagogiske Universitet)

Indledning

Som en del af mit ph.d.-projekt, der handler om etik, diskursanalyse og national identitet, indsamlede jeg i januar-februar 1999 alle de tekster som lærerne i en sjette klasse i en københavnsk folkeskole brugte som undervisningsmateriale. Indsamlingen foregik i samtlige fag, undtagen i gymnastik hvor der ikke bruges mange tekster. En tekst, som i min sammenhæng er interessant, bærer titlen *Kristendom 6. Grundbog* og er skrevet af Jens Jørgen Nygaard (1988), Gyldendal Undervisning. Jeg vil i denne artikel give en beskrivelse og en analyse af excerpter af denne tekst i lyset af Michael Billigs begreb "banal nationalism" (1995). Men først vil jeg fremsætte en i denne sammenhæng central påstand. Dernæst vil jeg kort gøre rede for tre centrale teoretiske aksiomer, nemlig henholdsvis begreberne 'nation', 'identitet' og 'diskurs'.

Banal nationalism

En undervisningsbog som *Kristendom 6* kan næppe sælges i et andet land end netop Danmark - selv om den blev oversat til dette pågældende lands sprog. Ikke engang i lande (nation-stater) som Island eller Norge der ikke alene kan tænkes at have kristendom som skolefag, men også at have det i den særlige lutheransk reformerede version der er officiel statsreligion i Danmark, idet indbyggerne i disse områder sådan set ikke havde noget valg i 1530'erne, da protestantismen blev indført "oppefra".

Kristendom 6 trækker på nationale diskurser der gør at det ikke er en tilfældig kristendomsbog, men netop en tekstbog til brug i Danmark. Min vinkel i dette oplæg er at fremlæse de små og store sproglige og billedlige størrelser der gør, at teksten på ubevidst, eller "banal", vis er med til at reproducere en national (dansk) identitet. Som Billig udtrykker det, er der en konstant "Flagging of the homeland" på spil.

For at klargøre det videnskabsparadigmatiske ståsted vil jeg kort nævne tre vigtige teoretiske aksiomer der danner grundlag for argumentationen i denne artikel. Det første aksiom

drejer sig om begrebet 'nation' som her skal forstås i forlængelse af Benedict Anderson: "In an anthropological spirit, then, I propose the following definition of the nation: it is an imagined political community" (Anderson 1991:6). En nation er "imagined", eller forestillet, fordi medlemmerne af selv den mindste nation aldrig nogen sinde vil kunne komme til at kende alle de andre medlemmer af nationen, og alligevel vil der i hver af dem være en forestilling om dette fællesskab af døde, levende og endnu ikke fødte.

Denne forestilling om et politisk fællesskab kan ses som en del af det enkelte medlems sociale identitet. Social identitet skal her forstås som en historisk foranderlig størrelse, og derfor uden en "kerne"- eller essens om man vil.

[T]he post-modern subject, conceptualized as having no fixed, essential or permanent identity. Identity becomes a 'moveable feast': formed and transformed continuously in relation to the ways we are represented or addressed in the cultural systems which surround us ... It is historically, not biologically, defined. The subject assumes different identities at different times, identities which are not unified around a coherent 'self'. Within us are contradictory identities, pulling in different directions, so that our identifications are continuously being shifted about. If we feel we have a unified identity from birth to death, it is only because we construct a comforting story or 'narrative of the self' about ourselves ... The fully unified, completed, secure and coherent identity is a fantasy. (Hall 1992:277).

Man kunne stille spørgsmålstegn ved Stuart Halls fuldstændige underkendelse af biologiens rolle for identitetsdannelse; om hvor vidt der ikke også er medfødte biologiske faktorer der kan spille en rolle for den enkeltes identitet (fx fysisk størrelse), men da jeg mener at blandt andet national identitet er socialt konstrueret, spiller denne diskussion ikke så stor rolle i denne sammenhæng. Man kan i forlængelse af Hall, og postmoderne teoridannelse generelt (se fx Best og Kellner 1991) hævde at ethvert af subjektets sociale identiteter er opstået i tiden og at de mere eller mindre konstant skal reproducere diskursivt for ikke at forsvinde; således også national identitet.

Det sidste aksiom drejer sig om diskursbegrebet. Dets status har de sidste 10-15 år været meget omdiskuteret i en bredere kreds af forskere fra mange forskellige fagområder (også sproghandlingsbegrebet blev vel i sin tid diskuteret!). Kort sagt, ser jeg 'diskurs' i forlængelse af kritisk diskursanalyse som denne er blevet udviklet navnlig af Norman Fairclough.

[...] I use 'discourse' more narrowly than social scientists generally do to refer to spoken or written language use. I shall be using the term 'discourse' where linguists have traditionally written about 'language use', 'parole' or 'performance'. (Fairclough 1992:62).

'Diskurs' ses i denne tradition som et semiotisk fænomen, altså som både sprog og billeder. Modsat lingvistisk pragmatik, som jeg nævnte ovenfor, ser diskursanalyse ikke magt som centreret, eller essentialiseret, nogen bestemte steder. Derimod forbinder diskursbegrebet viden og magt på en konstitutiv måde, det vil sige at det der gælder som viden - som selvfølgelig eller naturaliseret viden - er magt. Det politiske spørgsmål for blandt andet kritisk forskning drejer sig altså ikke så meget om fx falsk bevidsthed, som det drejer sig om sandhed selv (se fx Foucault 1980:109 ff.). Derudover ses magt også som produktiv i Nietzschesk forstand.

I lyset af førnævnte påstand og i forlængelse af de tre aksiomer er antagelsen at national identitet er en sammentrækning af en hel række af velkendte antagelser om 'nationhed', om verden og om "vores" plads i denne verden (Billig 1995:93). Sagt mere poststrukturalistisk, konstitueres national identitet af en række af diskurser.

Spørgsmålet for lingvistisk orienterede diskursanalytikere er så hvordan en sprogbeskrivelse, eller snarere en semiotisk analyse i bredere forstand, kan (be-)grunde og informere en påstand om, og en analyse af, at *Kristendom 6* trækker på diskurser der er med til at reproducere en national identitet? For at prøve at belyse dette spørgsmål vil jeg i det følgende fremlægge nogle få konkrete observationer.

Hele teksten skal ikke her genfortælle, men overordnet handler den om tro/overtro (fx amuletter, maskotter, kristendom og andre religioner), om bibelhistorie (både det gamle og det ny testamente), om national historie (fx kristendommens indførelse og reformationen i Danmark) og om samfundslære (fx missionsvirksomhed og folkekirken og nogle statistikker i denne forbindelse).

Strukturen af teksten er sådan at de enkelte kapitler kan læses i sig selv, men at der også kan være en slags tematisk overlapning mellem kapitlerne, fx et kapitel om Paulus' missionsvirksomhed i første århundrede der så følges af et kapitel om dansk missionsvirksomhed i det 20. århundrede. Genremæssigt er teksten en fagtekst/undervisningstekst, og relationen mellem afsender og modtager er asymmetrisk i den forstand at teksten ikke bruger metasprog, der kunne udtrykke afsenderens mulige tvivl om informationernes rigtighed. En tvivl jeg formoder afsenderens har haft, men som altså ikke hører genren til. Lad os herfra gå over i mere tekstnær analyse.

"Os" og "dem", "vi" og "de" er vigtige sproglige størrelser med hensyn til en national identitet. "Vi" er sådan og sådan modsat "dem" fx svenskerne eller tyskerne, der er sådan og sådan. Der er i *Kristendom 6* et løbende bånd af "os" og "dem". Det kan stå ganske eksplicit som når der i

teksten står om vikingetiden, at:

Der var også kristne missionærer, som ville omvende danskerne til kristendommen. Den engelske munk *Willibrord* var den første missionær, som kom til Danmark for at omvende danskerne til troen på Jesus Kristus. Det skete omkring år 725, men hans forsøg gav ikke noget varigt resultat. (Nygaard 1988:40).

Her har vi "os", danskerne eller, som der står nogle linjer før dette citat, vikingeme, og "vi" bor i Danmark. Og vi har "dem" personificeret ved munken der kommer fra udlandet, fra England. Vikingerne er, som bekendt, "vores" forfædre, dem "vi" er blodsbeslægtede med, og som er en del af "vores" fælles historie - oven i købet en del af historien som "vi" er mere stolte af end fx den del hvor "vi" tabte den østlige tredjedel af Danmark til svenskerne¹.

Men det behøves ikke at siges så tydeligt. Lad os kaste et blik på billede 1 af Brian Laudrup og landsholdets maskot: en trægarder.

Billede 1

(Nygaard 1988: 9) (formindsket 60%)

Selv uden undertekst sætter billede 1 sin egen tid og sit eget sted. Tiden er en ung Brian Laudrup og stedet er ikke et bestemt fysisk sted, men "et lille stykke Danmark", idet der ud over

¹Se Jørgensen og Phillips (1999:179f.) for eksempler på metaforer inden for national diskurs.

(nationalklenodiet) Laudrup, er et symbol: en garder lavet af træ. Garderne med deres velkendte bjørneskindshuer er en del af hærens elitesoldater og står vagt blandt andet ved Amalienborg, monarkernes residens. Med en smule lokal historisk bevidsthed ved man for eksempel også at garderne var nogle af de få der heroisk tog kampen op mod den tyske værnemagts invasion af Danmark 9. april 1940. Garderen er som et nationalt symbol ikke tilfældigt valgt som maskot. Billedet er godt nok sort og hvidt, men mig bekendt, plejer disse trægardere at have rød krop med et hvidt kryds (kors), hvilket understreger den nationale symbolværdi.

Ser man nu på underteksten til billede 1, står der: "Fodboldspilleren Brian Laudrup med det olympiske landsholds maskot i 1988." (Min fremhævelse). Man kunne så retorisk spørge: hvilket landshold det drejer sig om? Den bestemte artikel 'det' i 'det olympiske landshold' fungerer her deiktisk ved at referere til 'vores' land: Danmark. At det drejer sig om Danmarks olympiske landshold, behøves ikke engang at nævnes.

The word *the* is a specific, determinative Deictic of a peculiar kind: it means 'the subset in question is identifiable; but this will not tell you how to identify it - the information is somewhere around, where you can recover it'. (Halliday 1994:181).²

Den bestemte artikel indikerer her den kontekst hvori ytringen skal forstås, nemlig den nationale kontekst, og behøves ikke at specificeres (tænk fx på typiske overskrifter i avisen: "Håndboldpigerne vandt i går" eller "Folket sagde nej til ømuen". Hvilke håndboldpiger og hvilket folk?). Denne form for deiksis er med til at gøre hjemlandet hjemligt. Udtryk som førnævnte er ikke kun skabt af en kontekst, de er også med til at skabe konteksten: hjemlandet er konteksten (Billig 1995:109). Herved er de på banal vis med til at reproducere den nationale identitet - med til at skabe det hjem 'vi' bor i, det hjem hvor 'vi' kan lukke døren for at holde det fremmede ude. 'Hjemmet' er en typisk metafor i denne sammenhæng.

Et tredje interessant træk, som jeg ser det, er den sammenhæng som skabes internt i teksten. Efter et kapitel der fortæller om Paulus' omvendelse til kristendommen og om hans rejser til Mellemøsten og Hellas for at missionere og for at besøge forskellige menigheder, kommer der

²Om deiksis se også Billig (1995:106); Brown & Levinson (1987:118); Levinson (1983:54ff).

³ I en tradition fra antropologen Malinowski skelner Halliday mellem kulturkontekst og situationskontekst. Kulturkonteksten definerer hvad det er muligt at udsige, mens selve udsigelsen foregår i en situationskontekst. Halliday beskæftiger sig i sin funktionelle grammatik kun med situationskonteksten, og overlader til andre mere fx samfundsorienterede forskere at beskæftige sig med kulturkonteksten - som også forsøges inddraget i nærværende artikel (se Halliday (1997); Berge (1998)).

et kapitel der bærer overskriften "Mission i dag" (Nygaard 1988:29). Med 'mission', der som kohæsitiv markør refererer tilbage til det foregående kapitel, skabes der en sammenhæng mellem Paulus og nutidige missionærer, idet det deiktiske 'i dag' forankrer tidsmæssigt. Men mens kristendommen er et universelt projekt, der i princippet søger globalt hegemoni, tilføjes der med underoverskriften "Danske missionærer på Madagaskar" en national kontekst: vi har at gøre med ikke universelt kristent orienterede missionærer, men med nationale missionærer. Og der skabes en logik om en kontinuitet mellem de urkristne menigheder og deres missionærer og de nutidige nationale kirker og missionsselskaber. Sidstnævnte får derved også en legitimitet ved at stå i en 2000 år gammel tradition.

Billede 2

(Nygaard 1988: 33)

Et fjerde træk, jeg vil nævne, er et eksempel på hvilket billede, eller repræsentation, af verden, af 'dem' og 'os' der sprogligt skabes i teksten⁴. Eksemplet er fra slutningen af kapitlet "Mission i dag" og står som undertekst til billede 2:

De danske missionsselskaber opfører hospitaler, hvor folk kan få behandling og vejledning. Disse afrikanske kvinder er mødt op i et dansk center for at få mere at vide om barnepleje. (Nygaard 1988:33).

Ud over at besidde en viden om Gud som giver sig udslag i missionærens forkyndelse, har de moderne missionærer også en anden "sandhed" der består i en teknisk viden. Den første sætning er et udtryk for den materielle proces det er at skabe noget, som sker med verbet 'opfører'. Agenterne er 'de danske missionsselskaber' og det der skabes er et hospital hvor folk, det vil sige

de andre ('dem'), kan få behandling og vejledning. I den anden sætning er 'de andre' ('dem') blevet til agenter og processen er bevægelse ('er mødt op'). Stedet 'de' er mødt op i et stykke Danmark, 'et dansk center'. Dette gør 'disse afrikanske kvinder' for at få del i en viden som 'vi' har og som 'de' ønsker at få. Der skabes et minibillede af verden hvor 'vi' ved mere, er mere 'udviklede', end 'de' er.

Nu kan der være god grund til at bygge skoler og klinikker og så videre. Men det billede af verden der konstrueres her igennem en fotografisk repræsentation af verden (billede 2), hvor den høje hvide kvinde underviser den sorte kvinde med kitlen (+ dem i baggrunden) i et murstenshus, er så banalt, er så velkendt for 'os', at det er en naturlig del af 'vores' nationale selvforståelse og identitet. Forestiller man sig rollerne byttet om, fx hvis en indisk antropolog undersøger en landsby i Jylland, er det en nyhedshistorie der bringes i medierne.

Endelig er det også interessant at tænke på hvad der ikke er med i teksten. En tekst konstitueres også af det udeladte. Religionerne der er nævnt i *Kristendom 6*, er, ud over selvfølgelig kristendom, polyteisme hos vikingerne, animisme hos en afrikansk stamme og jødedom - men den næststørste religion i Danmark, islam, nævnes ikke⁵. Måske er det fordi animisme, polyteisme og jødedom (og monoteisme generelt bortset fra islam) 'logisk' ligger forud for kristendommen, der ser sig selv som den naturlige forlængelse af disse religioner - og som afslutningen. Søren Kierkegaard beskæftigede sig mig bekendt heller ikke med islam. Måske er der andre grunde til at Islam ikke nævnes. Det kan kun blive et gæt.

Nu kunne man indvende at jeg omhyggeligt udvælger de steder i teksten hvor der er eksempler på det Billig kalder banal nationalisme. Selvfølgelig udvælger jeg i denne artikel de steder hvor *Kristendom 6* er med til, på banal vis, at reproducere en national identitet - det er mit perspektiv så vel som metode. Jeg leder efter de steder, og jeg finder dem fordi de er der! Jeg håber at have vist at national identitet reproduceres også på denne banal vis, også i en tekstbog som *Kristendom 6*. Dermed mener jeg ikke at teksten kun trækker på nationale diskurser, og at den ikke først og fremmest er en lærebog i faget kristendom omkring år 2000. Og at den kunne analyseres ud fra dette.

Man kunne også sige at kristendom er et lille, og uvæsentligt (?), fag, som ikke fylder meget på timeplanen. Jeg skulle hellere have kigget på de store kulturbærende fag som dansk og historie - for der foregår der virkelig en reproduktion af national identitet. Det er også rigtigt at

⁴ Tredje og fjerde "træk" er inspireret af det Halliday kalder henholdsvis den tekstuelle og den ideationelle sproglige metafunktion. Om sproglige metafunktioner se Halliday (1994); Fairclough (1992); Berge (1998); Maagerø (1998).

⁵ Ifølge Statistisk årsbog (1999, tabel 115), var der i 1998 119.000 medlemmer af islam ifølge et skøn over bosatte udenlandske statsborgere fra en række traditionelt muslimske lande. Året før var denne oplysning kun at finde i en fodnote under tabel 126.

kristendom er et lille fag i folkeskolen - men at det nøjagtigt er det der gør faget spændende i min sammenhæng. Fag som sang, husgerning og kristendom - de fags tekster jeg undersøger - er banale, naturlige fag der ofte overses. Faget dansk derimod er eksplicit et barn af nationalromantikken. Nationalfilologiernes generelt er vel eksplicitte forsøg på at skabe og reproducere en given national identitet både på indholds- og udtryksplan. Men nationalisme fungerer banalt også i banale fag.

Konklusion(er)

Jeg håber med denne korte artikel at have indikeret at nationalisme ikke kun er henvist til et blomstrende sprog der trækker på diskurser om "vores" fælles natur, fælles historie, fælles blod, fælles tradition og fælles kultur. Det er det mest tydelige sprog, og jeg kom da også ind på fælles blod (blodsbeslægtethed) og historie i forbindelse med eksemplet om den engelske munk og vikingerne. Men jeg mener det er vigtigt at forstå at nationalisme ikke kun drejer sig om "blut und boden" - som noget der foregår på specielle tider og steder. Banal nationalisme opererer på et prosaisk og rutinemæssigt niveau med et sprog der tager nationen for givet, og som, ved at gøre dette, beboer nationerne. Det er små ord, snarere end store memorable fraser, der konstant tilbyder påmindelse om hjemlandet, og som gør "vores" nationale identitet uforglemmelig.

Hvis denne hypotese om banal nationalisme er rigtig, så er nationalisme sivet ind i hvert et hjørne af vores bevidsthed, og er således også til stede i de ord som vi måtte bruge i analysen af det. Det er vel naivt at tænke sig at en tekst der prøver at fremstille fænomenet, kan sætte sig ud over tid og sted for sin formulering. Mere beskedent kan man, som i en artikel som denne, prøve på at gøre opmærksom på de kræfter, ideologiske om man vil, som er så fortrolige og velkendte at de næsten ikke bemærkes.

Litteratur

- Berge, Kjell Lars. 1998. Å skape mening med språk - om Michael Halliday og hans elevers sosialesemiotikk. In: Berge, Coppock, Maagerø (red.). *Å skape mening med språk*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag:17-32.
- Best, Steven & Douglas Kelner. 1991. *Postmodern Theory. Critical Interrogations*. London: The Macmillan Press.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Brown, Penelope & Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Statistisk årbog 1999. København: Danmarks Statistik.
- Chouliaraki, Lilie & Norman Fairclough. 1999. *Discourse in Late Modernity. Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

- Foucault, Michel. 1980. *Power/knowledge*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Hall, Stuart. 1992. The Question of Cultural Identity. In: Stuart Hall, David Held & Tony McGrew (ed.). *Modernity and its Futures*. Cambridge: Polity Press:273-326.
- Halliday, M.A.K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Halliday, M.A.K. 1997. Language in a Social Perspective. In: Nikolas Coupland & Adam Jaworski (ed.). *Sociolinguistics*. London: Macmillan Press:31-38.
- Hobsbawm, E.J. 1990. *Nations and nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jørgensen, Marianne Winther og Louise Phillips. 1999. *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maagerø, Eva. 1998. Hallidays funksjonelle grammatik. In: Berge, Coppock, Maagerø (red.). *Å skape mening med språk*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag:33-63.
- Nygaard, Jens Jørgen. 1988. *Kristendom 6. Grundbog*. København: Gyldendal.

KAN DER SPORES JYSKE TRÆK I RUNESPROGET?

Af Michael Lerche Nielsen (Københavns Universitet)

På det andet MUDS-møde i 1988 holdt Kristian Ringgaard et indlæg med titlen: "Hvornår skete forenklingen af det morfologiske system? Eller: Hvad sagde Gorm til sin kone når han om mor'nen kom ind til davre?". Jeg hørte desværre ikke selv MUDS-foredraget, men var til stede, da Ringgaard i april 1990 gentog foredraget i København. Året forinden var en skriftlig version af foredraget blevet trykt i Arkiv för nordisk filologi med titlen "Fleksionsystemets forenkling i dansk" (Ringgaard 1989). Foredragets oprindelige titel sigter til en episode fra Lis Jacobsens disputatsforsvar i 1910, som er refereret i Ringgaards foromtale til foredraget i Selskab for Nordisk Filologi i København (Ringgaard 1992:12). Under disputatsforsvaret hævdede P.K. Thorsen, at kong Gorm hilste sin kone med ordene: "Go 'daw Thyre" og ikke med et "Gōðan dag, Þōrwī", som man ellers skulle vente udfra sproget på de to runesten i Jelling, der omtaler Gorm og Thyra. Thorsens pointe, som Ringgaard tager til sig, er, at den jyske dialekt allerede i vikingetiden, og måske endnu længere tilbage i forhistorisk tid, adskilte sig fra de øvrige, mere konservative dialekter på øerne og i Skåne. Den innovative impuls kom ifølge Ringgaard fra vestjysk, og sproget i de øvrige egne af Jylland fulgte så i forskelligt omfang med i forenklingen af kasussystemet og opgivelsen af genussystemet (Ringgaard 1989:164). I parentes skal det bemærkes, at det mest markante træk i nutidens vestjysk, den foranstillede artikel, ligesom den efterhængte artikel sproghistorisk set er et sent træk, der menes at være opstået omkring år 1300, og som derfor ikke har den store interesse i denne sammenhæng.

Hvis det er rigtigt, at Gorm sagde "go 'daw" til Thyra i midten af 900-tallet, står vi med et forklaringsproblem i forhold til den klassiske østnordiske sprogform med fleksionssystemet intakt, som findes i indskrifterne på de ca. 100 jyske runesten, der er nogenlunde samtidige med de to runesten i Jelling, d.v.s. fra perioden ca. 900–1050. I artiklen modstiller Ringgaard sproget på Jelling-stenene med den meget jyskprægede afskrift af Jyske Lov i Flensborghåndskriftet fra begyndelsen af 1300-tallet. Her vil jeg i stedet foretrække at illustrere forskellen på de to sprogtrin med to andre jyske tekster, der er skrevet med runer:

1) Randbøl-stenen, Danmarks Runeindskrifter nr. 40 (herefter forkortet DR + nr.), er typologisk samtidig med Jelling-stenene ca. 950–1000. (Runerne er efter almindelig praksis gengivet i translittereret form, d.v.s. omsat til latinske bogstaver med fed skrift. Teksterne har jeg selv transkriberet til olddansk og oversat til moderne dansk):

tufi : bruti : risþi : stiu : þansi : aft : lika : | brutia : þir : stafar : munu : | þurkuni : miuk : liki : lifa :

Tōfi bryti rēsþi stēn þanssi æft līka brytia. Þēr stafar munu Þörgunni miok længi lifa.

Tue Bryde rejste denne sten efter brydens ægtefælle. Måtte disse runestave til ære for Thorgun leve meget længe!

2) Vejerslev-stenen, DR nr. 74, er en liggende romansk ligsten fra perioden 1150–1250.

iuar · hio · runa · þesa · rvær · skalmi · broþær sin ·

Ívar hjō rūna þessa yvēr Skalmi, brōðær sin.

Ivar huggede disse runer over Skalmes, sin broder.

Med Randbøl-stenens indskrift, som er en af de mest elegant formulerede danske runesten fra vikingetiden, befinder vi os – bortset fra den gennemførte monoftongering i *rēsþi*, *stēn* og *þēr* – meget tæt på det fællesnordiske sprogtrin. Og der er ingen vaklen i grammatikken: Appellativet *bryti*, "bryde", har som ventet genitivformen *brytia*. Udtrykket *līka brytia* er i sig selv elegant derved, at det sjældne, svagt bøjede maskuline appellativ *lik*i "ægtefælle" kan bruges om ægtefæller af begge køn, og i dette tilfælde har appellativet altså forskelligt genus og sexus. De formuleringsmæssige krumspring i rejserformlen skyldes, at navnet på den afdøde hustru først skal afsløres i fortsættelsen, som stilistisk præges af allitterationerne *þēr*... *þörgunni* og *længi lifa* (DR spalte 984). Ifølge Niels Åge Nielsen er der tale om en strofe i regelret *ljóðaháttur*-versemål (Nielsen 1983: 115 ff.). Indskriften på Randbøl-stenen trækker i udpræget grad på de ekstra stilistiske raffinementer, den gennemførte kasusmarkering åbner mulighed for, men eksemplet er ikke enestående.

På den ca. 200 år yngre Vejerslev-sten er der sket ting og sager. Sammenligner vi den ældre middeldanske gengivelse af indskriften med den samme tekst normaliseret til Randbøl-stenens sprogtrin (min rekonstruktion): *Ívarr hjō rūnar þessar yfir Skalmi, brōður sinn, er der flere ting, der springer i øjnene: Den udlydende, palatale *r*-lyd er forsvundet i akkusativ flertal *rūna þessa* "disse runer" (ifølge Gammeldansk Grammatik § 446 i analogi med akkusativ pluralis maskulinum (Brøndum-Nielsen 1966: 71)), mens den er faldet sammen med alveolært *r* i

præpositionen *yvær* "over". Mest bemærkelsesværdig er udviklingen i betegnelsen af svagtryksvokalerne: svagtryks *-a* er uforandret i *ġar*, *rūna* og *þessa*, mens svagtryks *-i* og *-u* i *yvær* og *brǫðar* er reduceret til *æ*. (Det gælder dog ikke *-i* i mandsnavnet *Skalmi*, akk.). Vejerslev-stenen står i al væsentlighed på samme sproghistoriske udviklingstrin som de ældste håndskrifter af jyske lov, som Ringgaards artikel tager udgangspunkt i. I begge tilfælde har sammenfaldet af svagtryksvokalerne medført klare opløsningstendenser af den oprindelige kassubøjning.

Hvordan forklares den store sproglige forskel på sproget i de to runeindskrifter, som kun adskilles af ca. 200 år? Og kan en så markant sprogforandring finde sted indenfor så kort en periode? Ringgaard tvivler og nævner den mulighed, at vikingetidens runesten "ikke er skrevet i tidens talesprog, men i et ophøjet, konservativt formelsprog, bevaret af særlige runerister" (Ringgaard 1989: 161). Han er dog klar over de problemer, dette synspunkt rejser, idet han sammesteds fortsætter: "Tanken er tiltalende. Men hvor længe kan gammel, indviklet morfologi fastholdes uden skrevne grammatikker? [...] Runeindskrifterne er ganske rigtig temmelig formelagtige, men ofte er der dog tilføjelser, hvor man kunne vente 'sprogfejl' hos den grammatisk mindre sikre." På den ene side betvivler Ringgaard altså, at runestenssproget skulle være særlig arkaisk, og på den anden side advokerer han for, at der findes særdeles gamle novationer i jysk, især vestjysk. Eneste mulige slutning må da blive, at de professionelle runerister, der arbejdede for Jellingkongerne, må have været omvandrende håndværkere, der alle som en kom østfra med en mere arkaisk østnordisk sprogform, som de ikke tilpassede til kongens ravjyske morgenhilsen og øvrige royale ytringer.

Denne tanke virker meget forældet set ud fra et runologisk synspunkt, idet alt tyder på, at runeristerne arbejdede lokalt og inden for en lokal tradition: For det første er det påfaldende, at de danske runesten fra den klassiske vikingetid stort set kun findes i Østjylland (med i alt ca. 100 runesten) samt i det vestlige og sydøstlige Skåne (med noget færre runesten). Nogle runologer og kunsthistorikere er ligefrem af den opfattelse, at netop Harald Blåtands store Jellingsten blev trendsættende for den øvrige jyske runestensmode, og at påvirkningen herfra kan spores direkte i alle senere runesten, selv i den store gruppe mellemsvenske runesten fra 1000- og 1100-tallet. Påvirkningen burde altså i givet fald være gået den modsatte vej fra Jylland og østpå.

For det andet er der selve indskrifterne. Det har naturligvis været diskuteret, hvorvidt sproget på runestenene afspejler samtidens talesprog eller de professionelt skolede runeristers ophøjede formelstil. Det første synspunkt – at runeristeren stavede præcis, som han udtalte ordet – har de senere år været fremført med stor energi af Uppsala-runologerne Svante Lagman og

Henrik Williams, og der er i al fald enighed om, at dette aksiom gælder, hvad angår personnavnene og mindre hyppigt forekommende glosse i runeindskrifterne (se senest diskussionen og henvisningerne i Åhlén 1997: 14 ff.). Undersøgelser af de mest produktive mellemsvenske runerister har desuden understreget, at runeristerne arbejdede regionalt, og at selve håndværket blev lært videre efter mesterlæreprincippet. De forskellige samarbejdende runerister, man af og til støder på i det store mellemsvenske indskriftkorpus, er altså ikke udtryk for nogen central skoling. Hvorfor og under hvilke forudsætninger skulle vi i øvrigt vente at finde en "central skoling" i en tid, hvor kongemagten og de nationale statsdannelse i Skandinavien endnu var i deres vorden?

Endelig viser det sig for det tredje, at sproget på runestenene ikke er helt så ensartet, som man ud fra en overfladisk betragtning får indtryk af. Der er faktisk en del ortografisk og sproglig variation i runeindskrifterne fra vikingetiden, og på danske runesten møder man fx både former med markeret yngre *u*-omlyd og ikke-omlydte former af ordet "fader" i oblik kasus samt i lande-navnet "Danmark", ligesom præpositionen "efter" snart har formen *œft* og *œftir* snart formen *æft* og *æftir*. Indenfor svensk runologisk forskning har der i det seneste årti været forsket en hel del i den sproglige og ortografiske variation i runesproget. Jeg vil her blot som eksempler fremhæve to af de nyeste bidrag: Ulla Stroh-Wollins artikel "Vad betyder regional-kronologisk variation? Fallet *vas/var*, *es/er*" (1997) samt Lena Petersons "*Aft/æft*, *at* och *æftir* på de nordiska runstenarna – regional variation eller vad?" (1996). Begge artikler rummer henvisninger til andre lignende arbejder, som jeg derfor ikke skal berøre yderligere her.

De svenske undersøgelser løber gang på gang ind i et problem, som på det nærmeste er uløseligt inden for den traditionelle sproghistorie: Er den variation, vi kan spore i indskrifterne, udtryk for en diakron forskel, eller er variationen udtryk for rene regionale, synkrone, fænomener? Svaret er – som det ser ud på nuværende tidspunkt – et "både-og" til stor sorg for dem, der har håbet på mere nøjagtige sproglige dateringer af indskrifterne. (Med hensyn til den nyere diskussion af den relative kronologi for de danske runesten, vil jeg i øvrigt henvise til Marie Stoklunds artikel "Runesten, kronologi og samfundsrekonstruktion" (1991)). Til gengæld er svaret mere opmuntrende, når man – som i dette tilfælde – vil søge at efterspore regionale enkelttræk i materialet.

Ringgaard og Thorsen rejser et reelt problem, men vi må på baggrund af de ovennævnte indvendinger vende tilbage til den mere ligefremme antagelse af, at sproget på de jyske runesten afspejler samtidens lokale talesprog, og der er derfor behov for at genoverveje Ringgaards synspunkter og de bagvedliggende præmisser. Sproget på de jyske runesten fra den klassiske

vikingetid viser ikke tegn på de morfologiske ændringer, der karakteriserer de ældste jyske middelaldertekster. De drastiske forandringer, Ringgaard omtaler, kan meget vel være i gang, men de er i så fald ikke nået til det østlige Jylland, hvor vi finder runestenene. Kasussystemet er således intakt, og de svagtryksvokaler, der er bærende for adskillelsen af hovedparten af de forskellige bøjningsformer, gengives, som vi sproghistorisk skulle forvente det, med -a, -i og -u-runerne. Man kan ikke deraf slutte, at udtalen af svagtryksvokalerne ikke kan have været under forandring på Jellingkongernes tid. Vikingetidens runeortografi rummer ikke særlige grafemer for e-, o- og æ-vokalerne, så begyndelsesstadiene til forandringerne i svagtryksvokalismen er vel i praksis umulige at eftervise i kildematerialet. Det væsentlige er, at de jyske runesten fra vikingetiden ikke viser tegn på sammenblanding af svagtryksvokalerne, hvorfor svækkelsen endnu ikke kan have været særligt vidtgående. Påvisningen af særlige jyske træk i runesproget må derfor hvile på mindre gennemgribende enkelttræk i kilderne.

For omsider at nå frem til den diskussion, der blev varslet i overskriften, er der i hvert fald to særtræk, som efter min opfattelse afspejler en jysk dialekt indenfor runesproget:

1) Bevaret *hr-* i Bække-stenens *hribnā*, kvindenavnet *Hræfna* i nominativ (DR 30), samt i Jetsmark-stenens *hripi*, akkusativ af mandsnavnet *Hrǫðir* (DR 160) og med tegn på vaklen Læborg-stenens *rhafnukatufti*, nominativ af mandsnavnet (*H)rafnunga-Tǫfti* (DR 26). Der er ingen grund til som udgiverne af Danmarks Runeindskrifter at anse dette træk for at være udtryk for norsk eller svensk indflydelse. Eftersom konsonantforbindelsen *hv-* har holdt sig frem til nutiden i store dele af Jylland, kan det samme meget vel gælde *hr-* (Lerche Nielsen 1994: 171ff.). Læborg-stenens *rhafnukatufti* synes at vise, at lydforbindelsen er under pres, hvilket understreges af, at vi finder former af samme navn ristet uden *h*-runen på Bække-stenen (DR 29) og Horne-stenen (DR 34). Samme navneelement skrives endvidere *rulfr*, nom. (*H)rudfr* på Århus-stenen 3, DR 66, så det er klart, at svindet af *h* i konsonantforbindelsen *hr-* også finder sted i vikingetiden i jysk, men sandsynligvis senere end i det øvrige sydkandinaviske område.

2) Præteritumformen i 3. person ental af reduplikationsverbet *haggva/hoggva* "hugge" er i de jyske indskrifter fra vikingetid og middelalder *hið* i modsætning til den almindelige østnordiske *hiðgg*, jf. moderne svensk "hög", hvor -gg er indført analogisk under påvirkning fra de øvrige bøjningsformer, fx præter. plur. *huggu*. Skellet understreges af, at visse jyske dialekter har bevaret den oprindelige præteritumsform fx *hjáw* helt frem til nyere tid (Brøndum-Nielsen 1971:226f.). På grund af de sparsomme indskriftmateriale fra øerne, kan man ikke helt udelukke, at sjællandsk og fynsk her følger jysk, mens det er sikkert, at skånsk har former med -gg (Lerche Nielsen 1998:171ff.).

Sproget i de senere runeindskrifter

Det er desværre langt vanskeligere at udtale sig med sikkerhed om runesproget fra anden halvdel af 1000-tallet og frem, fordi det overleverede indskriftmateriale er langt mere sparsomt og uensartet. Der er således fx en række spændende, arkaiske (= østnordiske?) sprogformer på Slesvig-kævlén, der arkæologisk dateres til 1100-tallet (Moltke 1976:387ff.), mens den lange indskrift på Ribe lyfstav fra ca. 1300 rummer en meget jyskpræget indskrift (Moltke 1976:395ff.). Pladsen tillader desværre ikke, at jeg berører disse indskrifter nærmere her, men de ændrer ikke fundamentalt ved det billede, der er opridset ovenfor.

I stedet vil jeg kort omtale en forholdsvis ny indskrift fra Oldenburg i Holsten, som endnu kun er foreløbigt publiceret (Lerche Nielsen 1999: 20 passim). Indskriften, som benævnes Stari-gard/Oldenburg 6, er på rimelig sikker arkæologisk grund dateret til ca. 1100–1150. Indskriften – *bermin:erinde:pat:ik:ei:hafa:skyrte* – er let gennemskuelig bortset fra det sidste ord *skyrte*, som jeg opfatter som akkusativ singularis af en substantivafledning **skorti* eller **skortr* til verbet *skorta* "skorte, mangle". Med nogen usikkerhed kan indskriften herefter transkriberes: *Bær mīn ærindæ pat ek æi hafa skortæ(?)*, som jeg oversætter: "Fremfør mine sager, så jeg ikke skal have (få/lide) nogen mangel". Indskriften benytter den stungne *i*-rune for infortis -i i ordene *erinde*, *ærindæ*, og *skyrte*, *skortæ(?)*.

Formen *ik* af det personlige pronomen *jeg* er ligeledes særdeles interessant, idet de ubrudte former oftest er blevet regnet som et sikkert indicium for en teksts jyske (eller vestnordiske) proveniens. Selvom Gerd Wellejus i sit efterladte disputatsmanuskript "Jysk, sjællandsk eller skånsk" har vist, at den ubrudte form foruden at optræde i jyske tekster også optræder i middelalderlige sjællandske tekster frem til ca. 1450 (Wellejus 1972:128f.), må man nok fastholde, at formen kan være et jysk træk, jævnfør den moderne jyske form *a* eller *æ*, men vi må altså lade døren stå på klem for, at ømålene kan have haft ubrudte former i den runedanske periode. Eventuelt er der her et tredje jysk træk i runesproget udover de allerede omtalte.

Andre kilder til det ældste jyske sprog

Foruden runeindskrifterne kan vi i et vist omfang udlede sproghistoriske forhold af stednavnene. Stednavnene har dog den åbenlyse begrænsning, at de som alt andet aktivt ordstof følger med den almindelige sprogudvikling. For at gøre det mere kompliceret kan der undertiden påvises yderligere udviklinger i stednavnene i forhold til det øvrige ordstof. I en sproghistorisk sammenhæng må man derfor udskille de stednavne, der af en eller anden grund fossiliserer den sprogtilstand, der herskede på dannelsesstidspunktet (Christensen [Dalberg] & Kousgård Sørensen

1972:166ff., især 173f., samt Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:159ff.). Det må tilføjes, at den skrevne tradering af stednavnene fra middelalderen til i dag naturligvis kan belyse moderne dialektale særtræks udbredelse i ældre tid, men det er af mindre betydning i denne sammenhæng, da kun et fåtal af navne er overleveret før 1300-årene.

For det ældste jyske oldsprøgs vedkommende dokumenterer stednavnene for det første en række enkeltgloser af dialektgeografisk signifikans. Det gælder fx appellativerne *høs* "svinehoved" (jf. vestnordisk *haus* "hjerneskal") og *knøs* "bakkekno" (jf. vestnordisk *knaus* "bjergkno") i vendsysselske stednavne, som synes at gå meget langt tilbage i tid. (Man vil kunne finde flere eksempler og referencer i Gordon Albøges artikel »Norden for lands lov og ret« (1988)). Eksemplerne viser, at nørrejyske dialekter, især vendelbomål, i nogle tilfælde har større sprogligt fællesskab med (syd)norsk end med de østnordiske dialekter. Fællesskabet vidner dog primært om fælles sproglige relikter af et gammelt, fællesnordisk arvegods.

For det andet kan stednavnene i nogle tilfælde belyse og komplettere lydhistoriske forhold, der kendes fra de moderne dialekter, som fx de mange tilfælde af regressiv assimilation i jysk, fx *søkke* "synke" og *stappe* "stampe". Eksemplerne viser, at jysk også i denne henseende står nærmere vestnordisk end østnordisk, hvor nogle af assimilationerne dog også optræder, fx i ordparrene: *klit-klint* og *bakke-banke*.

Endelig kan det for det tredje være af betydning, hvis der er geografiske variationer i den morfologiske behandling af forleddene i de landsdækkende stednavnetyper. En sådan variation kan dels afspejle geografiske forskelle i den tidsperiode, hvor stednavnetypen har været produktiv, dels kan variationen i bøjningen af stednavneforleddene afspejle reelle sproggeografiske forskelle. Det lyder kompliceret, men kan belyses ud fra eksempler fra de danske stednavne på *-torp*, som jeg har arbejdet med i min upublicerede ph.d.-afhandling fra 1997. Navnene på *-torp* er yderst relevante i denne sammenhæng, fordi navnetypens tidsmæssige hovedudbredelse falder i vikingetiden og den tidlige middelalder.

En meget stor del af *-torp*-navnene er sammensat med personnavneforled, oftest nordiske navne, men i et vist omfang også yngre indlånte, kristne personnavne som Peter, Johannes, Jacob og Michael. I en række af *-torp*-navnene har forleddet fået sekundær *-s*-genitiv. Hvor forleddet tilhører slægtskabsstammerne gælder det således ordene "broder" og "fader", hvor *s*-formen stort set kun findes i Nørrejylland (Brorstrup, Farstrup og Fastrup), mens sammensætningen med den ældre genitivform *brødur* findes spredt rundt omkring i landet (Brorup, Brårup og Broderup). Af særlig interesse er en række *-torp*-navne med svagtøjede forled, som ligeledes har fået *-s*-genitiv. Som eksempel kan nævnes Ebberup på Djursland, der indeholder mandsnavnet *Æbbi*, "Ebbe".

På Sjælland og Fyn hedder det tilsvarende *-torp*-navn med oprindelig genitivbøjning af forleddet Ebberup, mens et oprindeligt **Æbba-thorp* i Jylland bliver til Ebdrup eller Ettrup.

Der findes et lille dusin af *-torp*-navne med sekundær *-s*-genitiv i oprindeligt svagtøjede forled, som alle hører hjemme i Østjylland, nærmere bestemt i et område fra Himmerland og ned til Århuskanten. Dette kan sammenholdes med, at det sædvanligvis antages, at *-s*-genitiv indføres i alle paradigmer i løbet af 1200- og 1300-tallet, først i de stærkt øjede paradigmer (Christensen & Kousgård Sørensen 1972: 173). En sådan datering er noget sen i forhold til den almindelige datering af stednavnene på *-torp* til vikingetid og tidlig middelalder. Forklaringen kunne være, og det har flere navneforskere været inde på, at *-torp*-navnene er yngre i det østjyske område end i resten af landet. Selv foretrækker jeg den alternative mulighed, at den morfologiske forenkling og efterfølgende ensretning til *-s*-genitiv i alle paradigmer er indtrådt tidligere i jysk end i resten af landet. I så fald kan det djurslandske Ebberup i princippet være samtidigt med et sjællandsk Ebberup. Bemærk i øvrigt, at de to forklaringsmuligheder ikke udelukker hinanden.

Hvis min tolkning af materialet holder stik, viser jysk altså tidligere tegn på forenkling af det morfologiske system end resten af Danmark, men det er en hypotese som kræver en del yderligere undersøgelser inden for andre stednavnetyper.

Afsluttende bemærkninger

Det samlede sprogmateriale fra perioden ca. 900 til 1200 synes ikke at kunne bekræfte Ringgaards forslag om, at der allerede i 500-tallet eksisterede en vestjysk dialekt, som adskilte sig radikalt fra det øvrige østnordiske sprogområde, og som skulle have påvirket resten af Jylland. Men der er tegn på, at jysk især ordgeografisk skiller sig ud fra det øvrige østnorden, og runeindskrifterne – og muligvis stednavnematerialet – kan tages til indtægt for, at lydige forandringer (svagtryksvokalismen), og morfologiske ændringer (sekundær *-s*-genitiv) indtræder tidligere i jysk.

Desværre har dialektologerne siden bind 1 af Peter Skautrup's *Det danske Sprogs Historie* (1944) været meget tilbageholdende, for at sige det mildt, når spørgsmålet faldt på dialekternes alder. Fx nævner Kristian Ringgaard ikke spørgsmålet med et ord i lærebogen *Danske Dialekter. En kortfattet oversigt* (1973), og der kunne gives mange andre henvisninger. Man savner også en overordnet redegørelse for dialekternes alder i Inger Ejkskjær's artikel om "danske dialekter" i *Den Store Danske Encyklopædi* (Ejkskjær 1996a), selvom der gives en omtrentlig datering af nogle dialektale enkelttræk, fx den foranstillede artikel i vestjysk. I en forskningsoversigt trykt samme år i *Danske Folkemål* med titlen "Dialekternes alder" løfter samme forfatter sløret for, hvorfor

dialektologien i anden halvdel af 1900-tallet har været så ensidigt optaget af synkrone beskrivelser på bekostning af de diakrone overvejelser (Ejskjær 1996b). Men selv her undgår forfatteren behændigt at give sit eget bud på et svar på dialekternes alder. I stedet slutter Ejskjær med ordene:

Det er spændende at filosofere over, hvorvidt Gorm den gamle i sin udtale holdt sig nær runeindskriftens (translittererede) (akk.)form *purui*, eller han, som P.K. Thorsen troede [...], allerede talte jysk og hilste sin kone godmorgen med et "Go 'daw Thyre". Men her må vi nok sætte grænsen mellem tro og viden og sige *ignorabimus*. (Ejskjær 1996: 14).

Selv er jeg knapt så skeptisk, men jeg erkender, at der endnu er en del arbejde at gøre. For den jyske oldtidsdialekts vedkommende gælder det især at genoverveje de sprogræk, der tidligere har været betragtet som "norske". Og med hensyn den tilsyneladende uoverensstemmelse mellem det klassiske sprog på Jelling-stenene over for de rent jyske middelaldertekster, som bekymrede Ringgaard, finder jeg det ikke utænkeligt, at udviklingen har haft en eksplosiv karakter. Som nævnt viser de jyske runeindskrifter, at svagtryksvokalerne tidligt er kommet under pres, og så snart der sker et sammenfald i udtalen, må det nødvendigvis få drastiske konsekvenser for det gamle kasussystem. Denne udvikling kan sagtens have forløbet meget hurtigt, og man må i den forbindelse tilføje et spørgsmål om, hvorfor sproget partout skal udvikle sig efter et jævnt forløb? Flere ting peger snarere i modsat retning af drastiske og hurtige sprogforandringer, adskilt af mere stabile sprogperioder uden forandringer.

Indtil der måtte dukke en runepind op i Jelling med ordene "Go 'daw Thyre" vælger jeg derfor at holde på, at Gorm sagde "Gōðan dag, þōrwī" – men på jysk!

Litteratur

- Albøge, Gordon. 1988: »Norden for lands lov og ret«. I: *Namn och bygd*. Bd. 76:87–111.
Brøndum-Nielsen, Johs. 1971: *Gammeldansk Grammatisk i Sproghistorisk Fremstilling*. 6. Verber 1. De stærke Verber. København: Akademisk Forlag.
Brøndum-Nielsen, Johs. 1966: *Gammeldansk Grammatik i Sproghistorisk Fremstilling*. 3. Substantivernes Deklination. 2. opl. København: J.H. Schultz Forlag.
Christensen [Dalberg], Vibeke & Kousgård Sørensen, John. 1972: *Stednavneforskning 1. Afgrænsning – Terminologi – Metode – Datering*. København: Universitetsforlaget.
Dalberg, Vibeke & Kousgård Sørensen, John. 1979: *Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheder*. København: Akademisk Forlag.
Danmarks Runeindskrifter (DR) = Jacobsen, Lis & Moltke, Erik: *Danmarks Runeindskrifter*. Bd. 1: Text 1942, Bd. 2 Atlas 1941. København: Ejnar Munksgaards Forlag.
Ejskjær, Inger. 1996a: *Danske dialekter*. I: *Den Store Danske Encyklopædi*. Bd. 4. København: Danmarks Nationalleksikon:607–9.

- Ejskjær, Inger. 1996b: *Dialekternes alder*. I: *Danske Folkemål*. Bd. 38:3–16.
Lerche Nielsen, Michael. 1994: Fremmed indflydelse i det danske runematerials personnavneforråd. I: *Vikingetidens sted- og personnavne*. NORDA-rapporter 54. Red. G. Fellows-Jensen & B. Holmberg. Uppsala: NORDA-förlaget:165–184.
Lerche Nielsen, Michael. 1998: Frem og tilbage er ikke lige langt. Vikingetidsruner og sproghistorien. I: *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1996–97*. Red. K. Kristensen. 164–178. København.
Lerche Nielsen, Michael. 1999: Runeindskrifterne fra Starigard/Oldenborg – og andre runefund fra det vestslaviske område. I: *Danske Studier* 1999:16–36.
Moltke, Erik. 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København: Hernovs Forlag.
Nielsen, Niels Åge. 1983: *Danske runeindskrifter*. København: Hernovs Forlag.
Peterson, Lena. 1996: *Aftæft, at och æftir* på de nordiska runstenarna – regional variation eller vad? I: *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*. Uppsala:239–252.
Ringgaard, Kristian. 1973: *Danske dialekter. En kortfattet oversigt*. København: Akademisk Forl.
Ringgaard, Kristian. 1989: Fleksionsystemets forenkling i dansk. I: *Arkiv för nordisk filologi*. Bd. 104:160–165.
Ringgaard, Kristian. 1992: Foromtale af foredrag. I: *Selskab for Nordisk Filologis Årsberetning 1990–91*. Red. H. Galberg Jacobsen. København.
Skautrup, Peter. 1944–70: *Det danske Sprogs Historie*. Bd. 1–4. København: Gyldendals Forlag.
Stoklund, Marie. 1991: Runesten, kronologi og samfundsrekonstruktion. I: *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Red. M. Iversen. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter. Bd. 28. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
Stroh-Wollin, Ulla. 1997: Vad betyder regional-kronologisk variation? Fallet *vas/var, es/er*. I: *Blandade runstudier* 2. Runrön 11. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
Wellejus, Gerd. 1972: *Jysk, sjællandsk eller skånsk? En undersøgelse af kriterierne for jysk dialekt, baseret på det gammeldanske lovsprog*. Københavns Universitet. Institut for Nordisk Filologi. Studier 2. København.
Åhlén, Marit. 1997: *Runristaren Öpir. En monografi*. Runrön 12. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.

REPARATION AF GESTIK: SAMMENHÆNG MELLEM TALE OG GESTIK

Af Mie Femø Nielsen (Roskilde Universitetscenter)

Arme over kors signalerer forsvarsposition, og man skal passe på ikke at pille sig i ansigtet, for det kan afsløre, at man lyver. Sådan har tilgangen ofte været, når der er blevet kigget på kropssprog. Om det er rigtigt, er svært at sige, når vi nu ikke kan se, hvad folk tænker. Desuden er det en type udsagn, der ofte bygger på anekdotiske data. Det er derfor ikke sådan noget, jeg vil beskæftige mig med i denne artikel. Artiklen fokuserer på sammenhængen mellem det verbale og det non-verbale i naturlige samtaler, altså samtaler der ikke forekommer af hensyn til undersøgelsen. Og sammenhængen søges belyst via mikroanalyse. Metoden er hentet fra konversationsanalysen.

Når man inden for samtaleanalysen beskæftiger sig med kropssprog, så er det processuelle i gestikken ganske vigtigt. Det fremgår fx af nogle af de begreber, man arbejder med.

Man kigger fx på, hvordan en gestus udvikler sig, den har nemlig forskellige faser, og her er forberedelsesfasen ikke den mindst interessante, altså det der bliver gjort med hænderne, når en gestus er på vej til at blive produceret, hvordan hænderne så at sige er på vej i stilling.

Man kigger også på forskellige positioner, og en vigtig skelnen er her mellem 'ude' og 'hjemme', altså når hænderne er henholdsvis aktive med gestusen, og når de er i hvileposition. Endelig kan man naturligvis tale om forskellige slags gester, alt efter deres forhold til indholdet af talen, og de bliver produceret af både den talende og af recipienten.

Nøgleord ved analyse af gestik

Udvikling

- a) Begyndelse
- b) Højdepunkt
- c) Udtoning
- d) Afslutning

Faser

- a) Forberedelsesfase
- b) Gennemførelsesfase
- c) Udtoningsfase

Positioner

- Hjem/hvile
- Aktiv/igangværende

Typer

- Ikoniske
- Deiktiske
- Relationelle
- etc.
- Talergestus

Lad os se et par eksempler på, hvor fint integreret gestikken er i talen. Det første er fra tv-udsendelsen Profilen 28.10.95, hvor Jens Olaf Jersild interviewer Tøger Seidenfaden i forbindelse med Politikens pirattrykning af Ritt Bjerregaards berømte kommissærdagbog.

Der er mange eksempler på det i interviewet. I specielt én lille situation bruger Jersild meget åbenlyst gestikken i forbindelse med sit turdesign. Han foretager nemlig en gestikulatorisk udhævning, der meget nøje korresponderer med den prosodiske udhævning af dele af turen.

Ex 1 (Seidenfaden-6a, Kriminel handling)¹

IR: *HE færdig med forberedelsesfase med udgangen af forudgående TCU, HE oppe og fremme foran IR m. tommer opad og håndfladerne mod hinanden*

*man vil nu gå ind i
HE laver opadgående buet bevægelse mod IE,*

*stra:fifeloven,
HE fremme i målposition foran IE*

*(.)
HE tilbage mod kroppen med flader nedad og tommer ind mod kroppen*

*vi taler om en krimi
HE gentager opadgående buede bevægelse mod IE, denne gang lidt længere nede*

*inel handling,
HE fremme i målposition foran IE*

*(.)
HE hurtigt tilbage mod kroppen i kort bevægelse med flader nedad og tommer ind mod kroppen*

*man ve gå ind i
HE gentager opadgående buede bevægelse mod IE, denne gang mindre bue og hurtigere bevægelse*

straf!felloven.

¹ IE: den interviewede, IR: intervieweren, HÆ: hænderne, PCP: possible completion point. Uddraget stammer fra MOVIN DataCorpus, redigeret af: Mie Femø Nielsen, Jakob Steensig og Johs. Wagner. Dette interview er udskrevet af Lone Laursen, efterfølgende modificeret af undertegnede. Yderligere information om MOVIN DataCorpus findes på <http://www.conversation-analysis.net/corpus/corpus.html>

HÆ fremme i målposition foran IE, tættere på egen krop end før

yhhh å forfølge

HÆ gentager bevægelse mod IE, denne gang uden bue, tættere på egen krop og endnu hurtigere bevægelse

dighh.

HÆ fremme i målposition foran IR selv, efter PCP kommer HÆ tilbage til hvileposition

Den talende foretager her en gentagen bevægelse mod den anden, der præcist følger turens udvikling. Hver ny bevægelse ledsages af en ny turkonstruktionsenhed (TCU). Hver TCU afsluttes med et nøgleord, der særligt fremhæves ved tryk og op- og nedadgående intonationsbevægelser. Dette sker tre gange. Herefter er der en fjerde gentagelse af bevægelsen, der ikke ledsages af en ny TCU, men en fortsættelse af en forudgående TCU, der ellers var intonationelt markeret som havende nået færdiggørelse (faldende intonation). Hver bevægelse er en mindre udgave af den forudgående, således at den første foretager den største buebevægelse, der lander tættest på modparten, og den sidste den mindste bevægelse, der ikke er buet, er hurtigere og lander tættest på den talendes egen krop.

Den gestikulatoriske udhævnings korrespondance med den prosodisk udhævning giver gestikken en vigtig funktion i forbindelse med turdesign. Det henleder modpartens og publikums

opmærksomhed særligt på lige denne taletur.

Indholdet af det sagte virker ikke så formfuldendt og forberedt, som den fantastiske udnyttelse af prosodi og gestik ellers kunne tyde på. Det er naturligvis principielt umuligt at se på det intentionelle og på, hvilken tankevirksomhed der er gået forud for talen. Men der er et par indicier for, at denne tur først bliver udviklet undervejs, og derfor ikke er en færdig, på forhånd udviklet pakke, der blot afleveres: For det første gentages ordene "man vil nu gå ind i straffeloven", hvilket på nær "nu" er en identisk gentagelse. Sådanne udgør ganske vist et klassisk retorisk virkemiddel, men som gentagelsen anvendes i dette konkrete eksempel får den snarere det forudgående "vi taler om en kriminel handling" til at virke som et indskud, en nødvendig mellemregning, der lige skulle med, inden man kunne gå videre til "og forfølge dig". For det andet er der ordene "og forfølge dig", der indholdsmæssigt formentlig har været den oprindeligt beregnede fortsættelse af "man vil nu gå ind i straffeloven". I forhold til det forudgående virker "og forfølge dig" ikke så avanceret. Tilmed kommer det efter en meget langt indadgående vejtrækning, der kunne give tid til at finde den ønskede formulering. Der skulle derfor være tid til at finde på noget, der ville matche det forudgående bedre, idet dette med sin prosodiske og gestikulatoriske udhævning er markeret af den talende som et retorisk højdepunkt. Set i lyset af dette forekommer ".hhh og forfølge dighh" som et retorisk antiklimaks. Dette underbygges af, at den sidste håndbevægelse nok er dannet efter samme skabelon som de forudgående, men er meget økonomisk. Men det er naturligvis spekulationer, dog byggende på nogle indicier. Min pointe med spekulationerne er også bare, at jeg gerne ville gøre rede for, hvorfor jeg ikke mener, at der er tale om et retorisk færdigudviklet udsagn, der blot afleveres på dette sted. Jeg tror, at det bliver til i situationen. Dog må man sige, at ytringen nok tager form i situationen, men at det er undervejs inden, at der skal være tale om et retorisk højdepunkt. Således har IR ikke så markant gestik i det forudgående, og i slutningen af forudgående TCU er gestikken i forberedelsesfase. Desuden hænger gestikken nøje sammen med den talendes nøgleord, der også konsekvent er særligt fremhævet prosodisk. Gestikken når sit højdepunkt, præcis hvor talen gør det.

Nu kan man jo altid indvende, at de her to fyre jo er meget professionelle oratorikere og mediepersonligheder, der er vant til at tale foran et publikum. Og her er de tilmed midt i en duel, hvor de tydeligvis nyder at have en værdig modstander. Så derfor skal vi også lige se på, hvordan der hos mere almindelige talere kan være en absolut lige så smuk korrespondance.

Eksemplet er fra et afdelingsmøde i en dansk virksomhed, og data stammer fra mit ph.d.-projekt (Femø Nielsen 1998). Eksemplet viser, hvordan én af lederne ikke bare anvender gestik

i forbindelse med sit turdesign, altså sit design af sin taletur, men også i forbindelse med selve turtagningen. Det er det sidste, jeg vil henlede opmærksomheden på her, fordi det simpelthen er så virtuost, og det kommer i forbindelse med lederens overdragelse af taleturen fra sig selv til næste taler. Interaktionen er her mellem lederen, som er manden i øverste højre hjørne af billedet, og så en kvindelig medarbejder, der er hende med det lyse glatte hår i det nederste venstre hjørne af billedet.

Ex 2 (MOP-1 b, Det havde vi også før)

L >prøv lige å hør< (0.2) perso[NALE- (0.4)]
 ? [((uf.))]
 L personaleafdelingen har ansvaret for, (0.5) å tilRETtelægge (0.3)
 M1 >ja, ja, <=
 L =vores personalepolitik
 (0.4)
 efter, (0.3) det behov der nu [er i] driften
 M1 [jaer,]
 L ikk=i det her tilfælde for besparelser
 (1.1)
 det havde vi oss før
 (.)
 å det der jo ikk ændret på,
 (4.0)
 M1 "nå okay"

På et tidspunkt i sin forklaring er lederen nået til, hvad der kunne være afslutningen af sin taletur (ved "det havde vi oss før (.) å det der jo ikk ændret på"), er altså nået til et muligt færdiggørelsespunkt, et possible completion point (PCP). Denne forklaring ledsages af gestik, som ikke behøver at blive gengivet her. Samtidig, i den efterfølgende 4 sekunder lange pause² fastholder han øjenkontakten med medarbejderen og fastholder sin gestus midt ude i luften, ligesom sat på stillbillede-funktion eller frys. Han ser endvidere ud til med sin fastholdte øjenkontakt og den 'fortsættelsesparate' gestik at ville fortsætte, hvis hun signalerer, at der skal mere til, og at han skal tale videre. I løbet af den lange pause når han åbenbart til den konklusion, at hun er parat til at overtale taleturen, og det vil sige, at der ikke længere bare er tale om et muligt færdiggørelsespunkt med overgangsrelevans, men der er simpelthen tale om, at talerskifte vil ske, og så opløser han minsandten den fastfrosne gestus og tager hænderne tilbage i hvileposition. Hermed markerer hænderne, at hans tur er slut og talerskifte vil ske. Og der sker, da hun siger "nå okay". Det fascinerende ved hans gestik er her, at den markerer, hvornår pausen ændrer karakter fra at være en pause ved et muligt færdiggørelsespunkt (PCP) til at være en pause ved et overgangsrelevant sted (TRP).

De forudgående eksempler skulle vise den hårfine korrespondance. Der kunne siges meget mere om det her, men nu vil jeg gå videre til reparatur. For nogle af de spørgsmål, man oplagt kan stille er: Når nu det non-verbale følges så smukt ad med det verbale, hvad så når der reparerer på det verbale? Reparerer der så også på det non-verbale? Eller hvad sker der? Tøver hånden under en tøvelyd? Hakker bevægelsen, når den talende hakker i det?

Reparatur

Når man beskæftiger sig med reparatur, så er den vigtigste skelnen mellem, hvem der initierer den, om det er den igangværende taler selv, eller det er den anden, og hvem der udfører reparationen, om det er den talende selv eller den anden. Reparatur *initieres* af selv eller anden, og reparatur *udføres* af selv eller anden. Det behøver imidlertid ikke at være den samme, der både initierer og udfører reparationen, hvorfor følgende fire grundlæggende reparaturformer kan identificeres (Schegloff og Sacks 1977):

- Selv-initieret selv-reparatur (fx tøven og redesign)

² Samtlige pauser i de angivne udskrifter er målt på computer.

- Anden-initieret selv-reparatur (fx opklaring ved forståelsesproblemer)
- Selv-initieret anden-reparatur (fx ordsøgning)
- Anden-initieret anden-reparatur (typisk korrektioner)

Der er præference for selv at reparere på sin tale og også selv at initiere den, men det forekommer tit, at den anden initierer reparationen, og så udfører den oprindelige taler den. Jeg vil i det følgende vise eksempler på et par af disse, nemlig den hvor den talende selv initierer og også udfører reparationen, og hvor den anden både initierer og reparerer.

Først skal vi se på en såkaldt selv-initieret selv-reparation, en selv-korrektion. Det er igen i lederens taletur, når han taler om en Christian, der har igangsat noget.

Ex 3 (MOP-1 d, Igangsat)

L: det rigtigt
 å derfor ka man si: at, lat at ø:h
 å det tror jeg ossøh er- er nod som, som ligger Christian meget på
 sinde,
 fordi ø:h (.) mæ de aktiviteter han har igangsat (0.4)
 eller initieret (0.3) ø:hm: (0.6)
 i form af det personalepolitiske beredskab, (1.0)

I løbet af sin taletur bruger lederen ordet "igangsat", som han efterfølgende substituerer med ordet "initieret". Jeg skal ikke komme ind på her, hvorfor han gør det, men der er nogle organisatoriske implikationer af det, for der er tilsyneladende tale om forskellig type opgave- og ledelsesansvar,

alt efter om man igangsætter eller initierer. Derfor er det på mange planer en interessant selv-korrektion, men her vil jeg nøjes med at se på, hvordan den hænger sammen med gestikken.

Der sker nemlig det, at han under sit turdesign er i gang med gestikulatorisk at illustrere de aktiviteter, den omtalte Christian har med at gøre, og det gør han ved at lave en bestemt spiralagtig bevægelse med sin højre hånd. Så får han imidlertid sagt "igangsat", og bevægelsen stopper, og bliver frosset i den efterfølgende lille pause, og han fortsætter først den bevægelse, han var i gang med under sin gestus, når ordet er substitueret.

Det næste eksempel er et tilfælde af anden-initieret anden-reparatur, en såkaldt anden-korrektion. Lederen er i færd med at forklare den lyshårede medarbejder noget, og bliver så stillet et spørgsmål af en anden medarbejder, der ikke er blevet fanget af dette kamera. Hun sidder lige til venstre for ham. Det spørgsmål får ham til at skifte spor, og fra at henvende sig til den første medarbejder, henvender han sig nu til den anden, men han har åbenbart problemer med hendes spørgsmål, fordi han korrigerer på den underliggende antagelse, der driver spørgsmålet. Hun spørger til et antal af det fænomen, de taler om, og han kan ikke give det svar, hun spørger efter, fordi fænomenet her bliver opmålt i kroner og øre. Det var alligevel ikke det, hun var ude efter, så hun fortsætter reparationsekvensen, men her skal vi bare nøjes med at kigge på den korrektion, han laver, når han fastslår, at det er kroner og øre, det pågældende fænomen opgøres i.

Ex 4 (MOP-1 a, Kroner og øre)³

M2 hvor mange drejer det sig om i antal,

G fra forberedelsesfase tilbage til hvileposition

B hoved drejes ca. 45° fra M1 mod M2, blik skifter fra opad og vendt mod M1 til ned i bordet

(0.8)

G HÆ i hvileposition bag bordkanten

B kigger skråt ned i bordet

L ø:hm:,

G HÆ i hvileposition bag bordkanten

B kigger skråt ned i bordet

(2.2)

G forberedelse: VH kommer op og frem, fingre vippe nedad, VH føres langsomt frem nedad mod papiret,

B blik ned i bordet

L: >det=jo kroner å øre det her< (.) går på=

G fingerspidserne på vippede VH sættes i papiret

B hoved skotter mod M2, blik på M2

M2 = >jam jar tænker på

G Ls gestus fastholdes

B Ls blik på M2 fastholdes

M2 når du< sir firs

G Ls gestus fastholdes

B Ls blik vander ud mod midt

Der er nøje korrespondance mellem hans gestikulation og mimik, alt efter hvem han taler med, og hvad der skal siges. Han er gået i gang med en forklaring med ledsagende gestus, idet

spørgsmålet kommer, og den gestus, han var ved at forberede i forbindelse med den tale, der var henvendt den lyshårede, den går tilbage i hvileposition. Herefter drejer han hovedet ca. 45 grader mod den ny taler, og hans blik vander fra M1 (den lyshårede) og ned i bordet. M2's (hende vi ikke kan se med dette kamera) spørgsmål efterfølges af en pause på 0,8 sekunder, hvor hans hænder er i hvileposition bag bordet, og blikket er nede i bordet. Så begynder han at sige noget, først et udtrykt "ø:hm:", hvorunder hænderne stadig er i hvileposition bag bordkanten. og blikket stadig er vendt mod bordet. Herefter er der en lang pause på hele 2,2 sekunder, hvorunder hans næste gestus bliver forberedt.

Det er nemlig noget karakteristisk ved gestik: Gestusen kommer ofte før talen, det er påvist af mange forskere, og de diskuterer også, hvorfor og hvilken funktion det har. Det vil føre for vidt her at komme ind på, hvorvidt gestikken hjælper talen, eller det er tankens forspring, der gør talen forsinket i højere grad end gestikken, det er en længere diskussion. Her skal det blot slås fast, at gestikken i sådanne tilfælde projicerer den efterfølgende tale. Det har bl.a. Schegloff påvist (Schegloff 1984). Det kan især være interessant ved ikoniske gestus, hvor det nogle gange er muligt at projicere det leksikalske indhold af den endnu ikke producerede tale, alene ud fra den producerede gestus.

Tilbage til afdelingsmødet: Under den lange pause på 2,2 sekunder forbereder lederen en gestus. Venstre hånd kommer frem bag bordkanten og bevæges opad, hånden vippe, sådan at fingrene er samlet og danner en vinkel på ca. 100 grader i forhold til håndryggen, og samme hånd føres nu langsomt frem og ned mod et stykke papir, der ligger på bordet. Blikket er stadig vendt nedad, mod bordet, men det er ikke hånden han kigger på. Det virker som et ufokuseret blik, hvor det ser ud som om, han er i færd med at lave et opslag i et mentalt leksikon.

Herefter kommer så selve korrektionen, hvor første del ytres ret hurtigt ">det=er jo kroner å øre det her<", så er der en mikropause, og så fortsætter han med "går på". Mens han siger dette, sættes fingerspidserne på den vippede venstre hånd ned i papiret. Det er en meget omhyggelig og præcis bevægelse. Med sit hoved giver han et lille kast mod venstre mod hende, der stillede spørgsmålet, og som nu er recipienten, og hans blik skifter nu fra at være vendt ufokuseret mod bordet til at være vendt mod hende. Alt det sker, mens han taler. Hun kommer straks ind med en ny taletur, og under denne fastholdes hans gestus, og i begyndelsen også hans blik, men så vander blikket ud midt foran ham.

Her var der i modsætning til selv-korrektionen fra før ikke tale om, at gestusen gik i frys, men derimod at den fulgte taleturen og hvem den var henvendt til. Og eftersom anden-korrektionen her udgjorde en selvstændig taletur, så blev den også ledsaget af en selvstændig

³ M2, M1, L: talere (medarbejdere og leder); G: gestik; B: blik; VH: venstre hånd; HÆ: hænder; HO: hoved.

gestus. Denne forskel er afgørende.

Nu har jeg valgt nogle eksempler ud, hvor der bliver gestikuleret under reparation. Der er imidlertid ikke altid gestikulation under reparation, og der foretages heller ikke altid reparation af gestik under verbal reparation. Måske forekommer det især, når der er tale om noget centralt i talen, der bliver repareret. Det kan jeg ikke udtale mig om på nuværende tidspunkt.

Stammende gestik?

Når jeg ser sådan noget her, så bliver jeg først og fremmest benøvet over, hvor avancerede talere vi allesammen er, at vi kan de her ting, uden at tænke nærmere over det, og at vi opfanger alle de her ting lynhurtigt i en samtale, mens vi tænker på indholdet af det sagte. Det er da fantastisk. Men samtidig så bliver jeg også lidt diabolisk og vil gerne se ekstremerne, fordi hvis fx gestusen kan gå i frys, når der bliver repareret på talen, hvad så med folk, der stammer? Har de en masse gestikulation, der ikke kan komme ud af stedet, fordi de har problemer med at få produceret det talte? Derfor skal vi kort kigge på én, der stammer. Nu er det ikke sådan, at jeg har et særligt korpus af samtaler med folk, der stammer, men jeg har faktisk en telefonsamtale med en, der gør det, og den er jo ikke meget bevendt, når man nu vil se på kropssprog, og så har jeg også en gammel tv-udsendelse (Damernes Magasin, 6.2.92) med et incestoffer, der stammer, og hun stammer simpelthen på grund af det overgreb, hun har været udsat for.

I det meste af udsendelsen er kameraet desværre zoom'et helt ind på hende i nærbillede, men i enkelte uddrag kan man se lidt mere af hendes gestik. Det følgende ytrer hun lige efter at have forklaret, hvordan hun første gang blev udsat for seksuelt overgreb af sin stedfar, da hun var otte år gammel, hvordan moderen havde været aktivt medvirkende til, at det kunne finde sted, og i øvrigt til stede under forbrydelsen, læsende i et ugeblad. Hun bliver da spurgt af intervieweren, hvad der skete med hende i tiden lige efter, at hun var blevet misbrugt første gang. Hertil svarer hun, at det første overgreb førte til en periode på tre måneder, hvor hun slet ikke kunne tale, og da hun endelig begyndte at tale igen, så stammede hun voldsomt, værre end hun gør i dag.

Ex 5 (Incest, Kapere det i min krop)⁴

```
IE: |dar øhm (0.7)
    ((retter sig i stolen, overkrop giver et kast tilbage i stolen
    HÆ i hvilepos.))

|dar ho- h-
    ((VH op, forberedelse, VH udfoldes, tommel- og pegefinger udskilles let
    så stritter lidet, VH bevæges udad mod recipienten))

(0.8)
    ((gestus i frys))

det at (.) det (0.2) dar ske- sket det at (.)
    ((udfoldede VH laver hakkende, repetitiv bevægelse))

>det=jar ku simpenhen ikk
    ((VH stadig udfoldet, spiralbevægelse i luften))

ka<pér det i min (.) krop, (0.3)
    ((VH vendes indad mod talende og føres tilbage mod overkrop))

>så jar holdt< (0.2)
    ((VH drejes opad, gentagen bevægelse m. strittende fingre krop-foran))

op mæ å tale,
    ((VH ned (tilbage i hvilepos.?)))

(0.2) trø måneder, (0.3) å da jar så begyndt å tal igen så
```

Her kan man se, at den talende har en fuldstændig korresponderende gestik, der ligner dén, ikke-stammende talere har. Det ses, at skiftet fra hvileposition til aktiv gestikulation ledsager

⁴ G: gestik; B: blik; VH: venstre hånd; HÆ: hænder; HO: hoved.

turbegyndelsen. Der foretages endvidere et skifte tilbage til hvileposition, når hun bevæger sig mod mulig turafslutning. Når hun holder en lidt længere pause, så går gestus'en i fryz. Når hun hakker i det, så hakker gestus'en. Og når talen produceres flydende, så afvikles gestikken også flydende. Gestikken ledsager talen.

Konklusion

Konklusionen må derfor være, at der er en sammenhæng mellem det verbale og det non-verbale, og tilmed en meget stringent korrelation. Og ja, der sker noget med gestikken under reparation, men der lader til at være forskel på, om det er den talende selv, der reparerer, eller det er den anden. Og så ser mønstret ud til at holde for decideret stammen. Men naturligvis ville det kræve mere og bedre data at udforske dette yderligere.

Litteratur

- Goodwin, Charles. 1979. The Interactive Construction of a Sentence in Natural Conversation, in: G. Psathas (ed.): *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*, (New York: Irvington Press).
- Goodwin, Charles. 1981. *Conversational Organisation: Interaction between Speakers and Hearers*, New York: Academic Press.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation, in: *Language* 50(4), pp. 696-735.
- Schegloff, Emanuel. 1984. On some gestures' relation to talk, in: J. Maxwell Atkinson & Heritage, John (eds.). *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*, Studies in Emotion and Social Interaction, (Cambridge, UK: Cambridge University Press), pp. 266-296.
- Schegloff, Emanuel, Gail Jefferson & Harvey Sacks. 1977. The preference for self-correction in the organization of repair for conversation, in: *Language*, 53, pp. 361-382.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

CITATER SOM DRAMATISERENDE TRÆK I UNGES OG VOKSNES SAMTALER

Af Rikke Buch Nielsen (Aarhus Universitet)

Indledning

Jeg har undersøgt forskellen på unges og voksnes brug af citater, som jeg anser for at være et af flere dramatiserende stiltræk i talesproget. Samtidig har jeg søgt at belyse, om dramatiserende citatbrug er et specifikt ungdomssprogligt fænomen, eller i hvor vid udstrækning trækket også er integreret i voksnes sprog. Citater definerer jeg som: *gengivelse af tale og tanker i direkte form*.

Undersøgelsen er baseret på direkte sammenligning af en gruppe unge og en gruppe voksne. En empirisk baseret sammenligning af unges og voksnes sprog er kun gjort i ringe grad i den hidtidige forskning, hvilket har overrasket mig. Den eneste forsker, jeg er stødt på, som har gennemført noget sådant, er Norrby (1997; 1998). Andre forskere har bevidst valgt ikke at lægge vægt på en direkte sammenligning, men satser på udelukkende at beskrive de unges sprog (fx Eriksson 1997:277f). Det bevirker efter min opfattelse, at man, når man læser resultater fra ungdomssprogsforskning, ofte bliver i tvivl om, hvorvidt de beskrevne træk kun er kendetegnende for unges sprog eller gælder generelt for mundtlig fremstilling. Som alternativ til en direkte sammenligning vælger nogle forskere at finde kontrolmateriale med voksne i andres forskning i tilsvarende talesproglige fænomener. Det er imidlertid også problematisk, fordi undersøgelserne ikke er lavet parallelt og resultaterne derfor ikke er direkte sammenlignelige.

Mine resultater er baseret på en kvalitativ analyse af en begrænset gruppe informanter. Derfor kan jeg kun pege på tendenser og ønsker ikke at generalisere ud fra resultaterne. Det skal desuden nævnes, at når jeg i den følgende gennemgang kommer med eksempler på forskelle mellem de to aldersgrupper, anskuer jeg grupperne som helheder. Der har selvfølgelig været individuelle forskelle mellem informanterne inden for de enkelte grupper, men der har vist sig nogle gennemgående mønstre, og det er disse, jeg vil fremhæve.

Udvælgelse af informanter og samtalsituation

Jeg har lavet fire båndoptagelser med samtaler mellem unge piger (13-14 år) og en tilsvarende

optagelse med voksne kvinder (33-37 år).¹ Der var ca. tre personer i hver informantgruppe samt jeg selv. Jeg ønskede små grupper, så der kunne blive mulighed for en vis intimitet, men samtidig skulle grupperne være store nok til, at der kunne blive basis for en flersidet, flydende diskussion. Grupperne skulle bestå af personer af samme køn, fordi jeg også på det område havde intimiteten for øje. Det har samtidig sikret en ensartet kønssammensætning mellem de unge og de voksne informanter, således at jeg har haft mulighed for at gennemføre en parallel sammenligning. Jeg sørgede generelt for, at alle forhold var ens ved de unges og de voksnes samtaler.

Ved optagelse af talt sprog vil sproget uundgåeligt blive påvirket af situationen. Forskerens problem bliver, at de metoder, man benytter ved observationen, kommer til at bidrage til den kommunikationssituation, de observerede samtaledeeltagere befinder sig i. Det har indflydelse på samtaledeeltagernes sprog, som derved kommer til at afvige fra det naturlige hverdagssprog. Labov (1972:61) kalder problemet *The Observer's Paradox*. Da kommunikationssituationen altid vil påvirke materialet, findes der ingen metoder, som rent objektivt er bedre eller rigtigere end andre. Man må ud fra hvert enkelt specifikke formål vurdere, hvilken metode der bedst egner sig til at undersøge de sproglige aspekter, man vil studere. Jeg har forsøgt at tilnærme mig det mest optimale for netop min undersøgelse ved at kombinere forskellige indsamlingsmetoder og i analysefasen været opmærksom på problemet.

Når man arbejder med dramatik i sproget, er det specielt vigtigt, at man skaber en informel og tryk atmosfære i samtalsituationen. Ellers bliver det vanskeligt at få sådanne træk frem i samtalerne. Jeg støttede mig til en vis grad til principperne i Labovs *sociolinguistiske interview* (Labov 1972:85ff). Formålet med denne interviewform er med forskellige midler at få informanterne til så vidt muligt at tale i deres naturlige hverdagssprog. Labovs grundlæggende princip er, at interviewer i størstedelen af interviewet skal være den styrende part, men at der også skal ske brud på dette mønster, så informanterne får mulighed til at tale på egen hånd. Samtidig er det en fordel at lade informanterne tale i længere tid uden at afbryde dem samt undervejs lade spørgsmålene tage form efter, hvad informanterne lige har sagt. Mine spørgsmål var ment som løse oplæg, idet formålet var, at de unge skulle overtage og tale frit så meget som muligt, mens jeg skulle falde i baggrunden.

Min metode adskilte sig fra Labovs på et væsentligt område, idet jeg benyttede gruppeoptagelser, mens Labovs metode er det individuelle interview. Mit fokus var at analysere unges kommunikation med hinanden, hvorfor gruppeinterviewet var oplagt. Men jeg anvendte

¹ Jeg lavede kun én optagelse med voksne, fordi den oprindelige undersøgelse hovedsagelig gjaldt de unges sprog, hvorfor de voksne blot skulle fungere som kontrolgruppe.

også gruppeinterviewet for at bevæge mig væk fra den rene interviewstil. I et interview, hvor interviewer stiller spørgsmål, som informanten skal svare på, er rollerelationen asymmetrisk. Gruppesamtalen er i højere grad en sproglig interaktion på lige vilkår, og rollerelationerne er mere symmetriske (Nordberg 1982:104ff).

Dramatiserende sprogbrug

Dramatiserende sprogbrug er, når taleren fremstiller noget sprogligt i dramatisk form, dvs. som foregik det på en scene. Forskellige stiltræk i sproget er kendetegnende for dramatiserende sprogbrug, fx historisk præsens, ellipser, onomatopoeitika - og altså citater.

Ifølge Goffman (1974:503ff) kan man ved at præsentere sin version af en hændelse på en dramatisk måde delagtiggøre tilhøreren i sit perspektiv. Taleren fører tilhøreren tilbage til tiden for episoden og genspiller den. Tilhøreren får dermed mulighed for at genopleve hændelserne og bliver på den måde empatisk i stand til at sætte sig ind i talerens situation. Tannen (1983) fokuserer på, hvordan taleren ved at benytte dramatiserende træk får tilhøreren til at engagere sig i det sagte. Den dramatiske form får det fortalte til at virke, som om det fortalte foregik *nu*, med den funktion for taleren at tilhøreren tvinges til at deltage.

En dramatiserende talestil bevirker altså, at tilhøreren indlever sig i det sagte og holdes fast. Dette definerer jeg som en *dramatiserende effekt på tilhøreren*. Funktionen for taleren er først og fremmest, at man (pga. effekten på tilhøreren) nemmere får sit budskab igennem. Samtidig opnår man at markere sig i gruppen. Det giver status i en ungdomsgruppe at kunne tale levende, levere underholdning og holde på taletiden.

Citatbrug: demonstrerende talestil

Som nævnt er citater et eksempel på dramatiserende træk. Citater er, når man i direkte form gengiver noget, som man selv eller andre har sagt, tænkt eller følt eller kunne have sagt, tænkt eller følt. Taleren viser, hvad der er blevet sagt eller tænkt fremfor at beskrive det, og dermed bliver effekten dramatiserende. Clark & Gerrig (1990) påpeger, at citater er *demonstrationer* i modsætning til *beskrivelser*. En *demonstration afbilder* i stedet for at *beskrive*, og det er netop tilfældet, når man citerer via direkte tale.

I de aktuelle samtaler citerer de unge i gennemsnit dobbelt så ofte som de voksne. Det peger altså på, at stiltrækket overvejende er kendetegnende for de unges sprog. Følgende er et eksempel på et dramatiserende citat i en af de unges samtaler. Informanterne *demonstrerer* noget, som er blevet sagt:

Eksempel 1 - unge

- X: hvad er det man- der gør at man ikke har respekt for en lærer så?
- M: det er så'n når hun er meget nervøs ikk eller hun ikke tør at skælde ud ordentligt så tør man jo også at være mere så'n- (J: jaah [fnis]) provokerende og-
- J: Lotte
- M: ligesom Lotte ja det er vores historielærer
- K: hun [uf] ikke [uf] overhovedet
- M: så hende tør vi godt komme og ikke have lavet lektier ved
- K: hun siger ba' at vi skal læse ti sider og så'n men vi gør det ikke [p] aldrig
- M: mm
- K: "skal vi snakke om noget andet" [p] det er ba' så'n [p] hyggetime altid [pp] men hun er rigtig sød at snakke med så'n [p] når man snakker om noget andet

Informanterne bliver spurgt, hvad der skal til for, at man ikke får respekt for en lærer. Informanten M lægger ud med at svare i beskrivende stil, men finder det åbenbart ikke fyldestgørende. Hun afbryder sig selv og går over til at eksemplificere ved at pege på en bestemt lærer. Dermed er udgangspunktet vendt til noget konkret, og K kan fortsætte linjen og med et citat demonstrere en af de typiske metoder til at aflede lærerens opmærksomhed fra det faglige. Som tilhører får man indirekte mulighed for at opleve situationen. Funktionen bliver for informanten, at hun får sit synspunkt igennem, fordi tilhøreren bliver i stand til at forstå, hvorfor informanterne ikke har respekt for læreren.

I det næste eksempel fra de voksnes samtale får informanterne et oplæg, som også kunne lægge op til citatbrug, men informanterne vælger en mere *beskrivende* talestil:

Eksempel 2 - voksne

- X: men hvad er det så for en type [p] øh udover udseendet [p] der er irriterende? [pp]
- Æ: øh øh som irriterer (? [fnis]) skal man virkelig finde på noget?
- Å: så'n en eller anden selvglad en
- Ø: [sigende:] jaah eller lidt nævenyttig (Æ: [fnis]) emsig [p] der kan ikke være andet at kritisere
- Å: jeg kan ikke sige det- jeg kan ikke sige det på udseendet [p] altså så'n nu-

- Æ: jo jo- (X: men hvad er det så for en type?) men jo det k- jeg kan næsten blive irriteret over mænd der går for meget op i deres udseende [pp] det er rigtigt det kan jeg
- Ø: så kan tilstedeværelsen være nok [p] på en vis
- Æ: jamen øh- altså- [pp] det må ikke være for meget med- fordi jeg synes det skal- mænd skal ikke gå så meget op i så'noget

Eksemplet viser, at de voksnes talestil i højere grad end de unges er beskrivende. Informanterne forklarer, hvilke træk ved mænd der er irriterende, men på intet tidspunkt kommer de med et eksempel på en sådan mands opførsel eller ytringer.

Baggrunden for den kvantitative forskel på antallet af citater hos de to grupper er altså, at de unge har tendens til at dramatisere ved at eksemplificere og demonstrere, mens de voksne vælger at beskrive.

Forskelle på unges og voksnes brug af dramatiserende citater

Det følgende vil fremhæve nogle mere detaljerede forskelle på de unges og de voksnes brug af dramatiserende citater. At de unge citerer mere end de voksne, er ikke ensbetydende med, at de voksne slet ikke citerer. Men de gør det signifikant anderledes end de unge og mindre dramatiserende. I nedenstående eksempler viser nogle af de væsentlige forskelle sig:

Eksempel 3 - unge

- M: hun arbejder på rådhuset hvor de får alle [ironisk:] *KLagerne* om den der Solrødfest så det gør det jo altså ikke bedre fordi det får hun så at vide gennem sine kollegaer [p] så hun [skrapt:] *ved hvad der sker* [p] hvis jeg ikke fortæller hende det [p] så kan hun komme så'n "*nåå der var en fra klassen der var fuld*" "*nej deet var der ikke*" (L: [fnis]) "*joo der var fordi det har jeg fået at vide*"

Eksempel 4 - unge

- D: man føler sig virkelig udenfor men ikke så'n øhm at de- de frastøder en men altså når man ikke er fuld ikk'os så gri- så synes jeg ikke man griner af de samme ting (E: aj aj så det gør-) [p] og man øhm- [p] og man er ikke lige så øh- du ved så'n aktiv hvis der er nogen der prikker en på skulderen [ivrigt:] "*NÅ hep sop*" [banker i bordet samtidig:] *buum buum buum* (X: ja) og så danser man ba' videre med dem [fnis] ikk
- X: ja
- D: det er man ikke hvis man er øh så'n [p] vildt vågen vel fordi så [p] prikker man på skulderen [irriteret:] "*or lad dog vær dit svin jeg danser lige med ham der*" ikk [pp] så'n øh- nåmen såå går man ba' videre til den næste [p] så'n er det

Eksempel 5 - voksne

A: det er en af de ting [p] som jeg (? : [uf]) også sagde til dig [p] også at skulle give slip for at- at [p] jeg selv har øh [p] været opvokset med at der har været regler og nogle ting man GØR og hvad der er normalt for mig [p] som jeg har givet videre til børnene hvor jeg virkelig [p] skal tænke mig- hvor jeg tænker mig om og siger [p] "**amen hvorfor MÅ de ikke det [pp] nåh nej**" det kan jeg gør- jeg kan ikke argumentere for hvorfor de ikke må gøre det [p] en eller anden ting som man siger nej til a- i allerførste omgang [p] (X: mm) og så siger- så må jeg lige vende den inde i hovedet og begynde at sige "**nåmen det må de godt hvorfor- hvorfor må de ikke det**" og det er fordi jeg SELV er opvokset med altså og det har jeg [p] udviklet mig meget med altså (X: mm) i forhold til mit arbejde ikk og hvad jeg selv er opdraget til [p] man giver videre

Citatmarkering

Først og fremmest er der forskel på, hvordan informanterne markerer deres citater. Markering af et citat er, når taleren på en eller anden måde gør opmærksom på, at citatet kommer. Man markerer overgangen fra det, som kommer før. Det kan gøres mere eller mindre direkte. Taleren kan enten gøre opmærksom på skiftet via en *eksplicit markering som oplæg til citatet* ved hjælp af forskellige teknikker *markere implicit inden i selve citatet*.

Det primære redskab til eksplicit markering af citater er anførende verber. Her er der stor forskel på de unges og de voksnes stil, idet de unge markerer mere implicit end de voksne. De unge benytter sjældent, hvad jeg betegner *traditionelle anførende verber*, dvs. gør eksplicit opmærksom på, at der tales eller tænkes. Det gør de voksne i langt de fleste tilfælde (som i eksempel 5, hvor Å anvender ordet *sige* før citaterne). Derimod bruger de unge mere *utraditionelle anførende verber*, som kun implicit peger på, at der tales. Det sker fx i eksempel 3, hvor informanten bruger verbet *komme* i stedet for fx *sige* ved det første citat. Det skaber en scenisk fornemmelse at bruge et mere implicit markerende verbum, som samtidig refererer til personens bevægelse. Man kan se personen for sig bevæge sig ind på scenen, hvilket skaber dynamik i det fortalte. Disse verber findes ikke i de voksnes samtale. Taleren kan også helt udelade anførende verber, som D gør i eksempel 4. Dette betegner jeg *elliptisk markering*, og også den metode ses hyppigst hos de unge informanter.

Det er min opfattelse, at implicit markerede citater er mere dramatiserende end citater, markeret eksplicit. Anførende verber fungerer som en slags regibemærkninger, som taleren kommer med. De er forklaringer, som er placeret uden for den fortalte tid og forstyrrer derfor den dramatiserende effekt. Når taleren derimod ikke kommer med så meget forklaring, men kun indirekte signalerer skiftet, bliver tilhøreren nødt til at engagere sig og leve sig ind i det sagte for

at fortolke budskabet. Det forstærker den dramatiserende effekt.

Det er også kun de unge, som citerer længere kronologiske udpluk af dialoger, som fx M gør det i eksempel 3. Det virker livagtigt at gengive en hel samtale uden overgange imellem. Den implicitte markering i eksemplet får samtidig den citerede dialog til at virke flydende.

Til at støtte de anførende verber eller i stedet for anførende verber benytter de unge informanter en række småord, som de placerer umiddelbart før citaterne. Det gælder fx *så'n* i eksempel 3, hvor informanten bruger småordet til at støtte det implicit markerende verbum *komme*. Som led i citatmarkeringen fungerer ordene på lige fod med skriftsprogets kolon. Jeg har derfor valgt at betegne ordene *småord med kolonfunktion*. Kolonfunktionen er småordenes vigtigste funktion i forbindelse med citater, så ordene er altså delvis overgået til at blive rene funktionsord. Småord med kolonfunktion bidrager ikke til yderligere dramatisering. Idet de tydeliggør, at der kommer et citat, støtter de en i forvejen dramatiserende effekt. Men for flittig brug af småordene kan på den anden side bevirke, at den dramatiserende effekt svækkes. Det gør den dels, fordi tempoet sættes ned, og dels fordi man som tilhører får fornemmelsen af at have en udenforstående reporter til stede. Således gælder samme princip som ved anførende verber. De voksne benytter aldrig småord med kolonfunktion, når de citerer. Det synes derfor at være et specifikt ungdomssprogligt fænomen at ændre småords semantiske betydning og bruge ordene som alternativ til eksplicit markerende, anførende verber.

Taleren kan som nævnt via forskellige teknikker markere et citat inden i selve citatet. Metoden forstærker den dramatiserende effekt, fordi teknikkerne er en del af citatet og samtidig fungerer som effekter. Der opstår en kumulerende effekt, fordi citater er dramatiserende i sig selv og yderligere dramatisering lægges oveni.

Den hyppigst brugte og mest effektfulde teknik er *stemmeændring*. De unge ændrer stemmen ved flere citater end de voksne. Det er således endnu et område, hvor de unges stil er mest dramatiserende. Ved at ændre stemmen samtidig med at man citerer, markerer taleren både overgangen til citatet og gør citationen mere livagtig. Samtidig kan ændring af stemmen indirekte signalere noget til tilhøreren. Taleren kan enten tilkendegive en holdning til den citerede person ved fx at vrænge. Eller man kan illustrere en følelse eller efterligne en reaktion. Sidstnævnte sker i eksempel 4, hvor informanten D gør det fortalte livagtigt, fordi hun via stemmen gør det muligt at høre, at hun først bliver overrasket og derefter irriteret.

En anden metode, hvormed taleren kan markere overgangen til et citat inden i selve citatet, er at indlede citatet med en *interjektion*. Det gør M i eksempel 3 og Å i eksempel 5. Denne metode forstærker også den dramatiserende effekt, fordi interjektionerne ud over at fungere som

markører også beholder deres udråbende karakter og derfor illustrerer den citerede persons reaktion. Det er kun muligt, netop fordi interjektionen fungerer som en del af citatet. Interjektioner som markør inden i citater bruges lige meget af de unge og de voksne, men de to grupper bruger dem forskelligt. De unge benytter hovedsagelig interjektioner, når de efterligner tale, mens de voksne benytter interjektionerne, når de skildrer tanker. I eksempel 3 anvender den unge M interjektionerne til at markere overgangene mellem replikkerne hos de to parter i den gengivne dialog. Samtidig bruger hun interjektionerne til at imitere parternes reaktioner på hinandens ytringer. I eksempel 5 bruger den voksne Å interjektionerne til at signalere, at hun har opnået nogle erkendelser, dvs. hun gengiver tanker og ikke tale.

Citation af hhv. tale og tanker

Det fører over til den sidste væsentlige forskel, jeg vil pege på, nemlig at de unge næsten udelukkende citerer *tale* (dvs. de gengiver fysiske hændelser), mens de voksne i høj grad bruger citater til at gengive *tanker* i form af overvejelser og erkendelser. De voksne illustrerer deres erkendelser *direkte* gennem citater (som i eksempel 5). Modsat giver de unge i højere grad *indirekte* udtryk for deres holdninger og reaktioner ved at eksemplificere, idet de kommer med konkrete eksempler på personers handlinger og opførsel. I eksempel 4 skal den unge informant D forklare, hvordan det er at være til fest, når man er hhv. fuld og ikke fuld. I stedet for at forklare hvordan man har det, eller beskrive hvordan hun tænker, kommer D med eksempler på, hvordan man reagerer i konkrete situationer. Hun illustrerer ved at eksemplificere.

Den dramatiserende effekt bliver stærkere, når man efterligner tale, end når man efterligner tanker. Det sceniske aspekt er mere oplagt, når man gengiver ydre handlinger, da tilhøreren får en fornemmelse af at kunne følge det gengivne visuelt. Det virker også mere naturligt at efterligne tale end at efterligne tanker, fordi tanker normalt ikke er verbaliserede. Det er således endnu et eksempel på, at de unges stil er mere dramatiserende end de voksnes.

Opsummering og konklusion

De unges talestil og citatbrug er mere dramatiserende end de voksnes, fordi:

- de unge citerer hyppigere end de voksne
- de unge markerer citater *mere implicit* end de voksne, således at tilhøreren skal engagere sig og leve sig ind i det fortalte for at fortolke budskabet. Desuden kan eksplicit markering virke som forstyrrende regibemærkninger

- de unge bruger hyppigere træk *inden i* selve citatet, som øger den dramatiserende effekt
- de unge gengiver hovedsagelig fysiske hændelser og citerer *tale*, mens de voksne citerer *tanker*. Når man gengiver ydre handlinger, får tilhøreren en fornemmelse af at følge det gengivne visuelt. Det virker også mere naturligt at verbalisere tale end tanker.

Citatbrug er imidlertid integreret i både de unges og de voksnes sprog. Man kan derfor ikke konkludere, at citatbrug er et specifikt ungdomssprogligt stiltræk. Heller ikke selvom det er hyppigst anvendt af de unge. Nok bruger de unge citater kvantitativt mere end voksne, men citatbrug er også integreret i voksensproget. Så man kan ikke konstatere, at citatbrug er *ungdomssprog*. Det er måske snarere *strategisk sprog*. Begge grupper er opmærksomme på stiltrækkets effekt og bruger det med forskellige funktioner, dvs. ud fra en strategi. Der er blot forskel på, hvordan de udnytter trækket. De voksnes citatbrug har samme grundlæggende funktioner som de unges. Der er dog forskel på, hvor markant de udnytter funktionerne. I og med de voksne citerer mindre hyppigt og mindre dramatiserende end de unge, udnytter de også i mindre grad trækket til at engagere og overbevise tilhøreren.

Der er mange signifikante forskelle på de unges og de voksnes *måde* at bruge citater på. Det er derfor muligt at konkludere, at *visse dele* af citatbrugen er specifikt ungdomssproglige. De unges citatbrug skiller sig ud fra de voksnes på nogle overordnede områder, specielt idet de benytter trækket mere dramatiserende.

Litteratur

- Clark, Herbert H. & Gerrig, Richard J. 1990. Quotations as Demonstrations. *Language* 66:764-805.
- Eriksson, Mats. 1994. Storytelling as drama. *Young. Nordic Journal of youth research* 2:47-64.
- Eriksson, Mats. 1997. *Ungdomars berättande: En studie i struktur och interaktion*. Uppsala: Skriftser utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 43.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Hougaard, Tina Thode. 1997. *At tale sig frem: Sprogssignaler og samtaleformer hos østjyske unge*. Speciale udarbejdet ved Aarhus Universitet.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1994. *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kotsinas, Ulla-Britt & Erman, Britt. 1993. Pragmaticalization: the case of *ba'* and *you know*. *Studier i modern språkvetenskap*:76-93.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mathis, Terrie & Yule, George. 1994. Zero Quotatives. *Discourse Processes* 18:63-76.
- Nielsen, Rikke Buch, & Rathje, Marianne. 1997. Citater i ungdomssprog. Widell, Peter, & Kunøe, Mette (udg.). 6. *Møde om udforskningen af dansk sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*. Århus: Aarhus Universitetsforlag:214-225.
- Nielsen, Rikke Buch. 2000. *Citater som dramatiserende træk i unge pigers samtaler*. Speciale

- udarbejdet ved Aarhus Universitet.
- Nordberg, Bengt. 1982. Sociolingvistisk dataindsamling. Thelander, Mats (red.). *Talspråksforskning i Norden: Mål - material - metoder*. Lund: Studentlitteratur:92-119.
- Nordberg, Bengt. 1985. Om ungdomars samtalsstil: Några preliminära iakttagelser. *Nysvenska studier* 64:5-27.
- Norrby, Catrin. 1997. Hur länge är man ungdom - språkligt sett?. Kotsinas, Ulla-Britt, Stenström, Anna-Brita, & Karlsson, Anna-Malin (utg.). *Ungdomsspråk i Norden: Föredrag från ett forskarsymposium*. Stockholm: Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholm universitet 43:213-222.
- Norrby, Catrin. 1998. *Vardagligt berättande: Form, funktion og förekomst*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Tannen, Deborah. 1983. "I take out the rock - dok": how Greek women tell about being molested (and create involvement). *Anthropological Linguistics: Exploring the Language Of The World*. Vol. 25. No. 3. Indiana: Department of Anthropology Indiana University:359-374.
- Tannen, Deborah. 1989. *Talking Voices: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

DANSK SOM MINDRETALSANDETSprog I SYDSLESVIG

Af Karen Margrethe Pedersen (Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa)

Det danske mindretal i Sydslesvig er et nationalt mindretal som har dansk sprog og kultur fælles med tilhørsnationen Danmark. Mens flertallet i Danmark har dansk som førstesprog, er det ikke tilfældet i Sydslesvig. Mindretallet er karakteriseret ved at medlemmerne i stor udstrækning tilegner sig dansk som andetsprog i mindretallets børnehaver og skoler. Og en del voksne som ikke har haft dansk skolegang, får dansk som deres andetsprog inden for mindretallets voksenundervisning. Det er således ikke medlemmernes førstesprog, men deres andetsprog som er med til at konstituere tilhørsforholdet til mindretallet og til Danmark.

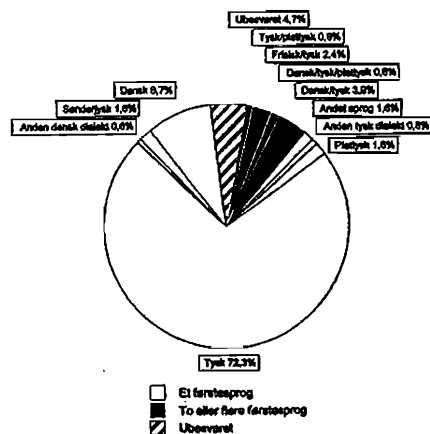
Da andetsproget er tilegnet inden for mindretallets rammer, og det også har sine primære funktionsområder der, kan det karakteriseres som et mindretalsandetsprog. I sin funktion som mindretalsssprog adskiller det sig fra et andetsprog tilegnet gennem undervisning og interaktion i et land hvor det er flertallets sprog. Denne type andetsprog tjener som kommunikationslinje til det omgivende samfund.

Karakteristikken af dansk som mindretalsandetsprog er blandt resultaterne fra min undersøgelse af det danske sprogs status inden for det danske mindretal i dag (Pedersen 2000). Her viser en spørgeskemaundersøgelse tillige at flere skoleelever på det udelte 6. klassetrin end gymnasieelever i 11. klasse har dansk som andetsprog. Det gælder for ca. tre fjerdedele (79%) af skoleeleverne og ca. halvdelen (54%) af gymnasieeleverne. Denne forskel har en nær sammenhæng med forældrenes baggrund.

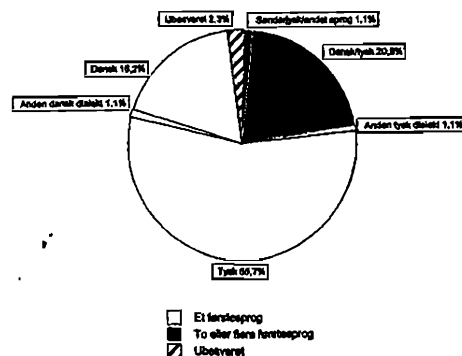
Den beror på at flere af skoleelevernes end gymnasieelevernes forældre er vokset op i Sydslesvig. Her har de fået tysk som førstesprog, og ikke dansk, fordi der har fundet et sprogskifte sted fra dansk til tysk som hjemmesprog i løbet af de sidste to hundrede år. Både de som følte et fællesskab med kongeriget Danmark, og de som var orienteret mod Holsten, skiftede i tidens løb fra at give børnene sønderjysk som førstesprog til at give dem plattysk. Det skyldtes det plattyske sprogs dominerende status i samfundet. Senere skete der et skifte fra plattysk til højtysk, også pga. sprogets status. De som i dag føler sig danske i Sydslesvig, har derfor i stor udstrækning tysk som førstesprog. Det var altså også tilfældet da de organiserede sig som et dansk mindretal i 1920.

Kun i et lille område syd for grænsens midte havde de danske i mindretallet sønderjysk som førstesprog. Det havde det tyske flertal også. Her var sprogskiftet, som startede i syd, ikke nået til. Det ser det imidlertid ud til at være i dag, hvor meget få får sønderjysk eller plattysk som førstesprog.

Skoleelevernes førstesprog

Gymnasieelevernes førstesprog

Når gymnasieeleverne i større udstrækning har forældre med dansk som førstesprog, skyldes det at flere forældre er vokset op nord for grænsen. De er med andre ord tilflyttere fra Danmark og giver deres førstesprog videre til børnene.

I de familier hvor en forælder er tilflytter, og en er fra Sydslesvig, sker det undertiden at børnene får to førstesprog. Det skyldes at forældrene taler hver sit førstesprog til dem. Da flere af gymnasieeleverne har forældre fra Danmark, er det oftere tilfældet i gymnasieelevernes familier end i skoleelevernes. Denne type mindretalsfamilier kan også have et fælles hjemmesprog som børnene får som førstesprog. I mange tilfælde bliver det dansk som er den ene forælders mindretalsandetsprog. Undersøgelsen viser således også at dansk som hjemmesprog fortrinsvis findes i familier med en tilflytter fra Danmark i enten forældre- eller bedsteforældregenerationen.

I de familier hvor dansk er hjemmesproget, kan der som sagt være en forælder som har det som andetsprog. Det kan også være børnene i de tilfælde hvor familien har foretaget et skifte fra tysk til dansk som hjemmesprog. Et skifte som kan være en følge af skilsmisse og en ny far eller mor i familien, eller som udspringer af bevidste strategier inden for sprogplanlægning.

Sproglig socialisering i en mindretalsfamilie

Når man har dansk som hjemmesprog og som første- eller andetsprog, er det ikke ensbetydende med at man bruger dansk inden for alle områder i mindretallet. For at kunne give et indblik i det mangfoldige sprogbrugsmønster som mange af mindretallets medlemmer har i og uden for hjemmet, vil jeg eksemplificere med en af de unge informanter. Hun har deltaget i en spørgeskemaundersøgelse, er blevet interviewet, og som deltagerobservant har jeg fulgt hende i hjemmet hos forældrene, i bofællesskabet med andre unge, på arbejdspladsen og under fritidsaktiviteterne i mindretallet.

Hun er først i tyverne og har dansk som hjemmesprog. Og dog. Indtil hun kom i dansk børnehaven som tre-årig, talte de tysk derhjemme:

“ja altså det første sprog jeg lærte var tysk fordi de selv sagde jamen vi bor i et tysk miljø og så er det vigtigt at vores børn kan kommunikere med de nærmeste omgivelser. så jeg lærte faktisk dansk da jeg kom på børnehaven. jeg kunne ikke dansk da jeg kom i børnehaven.”

Moren har selv haft dansk som hjemmesprog i hele barndommen, men faren har haft tysk. De har

begge gået i dansk skole i Sydslesvig og er tosprogede dansk-tysk. De har taget deres uddannelse i landsdelen, og her har de været erhvervsaktive lige siden. På arbejde taler de tysk, og derhjemme er sproget dansk. Også skriftsproget, for huskesedlen er på dansk. Der bliver set lige meget dansk og tysk tv, og der er både danske og tyske bøger i reolen. På spisebordet ligger Flensborg Avis, mindretallets tosprogede avis. Forældrene er aktive i mindretallets foreningsliv, og her taler de ligeledes dansk.

Da de valgte at give deres datter tysk som førstesprog, var det ud fra den overbevisning at det ville give hende de bedste muligheder i et tysk samfund. Dertil kom at de fleste i familien havde tysk som hjemmesprog, og nogle af datterens fætre og kusiner skulle i tysk skole og ville ikke blive tosprogede med dansk.

På grundlag af farens positive erfaringer med tysk hjemmesprog og dansk skolesprog anså forældrene det ikke for problematisk at pigen skulle tilegne sig dansk i børnehaven. Her ville hun som de fleste andre komme med tysk som førstesprog. Et sprogskifte i hjemmet når datteren begyndte i børnehaven, skulle støtte hendes tilegnelse af dansk. Det oplevede hun dog ikke som helt uproblematisk:

“det har også de første år været en kamp fordi efter jeg kom i børnehaven ville mine forældre så også tale dansk med mig også hjemme. men det virkede sådan lidt kunstigt for mig og så har jeg altid vægret mig. jeg har altid i protest talt tysk når de talte dansk med mig og sådan. så det varede nogle år inden det blev naturligt for mig at tale dansk med mine forældre.”

Den unge pige tolker den fortsatte brug af tysk til forældrene som en protest. Spørgsmålet er om det ikke snarere er en naturlig reaktion, og sådan siger forældrene også at de opfattede det dengang, men de var overbeviste om at de gjorde det rigtige. Det danske sprog hørte til deres danske sindelag. Datteren reagerede på sprogskiftet fordi et sprogvælg langt hen ad vejen er personbundet. Hun er knyttet til sine forældre gennem tysk og vælger derfor fortsat tysk. Hun har ikke truffet et bevidst valg om et sprogskifte som forældrene. Det kommer lidt efter lidt og bliver til sidst naturligt, som hun selv udtrykker det.

I skolen talte hun også dansk til lærerne, men tysk med de fleste af kammeraterne. Der var dog enkelte med dansk hjemmesprog som hun talte dansk med. Et tilsvarende sprogbrugsmønster gjorde sig gældende inden for spejderbevægelsen som hun var aktiv i fra tiårsalderen:

“altså hvis vi lavede noget sammen med lederne så var det på dansk. men hvis vi sådan skulle sætte os sammen / selv om hende jeg var meget sammen med [navn] / hun har også rigtig dansk. og hende talte jeg så også dansk med [...] men ellers på spejderweekender og på / det var mere på tysk også.”

Hun gik også til håndbold. Her talte hendes første træner dansk til dem, men den anden skiftede frem og tilbage mellem dansk til tysk. Den unge pige har registreret det som om træneren forsøgte at blive ved med at tale dansk, hun har ikke set det som tysk iblandet noget dansk:

“den første træner jeg mener at han talte dansk. men senere / den anden træner vi havde hun hoppede meget i det. altså hun prøvede selvfølgelig / for altså hun prøvede at blive ved det danske men man mærkede at hun ikke var rigtig hjemme i det.”

På spørgsmålet om der var nogen fra tyske skoler som spillede på holdet, svarer den unge pige:

“det kan jeg ikke huske i hvert fald. eller måske har de ikke sådan rigtig skrevet sig ind i min erindring fordi de netop ikke havde noget at gøre med mig ellers.”

Både i børnehaven, i skolen, på biblioteket og i fritidsaktiviteterne inden for mindretallet har hun oplevet at de voksne stort set alle talte dansk til hende og de andre børn, og de talte dansk til dem. Kammeratskabssproget var derimod overvejende tysk, på tomandshånd med andre med dansk som førstesprog dog også dansk. Sådan var det også inden for den nære familie. Kun de få med dansk som førstesprog talte hun dansk med, ellers tysk.

Uden for mindretallet og familien var dagligsproget kun tysk, så alt i alt var barndommen og den første ungdom præget af både dansk og tysk, men dansk fyldte meget i hverdagen.

Som ung udeboende

Efter at den unge pige har forladt det danske skolesystem og er flyttet hjemmefra, bruger hun ikke dansk hver dag. I bofællesskabet, med naboerne og på arbejdspladsen taler hun kun tysk, men i den danske idrætsforening taler hun både dansk og tysk. Det er dansk til træneren, men både dansk og tysk til de andre deltagere. Alt i alt er tysk dog dominerende. Om denne dominans kun omfatter den interne samtale, eller den også omfatter trænerens instruktion, står ikke helt klart i følgende bemærkning:

“der er også nogle normale tyske der er kommet ind i foreningen og der sådan efterhånden gennem en hel lang årrække har lært sig sådan lidt dansk. men det foregår næsten alt på tysk. altså de prøver altid på dansk men det er så nemt at hoppe over i det tyske.”

Sprogbrugen i idrætsforeningen adskiller sig ikke væsentligt fra den hun beskrev i barndommen. Deltagernes indbyrdes sprog er stadig tysk, og hun taler dansk til træneren, som bruger både dansk og tysk i instruktionen.

Herom siger træneren som er tosproget med dansk som førstesprog:

“lad os sige det på den måde der er nogle der har nemmere ved at forstå det tyske sprog og tale det tyske sprog. altså jeg tror nok at de så vidt jeg forstår / at hvis jeg taler langsomt at de så forstår det jeg siger. men der er da nogle der nemmest har ved at forstå det når jeg taler tysk til dem. så derfor bliver det jo også engang imellem lidt blandet. selv om jeg prøver på at fastholde det danske sprog [...] der er især to der har / der er sådan lidt langsomme til at forstå det jeg taler. og hvis jeg taler lige så hurtigt som jeg gør i Danmark jamen så forstår de nok ikke særlig meget af det jeg siger.”

Den situation som træneren beskriver, er udbredt inden for mindretallet. Tilstedeværelsen af bare én etsproget tysktalende i en flok af tosprogede kan udløse at de tosprogede vælger at tale tysk. Men de kan også vælge tysk selv om der ingen er. Det gør fx kammerater fra den danske skole.

Til den kulturelle forenings årsmøder

Det gælder også den unge pige. Når hun møder gamle skolekammerater, taler hun så at sige kun tysk med dem, ligesom med venner der er kommet til. Der er dog undtagelser. Da hun er til et af arrangementerne i forbindelse med De danske årsmøder i Sydslesvig, træffer hun en gammel klassekammerat som hun altid har talt tysk med, og som har tysk hjemmesprog og dansk som mindretalsandetsprog. De begynder også med at tale tysk, men da kammeraten fortæller om sit vikariat på en dansk skole, slår de om til dansk. Det bliver herefter samtalsproget. Hun møder også en ven fra skoletiden:

“vi taler mest tysk. dansk i forbindelse med mindretallet og skoletiden og tysk i forbindelse med vores dagligdag i [bynavn], hans arbejde og alt der har med Tyskland at gøre. senere tales der tysk hele aftenen da samtalen bliver mere personlig og vi diskuterer forskellige

ting.”

De kodeskift den unge pige beskriver i forbindelse med kammeraterne hun møder, er udsprunget af et skift i emne. Når samtalen drejer ind på tiden i dansk skole og mindretallet, skifter de til dansk. De forbinder emnerne som sådan med dansk sprog. Det har ikke noget at gøre med hvilket sprog de to samtalepartnere tidligere talte sammen i skolen og inden for mindretallets rammer. Der talte de nemlig tysk. Og det gør de stadig, for de indleder samtalen på tysk under De danske årsmøder. Her vælger mange ellers at tale dansk sammen fordi det anses for at høre med til den danske nationale identitet som mindretallet markerer ved denne lejlighed. Men det kan selvfølgelig ikke udelukkes at de ydre rammer er medvirkende til at de unge bliver ved med at tale dansk.

Kodeskift

Det personbundne sprogvalg ser i ungdommen ud til at være afløst af en sprogbrug præget af kodeskift. Eller også er hun nu bevidst om at hun skifter sprog i forhold til den samme person i løbet af en samtale, alt efter hvilket emne de taler om. Den unge pige mener at kodeskift i dag også forekommer i samtaler med faren. De taler mest dansk sammen, men når de diskuterer politik og litteratur, slår de over i tysk:

“de dybere diskussioner der hopper vi over i det tyske.”

Da interviewer spørger om det er fordi det er politik i Tyskland og tysk litteratur, svarer den unge pige bekræftende. Men hun giver udtryk for at valget af tysk er generelt for diskussioner, som også samtalen med venen viser:

“det er generelt når det på en eller anden måde bliver mere krævende fordi sådan noget er jeg ikke rigtig vant til / sådan nogle diskussioner på dansk. så er det svært for mig at blive ved det danske [...] de fleste diskussioner jeg har ført med folk det har altid været på tysk. fordi selv om jeg taler dansk med mine forældre så er det jo alligevel aldrig sådan nogle diskussioner altså ikke på samme måde ne.”

Dansk slår til i dagligdagens diskussioner om vind og vejr, men dybsindige diskussioner er på tysk, også med faren. Grunden til at hun og faren skifter sprog i forbindelse med tysk politik og

tysk litteratur, hænger efter al sandsynlighed sammen med at emnerne er på tysk. Mindretallets politiske parti SSW deltager således også i tysk politik på tysk og bruger i stor udstrækning tysk i det interne politiske arbejde i partiet. Kodeskiftet kan imidlertid også hænge sammen med at faren og datteren har tysk som førstesprog. Den ven hun diskuterer med på tysk, har også tysk som førstesprog. Det er muligt at et stærkt følelsesmæssigt engagement som en dybtgående diskussion indebærer, bedst kan forbindes med førstesproget.

Det kan også være at kodeskiftet kan ses som udtryk for at kompetencen i argumentation ikke er tilegnet eller udviklet på andetsproget inden for mindretallet. I hvert fald ikke i en sådan grad at den kan slå til i forhold til disse emner. Da intervieweren over for den unge pige påpeger at hun har skullet klare alle eksaminer i skolen på dansk, svarer hun at det gik jo også. De har måske ikke været ret krævende, eller også har hun ikke været personligt engageret i emnene.

I familien

Mens den unge pige talte tysk med den øvrige familie i barndommen, lige bortset fra enmoster, så taler hun som ung dansk med flere af dem. Blandt dem er en halvbror som er blevet gift med en fra Danmark og har fået dansk hjemmesprog. Med en onkel og tante som har tysk hjemmesprog, er der også sket et skifte. Sandsynligvis hænger det sammen med at onklen er lærer i mindretallets skole, og den unge pige derfor i dag rubricerer ham og konen på linje med de professionelt dansktalende i mindretallet som de tosprogede taler dansk med. Det er bl.a. de pædagoger og lærere som har lært børnene dansk som andetsprog, og som de bliver ved med at tale dansk med. Den anden onkel hun talte tysk med som barn, er flyttet til Danmark hvor han er dansk gift og har dansk som hjemmesprog med kone og børn. Han taler den unge pige også dansk med i dag.

Hvis vi ser bort fra familie bosat i Danmark, taler den unge pige i dag mest dansk med cirka halvdelen af familien i Sydslesvig, inklusive forældrene. Ikke kun dansk, men mest dansk fordi kodeskift kan forekomme. Disse familiemedlemmer tilhører alle mindretallet i kraft af dansk skolegang, erhverv eller giftermål. De har altså ikke alle tilhørt mindretallet fra barndommen af og været tosprogede, men de har tilegnet sig dansk som mindretalsandetsprog. Det er således også karakteristisk at det eneste mindretalsmedlem den unge pige fortsat taler tysk med, har en ægtefælle som ikke har et afklaret forhold til mindretallet, og som ikke kan dansk. De øvrige familiemedlemmer hun taler tysk med, tilhører ikke mindretallet og er ikke dansktalende. Men de er eller har været gift med nogen som opfatter sig som medlemmer af mindretallet, eller også er de børn af disse ægteskaber.

Perspektiver på de familiære relationer

De blandede dansk-tyske ægteskaber i den unge piges familie illustrerer fint et karakteristisk træk ved mindretallet som undersøgelsen som helhed viser. Det fremgår af spørgeskema- og interviewundersøgelserne at kun få skoleelever og gymnasieelever har forældre der begge har gået i dansk mindretalsskole. Det tyder på at man ikke finder sin ægtefælle blandt dem man har gået i dansk mindretalsskole med. Det sociale netværk hvori unge fra mindretalsskolerne træffer andre unge og dermed kommende partnere, ser således ikke ud til at bygge på skolegangen. Det kan imidlertid være inden for andre områder af mindretallets foreningsstruktur de møder hinanden fx i idrætsforeningerne, der har medlemmer med både dansk og tysk skolegang. De der har gået i mindretalsskole, og som bliver boende i Sydslesvig, har i øvrigt også kun i ringe grad en ægtefælle som har gået i skole i Danmark.

Det vil sige at familiestrukturen i mindretallet er præget af at kun den ene af forældrene fra barnsben af har lært dansk, og når de har lært det, har det fortrinsvis været som mindretalsandetsprog i børnehave og skole.

Men det er langt fra alle skole- og gymnasieelever som har bare en forælder som har gået i dansk skole, dvs. mindretalsskole eller skole i Danmark. Halvdelen af skoleeleverne og lidt over en tredjedel af gymnasieeleverne har ikke forældre med dansk skolegang.

Dynamisk mangfoldighed

Den unge pige hvis forældre begge har gået i dansk mindretalsskole, og som har dansk som mindretalsandetsprog og senere som hjemmesprog, hører således til en lille gruppe inden for mindretallet. Hun er imidlertid valgt som eksempel fordi hun rummer den mangfoldighed der er i mindretallet som helhed, en sproglig mangfoldighed inden for familien og inden for det danske mindretals institutioner og foreninger. Den unge piges sprogbrugsmønster viser tillige at sprogvalget ikke behøver at være en statisk, personbundet størrelse blandt de tosprogede i mindretallet. Det kan skifte i løbet af livet, endda med forældrene. Og det kan skifte efter emne, situation og interaktionens karakter.

Til billedet af dynamikken og den sproglige mangfoldighed hører også den sproglige variation, dansk rigssprog og sydslesvigsk som normidealer og holdninger til sprogbrugen på grundlag af nationale og interkulturelle synsvinkler. De er med i de samlede resultater der er publiceret fra undersøgelsen. Den eneste henvisning litteraturlisten omfatter.

Litteratur

Pedersen, Karen Margrethe. 2000. *Dansk sprog i Sydslesvig*. Bind 1 og 2. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

FORSTÅ-SIGNALER OG DÆKNINGSLØSE FORSTÅ-SIGNALER

Af Marianne Rathje (Aarhus Universitet)

Indledning

Emnet for denne artikel er småord som 'mm', 'ja', 'nå' og 'okay'. De forekommer hele tiden i samtaler og siger noget om den forståelse der foregår mellem samtaledeftagere. Det er (som nævnt på sidste MUDS, Rathje 1999b:311) nærliggende at tage disse småord som tegn på at samtaledeftagere forstår hinanden. Som samtaledeftager er det nærliggende at tage fx et 'ja' som tegn på at samtalepartneren har forstået hvad man siger, og som samtaleanalytiker er det nærliggende at tage fx et 'ja' som tegn på at en samtaledeftager har forstået en anden samtaledeftager. Det er det fordi betydningen 'jeg forstår' kan regnes som den prototypiske betydning af et småord som 'ja'. Men som vi ved fra vores generelle erfaring som sprogbrugere, er det almindeligt at ytre disse småord selvom vi ikke har forstået vores samtalepartner, og derfor kan vi heller ikke tage for givet i en samtaleanalyse at vi blot kan tælle alle 'ja'erne i en samtale når vi vil vide om samtaledeftagere forstår hinanden.

Denne artikel er skrevet ud fra mit speciale (Rathje 1999a), og mit speciale er et forsøg på at vise at man i en samtaleanalyse der har forståelsen mellem samtaledeftagere i fokus, ikke kan tage for givet at samtaledeftagere forstår hinanden selvom de hele tiden siger 'ja', 'mm', 'nå' og 'okay'. Og det er også et forsøg på at stille noget op i stedet, nemlig: Hvordan kan man så beskæftige sig med småordene samtaleanalytisk i et forståelsesperspektiv?

Jeg har en sprogpsykologisk tilgang til småordene, dvs. jeg betragter småordene som et vindue ind til samtaledeftagerens bevidsthed (Scovel 1998:4). Småordene siger altså noget om hvilken forståelse der foregår i bevidstheden hos en samtaledeftager på det tidspunkt småordet ytres.

Definition af 'tilbagemeldingsenkeltord'

Det er karakteristisk at de forskere som tidligere har beskæftiget sig med de nævnte småord, eksemplificerer deres analyseobjekt mere end de definerer det. Fx:

...uttryck som mm, nå, just de, ajjaha m.fl. (Green-Vänttinen 1995:78)
...items such as Yeah, Oh, Right and Great (Gardner 1998:204)
...brief utterances such as 'mm hm' and 'uh huh' (Drummond & Hopper 1993b:47)

Jeg har dog ikke kunnet nøjes med at eksemplificere mit analyseobjekt fordi det ikke er alle forekomster af 'ja', 'mm' osv. jeg er interesseret i, og fordi der samtidig er andre varianter end 'ja', 'mm' osv. jeg er interesseret i at undersøge (fx 'aha'). Derfor har det været nødvendigt for mig at lave en definition af mit analyseobjekt.

Selvom de forskere der har beskæftiget sig med de nævnte småord, ikke har defineret småordene, har de alligevel peget på visse karakteristika: 1) At det er noget lytteren ytrer, 2) At det er noget som ikke forstyrrer talerens taletur (Yngve 1970, Duncan 1972 og 1974, Krauss et al. 1977, Dittmann & Llewellyn 1967, Green-Vänttinen 1995, Gardner 1998). Disse karakteristika har vist sig ikke at kunne bruges i praksis, for hvad er det at være lytter og hvad vil det sige 'ikke at forstyrre talerens taletur'? Når lytteren i visse dialoger er meget aktiv i samtalen og den person der har taleturen hele tiden skifter, kan det være vanskeligt at afgøre hvem der i en samtale er 'lytteren'. Ligeledes kan 'lytteren' sagtens 'forstyrre talerens taletur' hvis han fx hele tiden siger 'ja', 'ja', 'ja' og dermed får afbrudt taleren.

Fordi disse karakteristika ikke er en tilstrækkelig definition af småordene, har jeg valgt at definere småordene således:

- 1) En samtaledelegaters tilbagemelding på noget en anden samtaledelegater har ytret, men ikke et 'adjacency pair' (ekstern afgrænsning)
- 2) Tilbagemeldingen udgør et fritstående enkeltord og er ikke en sætningsfærdiggørelse eller en kort gentagelse (intern afgrænsning)

Med den eksterne afgrænsning understreger jeg at analyseobjektet er en reaktion på noget som tidligere er blevet ytret, og det er ikke et 'adjacency pair'¹ som i praksis er en tilbagemelding man ikke kan undslå sig (dvs. at fx et 'ja' som er svar på et spørgsmål, ikke er et analyseobjekt). Med den interne afgrænsning understreger jeg at de tilbagemeldinger jeg beskæftiger mig med, er 'ord', dvs. her frasorteres non-verbale tilbagemeldinger, og jeg understreger også at ordet

¹ Begrebet 'adjacency pair' ('hægtede par') stammer fra Sacks, Schegloff og Jefferson 1974: 716

optræder enkeltvis eller 'fritstående', dvs. der skal være pauser i talen fra den der ytrer småordene, både før og efter småordet. Endelig frasorteres sætningsfærdiggørelser og korte gentagelser.

De analyseobjekter som ovenfor er defineret, kalder jeg 'tilbagemeldingsenkeltord' (TME). For at vise mit fokus på tilbagemeldingen og ikke på 'taler'/'lytter'-aspektet (taletursperspektivet), kalder jeg den som ytrer et TME, for 'tilbagemelder', og den som ytrer noget der bliver tilbagemeldt på, kalder jeg for 'udmelder'.

Mange betydningsmuligheder

Årsagen til at man ikke bare kan tælle småord når man vil vide om samtaledelegater har forstået hinanden, er at TME'ene har så mange betydningsmuligheder og at det er muligt at 'lyve' med dem (se også Rathje 1999b):

Støttende betydninger

- 'jeg forstår' (prototypisk betydning – forstå-signal)
- 'jeg hører efter'
- 'jeg er enig'
- 'fortsæt'

Ikke-støttende betydninger

- 'jeg forstår ikke' (dækningsløst forstå-signal)
- 'jeg hører ikke efter'
- 'jeg er uenig'
- 'stop'

Samlet kalder jeg analyseobjekterne TME, men fordi mit fokus er forståelse, opdeler jeg TME i enten 'forstå-signaler' (TME med betydningen 'jeg forstår') eller 'dækningsløse forstå-signaler' (TME med betydningen 'jeg forstår ikke'). Jeg går som sagt ud fra at TME altid siger noget om den forståelse der foregår, men til gengæld går jeg ikke ud fra at betydningen 'jeg forstår' findes som en isoleret betydning i et TME. TME'et kan fx samtidigt indeholde betydningerne 'jeg forstår' og 'jeg er enig' (hvis det er et forstå-signal) eller samtidigt indeholde betydningerne 'jeg forstår ikke' og 'jeg hører ikke efter' (hvis det er et dækningsløst forstå-signal).

Hidtidige anvendte undersøgelses- og analysemetoder

Der er ingen forskere som har undersøgt TME direkte mht. forståelse, men den måde hvorpå TME'ene tidligere er blevet undersøgt, danner alligevel baggrund for mit forslag til en analysemetode.

Man kan inddеле de anvendte undersøgelses- og analysemetoder i to grupper: En 'sammenklumpningsmetode' (Yngve 1970, Duncan 1972 og 1974, Dittmann & Llewellyn 1968, Krauss et al. 1977, Drummond & Hopper 1993a) og en 'modtagerorienteret metode' (Heritage 1984, Gardner 1997a, 1997b og 1998, Green-Vänttinen 1995). Det karakteristiske for 'sammenklumpningsmetoden' er – netop – at forskerne sammenklumper småordene i én homogen gruppe og går ud fra at småordene betyder det samme hver gang de anvendes. Det er også karakteristisk at lave kvantitative optællinger. Med sammenklumpningsmetoden tages altså ikke højde for TME'enes mange betydningsmuligheder, og der tages heller ikke højde for at det er muligt at 'lyve' med dem.

I den 'modtagerorienterede metode' tages der til gengæld højde for de mange betydningsmuligheder. Her har forskerne erkendt at småordene optræder med forskellige betydninger alt efter konteksten og endda også at forskellige varianter kan betyde noget forskelligt.

I den modtagerorienterede metode tages altså ikke for givet at TME'ene betyder det samme hver gang. Men der er alligevel noget problematisk ved at anvende denne metode – i hvert fald når man undersøger TME i forbindelse med forståelse.

Det problematiske består i at sætte TME'ets betydning lig effekten på modtageren. Det gør man fx når man (fx Gardner 1998:211) analyserer en sekvens på følgende måde: A siger noget, B siger 'mm hm', A fortsætter det hun var i gang med at sige. Deraf udledes at 'mm hm' er et 'fortsæt-signal'. Dvs. fordi modtageren (A) af TME'et fortsætter sin tale efter at have modtaget TME'et, må det betyde at TME'et ('mm hm') betyder 'fortsæt'. Altså TME'ets betydning er lig effekten på modtageren.

At man ikke kan anvende denne modtagerorienterede metode når man analyserer TME i et forståelsesperspektiv, skal jeg illustrere med eksemplet nedenfor:

Eks. 1:

- 1 Tanja: nej det jeg tænkte på det var ø:: ikke så meget med det med Balvig lige i første omgang hvad P
2 altså nu har vi jo fundet en masse derude på ambassaden og du havde en masse med ø::h artikler
3 og så noget P hvornår ved man
4 P
5 Tanja: at man har læst nok

- 6 Mia: [(uf)
7 P
8 Mia: (øh ts-)
9 P
10 Tanja: altså P fordi d- ø:h P altså det ø:h det er jo svært jeg synes P s- man har fundet en masse gode
11 argumenter for P det her ikk med vi savner den lidt kritiske P altså v- m- man må sige når vi har
12 fundet en masse for og en masse imod
13 (1.4)
14 Mia: mm
15 Tanja: så kan man måske begynde at overveje en problemformulering ikk
16 P
17 Tanja: (men det er jo ikke gået så godt med) at finde noget imod P synes jeg P med vi har jo ikke hørt
18 noget fra Lund endnu selvfølgelig med den der kritiske kommentar ikk
19 (0.5)
20 Mia: mm
21 P
22 Tanja: jeg synes (uf)
23 Mia: [altså hvad er det du synes
24 P
25 Mia: hvad du synes ikke at vi har nok P der taler imod
26 P
27 Tanja: næh egentlig ikke
28 Mia: [øh strategien
29 Tanja: næh egentlig ikke altså
30 Mia: [nåmen det (synes jeg) egentlig heller ikke

Tanjas ytring (linie 17-18) svarer Mia på med et 'mm' (linie 20). Herefter fortsætter Tanja (linie 22). Hvis man skulle analysere dette eksempel 'modtagerorienteret', ville man sige at TME'et 'mm' i linie 20 er et forstå-signal fordi udmelderen fortsætter (Tanja i l. 22) og dermed må have vurderet at tilbagemelderen (Mia) har forstået (hvis Tanja havde vurderet at Mia ikke forstod på det tidspunkt hun sagde 'mm', ville Tanja sandsynligvis ikke have fortsat, men i stedet have uddybet). Men Mia har IKKE forstået de samme betydninger som Mia, viser det sig efterfølgende i linie 23 og 25 hvor Mia stiller et opklarende spørgsmål. Det er altså ikke hensigtsmæssigt at analysere 'modtagerorienteret' når man undersøger TME i et forståelsesperspektiv, for når man sætter TME'ets betydning lig effekten på modtageren, tager man ikke højde for at det er muligt at 'lyve' med TME'ene, dvs. anvende et dækningsløst forstå-signal. Den modtagerorienterede metode duer ikke i en forståelsessammenhæng fordi 1) det ikke er sikkert at modtageren hører efter TME, og 2) det ikke er sikkert at modtageren kan skelne mellem forstå-signaler og dækningsløse forstå-signaler.

Mit forslag til en analysemetode

Man kan altså ikke bare sammenklumpe TME fordi TME har så mange forskellige betydningsmuligheder og man kan heller ikke basere analysen af TME i et forståelsesperspektiv på hvordan modtageren, dvs. udmelderens, opfatter TME'et. Derfor må en analyse af TME i et forståelsesperspektiv baseres på: 1) At man analyserer hvert enkelt TME ud fra konteksten, og ikke mindst 2) at man ser på tilbagemelderens efterfølgende ytringer. Mit forslag til en analysemetode baseret på disse forudsætninger kan dermed skitseres således:

- a1= udmelderens første ytring i den analyserede sekvens
- b1= tilbagemelderens TME
- a2= udmelderens anden ytring
- b2= tilbagemelderens efterfølgende ytring der giver et større billede af tilbagemelderens TME og som dermed peger tilbage på hvad han forstod ud fra betydningerne i a1 da han ytrede TME'et (b1)
- a3= evt. bekræftelse eller korrektion af tilbagemelderens forståelse angivet i b2

Med denne analysemetode går jeg ikke ud fra at der er en relation mellem a1 og b1, dvs. mellem udmelderens første ytring og tilbagemelderens TME, fordi det ikke er sikkert at tilbagemelderens hører efter hvad der siges i a1, og det er heller ikke sikkert at der er dækning bag den forståelse tilbagemelderens signalerer i b1.

Jeg går heller ikke ud fra at der er en relation mellem b1 og a2, dvs. mellem tilbagemelderens TME og udmelderens efterfølgende ytring, fordi det ikke er sikkert at udmelderens hører efter TME'et eller kan vurdere om der er dækning for den forståelse der gives udtryk for med TME'et.

Til gengæld går jeg med analysemetoden ud fra at der er en relation mellem b2 og b1, altså at der er en af tilbagemelderens efterfølgende ytringer som peger tilbage på TME'et (det behøver ikke lige være tilbagemelderens anden ytring i sekvensen der er b2).

Endelig kan der evt. være en relation mellem a3 og b2 hvis udmelderens forholder sig til den forståelse der udtrykkes i b2.

Resultater: Forstå-signaler og dækningsløse forstå-signaler

Med den foreslåede analysemetode har jeg fundet eksempler på forstå-signaler og dækningsløse forstå-signaler.

Eks. 2 viser et dækningsløst forstå-signal:

Eks. 2

- 1 Mia: vi skal vel:: i opgaven ha::ve P en redegørelse for P hvad det er P politiet rent faktisk har gjort ikk
- 3 Tanja: jo
- 4 Mia: hvad det er man (har) P (foretaget sig)
- 5 P
- 6 a1: Tanja: og hvilke ændringer der har været
- 7 (0.5)
- 8 b1: Mia: mm
- 9 a2: Tanja: fra tidligere
- 10 P
- 11 Tanja: og der er jo
- 12 b2: Mia: [(mener du) med hensyn til kriminal statistik eller: P politiets arbejde
- 13 a3: Tanja: ja nu tænker jeg p- politiets arbejde ikk
- 14 b3: Mia: ja
- 15 P
- 16 a4: Tanja: og der er jo den Brattons P artikel jo ret god

TME'et 'mm' i linie 7 er et dækningsløst forstå-signal. Det er det fordi tilbagemelderens efterfølgende ytringer, nemlig det opklarende spørgsmål i linie 11, peger tilbage på at tilbagemelderens ikke havde forstået de samme betydninger som udmelderens på det tidspunkt tilbagemelderens ytrede TME'et. Jeg har forsøgt at kategorisere de dækningsløse forstå-signaler jeg har fundet, og nåede frem til 3 forskellige kategorier:

- 1) Tilbagerettede dækningsløse forstå-signaler
- 2) Fremadrettede dækningsløse forstå-signaler
- 3) Dækningsløse forstå-signaler ved misforståelser

Da pladsen hér ikke tillader det, skal jeg ikke gå i dybden med de forskellige typer af dækningsløse forstå-signaler, men blot nævne at de 'tilbagerettede dækningsløse forstå-signaler' er TME hvor tilbagemelderens senere i samtalen bliver i tvivl om der var dækning bag den tilkendegivne forståelse (med TME'et) enten pga. egen eftertanke eller noget udmelderens efterfølgende siger. TME'et i eks. 2 (og eks. 1) er et eksempel på et 'tilbagerettet dækningsløst forstå-signal'.

De 'fremadrettede dækningsløse forstå-signaler' er TME hvor tilbagemelderens ikke forstår hensigten med det der siges, men venter og ser om sammenhængen går op for hende og bringer det op hvis sammenhængen ikke går op for hende. Ved de 'tilbagerettede' og 'fremadrettede' dækningsløse forstå-signaler drejer det sig altså om betydninger der IKKE er blevet forstået eller

to betydninger hvoraf tilbagemelderen ikke ved hvilken én hun skulle forstå. De 'dækningsløse forstå-signaler ved misforståelser' drejer sig til gengæld om TME hvor tilbagemelderen selv tror hun har forstået, men hvor det senere viser sig at hun har misforstået.

Med analysemetoden har jeg ud over de dækningsløse forstå-signaler også fundet ('ægte') forstå-signaler (Mia og Tanja taler i eks. 3 om en diktafon de skal bruge til at interviewe én med):

Eks. 3

- 1 a1: Mia: ja vi skal især have prøvet med afstanden også
 2 b1: Tanja: ja
 3 a2: Mia: []
 4 b2: Tanja: altså
 jeg er nemlig bange for at man skal være rimelig tæt på
 5 a3: Mia: []
 6 P ja
 7 a4: Mia: skal sidde sådan [griner]

TME'erne i linie 2 og linie 5 er forstå-signaler (med dækning bag). At 'ja'et i linie 2 er et forstå-signal, kan ses på den efterfølgende ytring i linie 4, og at 'ja'et i linie 5 er et forstå-signal, kan ses på den efterfølgende ytring i linie 7. Begge forstå-signaler har medbetydningen 'jeg er enig'.

Diskussion

Specialet og dermed også denne artikel har været et forsøg på at gøre op med forestillingen om at man kan tælle tilbagemeldingsenkeltord når man vil undersøge om samtaledeeltagere forstår hinanden. Som det meget rigtigt blev bemærket i den efterfølgende diskussion på MUDS, kunne det se ud som om jeg har en meget idealistisk opfattelse af forståelse: At enten forstår man, eller også forstår man ikke. I den 'virkelige verden' drejer det sig derimod for det meste om at have forstået *noget* af det der bliver sagt. Forståelse er altså ikke et spørgsmål om *enten-eller*, men et spørgsmål om *mere* eller *mindre*, og om at forstå godt nok til at samtalen kan fortsætte – forståelse er delvis og fragmentarisk, som Linell (1995:181) udtrykker det.

Og jeg tilslutter mig helt og holdent Linell når han konstaterer at dialogisk forståelse er delvis og fragmentarisk, så når det kunne se ud som om jeg mener at forståelse er en binær størrelse, må det være fordi mit mål med undersøgelsen af TME har været at påpege at TME ikke altid er et tegn på forståelse, og jeg har derfor udelukkende beskæftiget mig med TME hvor det har været meget tydeligt og direkte verificerbart ud fra konteksten at samtaledelegerne *forstod* eller *ikke forstod* de samme betydninger. Jeg har altså kun beskæftiget mig med de 'ekstreme' tilfælde i hver sin ende af 'forståelses-skalaen', for at påvise at man ikke kan tage for givet at

TME altid er et tegn på forståelse, og dette har altså givet indtryk af at min opfattelse af forståelse er et enten-eller i stedet for et mere eller mindre.

Jeg mener dog stadig at det er en fejl at tro at fordi samtaledelegerne i samtalen *ikke* udviser tegn på at de *ikke* forstår hinanden, så betyder det at de *forstår* hinanden. Men dermed ikke sagt at samtaledelegerne kun forstår hinanden når man kan verificere at de gør, for selvfølgelig forstår vi hele tiden hinanden uden at vi ekspliciterer det, og dermed uden at forståelsesforskere kan 'bevise' det.

Det er lige netop det der gør forståelsesforskning på én gang så interessant og så svær at have med at gøre: Vi forstår hinanden hele tiden, men det er meget vanskeligt at pege på tegn i samtalen der viser at vi forstår hinanden, fordi samtaledelegerne så sjældent direkte ekspliciterer hvad de har forstået. Og det er ovenikøbet meget vanskeligt at snakke videnskabeligt om forståelse, fordi vi (endnu) mangler begreber for det vi taler om.

Litteratur

- Dittmann, A. T. & Llewellyn, L. G. 1967. The phonemic clause as a unit of speech decoding. *Journal of Personality and Social Psychology*. Årg. 6 (3):341-349
 Dittmann, A. T. & Llewellyn, L. G. 1968. Relationship between vocalisations and head nods as listener responses. *Journal of Personality and Social Psychology*. Årg. 9 (1):79-84
 Drummond, K. & Hopper, R. 1993a. Back channels revisited: Acknowledgement tokens and speakership incipency. *Research on Language and Social Interaction*. Årg. 26 (2):157-177
 Drummond, K. & Hopper, R. 1993b. Acknowledgment tokens in series. *Communication Reports*. Årg. 6 (1):47-53
 Duncan, S. 1972. Some signals and rules for taking speaking turns in conversation. *Journal of Personality and Social Psychology*. Årg. 23 (2):283-292
 Duncan, S. 1974. On the structure of speaker-auditor interaction during speaking turns. *Language in Society*. Årg. 2:161-180
 Gardner, R. 1997a. The conversation object Mm: A weak and variable acknowledging token. *Research on Language and Social Interaction*. Årg. 30 (2):131-156
 Gardner, R. 1997b. The listener and minimal responses in conversational interaction. *Prospect*. Årg. 12 (2):12-32
 Gardner, R. 1998. Between speaking and listening: The vocalisation of understandings. *Applied Linguistics*. Årg. 19 (2):204-224
 Green-Vänttinen, M. 1995. Uppbackningar i samtal – funktion och frekvens. M. Saari & J. Lindström (red.): *Svenskan i Finland 3 – Meddelanden från Institutionen för Nordiska Språk och Nordisk Litteratur vid Helsingfors Universitet*, B:16:77-93
 Heritage, J. 1984. A change-of-state token and aspects of its sequential placement. J.M. son & J. Heritage (eds.): *Structures of social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press:299-345
 Krauss, R.M., Garlock, C.M., Bricker P.D. & McMahon, L.E. 1977. The Role of Audible and Visible Back-Channel Responses in Interpersonal Communication. *Journal of Personality and Social Psychology*. Årg. 35 (7):523-529

- Linell, P. 1995. Troubles with mutualities: towards a dialogical theory of misunderstanding and miscommunication". I. Markova et al.: *Mutualities in dialogue*. Cambridge: Cambridge University Press:176-213
- Rathje, Marianne. 1999a. 'Ja, mm, okay...(jeg forstår ikke hvad du mener)'. *Tilbagemeldingsenkeltord i et forståelsesperspektiv*. Upubliceret speciale. Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet 1999b. Tilbagekanaliseringssmåord som forstå-signaler. Peter Widell & Mette Kunøe (udg.): *7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:311-320
- Sacks, H., Schegloff, E. & Jefferson, G. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*. Årg. 50 (4):699-735
- Scovel, T. 1998. *Psycholinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Yngve, V. H. 1970. On getting a word in edgewise. *Papers from the sixth regional meeting Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago:567-577

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

BRUDSTRUKTURER I DANSK

Af Torben Thrane (Handelshøjskolen i Århus)

Det jeg fremlægger her, betragter jeg som det væsentligste udbytte af noget der startede som et miniprojekt¹ – nemlig et mindre korrektiv til et par spredte bemærkninger i Sten Vikners bog om verbalflytning og ekspletive subjekter i germansk og specifikt dansk. Det drejer sig om hans bemærkninger om den afledningsmæssige status af sætninger indledt med *sikke*.

Det har naturligvis længe været en kendt sag at *sikke*-sætninger faldt uden for den deskriptive standard for danske hovedsætninger², og jeg så her et eksempel på det Kay og Fillmore (1999) sigter til i deres udvikling af en *konstruktionsgrammatik*. En konstruktionstype der falder uden for kernen – i dette tilfælde – af dansk grammatik, men som ikke desto mindre også har krav på teoretisk bevågenhed hvis man vil give en udtømmende beskrivelse af et sprog.

Der er to hovedtyper af *sikke*-udtryk i dansk der kan fungere som selvstændige ytringer³:

- (1) a. Sikke en fin cykel!
b. *Sikke fin!
c. *Sikke fint!
- (2) a. Sikke en fin cykel han har!
b. Sikke fin den er!
c. Sikke fint han kører!
- (3) a. Sikke en fin cykel at have!
b. Sikke fin at være !
c. Sikke fint at køre!

¹ Det udviklede sig imidlertid til et lidt større. En mere udførlig version ventes offentliggjort i *Hermes*.

² F.eks. gør Erik Hansen (1980:77) under overskriften 'Helsætninger med *nav*' opmærksom på, at "dette underskema blot forekommer i en række »udråbsagtige« udtryk med *bare, gid, mon, sikke* o.a. på førstepladsen", hvilket betyder at sætninger som (1) ikke kan passes ind i det normale danske helsætningsskema.

³ Datamaterialet for undersøgelsen er dels 'introspektive' eksempler som de følgende, dels hentet fra Bergenholtz DK87/90. Eksempler herfra er markeret med et lille, hævet '©'.

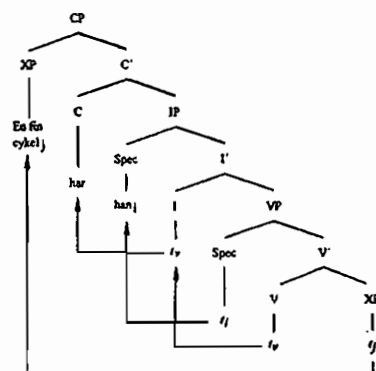
Udtrykkene under (1) er tilsyneladende fraseudtryk af en art, begrænset til udtryk med N som (ultimativ) kerne, mens der i (2)-(3) er tale om hhv. finite og non-finite sætningsudtryk. Det bemærkes at den indledende frase her kan have såvel N som A eller Adv som kerne. Det er derfor ikke dækkende blot at betragte dem som NP, selv i (1). Indtil videre kalder jeg dem *XP*.

Ligesom sætninger som dem i (2) ikke lader sig indpasse i det normale danske sætningsskema, gør Vikner (1995:45;1999:94) opmærksom på at de heller ikke kan indpasses i den normale generative struktur for danske sætninger. En sætning som

(4) En fin cykel har han

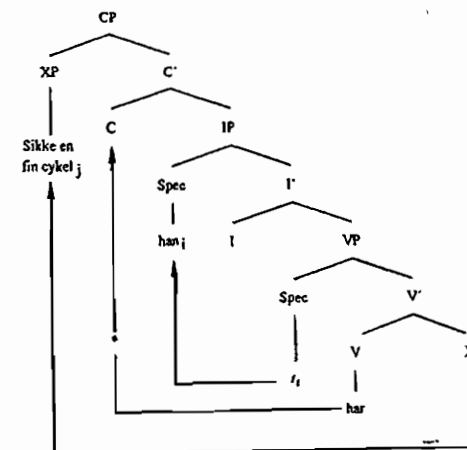
ville få tillagt denne strukturbeskrivelse:

(5)

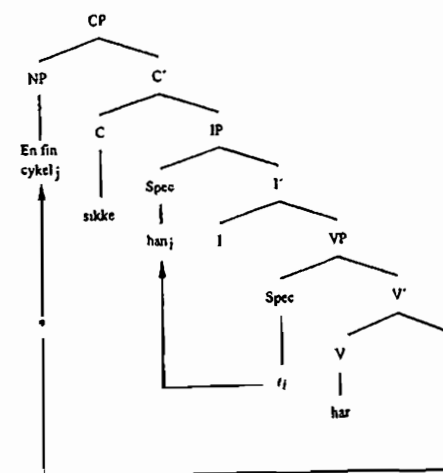
Hvis [Sikke en fin cykel] i (2) antages at være én konstituent der fungerer som objekt for *har*, er der ikke nogen strukturel begrundelse for at V ikke er løftet til C° i en tilsvarende struktur

(6)

Vikners begrundelse for at en sådan V-flytning ikke finder sted er at *sikke* – sammen med andre småord som *bare*, *gid*, *mon* – basisgenereres i C°. Til gengæld forklarer Vikners analyse ikke hvorfor *sikke* altid skal stå i spidsposition, og dermed blokerer en anden teoretisk mulig flytning af [en fin cykel] til [Spec,CP]:

(7)

Der er således to overordnede spørgsmål til den generative analyse af *sikke*-udtryk: 1) Hvilken kategori er [Sikke en fin cykel], og 2) Hvorfor har sætninger indledt med *Sikke* ikke V2?

XP-udtryk er særlige gradsudtryk

Sikke lader sig ikke kombinere med hvad som helst. Sammenfattende følger skellet for *sikke*'s kompatibilitet med et efterfølgende determinativ/pronomen Milsarks (1977) skel imellem 'svage' og 'stærke' determinativer. Derudover kan *sikke* ikke kombineres med komparativ/ superlativt A. Disse distributionelle facts er forenelige med følgende karakteristik af *sikke*'s intuitive semantik:

XP-udtryk er for en umiddelbar betragtning *grads*udtryk (dvs *Deg(ree) P(hrases)*). Under forudsætning af at man af semantiske grunde kun kan have ét gradsudtryk pr. frase, forklarer det hvorfor de ikke er kompatible med komparativ- og superlativformer af adjektiver. *XP*-udtryk er desuden *bestemte*, *specifikke* og *eksistentielt præsupponerende*. Derfor kan de ikke kombineres med stærke determinativer eller gives en generisk tolkning.

Disse intuitive semantiske egenskaber ved *XP*-udtryk sammenfattes af termen *situationsafhængighed*. Forudsætningen for vellykket kommunikativ brug af et *XP*-udtryk er at afsender står inde for forekomsten af en situation hvis delvise konstitution *XP*-udtrykket åbenbarer for modtager. *XP*-udtrykket vil da rumme en instruktion om at fokusere på bestemte træk i situationen og tilskrive dem en større eller mindre værdi end normen for det pågældende træk, afhængigt af kontekstuelle forhold. Det er f.eks. ikke muligt endegyldigt at afgøre uden situationskontekst om vejret er godt eller skidt når man blot hører *XP*-udtrykket *Sikke vej, hva!*, kun at afsender anser det for enten bedre eller værre end man skulle vente (for årstiden, stedet, tidspunkt på døgnet, ...). Ikke desto mindre ville det formentlig være korrekt at hævde, at den *umarkerede* tolkning af *XP*-udtryk er positiv, altså fremhæver en højere grad end forventeligt. Udtrykket *°Sikke barme!* beder modtager acceptere afsenders vurdering af de omtalte attributter som 'mere barm' end det modsatte (hvad det end måtte være). At afsender 'står inde for' forekomsten af en situation vil normalt betyde at han/hun selv er eller har været en del af den. Afsender af udtrykket i *°Sikke en brudenat!* bør være enten brud eller gom. Enhver anden ville blive anset for utilbørligt nyfiken (hvilket i det aktuelle tilfælde passer udmærket, da der er tale om en billedtekst fra *Se & Hør*).

Denne karakteristik af *XP*-udtryks semantik er *intuitiv* i den forstand at forståelsen af den – ud over generel accept af sproglig betydning som grundlæggende instruktionel – ikke forudsætter

noget større teoretisk apparat. Den kræver dog et par præciserende bemærkninger.

For det første adskiller *sikke* sig topologisk fra (andre) gradsmarkører. Lad $D = en$, $Deg = \{så, mere, meget, ikke, sådan\}$, $A = velholdt$ og $N = bil$. Vi har da flg. mulige distribution:

(8)

	(a) D Deg A N	(b) D N Deg A	(c) Deg A D N	(d) Deg D A N
så	+	+	+	-
mere	+	(+)	-	-
meget	+	-	-	-
sikke	-	-	(+)	+
sådan	-	-	-	+

Sikke adskiller sig desuden fra alle de øvrige ved at tillade et umiddelbart efterstillet Adv fra en meget begrænset mængde (*da, nu, dog, ellers*) uden prosodisk brud. Selvom *sikke* således semantisk set er en gradsmarkør er den syntaktisk forskellig fra andre gradsmarkører.

For det andet adskiller *sikke* sig fra (andre) bestemte/specifikke determinativer ved ikke at udpege individer, men derimod egenskaber. *Sikke*-udtryk er eksempler på det Strawson (1950: 202) kaldte 'feature-placing statements': de etablerer en situationsbestemt forekomst af et universelt 'træk' som diskursreferent.

Strukturel topikalisering

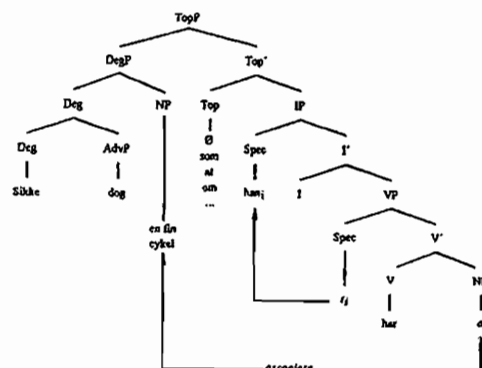
Den normale generative antagelse er at der i det non-terminale symbolinventar blot er ét axiom, CP, og at alle sætninger i V2 sprog er af denne kategori. Såkaldte 'residuale' V2 sprog (som engelsk) udnytter kun den fulde CP i forbindelse med genereringen af *Wh*-spørgsmål, mens ligefremt fremsættende sætninger er af kategori IP. Der er imidlertid en anden generel konstruktionstype i engelsk der undertiden henføres til CP, nemlig topikaliserede sætninger. Alternativt er det foreslået (Radford, 1997:312-13) at de er af kategori Top(ic) P(hrase), og at der således er ikke ét men to axiomer i det non-terminale vokabular. Accepteres dette er der således mulighed for at skelne imellem *strukturelle* (af kategori TopP og *basisgenerering* af den topikaliserede konstituent) og *kommunikative* topikaliseringer (af kategori CP med *flytning* af den topikaliserede konstituent). Der er i førstnævnte tilfælde tale om *grammatikalisering* af et topic. Det er min hovedpåstand at moderne dansk udnytter denne strukturmöglichkeit og således giver mere substans til Li & Thomson's (1976) distinktion imellem topic-sprog og subjekt-sprog. Det klareste empiriske belæg for den er tilstedeværelsen i dansk af en medial konjunktion der skaber det 'brud' i strukturen der ligger bag titlen på dette bidrag.

Mere præcist antages det at der i dansk er en funktional kategori, Top, der projicerer såvel Top' som TopP, og hvis hyppigste leksikalske reflex er *at* – undertiden kaldet 'pleonastisk *at*' (Hansen 1983; Heltøft 1986) – men som også kan være *om*, *som*, *og* og $\emptyset$. I modsætning til dens initiale 'modstykke' C° (den strukturelle position for kernen i CP), kan Top° ikke være landingsplads for det finite verbum. Dens mediale position gør det derimod muligt at identificere to relativt autonome delstreng, en *specifikatorstreng* domineret af [Spec, TopP] og en *komplementstreng* domineret af [Top', Compl]. Disse to strengs er informationsmæssigt forbundne ved association imellem specifikatorens *komplement* og ét af VP's argumenter. Når det relevante argument er subjekt, markeres det i komplementstrengen ved ekspletivt *der*, som illustreret i (9)

(9) ° [Spec Sikke en rapand] [Top (som (at))] [Compl *der* kommer vraltende dér]

Association udgør således et supplement til flytning, et forhold allerede forudsat i den generative behandling af relationen imellem ekspletiver og deres indholdssubjekt. Da Top° ikke kan modtage det finite verbum er der 'bisætningsordstilling' hvad angår position af V, nægtelse og andre adverbialer i komplementstrengen. Disse generelle egenskaber kan illustreres ved et *S*-udtryk, brudstrukturer *par excellence*, hvis specifikatorstreng er realiseret af DegP og komplementstrengen af IP:

(10)

Den ovenfor omtalte relative autonomi af specifikatorstrengen og komplementstrengen kommer til interessant udtryk i dansk ved at begge kan realiseres uafhængigt af den anden som selvstændig ytring, men *kun* hvis ytringssituationen rummer latent fortolkningsinformation. Selvstændig realisation af specifikatorstrengen viser sig ikke overraskende at være de hidtil omtalte *XP*-udtryk. Da associationsrelationen overordnet holder imellem vanlige argumentpositioner, giver dette

samtidig en plausibel forklaring på hvorfor kun *XP*-udtryk med nominal kerne er acceptable (jf. (1)).

Selvstændig realisation af komplementstrengen er markeret som sådan ved eksPLICIT forekomst af komplementmærket, hvilket adskiller dem fra 'normal' hovedsætningsrealisation (CP). Det drejer sig om finite udråb som

- (11) a. At han ikke turde!
b. Om jeg vill!
c. Som du dog kan spille!

– der ligesom *XP*-udtryk ofte fordrer kontekstafhængig fortolkningsinformation fra et elideret verbalkomplement (a og b), men ikke nødvendigvis (c).

Kategorier i [Spec, TopP] og [Top', Compl]

En brudstruktur er således en retorisk begrundet strukturel konfiguration med Top som kerne. Dens fonologiske realisation skaber et brud imellem to delvist autonome strengs, en specifikatorstreng der sætter et topic som en komplementstreng *prædicerer* noget om. Spørgsmålet bliver, herefter hvilke kategorier der kan realisere de to strengs.

Som kanonisk udgangspunkt antages *XP*-udtryk at realisere [Spec, TopP], og de anses generelt for at være af kategori DegP. De har imidlertid en række egenskaber til fælles med emfatisk gradudtryk – modsat spørgende udtryk – indledt med *hvor* og, især, *hvilke*⁴, som i

- (12) a. Hvor 'sidder den 'godt!
b. Hvor den 'sidder 'godt!
c. Hvor 'godt den 'sidder '!

– alle i modsætning til de spørgende udtryk

- d. 'Hvor sidder den 'godt?
e. Hvor 'godt 'sidder den?

- (13) a. Hvilken 'bil han 'har!

– i modsætning til spørgende

- b. 'Hvilken 'bil har han?

Mens udtrykkene i (12) imidlertid næppe er topikaliseringer, og dermed formentlig er forskellige varianter af CP, er udtryk med *hvilke* TopP, med [hvilken bil] som specifikatorstreng og [han har] som komplementstreng. Dette understøttes af den parallelitet der er imellem

⁴ Etymologisk er *sikke* if. Mikkelsen (1911) og ODS en sammentrækning af *se*+*hvilke*.

(14) a. [_{DP} Hvilken forsamling af spytslikkere]_[Top (som (at))] [_{Comp} der altid omgiver ham]

b. [_{DP} Sikke en samling spytslikkere] [_{Top (som (at))]} [_{Comp} der altid omgiver ham]
I begge disse tilfælde ses den særlige affinitet imellem brudstrukturer og ekspletive konstruktioner som kort omtalt ovenfor.

Ud over DegP af forskellig art kan [Spec, TopP] være realiseret af såvel NP som CP. NP-realisation er formentlig ukontroversiel:

(15) [_{NP} Ham fjølset til Pedersen]_[Top at] [_{Comp} han ikke kan holde sin kæft]

Mere kontroversielt er nok påstanden om CP som specifikator i TopP. Ikke desto mindre er der fire relativt klare klasser af udtryk der lader sig analysere (elegant) ud fra denne præmis: *Det*-kløvnings, komplekse *Hv*-konstruktioner, leksikaliseret progressivt aspekt og komplekse ekspletivkonstruktioner.

Det-kløvnings er udtryk som

- (16) a. Det var sin søn Per ikke købte en cykel til
b. Det er fordi du ikke ryger jeg ikke kan holde dig ud
c. Det var en mand fra Polen der ikke kendte Jesper

Generelle klausuler for ko-reference tilsiger at [sin søn] i (a) er fortolkningsmæssigt forankret til styrelsen for [til], hvilket kunne antyde at flytning – uden fonologisk realisation af dets spor – snarere end association er operativ her. Noget tilsvarende kunne gælde for (b). I så fald ville en naturlig analyse af (c) være at subjektet [en mand] var flyttet, men at dets spor var fonologisk interpreteret som *der*. En sådan analyse synes at indebære at *Det*-kløvning er en (retorisk betinget og dermed) kommunikativ proces der involverer flytning af den topikaliserede konstituent i forhold til retorisk umarkerede hovedsætninger som

- (17) a. Per købte ikke en cykel til sin søn
b. Jeg kan ikke holde dig ud fordi du ikke ryger
c. En mand fra Polen kendte ikke Jesper

Der ville derfor ikke være nogen umiddelbar forklaring på at også den relative ordstilling imellem V og Neg ændrede sig. Ser man omvendt *Det*-kløvning som tilfælde af strukturel topikalisering – altså med basisgenerering af det topikaliserede – fås dette billede:

- (18) a. [_{CP} Det var sin søn] [_{Top (som (at))]} [_{Comp} Per ikke købte en ny cykel til]
b. [_{CP} Det er [_{CP} fordi du ikke ryger]] [<sub>Top (at)] [_{Comp} jeg ikke kan holde dig ud]
c. [_{CP} Det var en mand fra Polen] [_{Top (som (at))]} [_{Comp} der ikke kendte dig]</sub>

I alle tilfælde ville Top kunne være fonologisk urealiseret, men strukturelt ville det give en

begrundelse for den uomgængelige bisætningsordstilling.

Syntaktisk adskiller dansk sig fra engelsk bl. a. ved at tillade ret komplekse *Hv*-spørgsmål:

- (19) a. [_{CP} Hvem_i var det nu du sagde] [<sub>Top (at)] [_{Comp} hun slog t_i]
b. [_{CP} Hvem_i var det] [<sub>Top (at)] [_{Comp} der, slog hende]
c. [_{CP} Hvor_i er det] [_{Top (at)] [_{Comp} der_i ligger en skat begravet t_i]}</sub></sub>

Direkte oversættelse til engelsk af (19) er umulig, hvilket i vor sammenhæng kunne forklares ved at engelsk mangler TopP som strukturmulighed.

Den særlige danske leksikalisering af progressivt aspekt kunne ved første øjekast ligne en simpel koordination:

- (20) a. Per går og roder ude i haven =
b. Per går ude i haven og roder

Men der er begrænsninger på konstruktionen som normalt ikke gælder koordinationer:

- (21) a. *Per roder og går ude i haven
b. *Per går {men}eller} roder ude i haven (ok med *eller* som korrektiv)
c. *Per går, roder og klipper ude i haven
d. *Per går ude i haven og roder ude i haven (tautologisk, men ok som habituel)
e. *Per går ude i haven og roder oppe på loftet (kontradiktorisk, men ok som habituel)

Det er karakteristisk at de kan optræde i en ekspletiv form:

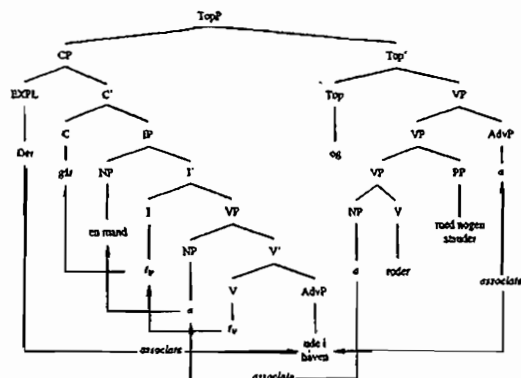
- (22) a. Der går en mand og roder med nogen stauder ude i haven =
b. Der går en mand ude i haven og roder med nogen stauder <>
c. Der går en mand med nogen stauder og roder ude i haven

Hatakeyama (1998) har givet gode uafhængige grunde til at foretrække (23) a. for b. som generel struktur for ekspletivkonstruktioner:

- (23) a. Der_i er en flue [_i i min suppe]
b. Der_i er [_i en flue] i min suppe

– altså med association imellem ekspletiv og (eksplicit eller implicit) lokativ. Følges dette er en nærliggende strukturbeskrivelse af (22) a. og b. som i (24).

(24)

Dette er samti- dig et tilfælde
af hvad jeg kalder komplekse ekspletivkonstruktioner. Et andet er en variant af *Der*-kløvning, med
både strukturel og kommunikativ topikaliserings:

- (25) [CP Jesper, var der en mand fra Polen] [Top (som (at))] [Comp der kendte t_i]
Mht. komplementstrengens realisationsmuligheder synes der at være to muligheder, IP og VP:

- (26)
-
- [DegP Sikke en flot cykel] [Top (at)] [IP du har fået]
[DegP Hvilken fantastisk dag] [Top (at)] [IP vi har haft]
[CP Det var sin søn] [Top (at)] [IP Per gav en cykel]
[CP Hvem var det du sagde] [Top (at)] [IP han slog]
[NP Ham fjolet til Petersen] [Top at] [IP han ikke kan holde sin kæft]

- (27)
-
- [CP Der går en fyr] [Top og] [VP river blade]
[CP Han sidder da også altid der] [Top og] [VP hænger]

Hvis dette er korrekt reflekterer det den generelle fonologiske variation af
komplementmærket mellem [a] og [å] alt efter komplementets kategori som hhv. S og V.

Konklusion

Et forsøg på en detaljeret generativ analyse af den danske perifere konstruktionstype der omfatter
sikke-udtryk af forskellig art, viser sig ikke at kunne gennemføres under standardantagelser om
at alle sætninger (i V2 sprog) er af kategori CP. Der må som supplement antages en yderligere
strukturtype, her benævnt TopP. Dens væsentligste karakteristika er tilstedeværelsen af en
funktional kerne der kan realiseres materielt af {at, om, og, som}, men som oftest er fonologisk
uinterpretet, som ikke kan være landingsplads for finite verber ved V-flytning, og hvis
komplementstreng har bisætningsordstilling for så vidt angår negation og adverbialer. Der kan
på denne måde skeles imellem strukturel og kommunikativ topikaliserings. Ved strukturel
topikaliserings (TopP) er der et *basisgeneret* topic i [Spec, TopP], mens der ved kommunikativ
topikaliserings (CP) er tale om *flytning* af en konstituent til [Spec, CP].

Litteratur

- Bergenholtz, H. DK87/90. Dansk tekstkorpus. København: Det danske sprog- og
litteraturselskab.
Hansen, E. 1980. *Dæmonernes Port*. København: Reitzel.
Hansen, E. 1983. Det Pleonastiske At. En grammatisk-kritisk undersøgelse. *Danske Studier*: 61-
80.
Hatakeyama, Y. 1998. There-Existential Sentences: What Replaces the Expletive *There* at LF?
Linguistic Analysis 28(3-4): 227-251.
Heltoft, L. 1986. Topologi og syntaks. *Nydanske Studier* 16-17: 105-130.
Kay, P. and C. J. Fillmore. 1999. Grammatical constructions and Linguistic Generalizations: *The
What's X doing Y? Construction*. *Language* 75(1): 1-33.
Li, C.N. and S.A. Thomson. 1976. Subject and topic: A new typology of language. I C.N. Li.
Subject and Topic. New York: Academic Press: 457-90.
Mikkelsen, K. 1911. *Dansk Ordforholdslære*. København: Hans Reitzel (1975).
Milsark, G.L. 1977. Towards an explanation of certain peculiarities in the existential construction
in English. *Linguistic Analysis* 3: 1-30.
ODS. *Ordbog over det danske sprog*.
Radford, A. 1997. *Syntactic theory and the structure of English: A minimalist approach*.
Cambridge: Cambridge University Press.
Strawson, P.F. 1959. *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*. London: Methuen, 1974.
Vikner, S. 1995. *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. Oxford:
Oxford University Press.
Vikner, S. 1999. Ledstillingen i dansk og government & binding. I P.A. Jensen and P.R.
Skadhauge (Udg.) *Sætningsskemaet og generativ grammatik*. Kolding: Institut for
Erhvervsproglig Informatik og Kommunikation, Syddansk Universitet. Pp. 83-110.